

Вісник

Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 3 (62) 2024

Харків
«Право»
2024

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 1 від 05.09.2024 р.)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. – Харків : Право, 2024. – № 3 (62). – 278 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор (*голова редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Ю. Ю. Каліновський** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); *члени редколегії за спеціальністю «Філософія»:* **О. С. Александрова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **Дієго Феліпе Арбелаез-Кампілло** – доктор філософії, професор (Університет Амазонії, Колумбія); **Магда Джулісса Рохас-Багамон** – доктор філософії, доцент (Університет Сурколombіани, Колумбія); **Алекс Веліз Бургос** – доктор філософії (Університет Лос-Лагоса, Чилі); **Б. Б. Буяк** – доктор філософських наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, Україна); **Мліта Венажиндене** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **Йоліта Грєблякйте** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **В. І. Додонова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **І. І. Коваленко** – кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. В. Куцєпал** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Хуан Гільєрмо Мансілла-Сепульведа** – доктор філософії та літератури (Католицький університет Темуко, Чилі); **Бьярн Мелкевік** – доктор права, професор (Університет Лавалю, Канада); **Ю. В. Мелякова** – кандидат філософських наук, доцент (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **О. С. Поліщук** – доктор філософських наук, професор (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна); **Едуардо Р. Сатієр** – доктор філософії (незалежний дослідник, Аргентина); **Вільма Тамулісє** – доктор філософії, доцент (Вільнюський технічний університет ім. Гедімінаса, Литва); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); *члени редколегії за спеціальністю «Політологія»:* **Хорхе Ісус Вільямс Еспіноса** – доктор політичних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук у галузі політології, доцент (Університет Нортвестерн, США); **Аркадіш Жуковський** – габілітований доктор у галузі політології (Інститут політичних наук, Вармінсько-Мазурський університет, Польща); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Україна); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна); **Ягіл Леві** – доктор наук у галузі політології, професор (Відкритий університет, Ізраїль); **Джейсон Ройс Ліндсі** – доктор наук у галузі політології, професор (Державний університет Сант Клауда, США); **Люціан Люстін** – доктор наук у галузі політології (Астонський університет, Велика Британія); **І. В. Мацішина** – кандидат політичних наук, доцент (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Т. Л. Нагорняк** – доктор політичних наук, професор (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Рейбер Парра** – доктор суспільних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Ніколай Петро** – доктор наук у галузі політології, професор (Род-Айлендський університет, США); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (Україна); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна); **В. Ф. Смоляннюк** – доктор політичних наук, професор (Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка, Україна); **Октай Ф. Тапрісівер** – доктор наук у галузі політології, професор (Близькосхідний технічний університет, Туреччина); **О. В. Шевич** – доктор політичних наук, професор (Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Україна); **Штефан де Шеллєйєр** – доктор наук у галузі політології, головний науковий співробітник (Гаазький центр стратегічних досліджень, Нідерланди); *члени редколегії за спеціальністю «Соціологія»:* **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (Україна); **Ентоні Гарі Дворкін** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет Х'юстона, США); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Маріанна Ключко** – доктор наук у галузі соціології, професор (Державний університет Огайо, США); **Н. М. Лисця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна); **Мішель Маффєсолі** – габілітований доктор у галузі соціології, професор (Університет Сорбонна, Франція); **В. В. Меньшиков** – доктор соціологічних наук, професор (Даугавпільський університет, Латвія); **К. Г. Михайлова** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», Україна); **О. Ю. Панфілов** – доктор філософських наук, професор (Україна); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. І. Подшивалкіна** – доктор соціологічних наук, професор (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна); **О. А. Філіппова** – кандидат соціологічних наук, доцент (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Україна); **Хабібул Хак Хондкер** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет ім. шейха Заєда, ОАЕ)

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого».

Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія зареєстрований як наукове фахове видання, категорія «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886).

Збірник наукових праць зареєстровано та проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина), а також баз даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакції: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, 61024, Україна. Тел.: (057) 757-72-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; сайт: http://fil.nlu.edu.ua

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No.1 of 05.09.2024)

The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology : The collection of scientific papers / Editorial board: O. Danilyan (Ed.-in-Ch.), et al. – Kharkiv : Pravo, 2024. – Issue No. 3 (62). – 278 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU), Ukraine

EDITORIAL BOARD:

Oleg Danilyan – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Olexander Dzoban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Yuriy Kalinovsky** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Editorial Board members majoring in philosophy: Olena Aleksandrova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Diego Felipe Arbeláez-Campillo** – Doctor of Philosophy, Prof. (University of the Amazon, Colombia); **Magda Julissa Rojas-Bahamón** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Surcolombian University, Colombia); **Alex Véliz Burgos** – Doctor of Philosophy (University of Los Lagos, Chile); **Bogdan Buyak** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ukraine); **Milica Vienaziendienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Jolita Greblikaite** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Vira Dodonova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Inna Kovalenko** – Ph.D. in Philosophy, Associate Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Svitlana Kutsepal** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Juan Guillermo Mansilla-Sepulveda** – Doctor of Philosophy and Literature (Temuco Catholic University, Chile); **Bjarne Melkevik** – Doctor of Law, Prof. (Laval University, Canada); **Yuliia Meliakova** – Ph.D. in Philosophy, Associate Prof. (YMNLU); **Olexander Polishchuk** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Khmelnitsky Humanitarian and Pedagogical Academy, Ukraine); **Eduardo R. Saguier** – Doctor of Philosophy (CONICET, Argentina); **Wilma Tamulienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Gediminas Vilnius Technical University, Lithuania); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Editorial Board members majoring in political science: Jorge Jesus Villasmil Espinoza** – Doctor of Political Science, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Jordan Gans-Morse** – Ph.D. in Political Science, Associate Prof. (Northwestern University, USA); **Arkadiusz Żukowski** – Dr. Habil. (Political Science), Full Professor (University of Warmia and Mazury, Poland); **Vitalii Kryvoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine); **Halyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine); **Yagil Levy** – Ph.D. in Political Science, Full Prof. (Open University of Israel, Israel); **Jason Royce Lindsey** – Ph.D. in Political Science, Prof. (St. Cloud State University, USA); **Lucian Leustean** – Ph.D. in Political Science (Aston University, United Kingdom); **Iryna Matsyshyna** – Ph.D. in Political Sciences, Associate Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Tetiana Nahorniak** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Reyber Parra** – Doctor of Humanities, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Nicolai Petro** – Ph.D. in Political Science, Prof. (University of Rhode Island, USA); **Ihor Polishchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Serhii Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine); **Oleksandr Romaniuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Volodymyr Smolianiuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Yevheniy Bereznyak Military Diplomatic Academy, Ukraine); **Oktay F. Tarrisever** – Ph.D. in Political Science, Prof. (Middle East Technical University, Turkey); **Oleksandr Shevchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine); **Stephan De Spiegeleire** – Ph.D. in Political Science, principal scientist (The Hague Centre for Strategic Studies, Netherlands); **Editorial Board members majoring in sociology: Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); **Liudmyla Herasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Ukraine); **Anthony Gary Dworkin** – Ph.D. in Sociology, Prof. (University of Houston, USA); **Halyna Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Marianna Klochko** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Ohio State University, USA); **Nadiia Lysytsia** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociological Sciences), Prof. (Sorbonne, France); **Vladimirs Mensikovs** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Daugavpils University, Latvia); **Kateryna Mykhailova** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Ukraine); **Oleksandr Panfilov** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Ukraine); **Viktoriia Pohribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Valentyna Podshyvalkina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine); **Olha Filippova** – Ph.D. in Sociological Sciences, Associate Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine); **Habibul Haque Khondker** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Zayed University, Abu Dhabi, UAE).

Collection of scientific papers «“The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University”. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology» is registered as a scientific professional publication, category “B” (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 02.07.2020 No. 886).

The collection of scientific papers is registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany) as well as databases «Scientific Periodicals of Ukraine» and «Bibliometrics of Ukrainian Science» of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine et al.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, 61024, Ukraine.
Tel.: (057) 757-72-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Філософія

ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П. Проблема насильства в античній культурно-філософській традиції	8
ДЕВ'ЯТКО Н. В. Особливості актуалізації сучасних українських історично-культурних світоглядних кодів	25
ДОЛЬСЬКА О. О. Усвідомлення як механізм пізнання у феноменологічному дискурсі	42
КАПУСТИНА Н. Б. Конфліктна комунікативна поведінка у цифровому середовищі	54
МЕЛЯКОВА Ю. В., КОВАЛЕНКО І. І., КАЛЬНИЦЬКИЙ Е. А. Трайбалізм як модус соціального, політичного та ментального	65
ПРУДНИКОВА О. В. Діяльність державних та недержавних суб'єктів у системі функціонування інформаційної безпеки України	86
ШАМША І. В. Феномен гри як медійна практика	97

Філософія права

ДОЦЕНКО Є. А. Світоглядний сенс гендерної нерівності: філософсько-правовий вимір	107
КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю., ЖДАНЕНКО С. Б., ЗОРКІН Р. Ю. Духовно-ціннісний потенціал державницької ідеології: філософсько-правовий аналіз	118
ПАВЛЕНКО Ж. О., КЛИКОВ О. І. Логічний стиль аналізу текстової та іншої інформації для розв'язання тестів на загальні компетентності	129

Політологія

ГОРБАНЬ О. В. Демократія у глобальному й національному дискурсах	143
ГОРДІЙЧУК О. О., МОСІЄНКО О. В. Національна безпека України: виклики та пріоритети	158
ЗАСЛАВСЬКА О. О., ПОСВІСТАК О. А., НАЛІМОВА В. В. За лаштунками виборів: формування емоційного зв'язку як електоральна стратегія політичних лідерів та партій	173
КЛІМОВА Г. П. Інтернаціоналізація вищої освіти як найважливіший чинник розвитку міжнародних відносин	187

КОБИЛЬНИК В. В. Застосування порівняльного аналізу для дослідження сучасної державної політики	203
КУНДЕУС О. М., ВІВЧАР І. В., КРЕТ О. В., Інформаційна війна: сутність та особливості (кінець ХХ – початок ХХІ століття)	212
ПАСТУХОВ А. В. Концепція естетизації політики в ідеології фашизму	224
ПШЕНИЧНИЙ С. О. Гібридна війна в сучасному соціально-політичному дискурсі: нові стратегії дослідження	237
СОКОЛ М. С. Еміграція українців до ЄС у контексті світових геополітичних інтересів	248

Рецензії

РЕЦЕНЗІЯ на навчальний посібник «Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства. Харків : Право, 2024. 269 с.» (професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор Ю. Ю. Калиновський.....	264
НАШІ АВТОРИ	268
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	269
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ««ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ.....	270

CONTENTS

Philosophy

DANILYAN O. G., DZOBAN O. P. The problem of violence in the ancient cultural and philosophical tradition.....	8
DEVIATKO N. V. Features of the actualization of modern ukrainian historical and cultural worldview codes.....	25
Dolska O. O. Awareness as a cognitive mechanism in phenomenological discourse.....	42
KAPUSTINA N. B. Conflict communicative behavior in the digital environment.....	54
MELIAKOVA YU. V., KOVALENKO I. I., KALNYTSKYI E. A. Tribalism as a modus of social, political and mental	65
PRUDNYKOVA O. V. Activities of state and non-state entities in the functioning system of Ukraine’s information security	86
SHAMSHA I. V. The phenomenon of the game as a media practice	97

Philosophy of Law

DOTSENKO Y. A. The worldview sense of gender inequality: philosophical-legal dimension	107
KALYNOVSKYI YU.YU., ZHDANENKO S. B., ZORKIN R. YU. Spiritual-value potential of state ideology: philosophical and legal analysis	118
PAVLENKO ZH. O., KLYKOV O. I. Logical style of analysis of text and other information for solving tests on general competences	129

Political science

HORBAN O. V. Democracy in global and national discourses.....	143
HORDIICHUK O. O., MOSIENKO O. V. National security of Ukraine: challenges and priorities.....	158
ZASLAVSKA O., POSVISTAK O., NALIMOVA V. Behind the scenes of the elections: forming an emotional connection as an electoral strategy of political leaders and parties	173
KLIMOVA G. P. Internationalization of higher education as the most important factor in the development of international relations.....	187

KOBYLNYK V. V.	
Application of comparative analysis for the study of modern public policy	203
KUNDEUS O. M., KRET O. V., VIVCHAR I. V.	
Information warfare: essence and features (end of the 20th beginning of the 21st century)	212
PASTUKHOV A. V.	
The concept of aestheticization of politics in the ideology of fascism	224
PSHENYCHNYI S. O.	
Hybrid war in modern social and political discourse.....	237
SOKOL M. S.	
Emigration of ukrainians to the EU in the contest of global geopolitical interests	248

Reviews

R E V I E W of the textbook «Danilyan O. G., Dzoban O. P. Scientific research activities in the field of law. Kharkiv: Pravo, 2024. 269 p.» (Yurii Yu. Kalynovskyi, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University	264
OUR AUTHORS	268
AUTHOR INDEX	269
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS «THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONAL LAW UNIVERSITY». SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITOLOGY, SOCIOLOGY	270

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310640>

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: odana@i.ua

ORCID ID: 0000-0001-5308-4664

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

e-mail: a_dzeban@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2075-7508

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА В АНТИЧНІЙ КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

У статті зроблено спробу простежити ключові точки зору на проблему насильства в філософських поглядах найвідоміших мислителів європейської античності. Показано, що в системі соціальних відносин насильство в його чистому вигляді відіграє роль найдавнішого і найпримітивнішого способу розв'язання об'єктивного наявного конфлікту інтересів учасників соціального процесу. Природа конфлікту вкорінена у фактичній нерівності соціальних суб'єктів, що знаходить найповніше вираження в нерівності потреб індивідів. Обґрунтовується, що насильство стає правовим регулятором суспільних інтересів, коли міра його застосування в суспільстві визнається більшістю. Показано, що в контексті розвитку античної філософії проблема насильства розглядалася головним чином у зв'язку з соціально-політичними вченнями класиків грецької філософії, а також у рамках морального дискурсу. Феномен насильства не виносився представниками античної філософії як окрема проблема, гідна розгляду.

Ключові слова: *насильство, антична культура, греко-римська цивілізація, примушення, конфлікт інтересів, війна.*

Постановка проблеми. *Історичний досвід початку XXI ст. дає цілу палітру одіозних проявів насильства. Насильство, що застосовується в найбільш*

варварських, примітивних формах, яскравим прикладом якого є широкомасштабне збройне насильство Російської Федерації по відношенню до народу України в російсько-українській війні, дедалі частіше стає інструментом великої політики. Усе це з усією очевидністю показує, що дискурс про етику ненасильства виявив низьку ефективність у запобіганні зазначеним вище подіям, у зміні морального клімату на планеті.

Специфіка сучасної соціокультурної ситуації в контексті проблеми, що розглядається в цій статті, полягає ще й у тому, що криза релігійної свідомості у тій частині світу, що зараховує себе до християнської культурної ойкумени, перетворює заповідь «не вбивай» на фікцію й умовність. Формується стійка настанова суспільної свідомості, згідно з якою насильство є припустимим і виправданим, і що найсумніше – виправданим на рівні вищих ієрархів Російської православної церкви (РПЦ). Причому йдеться про найбільш одіозні його форми, які, будучи частиною медійного простору, стають необхідним елементом *news making*. Вочевидь забувши про апріорі ненасильницький характер християнства, РПЦ прямо виправдовує й сакралізує насильство й агресію проти України, наприклад, її патріарх Кирило благословляє російські війська на війну. Для толерантного християнського українського суспільства це особливо небезпечно, оскільки підтримувану РПЦ політику Росії на окупованих українських територіях можна описати як навмисне обмеження політичного, культурного і релігійного плюралізму, заборону і переслідування окремих течій християнства, оголошення сектами незручних релігійних груп, які можуть створити альтернативу російському православ'ю [1].

Ефект звання до насильства в сучасному світі зумовлений ще й тим, що в перетвореній ігровій формі насильство давно стало частиною масової культури, особливо молодіжної.

Як свідчить багатомісячна соціокультурна практика, феномен насильства не може бути зредуковано до морального дискурсу й адекватно оцінено тільки крізь призму останнього. Насильство – це не питання етики, це атрибут самої людської природи. Розуміння цього відсилає до необхідності вийти за межі етичних спекуляцій, спробувати розкрити глибинні онтологічні підвалини феномену насильства, маючи на увазі його соціокультурне наповнення, а також закономірності актуалізації в соціальній практиці. Саме під цим кутом зору можуть відкритися найбільші евристичні перспективи у вивченні феномену насильства в усіх формах його прояву.

Результати аналізу останніх наукових публікацій свідчать, що проблема насильства переважно розглядається в юридичному, соціологічному та психологічному контекстах. Так, О. Гумін наголошує, що в історичному розвитку суспільства насильство як об'єктивний фактор супроводжує весь процес його

існування. У кожному історичному епоху форми і методи цього соціального явища набувають певних специфічних змін, але сутність його залишається незмінною – це антиправове, антисоціальне, антигуманне явище. Серед об'єктивних чинників і факторів, які породжують насильство, – деформація моральних настанов і християнських чеснот, пропаганда жорстокості й бездуховності. Автор акцентує увагу на спрямованості насильства (зокрема фізичного), передусім на приниження честі та гідності особи, що негативно впливає не тільки на її психологічно-моральний, але й духовний, розумово-інтелектуальний стан, може підштовхнути її до помсти і, як наслідок, може призвести до трагічних наслідків [2, с. 88].

О. Орос характеризує насильство як соціальне явище та спосіб інтеракції, що потенційно включає як у схему ситуацій, так і в динаміку потужний емоційний потенціал. Аналізуючи ситуації емоційної напруги і насильницького протистояння, автор доходить висновку, що це є потужна соціальна інтеракція, здатна виробляти та формулювати емоції як основні компоненти ситуацій насильства [3; 4].

В. Чернописька, здійснюючи на основі наявних наукових підходів філософсько-правову кореляцію термінів «агресія» та «насильство» доходить висновку, що насильство є видом агресії особливої якості порівняно з агресією в природі і трапляється тільки в людському суспільстві. Насильство – окремий випадок по відношенню до ширшого поняття «агресія», підставою якого є тільки усвідомлені спотворені психічні стани людини [5].

Останнім часом у зв'язку з широкомасштабними міждисциплінарними дослідженнями інформаційного суспільства акценти в дослідженні феномену насильства зміщуються в інформаційну царину. Так, О. Панфілов, досліджуючи феномен інформаційного насильства, зазначає, що в сучасний єдиний комунікаційний простір, що функціонує в реальному масштабі часу, зводяться різноманітні комп'ютерно-інформаційні мережі. При такій мережевій комунікації інформаційне насильство накладає відбиток як на наш світогляд, так і на зміну соціальних практик, зокрема на трансформацію ведення воєн сучасного типу, таких як кібервійни, мережецентричні війни, які проводяться за принципом «рою» [6, с. 194].

Така розгалуженість точок зору на насильство зумовлена передусім відсутністю філософського підґрунтя для всебічної рефлексії цього соціокультурного феномену. Уявляється, що основу для цього варто шукати в поглядах мислителів античної доби – колиски європейської цивілізації.

Мета статті – простежити ключові точки зору на проблему насильства у філософських поглядах найвідоміших мислителів європейської античності.

Виклад основного матеріалу. Як неодноразово зазначалося в попередніх авторських публікаціях, у системі соціальних відносин насильство в чистому вигляді відіграє роль найдавнішого і найпримітивнішого способу розв'язання об'єктивно наявного конфлікту інтересів учасників соціального процесу [7–9]. Природа цього конфлікту корениться у фактичній нерівності одного суб'єкта іншому, що знаходить найповніше вираження в нерівності потреб індивідів. Потреби суб'єктів повною мірою не можуть бути задоволені за рахунок внутрішніх ресурсів людини, у зв'язку з чим стає неминучою комунікація (соціалізація), що з необхідністю веде до використання для задоволення потреб суб'єкта ресурсів іншого. Якщо цього не відбувається добровільно, примушення (насильство) стає неминучим. Насильство стає правовим регулятором суспільних інтересів, коли міра його застосування серед учасників соціального процесу визнається більшістю.

Сутність соціокультурної еволюції людства полягає в систематичному витісненні крайніх форм насильства (війна, терор, убивства) на периферію соціального процесу і заміщення їх перетвореними формами примушення (право, релігія, мораль). Оскільки завжди існує об'єктивна суперечність між потребами індивіда, що постійно розширюються, і наявними легальними способами регулювання його взаємин з іншими індивідами заради задоволення цих потреб, із плином часу ця невідповідність набуває характеру яскраво вираженого конфлікту. Легітимні політико-правові регулятори перестають сприйматися як ефективний механізм зняття конфлікту інтересів. Виникає розпад соціальних зв'язків, їх дезінтеграція за принципом «свій-чужий». Регенерація архаїчних форм насильства, його делегітимація в рамках екстремістських течій і рухів у результаті призводять до колапсу колишньої системи політико-правових зв'язків та її заміни новою. Тому й виникає необхідність повернутися до витоків європейської цивілізації та проаналізувати домінуючі погляди античних мислителів на проблему насильства як на свого роду ключ до сучасного розуміння насильства як соціокультурного феномену.

У рамках розвитку греко-римської культури ми не бачимо скільки-небудь стійкої тенденції до тлумачення реальності в модусі зміни, розвитку. Античний Космос, як міфологічний, так і філософський, стаціонарний. Буття не переходить у ніщо і не виникає з нічого. Ця аксіома з часів Парменіда стала загальним місцем в античній філософії. Тлумачення буття як сферично закінченого, досконалого і такого, що тяжіє над собою, буття як визначеності, обмеженої з усіх боків тим, що йому протистоїть, тобто цариною ніщо, що його ми знаходимо в традиції античної філософії з часів Парменіда, не передбачає розуміння буття як конфлікту протилежностей. Виняток становить

Геракліт з його знаменитою метафорою щодо війни (насильства) як матерій батька всього.

У контексті розвитку античної філософії проблема насильства розглядалася головним чином у зв'язку з соціально-політичними вченнями класиків грецької філософії, а також у рамках морального дискурсу. Феномен насильства не виносився представниками античної філософії як окрема проблема, гідна розгляду.

Ця обставина, як мінімум, пояснюється трьома причинами [10–14]. Перша полягає в тому, що насильство в рамках греко-римського суспільства мало нормативний характер, було невіддільною частиною соціально-економічних, політичних і культурних відносин античної цивілізації. Це пов'язано з тим, що інститут класичного рабства, який сформувався в Греції й набув найбільшого свого розвитку в рамках римської традиції, містив у собі й елемент насильства як найважливіший структуротворчий. Ні в кого не виникало сумніву щодо доцільності використання насильства, зокрема у відносинах «раб-хазяїн».

Рівною мірою насильство широко застосовувалося і в міждержавних відносинах. Не буде великим перебільшенням, якщо ми скажемо, що і в контексті міжкультурної взаємодії, зокрема в рамках диференціації «елліни-римляни» – з одного боку, «варвари» – з іншого, насильство розглядалося як найважливіший інструмент культурної експансії греко-римської цивілізації щодо варварської периферії. Масштаби його застосування, зокрема в рамках східного походу Олександра Великого 334–324 рр. до н. е. або в контексті розбудови Римської імперії, задавали певного роду ціннісно-смісловий зміст цьому феномену. Вони припускали вельми позитивну оцінку насильства як найефективнішого інструменту впливу на варварську периферію з метою поширення ідеалів, норм і цінностей греко-римської цивілізації. Усе це в сукупності зробило насильство частиною буденності в рамках греко-римської культури, знизило гостроту постановки цієї проблеми.

Друга причина полягає в тому, що саме тлумачення людини як «політичної тварини» (Аристотель) передбачало високий ступінь інтеграції індивіда в систему суспільних зв'язків і відносин, які в класичну епоху античності (висока класика) набули характеру полісної організації. Поліс (громадянська корпорація, об'єднання вільних громадян перед зовнішньою загрозою і внутрішньою небезпекою в особі рабів) виник як унікальний соціокультурний феномен до VI ст. до н.е. Він існував протягом усього розвитку греко-римської цивілізації спочатку як її основний фундамент, а потім – як своєрідна опозиція щодо монархічних тенденцій, пов'язаних зі становленням і розширенням Римської імперії.

Високий ступінь інтеграції індивіда в систему суспільних зв'язків і відносин призводив до зниження коефіцієнта особистісного, глибоко індивідуального в оцінюванні цілого спектра феноменів культури того часу, зокрема й насильства. Дихотомія «індивід – суспільство», характерна для пізніших періодів розвитку європейської цивілізації, у контексті полісної традиції греко-римської античності не була виражена настільки, щоб виникла можливість безпосередньо звернутися до проблеми насильства, у зв'язку з оцінюванням індивідом своєї взаємодії із зовнішнім по відношенню до нього соціальним середовищем.

Третя причина полягала у специфіці суспільної свідомості греко-римської цивілізації, а саме у відсутності самостійного екзистенційно-психологічного виміру індивіда у зв'язку із зазначеною вище інкорпорацією останнього в систему соціальних зв'язків і відносин. Внутрішній світ людини, інтерес до її психології не були предметом підвищеної уваги з боку класичної грецької філософії. І лише на пізніших етапах розвитку античної цивілізації, зокрема в рамках філософії римського стоїцизму, ми знаходимо якусь реабілітацію інтересу до екзистенційно-психологічного виміру людини, і то у зв'язку з наростанням структурної кризи греко-римської цивілізації [15; 16].

Що стосується епохи високої класики в розвитку античної культури, то тут екзистенціальні аспекти людського буття якщо й досліджували й осмислювали, то винятково у зв'язку з релігійно-міфологічними інтуїціями та пошуками. Загалом у людині переважно вбачали соціальну істоту, невід'ємний елемент громадянської громади. Ті аспекти її існування, які могли бути віднесені до природи людини, її психології, внутрішніх настанов та імпульсів, – усе це в сукупності навряд чи становило підвищений інтерес для грецької філософії, що, безсумнівно, ускладнювало пошук глибинних витоків насильства в самій людській природі. Водночас необхідно зауважити, що хоча проблема насильства і не розглядалася як окрема, філософський дискурс античності пропонує нам набір настанов і підходів до її вивчення, значення яких важко переоцінити, оскільки вперше в розвитку європейської культури феномен насильства потрапляє в простір філософського дослідження [17, 18]. Можна говорити про постановку проблеми насильства в її споконвічному, вихідному стані, що саме по собі було важливим стимулом до подальшого дослідження цієї теми на наступних етапах розвитку європейського соціокультурного процесу.

Першість тут, безсумнівно, належить представникам унікального у своєму роді інтелектуального і суспільно-політичного руху в Греції, що виник у V ст. до н. е. Ідеться про так званих софістів. Виникнення цього інтелектуального руху й культурного феномену пов'язано з поживленням соціально-економіч-

ної та політичної активності грецьких полісів у зв'язку з перемогою греків над персами й благополучним закінченням тривалих і кровопролитних греко-перських війн.

Розквіт Еллади, що настав за цим, зрештою, привів до підвищення коефіцієнта соціальної активності індивідів у зв'язку з розвитком класичної демократії, та й загалом, пожвавленням культурної активності. Діяльна участь громадянина в соціальних процесах політичного життя свого міста передбачала потребу в оволодінні такими навичками, що були необхідні для ефективного й успішного ведення політичної діяльності. Ідеться насамперед про ораторське мистецтво. Софісти – професійні вчителі мудрості – відгукнулися на це соціальне замовлення й уперше в історії Європи пропонували за грошову винагороду свої послуги з навчання навичок ораторського ремесла, що, безсумнівно, сприяло поширенню знань у найширших культурних верствах у зв'язку з тим, що оволодіння мистецтвом риторики передбачало й освоєння мінімуму філософських знань [18; 19].

Друга причина виникнення цього феномену мала суто філософський характер і була пов'язана з суперечливістю та недостатністю філософського дискурсу, що здійснювався в рамках вивчення фіюсису на досократівському (ранньому) етапі розвитку грецької філософії. Глухі кути і суперечності в розумінні статусу і природи буття (існування), проблеми множини, простору і руху – усе це в сукупності неминуче вело до зростання скептичних і навіть нігілістичних настроїв у колах грецької культурної еліти, частиною якої і були софісти.

У результаті можна констатувати, що софістика стала своєрідним культурним контентом, у рамках якого вперше в розвитку грецької філософії було поставлено антропологічну за своїм характером проблему людської природи. Вивчення останньої, в контексті негативного дискурсу софістів, вело до постановки таких проблем, як походження і природа моралі, стосунки людини і суспільства, а значить, і до порушення питання про насильство як невід'ємний елемент цих стосунків. Важливо мати на увазі, що загальна скептична і релятивістична тональність софістичного дискурсу надала своєрідного й унікального відтінку розгляду зазначених вище проблем. Не буде великим перебільшенням вважати, що скептико-нігілістичний потенціал софістики щодо розгляду загальнофілософських проблем чимало посприяв дискредитації тієї системи моральних цінностей, що була пов'язана з класичною епохою в розвитку грецької цивілізації.

У сукупності ці явища поставили і проблему насильства серед злободенних якраз унаслідок того, що дискредитація моральних принципів, на основі яких було організовано полісне життя в Греції, вела до підвищення інтересу до при-

роди насильства, якого ставало більше в міру того, як грецький поліс, що пережив відносно короткий розквіт, неухильно сповзав у стан структурної соціально-економічної й політичної кризи, яка трапилася в IV ст. до н. е.

Початкову методологічну настанову старших софістів найкраще сформулював Протагор (490 до н.е. – 420 до н.е.) у своєму знаменитому творі «Істина», або «Промови, що спростовують». Цю установку в історії європейської філософії було виражено в крилатій фразі Протагора: «Людина – міра всіх речей». З огляду на цю настанову будь-яке знання, і передусім філософське, може бути оцінено винятково з погляду «доха» (загальноприйнятої думки, уявлення), оскільки істина в її остаточних, абсолютних значеннях є абсолютно недосяжною.

Скептико-суб'єктивістський підхід до осмислення реальності, зокрема й самої людини як її частини, відкривав перспективу нового погляду на природу моралі, стосунки людини і соціуму, природу держави [20]. Це означає, що сама структура суспільства і його політична організація, а також модус стосунків індивіда і суспільства не є результатом якогось божественного встановлення, а насамперед і переважно – результатом вільної угоди, тобто чимось найвищою мірою відносним і умовним.

Таким чином, людська оцінка, людська настанова є чільною в усьому спектрі прояву самої людини, у тому числі й насамперед у її соціальній практиці. Релятивізм Протагора, що має загальнофілософський і методологічний характер, відкриває перспективи перегляду статусу насильства у відносинах між людьми в бік його виправдання. Оскільки закон є результатом якоїсь угоди між громадянами, який може бути переглянуто, він втрачає свій сакральний статус і, будучи довільним і доволі рухомим настановленням теоретично, може бути зовсім усунутий, що відкрило б перспективу переоцінки статусу насильства в соціальній практиці. Хоча Протагор і не робить ще настільки радикальних висновків, сама релятивістична настанова, зазначена вище, відкриває такого роду можливість.

Симптоматичним є те, що проблема насильства в грецькій філософії виникає щоразу тоді, коли норма соціальної поведінки (закон) виявляється дискредитованою. Немов той простір, що вивільняється в результаті девальвації останнього, негайно освоюється різного роду асоціальними або антисоціальними моделями поведінки. Очевидно, антитеза «закон» – «свавілля» (насильство) має глибинну архетипічну культурну природу в рамках античного суспільства. Цю антитезу можна розглядати як один із проявів базової дихотомії античної свідомості, вкоріненої в структурі архаїчного міфу. Ідеться про опозицію «космос – хаос», у рамках якої космічне (впорядковане), гармонійне, доцільне асоціюється з торжеством міри в соціальній практиці. Виміром

останнього і є *nomos* (закон). Що ж до хаосу, то він традиційно асоціюється з дисперсією, руйнацією, дезінтеграцією будь-якої структури, насамперед соціальної. У рамках софістичного дискурсу дискредитація закону веде до глорифікації (звеличення) свавілля, насильства як найадекватнішої форми вираження суб'єктивної людської свободи.

Таким чином, софістика ознаменувала собою антропологічний поворот у розвитку грецької філософії: від проблематики *фюсису* (структури природи і буття) до постановки проблем, пов'язаних із людською природою і природою соціального. Головним досягненням негативного дискурсу софістики, особливо першого його покоління, було утвердження скептико-релятивістичної позиції щодо істини (*алетейя*) і теоретичне обґрунтування думки (*докса*). Проекція цієї скептико-релятивістичної, а часто відверто нігілістичної настанови на проблематику, пов'язану з аналізом соціальної практики, передусім, проблем моралі та стосунків людини й суспільства, у рамках софістичного дискурсу призвела до неминучого висновку про відносність та довільну порожнечу будь-яких моральних настанов. Мораль було проінтерпретовано як набір аксіом, що не мають жодного раціонального фундування. Ці аксіоми апелюють до віри, а не до розуму, мають вельми відносний і найвищою мірою рухливий характер. Мораль позбавляється своїх абсолютних підвалів, які колись коренилися в сакральній релігійно-міфологічній традиції.

Мораль, як і закон, функціонують лише доти, доки люди вірять у доцільність і непорушність цих настановлень. Однак відносність будь-якої моралі виявляє її фундаментальну крихкість і нестійкість, а отже, і перспективу аморалізму, одним із головних проявів якого і є насильство. Усередині системи, якою був грецький поліс, насильства ставало тим більше, чим менше в ньому залишалося закону. Такий різновид насильства, що спрямований усередину системи, зрештою веде до її саморуйнування. Глорифікація «права сильного» на довільну зміну соціальної реальності, яку ми зустрічаємо у славнозвісній фразі сподвижника Перикла і Сократа, давньогрецького філософа-софіста Фразімаха, сама по собі є симптоматичною, бо вказує на те, що в рамках софістичної філософії поступово формується розуміння того, що саме насильство є найдієвішим інструментом історичного розвитку, соціальної реорганізації. І хоча ця настанова залишалася неприйнятною для більшості греків, саму її появу можна вважати показовою. Вона сигналізує про зростання почуття незадоволеності у зв'язку з наявною соціально-політичною дійсністю. У цьому зв'язку відому в історії кризи IV ст. до н. е. можна вважати закономірним результатом тих процесів, початок яких сповістив рух софістів.

Ці об'єктивні обставини викликали до життя нагальну потребу переосмислення теми ідеального суспільно-політичного устрою грецького полісу, а та-

кож потребу дати нову оцінку феномену насильства у зв'язку з кризою останнього. Не дивно, що ці роздуми стали одним зі значущих аспектів філософської спадщини найвидатнішого з грецьких мислителів кінця V–IV ст. до н. е. – Платона (427–347 рр. до н. е.). Правильно організований поліс, згідно з Платоном, має, по-перше, володіти здатністю себе захищати від можливих зовнішніх і внутрішніх ворогів; по-друге, здійснювати систематичне й достатнє постачання всім членам суспільства всього необхідного; по-третє, забезпечувати й контролювати розвиток духовної активності громадян, розвиток їхніх творчих можливостей.

Платон намагається також «запрограмувати» такий стан суспільства, щоб свобода особистості злочинця не зводила нанівець свободу особистості добродесного громадянина, який прагне досягнути справедливості і слідувати цій справедливості в суспільному житті. Платон переконаний, що розум людський, будучи «прекрасним, лагідним і далеким від насильства», за природою своєю, сам обирає для людини правильні закони [21]. Тому, згідно з Платоном, специфіка соціально-політичного устрою суспільства безпосередньо залежить від особливостей структури людської душі. Держава, поліс є похідним від того, якими є якості та характеристики тих громадян, з кого він, власне, складається. Між складом характеру і формою полісного устрою, тим самим, існує пряме співвідношення. У своїх діалогах «Держава» і «Закони» Платон малює ідеалістичну картину досконалого стану суспільства і людини, яку відносить до епохи Кроноса. Ідеальний тип суспільно-політичного устрою, що його малює Платон у далекому минулому, було піддано систематичній корупції, унаслідок чого виникли негативні типи суспільного устрою, аналізу яких Платон приділяє значну увагу.

Демократична форма правління, за Платоном, є нестійкою, має тенденцію до виродження у відверту тиранію. Тиранія ж виявляється апофеозом державного насильства. Це влада одного над усіма в інтересах одного. Виникає ця влада з безконтрольної свободи, властивої демократичному правлінню, з того кореня, який Платон називає представництвом. Характеристика поведінки тирана, дана Платоном у його «Державі», давно стала класичною. Платон розмірковує про те, що на початку свого правління тиран ставиться до всіх доброзичливо, не називає себе тираном, обіцяє багато чого у приватному і загальному, звільняє від боргів, народу і близьким до себе роздає землі і прикидається милостивим до всіх. Однак із плином часу його справжня природа стає дедалі очевиднішою. Тиран змушений, якщо захоче втримати владу, знищувати своїх ворогів і недоброзичливців, допоки не залишиться в нього ані друзів, ані ворогів [22].

Однією з ключових особливостей неправильної, спотвореної форми суспільно-політичної організації грецького міста-держави (за Платоном) є на-

сильство. Насильство – атрибут недосконалості, надмірності людської природи, настільки неприйнятної грецькому генієві, що він прославляє інтуїцію гармонії, міри та пропорційності – трьох складників краси. Що менш ефективною і повноцінною є система суспільно-політичного устрою, то частіше «можновладці» змушені вдаватися до насильства у відверто неприйнятних і антигуманних формах. Платона переважно цікавить єдиний різновид насильства, а саме – насильство державне. У ньому він вбачає два підвиди: те, що здійснюється за законом і без закону (протизаконно). Перше є цілком виправданим і необхідним, оскільки забезпечує стійкість суспільно-політичних настанов і самої системи управління. Друге є надмірним, зайвим, не виправданим і свідчить про погіршення соціально-політичного організму міста-держави [22; 23].

Платон ставить знак рівності між поняттями закону і порядку. Він підкреслює, що людям необхідно встановити закони, інакше вони нічим не відрізнятимуться від «найдикіших звірів» [23]. Платон пророкує загибель тій державі, де закон не має сили й перебуває під чисєюсь владою. Там же, де закон стоїть вище за правителів, він убачає порятунок держави і щасливе її існування під заступництвом богів. Закони діють за допомогою переконання і сили. Правильними з них є лише ті, що видані в інтересах загального блага, поліса в цілому.

Правомірність і виправданість державного насильства міститься і в принципі невідворотності покарання за скоєний злочин. Серед можливих покарань він називає смерть, тюремне ув'язнення, фізичне катування, принизливі місця для сидіння чи стояння біля святилищ або на околицях країни та грошові штрафи [23].

Таким чином, можна дійти попереднього висновку про те, що, оцінюючи насильство суто у площині політико-правових відносин у суспільстві, Платон цілком допускає й виправдовує його застосування в рамках чинного законодавства у тому випадку, якщо закони існують і працюють в інтересах загального блага. Якщо ж цього не відбувається, то той чи інший тип суспільно-політичного устрою має бути віднесений до числа найгірших.

Ту обставину, що Платона цікавить лише один вид насильства, а саме – державне як невіддільний елемент системи управління (регулювання) відносин громадян у суспільстві, саму по собі можна оцінити як закономірну. Воно пояснюється зазначеною вище особливістю античної цивілізації, що зводиться до примату загального над частиною, суспільства над індивідом і деякою надмірністю суспільно-політичного щодо особистісного та індивідуального.

Інша важлива особливість платонівського дискурсу щодо насильства полягає в тому, що він навіть не вдається до спроб віднайти онтологічні засади

цього феномену. Насильство для нього є суто функціональним. Воно настільки щільно вмонтоване в саму природу грецького полісу, що Платон не припускає думки, навіть гіпотетично, про можливість побудови суспільства на засадах ненасильства, реалізованих послідовно і до кінця.

У своїй етичній соціальній теорії Арістотель (384–322 рр. до н. е.) не розглядає практично проблему насильства. Лише частково він торкається цих тем у зв'язку з оцінюванням інституту рабства і рабовласництва загалом. Точка зору Арістотеля щодо цього є цілком категоричною. Його давно і справедливо вважають одним із класиків античного рабовласництва, який дав теоретичне обґрунтування цьому соціально-політичному і культурному феномену.

З точки зору Арістотеля, сама природа людей містить у собі момент нерівності, наслідком якого є цілком природний принцип диференціації на вільних і рабів. Він підкреслює, що фізична організація вільних людей від природи відрізняється від фізичної організації рабів: в останніх тіло потужне, придатне для виконання необхідних фізичних маніпуляцій, а вільні люди тримаються прямо і нездатні для виконання такого роду робіт. Тому рабам бути рабами і корисно, і справедливо [24].

Насильство імпліцитно міститься в самій системі відносин раба і пана. За визначенням Арістотеля, раби і пани становлять якесь єдине ціле, проте форми взаємин між ними можуть набувати найрізноманітніших форм і проявів через те, що рабська природа є апріорі гіршою, аніж природа його господаря. Раб, будучи людиною, за природою своєю належить своєму господареві [24]. За великим рахунком це – знаряддя праці, що розмовляє, яке, проте, наділене якимись зачатками розумності. Арістотель дотримується традиційних для греків етнокультурних диференціацій у характеристиці відмінностей між еллінами і «всіма іншими» (варварами). На його переконання, варвар і раб за природою своєю є тотожними, оскільки суспільство варварів, тобто не греків, складається з рабів і рабинь [24].

Типовим способом політичної організації рабського суспільства, з його точки зору, є деспотія. Примушення, насильство настільки глибоко увійшло в природу варварських спільнот, що для варвара, який став рабом елліна, застосування насильницьких методів корекції його поведінки стає чимось природним, прийнятним і широко вживаним. Показовою є в цьому сенсі переконаність Арістотеля, згідно з якою «з варварами не воюють, на них полюють». Полювання – справа природна і справедлива – будучи найважливішим елементом воїнського ремесла, націленим на придбання диких тварин і рабів, які чинять спротив цьому [24].

Багато в чому аналогічну аристотелівській оцінку застосовності насильства щодо варварської периферії ми знаходимо і в римській традиції. Остання за-

своїла той принцип етнокультурної диференціації, який був властивий еллінській цивілізації, піддала його теоретичному обґрунтуванню і розвитку. Свідомість того, що Рим є особливим, неповторним і в цьому сенсі замкнутим у собі явищем, відокремленим від навколишнього світу, що нібито стоїть ієрархічно незрівнянно вище за нього, а народи цього світу більш-менш неповноцінні та створені для підпорядкування, проявляється в історії Риму неодноразово і в найрізноманітніших формах. Гурток Сципіонів у II ст. до н.е. викликав роздратування й осуд саме за свій інтерес і прихильність до всього еллінського; в епоху Ранньої імперії в сенаті елеґійно згадували про той час, коли цілі народи тремтіли перед вироком, що його виносив навіть і один римський громадянин [25, с. 565].

З точки зору Цицерона – найбільшого з римських ораторів і філософів кінця I ст. до н.е. – вірність римлян богам їхньої громади робить їх носіями єдино справжніх духовних цінностей – благочестя, права, громадянської добрості. Інші ж народи як такі, що не вірять у цих богів, а отже, і в ці цінності, позбавлені моральних чеснот і є органічно порочними. Іудеї та сирійці, з його точки зору, є народами, народженими для рабства [26]. Цицерон заявляє, що римляни створені для панування, примноження свого багатства і розширення кордонів [27]. Уже на заході свого життя він підкреслює, що перетворення римлян на чийось слуг є порушенням закону світобудови, оскільки з волі богів вони створені, щоб володарювати всіма народами [27].

Ця точка зору стала практично офіційною, увійшла в контекст римської культури, політичної практики, була оснащена безліччю поетичних метафор і епітетів, завдяки діяльності насамперед римських поетів Вергілія і Горація. Фактично вона стала загальним місцем у тій місії, яку римський народ здійснював щодо хаотичної, варварської периферії. Застосовність насильства тут, навіть необхідність останнього як важливого інструменту культурної експансії імперії, що досягла до II ст. н.е. кордонів, порівнянних із тодішнім цивілізованим світом, вважалася більш ніж розумною і необхідною.

Насамкінець слід наголосити, що в рамках античного філософського дискурсу насильство розглядають практично виключно у площині етики та соціально-політичної теорії. Цьому є свої причини. Античних філософів не цікавить онтологічний фундамент насильства як соціального феномену через такі обставини.

Висновки. Антична філософська свідомість, як і культура греко-римського світу, є взагалі надзвичайно консервативною. Під діалектикою вони розуміють головним чином закономірності мислення і не більше того. Відсутність розуміння внутрішнього механізму розвитку, що прийде в європейську філософську свідомість і культуру багато пізніше, зрештою, призводить античну

філософську свідомість до недооцінки феномену насильства, онтологічні засади якого вислизують від уваги грецького філософа, залишаються для нього чимось невизначеним і багато в чому загадковим. Це й не випадково. Адже в умовах стаціонарного, сферично досконалого і завершеного буття, рух і розвиток у якому мають суто ілюзорний та онтологічно неповноцінний характер (наприклад у вченні Парменіда), немає і не може бути адекватного розуміння насильства як соціальної проєкції заперечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лише російське православ'я: як і для чого Росія знищує свободу віросповідання на ТОТ. URL: https://lb.ua/news/2024/05/12/612638_lishe_rosiyske_pravoslavuya_yak_i.html#:~:text=%D0 (дата звернення: 20.05.2024).
2. Гумін О. М. Фізичне насильство проти особи: кримінально-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 75 (2). С. 88–92.
3. Орос О. Б. Емоції як ключові елементи ситуацій насильства. *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 31–35.
4. Орос О. Б. Злість як емоційний компонент ситуацій насильства. *Габітус*. 2022. Вип. 33. С. 28–33.
5. Чернописька В. Агресія та насильство: філософсько-правова кореляція дефініцій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 10, № 1. С. 134–139.
6. Панфілов О. Ю. Інформаційне насильство як соціальний феномен. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. № 1 (56). С. 188–200.
7. Дзьобань О. П. Насильство як модифікація антитолерантності. *Політологічний вісник : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 54. С. 121–132.
8. Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г. Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір. *Освіта регіону*. 2012. № 2. С. 171–177.
9. Дзьобань О. П., Пилипчук В. Г. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / за заг. ред. проф. В. Г. Пилипчука. Харків : Майдан, 2011. 244 с.
10. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи / пер. з англ. Г. Шпак. Київ : Наш формат, 2020. 517 с.
11. Історія європейської цивілізації. Рим / за ред. Умберто Еко ; пер. з італ. Л. Д. Ципоренко та ін. Харків : Фоліо, 2014. 1102 с.
12. Шапіро Б. Смісл історії. Як розум і мораль зумовили велич Заходу / пер. з англ. Г. Шпак. Київ : Наш Формат, 2022. 201 с.
13. Норт Д., Волліс Д., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат, 2017. 349 с.

14. Туренко В. Рання грецька філософія: рефлексії про політику і право : монографія. Київ : Дух і Літера, 2023. 605 с.
15. Сенека Л. А. Моральні листи до Луцілія / пер. з латин. А. Содомора. Вид. 2-ге. Львів : Априорі, 2022. 551 с.
16. Сенека Л. А. Про стійкість мудреця: діалоги / пер. з латин. А. Содомора. 3-тє вид. Львів : Априорі, 2023. 204 с.
17. Каплан Р. Д. Політика воїна. Чому справжній лідер мусить мати харизму варвара / пер. з англ. А. Климовської. Харків : Віват, 2022. 220 с.
18. Адо П. Що таке антична філософія? / пер. з фр. С. Йосипенко. Київ : Новий Акрополь, 2014. 425 с.
19. Вандишев В. М. Риторика і софістика в історико-філософському дискурсі : монографія. Суми : Сум. держ. ун-т, 2015. 151 с.
20. Білецький О. Античні літератури. URL: <https://osvita.ua/school/literature/b/66477/> (дата звернення: 17.05.2024).
21. Платон. Апологія Сократа. Діалоги / пер. з давньогрец. Й. Кобіва, Ю. Мушака ; прим. та покажч. імен Й. Кобів ; пер., прим. Й. Кобов. Харків : Фоліо, 2017. 407 с.
22. Платон. Держава / пер. з давньогрец. Д. Коваль. 2-ге вид., переробл. Львів : Априорі, 2021. 457 с.
23. Платон. «Політик» і «Закони». URL: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd06.htm> (дата звернення: 14.05.2024).
24. Арістотель. Політика. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> (дата звернення: 16.05.2024).
25. Таціт К. Анналі. З часу відходу божественного Августа / пер. Кислюка О. І. Київ : Укр. письменник, 2013. 700 с.
26. M. Tvllivs Cicero. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/cic.html> (latest access: 16.05.2024).
27. Цицерон М. Т. Про закони. Про державу. Про природу богів. Львів : Априорі, 2019. 392 с.

REFERENCES

1. Lyshe rosiiske pravoslav'ia: yak i dlia choho Rosiia znyshchuie svobodu virospovidannia na TOT. URL: https://lb.ua/news/2024/05/12/612638_lishe_rosiyske_pravoslavvya_yak_i.html#:~:text=%D0 [in Ukrainian].
2. Humin, O. M. (2023). Fizyczne nasylstwo proty osoby: kryminalno-pravovyi aspekt. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 75(2), 88–92 [in Ukrainian].
3. Oros, O. B. (2023). Emotsii yak kliuchovi elementy situatsii nasylstva. *Habitus – Habitus*, 46, 31–35 [in Ukrainian].
4. Oros, O. B. (2022). Zlist yak emotsiinyi komponent situatsii nasylstva. *Habitus – Habitus*, 33, 28–33 [in Ukrainian].
5. Chornopyska, V. (2023). Ahresiia ta nasylstvo: filofsko-pravova koreliatsiia defynitsii. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii: Yurydychni nauky –*

- Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences, Vol. 10, Iss. 1, 134–139* [in Ukrainian].
6. Panfilov, O. Iu. (2023). Informatsiine nasytlstvo yak sotsialnyi fenomen. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filozofia, filozofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 1(56), 188–200* [in Ukrainian].
 7. Dzoban, O. P. (2011). Nasytlstvo yak modyfikatsiia antytolerantnosti. *Politolohichnyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Political Science Bulletin. Collection of scientific papers, 54, 121–132* [in Ukrainian].
 8. Dzoban, O. P., Pylypchuk, V. H. (2012). Problema ahresii i nasytlstva: svitohliadno-informatsiinyi vymir. *Osvita rehionu – Education in the region, 2, 171–177* [in Ukrainian].
 9. Dzoban, O. P., Pylypchuk, V. H. (2011). Informatsiine nasytlstvo ta bezpeka: svitohliadno-pravovi aspekty. V. H. Pylypchuk (Ed.). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
 10. Adzhemoglu, D., Robinson, Dzh. (2020). Vuzkyi korydor. Derzhavy, suspilstva i dolia svobody. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
 11. Istoriiia yevropeiskoi tsyvilizatsii. Rym / Umberto Eko (Ed.) (2014). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
 12. Shapiro, B. (2022). Smysl istorii. Yak rozum i moral zumovyly velych Zakhodu. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
 13. Nort, D., Vollis, D., Vaingest, B. (2017). Nasytlstvo ta suspilni poriadky. Osnovni chynnyky, yaki vplynuly na khid istorii. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
 14. Turenko, V. (2023). Rannia hretska filozofia: refleksii pro polityku i pravo. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
 15. Seneka, L. A. (2022). Moralni lysty do Lutsiliia. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
 16. Seneka, L. A. (2023). Pro stiikist mudretsia: dialohy. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
 17. Kaplan, R. D. (2022). Polityka voina. Chomu spravzhnii lider musyt maty kharyzmu varvara. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
 18. Ado, P. (2014). Shcho take antychna filozofia? Kyiv: Novyi Akropol [in Ukrainian].
 19. Vandyshev, V. M. (2015). Rytoryka i sofistyka v istoryko-filosofskomu dyskursi. Sumy: Sum. derzh. un-t [in Ukrainian].
 20. Biletskyi, O. «Antychni literatury». URL: <https://osvita.ua/school/literature/b/66477/> [in Ukrainian].
 21. Platon. (2017). Apolohiia Sokrata. Dialohy. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
 22. Platon. (2021). Derzhava. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
 23. Platon. «Polityk» i «Zakony». URL: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd06.htm> [in Ukrainian].
 24. Aristotel. Polityka. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> [in Ukrainian].
 25. Tatsit, K. (2013). Annaly. Z chasu vidkhodu bozhestvennoho Avgusta. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk [in Ukrainian].
 26. M. Tvllivs Cicero. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/cic.html>.
 27. Tsytseron, M. T. (2019). Pro zakony. Pro derzhavu. Pro pryrodu bohiv. Lviv: Apriori [in Ukrainian].

Danilyan Oleg Gennadiiovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

Dzoban Olexander Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

THE PROBLEM OF VIOLENCE IN THE ANCIENT CULTURAL AND PHILOSOPHICAL TRADITION

The article attempts to trace the key points of view on the problem of violence in the philosophical views of the most famous thinkers of European antiquity. It is shown that in the system of social relations, violence in its pure form plays the role of the oldest and most primitive way of resolving the objectively existing conflict of interests of the participants of the social process. The nature of the conflict is rooted in the actual inequality of one subject to another, which finds its fullest expression in the inequality of the needs of individuals. It is substantiated that violence becomes a legal regulator of public interests when the extent of its use in society is recognized by the majority. It is shown that in the context of the development of ancient philosophy, the problem of violence was considered mainly in connection with the socio-political teachings of the classics of Greek philosophy, as well as within the framework of moral discourse. The phenomenon of violence was not tolerated by representatives of ancient philosophy as a separate problem worthy of consideration.

Keywords: violence, ancient culture, Greco-Roman civilization, coercion, conflict of interests, war.

Дев'ятко Наталія Володимирівна, кандидатка філософських наук,
доцентка, доцентка кафедри філософії, КЗВО «Дніпровська академія
неперервної освіти», Україна
e-mail: Natalia_ptah@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0162-1194

ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНИХ СВІТОГЛЯДНИХ КОДІВ

Статтю присвячено питанням актуалізації сучасних українських історично-культурних світоглядних кодів. Природна національна ідентичність захищає особистість від ворожих маніпулятивних впливів. Це дуже важливо під час гібридних війн. Світоглядні коди, які лежать в основі національної свідомості, зазвичай досліджуються саме крізь призму національного самоусвідомлення та ідентифікації. Базові світоглядні коди мають реалізацію через історичну пам'ять та культуру. Часто ці реалізації є взаємопов'язаними. Метою статті є дослідження сучасних актуалізацій базових світоглядних кодів, які відповідають за національну самоідентифікацію особи і формують національний культурний простір. Під час гібридних та інформаційних війн саме світоглядні коди піддаються найпотужнішим атакам з боку ворога, оскільки їхня глибинна зміна суттєво впливає на світогляд та національну ідентичність людини.

Ключові слова: *світогляд, національна ідентичність, історична пам'ять, світоглядний код, «гібридні війни».*

Постановка проблеми. Дослідження світоглядних кодів є напрочуд актуальним у наш час, оскільки розуміння кодових структур дає можливість будувати ефективну комунікацію та захищати національний простір як під час «гібридних війн», так і для захисту від потужних ворожих інформаційних впливів. Національна ідентичність природного, не імперського типу виступає складною кодовою структурою, яка допомагає сформувати стрижень особистості і мати стійкість до впливів будь-якої сили і тривалості.

Світоглядні коди, які лежать в основі національної свідомості, зазвичай досліджуються саме крізь призму національного самоусвідомлення та ідентифікації, а не комунікації чи безпосередньо національної філософії. На мою

думку, найяскравіше дослідження цього предмета наразі відбувається в контексті дослідження національної історичної пам'яті та її впливу на сьогодення. Подібного роду наукові розвідки є дуже важливими для сучасної України, оскільки через них відбувається осмислення нашої кризової епохи, яка дає можливість кожному громадянину виявити активність у захисті держави, визначити власні національну і культурну ідентичність, взяти участь у розбудові національних соціальних структур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед сучасних дослідників української національної ідентичності, на мій погляд, варто насамперед назвати С. Вонсовича [1], Є. Головаху [3], А. Дербак та І. Остапець [4], А. Киридон [7], О. Кирилюка [8], Л. Нагорну [9], М. Степико [11], В. Ткаченко [12]. Різними аспектами історичної пам'яті та свідомості серед наших сучасників у національному контексті займалися А. Землянський [5], Ю. Зерній [6], В. Пержун [10], Г. Фінін [13], Б. Шацька [14] та ін.

Метою цієї статті є дослідження сучасних актуалізацій базових світоглядних кодів, які відповідають за національну самоідентифікацію і тримають на собі національний культурний простір. Для досягнення мети потрібно проаналізувати принципи актуалізації світоглядних кодів, які відповідають за розуміння історичного минулого і його вплив на сьогодення; дослідити світоглядні коди, що кодують розуміння релігії та віри; описати особливості актуалізації світоглядних кодів, пов'язаних із мовою та інших, що є основою культури та духовності, втілюються в державній символіці й образах історичних постатей-символів. Особливо важливим розуміння механізмів дії світоглядних кодів стає під час гібридних та інформаційних війн, коли світоглядні коди можуть бути деформовані і вписані в ідеологічні тоталітарні системи, що також потрібно врахувати в дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Світоглядний код являє собою метафорично-архетипну конструкцію, наповнену відповідним сенсом. Базовою функцією світоглядного коду є комунікативна, оскільки він бере участь у комунікації на етапах кодування і декодування інформації. Завдяки своїй смисловій наповненості світоглядні коди визначають моделі поведінки людини та її світоглядні настанови, створюють призму, крізь яку надалі людина бачить світ та визначає своє місце і роль у ньому. Світоглядний код має можливість виявляти себе на загальнолюдському, національному та особистому рівнях. Чим потужнішою та варіативнішою є його актуалізація, тим більший вплив він має на особистість та масову свідомість у цілому.

У своєму дослідженні Л. Нагорна виокремлює три рівні ідентичності: це «особистісне самовизначення, яке є базовою ідентичністю, система соціокультурних ідентичностей (національних, професійних, вікових, релігійних,

гендерних тощо) на другому рівні, а також глобальна ідентичність на третьому рівні» [9, с. 16]. На мою думку, ці три рівні ідентичності повністю збігаються з рівнями актуалізації світоглядного коду. Проте, з точки зору архетипної теорії, другий рівень усе ж належить щонайперше проявам національного несвідомого. Тому ідентичності іншого типу, названі дослідницею, можуть або підсилювати національну ідентичність, або, навпаки, послабляти її, чи навіть нівелювати її вплив на людину або спільноту, якщо будуть використані в маніпуляціях.

Незважаючи на те, на якому рівні актуалізується певний світоглядний код, він має архетипну природу, оскільки саме з архетипів найбільше черпає свою енергію. Досліджуючи сенсотворчий зміст національної ідентичності, А. Дербак та І. Остапець вказують на кодово-архетипну природу національної свідомості: «Формуючись у середовищі своєї національної культури, людина засвоює основні моральні поняття, вона навчається розрізняти добро і зло, бажане і небажане, пристойне і непристойне, засвоює основні принципи співжиття в суспільстві: колективізму чи індивідуалізму, толерантності, гуманізму, альтруїзму, вчиться патріотизму, відповідальності тощо» [4, с. 326]. Подібну функцію Г. Фінін покладає на історичну пам'ять, оскільки саме вона «формує гуманітарну ауру нації, у якій живе народ і з якої черпає добро чи зло» [13, с. 26]. Таким чином, національні світоглядні коди досягають найглибших архетипних рівнів та завдяки актуалізації архетипних опозицій енергетично наповнюють буття людини, тим самим надаючи національному більшій силі впливу.

Нерідко національна та етнічна ідентичності розводяться, а іноді навіть протиставляються. Досліджуючи це питання, С. Вонсович пише: «Серед детермінант етнічної ідентичності найчастіше постають: спільне походження, антропологічний тип, самоназва, мова, особливості менталітету й способу життя, традиції та звичаї, духовна й матеріальна культура, релігійні вірування, спільність позицій у ставленні до подій минулого, а також, як правило, історична територія. Натомість серед основних спільних чинників, що справляють вплив на розвиток ідентичності нації, насамперед виокремлюються: територія, державність, культура, національна свідомість, спільна історична пам'ять тощо» [1, с. 78]. Проте, як показує практичне застосування націєтворчих теорій, будь-який питома етнічний чинник може лягти в основу національної ідентичності, що найчастіше проявляється у спільному мовному кодовому просторі, актуалізованих традиціях та релігії.

Питання ж спільної історії, спільного сьогодення та спільного майбутнього в контексті формування національної ідентичності розглядається по-різному. С. Вонсович підкреслює ціннісно-соціальні особливості цього феномену:

«Національна ідентичність, обумовлюючись політико-соціальним контекстом, здійснюється спільнотою та її соціальними групами насамперед на підставі свідомого сприйняття спільної історії та спільного бачення майбутнього, цінностей та інтересів» [1, с. 79]. Г. Фінін вказує на домінанту минулого над сьогоденням або скерованість надій у майбутнє [13, с. 25]. У першому випадку, на мою думку, нація може отримати потенційну травму, у другому, за відсутності балансу, увійти у формат мрійництва без реальних дій. Ураховуючи досвід нинішньої російсько-української війни як світоглядного протистояння, Є. Головаха конкретизує важливість і взаємовпливи минулого, сучасного та майбутнього, оскільки людина повинна не просто знати про історичні події, а мати ставлення до них: «Якщо в тебе немає уявлення про її минуле – твоя ідентичність неповноцінна. Якщо ти не сприймаєш сучасне її життя як своє, не як чуже і таке, яке на тебе тисне, – і поготів. Є люди, які хочуть змінити свою ідентичність, бо не витримують ситуацію, коли країна переживає скрутні часи, – і вони, до речі, є не тільки у нас. Певною мірою це можна вважати способом уникнення відповідальності за те, що відбувається, – мовляв, я все ще громадянин СРСР і мене це не стосується. Або я – мешканець свого регіону, моя хата скраю» [3]. Однак ця триєдність минулого, сьогодення і майбутнього, які людина осягає та розуміє, відображається і на комунікативному рівні завдяки активності і вчинкам самої людини.

Беззаперечно, світоглядні коди, які відповідають за актуалізацію історії в сьогоденні, є одними з найважливіших для усвідомлення людиною власної ідентичності. У деформованому варіанті справжня історія може бути замінена вигадкою і підсилена завдяки втягуванню молоді у відповідні історичні ритуали, що є єдиним дієвим механізмом збільшення загального рівня енергетики простору. Щоправда, ритуали святкувань і вшанувань з особистим залученням і відповідними вчинками притаманні і «живій історії», коли світоглядні коди не є деформованими, але вони будуть мати зовсім інше сенсове наповнення.

За загальним визначенням, «історична пам'ять – це соціально-психологічне явище, змістом якого є збереження й відтворення індивідом, соціальною групою, класом і т. д. уявлень, переживань, традицій, звичаїв, морально-естетичних норм, які мали місце в минулому. ... Через культуру історична пам'ять виступає як основа для розвитку історичного мислення, у процесі якого відбувається усвідомлення нацією самої себе, усвідомлення того, що вона має свою історію, робить свій внесок у розвиток світової цивілізації» [2, с. 298–299]. Зрештою, за визначенням А. Землянського, історична свідомість, як специфічна форма суспільної свідомості, у соціально-психологічному аспекті пов'язує історичні епохи та забезпечує естафету поколінь [5, с. 40].

Національна ідентичність, що має в основі історичну пам'ять, сприяє груповій ідентичності у трьох технологічно-сміслових аспектах: а) як усвідомлення спільного, емоційно реального минулого, що має відгук серед членів спільноти; б) історії, що містять моделі поведінки та світоглядні моделі, актуалізовані через вчинки історичних осіб; в) міфологізація історичних подій та осіб, які надалі постають як символи і формують мову соціальної групи, що допомагає розрізненню в дихотомії «свій-чужий» (за Б. Шацькою) [14, с. 30–31].

Зважаючи на те, що історична пам'ять не є абстрактним знанням, а стає особистим емоційно-ціннісним надбанням, можна говорити про дослідження її глибинних структур. В. Пержун визначає компоненти історичної свідомості, що мають ціннісне наповнення. Важливо, що історичне минуле, на думку дослідника, відбувається через ставлення до нього сучасників, оцінювання, переживання минулих подій та співучасть. Це перший важливий компонент. Другим є спадкоємна діяльність поколінь, яка впливає на сьогоднішній день. Третій – соціальна пам'ять поколінь, коли інформація про минулі події передається в межах роду або серед споріднених осіб. Четвертий – соціально-історичний простір і час, який утворює особливий хронотоп, що зумовлює складні взаємовпливи минулого, сьогоднішнього і майбутнього [10, с. 105]. Імовірно, що саме цей особливий актуальний хронотоп зумовлює можливості розгалужених соціально-психологічних впливів. На думку А. Киридон, «пам'яттєвий дискурс, з одного боку, віддзеркалює характерні риси національної ідентичності, а з іншого – формує своєрідну смислову основу останньої, моделює її, впливаючи на зміни з різним ступенем інтенсивності» [7, с. 8]. Отже цей процес взаємовпливів не має завершення, але може бути перерваний у насильницький спосіб або підмінений завдяки маніпуляціям для спотворення національної ідентичності свого супротивника.

На рівні історичної площини відбуваються найзапекліші протистояння між кодами різних світоглядних систем. Саме тому настільки важливим є, наприклад, як ми розповідаємо про події Другої світової війни. Вона для нас, як і для всього світу, почалася 1 вересня 1939 р., чи досі є Великою Вітчизняною війною і почалася 22 червня 1941-го? Якщо світоглядний код, який відповідає за цю історичну подію, не деформований, то він не робить ці дві дати конкурентними, вони сприймаються умовно через кому. Якщо ж відповідний світоглядний код працює виключно на тоталітарну систему, то він сприймає початок війни 1 вересня 1939 р. вороже або взагалі емоційно викреслює зі свого сприйняття, тим самим відмежовуючись від усього світу і протиставляючи себе йому. Те саме стосується і дат 8 і 9 травня 1945 р. Лише для тоталітарного світогляду вшану-

вання 8 травня є «злочином» проти історичної пам'яті, ніби воно самим своїм існуванням заперечує існування «9 травня».

Особливо гарно видно дію тоталітарного світоглядного коду в емоційній реакції на символічні маки, які люди вдягають на День пам'яті і примирення. Така реакція пояснюється додатковим підсиленням антиукраїнськими смислами, які люди, заражені антиукраїнською пропагандою, транслюють несвідомо. Червоний мак в Україні здавна символізує пролиту кров, особливо козацьку, кажуть, що він масово росте там, де відбувалися великі битви, а також з'являється перед майбутніми кривавими протистояннями. Для тоталітарного світогляду національний історичний аспект просто не існує.

Щоб бути впливовими, світоглядні коди, які відповідають за розуміння історичного минулого і його впливу на сьогодення, повинні мати *два втілення*: як загальна історія та як особиста. У різний спосіб це питання вже ставало предметом осмислення як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Наприклад, А. Киридон осмислює цю проблему актуалізації через зміст ідентичності, який «утворюється двома важливими аспектами: особистісним і соціальним, які відображають усвідомлення людиною власної автономності, унікальності, разом із відчуттям належності до соціальної групи» [7, с. 9]. Я. Ассман пояснює цей феномен здатністю пам'яті передавати людський досвід у рамках індивідуальних біографій від покоління до покоління. Натомість історично-культурна пам'ять є більш узагальненим досвідом спільноти і тому піддається міфологізації [15].

Залежно від країни та епохи актуалізуються ті чи інші історичні події. А ті, що не вкладаються в уже сформовану світоглядну систему, відкидаються, замовчуються або повністю перекодовуються. Наприклад, за радянських часів про існування УНР та Держави Гетьмана Скоропадського знала нечисельна група ідеологів та істориків із відповідних державних структур. ОУН (УПА) представлялися виключно як вороги, а в частині регіонів інформація про них замовчувалася. Навіть на мовному рівні відбулося перекодування, саме тому лайливе слово «бендерівці», нібито похідне від прізвища Степана Бандери, має свідомо змінену першу голосну літеру, щоб розірвати енергетичний зв'язок між новим словом і реальною історичною постаттю. А образ Богдана Хмельницького звужувався до ідеї щирого прагнення «відновлення єднання» між козацькими землями і тодішньою Російською імперією. І таких прикладів можна навести багато, радянська ідеологія напрочуд гарно працювала на кодовому полі.

Аби подібні підміни не відбувалися, на сторожі особистості від маніпуляцій стоять особиста історія та історія роду. Дитина, яка знає про історію не лише з підручника, а завдяки спогадам і переказам, які бережуть у родині,

має кращі здатності для розвитку критичного мислення та аналітики. Причина в тому, що важливі історичні події та епохи сприймаються такою дитиною на особистому емоційному рівні. Наприклад, вивчаючи Визвольну Війну часів Богдана Хмельницького, така дитина мимоволі згадує, що її предки з козацької старшини. Або інша під час оповіді про примусове виселення татар з Криму згадує, що її прабабуся бачила ці ешелони з людьми. Подія з особистої історії підтверджує або спростовує загальну історію, яка є у підручнику. Тому, якщо в родині, наприклад, зберігається інформація про Куренівську трагедію, то ніхто не переконає людину, яка дізналася про те від рідних, нібито такої події не було.

Іноді спогади з особистих історій можуть додатково підсилювати комунікацію між різними людьми. Наприклад, спілкуючись, одна людина згадує, що її прабабуся за часів Голодомору 1932–1933 рр. ховала в хаті корову, але ділилася молоком з іншими людьми, і так вижила не лише її родина, а й сусідські. Інша ж, чия родина на той час мешкала в Тернополі, відповідає на те, що її прадід був серед господарів, які їхали в обозі з зерном, прагнучи перетнути Дніпро і допомогти голодуючим, але ті вози з продуктами до Радянської України не пропустили військові. Так комунікація, яка відбулася в минулому через важливу історичну подію, актуалізується зверненням до цієї події в сучасності і тим самим переводить актуальну комунікацію на більш високий рівень та створює відчуття довіри між співрозмовниками.

Саме тому в тоталітарних країнах не лише максимально нейтралізуються конкурентні світоглядні коди і підсилюються потрібні події, але насамперед нівелюється важливість особистої історії та історії роду. Повсюдно проголошується ідея, що так звані «старі люди» нічого не розуміють у сучасному житті, тому їх не треба слухати, а їхні розповіді про минуле – це даремно витрачений дорогоцінний час. Ця технологія настільки добре спрацювала в Радянському Союзі, що в більшості тих, хто зацікавився історією свого роду до 1941 р. (і тим паче до 1917-го), це бажання з'явилося вже після здобуття Україною Незалежності у 1991 р. Але тих, хто міг би розповісти про далеке минуле, на той час уже майже не залишилося.

Визначаючи екзистенційні потреби людини, Е. Фромм вказує на важливість укоріненості особи в культурній традиції і в братерстві з певною спільнотою [16]. Таким чином, ідентичність стає результатом складної соціально-культурної ідентифікації, яка відбулася в житті людини. Коментуючи дослідження М. Козловец, Г. Фінін пише: «Як складний феномен національної культури історична пам'ять спроможна «записувати» й зберігати всі реальні події як столітньої давнини, так і новітньої історії. Причому це – найреальніший і найправдивіший «збірник» фактів та зведень без привнесення фальси-

фікацій та спотворень» [13, с. 26]. Ця «записана» символічна пам'ять має ще один важливий аспект: психологічно проживання історії завдяки співпереживанню та підсвідомому асоціюванню себе з героями історії є значно впливовішим і глибшим, ніж просто отримання тематичної інформації.

Для українців пов'язаність історичної пам'яті з культурою та релігією є важливим феноменом. Досліджуючи українську національну резистентність, О. Кирилук приходять до висновку, що «провідну роль для українців в їхній протидії знищити їхню ідентичність мали інші види пам'яті, передусім – культурно-історичної пам'яті в усіх її різновидах, яка за умов відсутності чи обмежених форм української державності була для українців визначальною» [8, с. 227]. Поділяє цю думку і Ю. Зерній: «...світовий досвід свідчить: модерні нації постають водночас і як політичні, і як культурні. Проте для української нації, яка, з огляду на історичні обставини, тривалий час формувалася саме як «культурна», а не «державна», історична пам'ять набуває особливого значення. За недостатнього розвитку громадянської складової національної ідентичності (незрілість державних інституцій, неусталеність політичних традицій та громадянських практик) саме соціокультурні чинники, включно з історичною пам'яттю, можуть прискорити формування національної ідентичності» [6, с. 109]. Цей феномен наразі пояснює, чому головні процеси національного відродження у сучасній Україні мають первинну актуалізацію саме в культурі, а тоді з більшим або меншим успіхом досягають суспільно-політичних рівнів.

Для національного відродження важливою є актуалізація світоглядних кодів, які відповідають за релігію, віру і все, що з ними пов'язане. Здавалося б, невже в сучасному світі релігія може настільки впливати на патріотизм та національну ідентичність? Але насправді цей зв'язок простежується досить легко. У кожній країні в кожного народу тривалий час релігія посідала чільне місце в самоідентифікації. Згадаймо, наприклад, як приймали новачків на Січ або наскільки важили релігійні відмінності обрядів між католиками і протестантами. Саме тому і по сьогодні релігія часто стає об'єктом впливу політики. Але первинна важливість релігії в тому, що в нашій підсвідомості саме цей чинник ідентифікації себе з певною групою людей, народом і державою є настільки давнім, що не може бути знехтуваним. Саме цим пояснюється, чому досі настільки важливо, чи має національна Церква незалежний центр у столиці власної країни і чи не керується зовні. Бо підсвідомо на кодовому рівні країна не є по-справжньому незалежною, поки від зовнішнього управління залежна її Церква. Тому отримання Православною церквою України Томосу в січні 2019 р. для національної свідомості є насамперед не політичним чи символічним актом, а має важливу світоглядну основу.

Звісно, законодавчо в нашій країні церква відділена від держави, а вивчення релігії обмежується відповідними факультативними курсами. Але історично для Українського народу, особливо в тяжкі часи, церква як інститут чи віра в цілому підтримували народ, сприяли національному відродженню і формували націю в позитивному ключі завдяки тим ідеям, які пропагує християнська віра. Історично можна навести приклад Української греко-католицької церкви за часів тоталітаризму та особистий подвиг митрополита Андрія Шептицького. У нашій безпосередній сучасності прикладами такої актуалізації може слугувати відмова видавати студентів, які отримали за стінами храму захист від оскажених беркутівців на початку Революції Гідності; вчинок послушника Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, який набатом розбудив Київ і покликав містян на захист Майдану в грудні 2013-го; а також перетворення цієї храмової споруди на шпиталь для поранених активістів Майдану. Саме цей храм не випадково згодом стає головною культовою спорудою Православної церкви України.

Тому релігійний кодовий аспект також потрібно враховувати під час патріотичного виховання та здійснення позитивних впливів на масову свідомість. Сюди ж будуть символічно віднесені і всі важливі національні свята, такі як Покрова, Різдво, Великдень, що є історично важливими, а не лише релігійними, і мають свою історичну міфологію. Зближення української Церкви і перехід на календар, відмінний від російської церкви, що фактично відбувся у вересні 2023 р., є продовженням важливого історичного процесу, який на кодовому рівні зближує Україну і світ та віддаляє від імперії з її тоталітарними світоглядними структурами. Наразі цей процес не завершений, бо в національному міфологічному українському просторі Різдво вже є «єдиним», а от Великдень – поки ні.

Однією з головних кодових основ будь-якого інформаційно-культурного простору є мова, оскільки в ній у вигляді своєрідних «архівів» зберігаються всі головні ідеї, моделі поведінки і світоглядні коди, за якими живуть люди. Змінюється мова – змінюються і коди, а відповідно і погляди на життя та моделі поведінки. І навпаки так само. Усе, що відбувається з мовою, має безпосередній вплив на підсвідомість людини. Як вона говорить, про що, і головне, завдяки яким словам і словосполученням описує свій власний образ та світ навколо, має велике значення.

Мова є своєрідним, дуже складним фільтром, через який ми, самі того не усвідомлюючи, бачимо навколишній світ. Саме тому нібито одна і та сама думка, висловлена різними мовами, може мати дещо відмінний зміст. Але найголовніше, на що потрібно звернути увагу, – це багатство мови. Чим багатшою і складнішою є мова людини, чим більше відтінків значень вона може

використати задля висловлення своєї думки і сприйняти, коли складну думку висловлює хтось інший, тим більш розвиненою є її особистість. А чим більше розвинена особистість, тим важче на неї впливати маніпуляторам і деформувати її за допомогою технологій, які активно використовуються під час «гібридних війн».

Так само і навпаки: якщо людина збільшує свій активний словниковий запас, вона стає більш захищеною перед маніпуляціями, її важче обманути, бо така людина відчуває відтінки значень значно краще, ніж особа зі звуженою свідомістю, яка не здатна бачити півтони значень. Тому для мови настільки важливими є її синонімічність, метафори, образні ряди та інші зображально-виражальні засоби. Завдяки мові також вимірюється енергетичний рівень інформаційно-культурного простору: чим багатшою є мова активної частини населення, тим вищий цей рівень.

Саме тому в тоталітарних суспільствах мова збіднюється. Це може бути як природний процес через зниження енергетичного рівня, а може бути і цілком керований, коли вигадується штучна мова, яка не має енергетичного зв'язку з будь-якою природною мовою. За таких умов багато слів втрачають свою енергетичну зарядженість, «стираються», а сама мова стає набором шаблонів, стереотипних конструкцій і канцеляризмів, частина слів емоційно перекодовується. Наприклад, у першій половині минулого століття слово «уплотнить» означало відібрати у людини більшу частину її квартири і зробити там комуналку. Перекодоване слово не мало сильного енергетичного заряду і тому не сприймалося як визнання злочину проти людини. Можна також надати слову або виразу псевдоенергетики. Наприклад, використання слова «кіллер» замість природного для нас «вбивця» романтизує вбивць як професію і знімає негатив з їхніх вчинків. Те саме відбувається і під час використання слова «булінг», яке одночасно є чужорідною страшилкою (сприймається підсвідомо як «бабайка» новітнього штибу, бо не має смислової прив'язки до нашого реального минулого і тому здається, що раніше нічого подібного не було, а це проблема останніх років), і водночас на це явище можна списати весь негатив, який відбувається в дитячому колективі, бо воно надто широке і не конкретне. Щоб зрозуміти відмінність, варто лише порівняти емоційну зарядженість цього слова із природними для нас словами «цькування» чи «побиття», проти чого одразу хочеться боротися.

По мові також визначається, чи має людина проблеми на кодових рівнях. Якщо вона з якоїсь причини була зазомбованою або надто залежна від стереотипів, то свою думку не може висловити варіативно, а прохання це зробити часто викликає неконтрольовану агресію або неадекватну емоційну реакцію.

У сучасній Україні, зважаючи на складну історичну ситуацію, потрібно враховувати ще один важливий аспект. В інформаційно-культурного простору може бути лише одна мова, яка є його кодовою основою. Усі інші мови – додаткові. Якщо ж з якоїсь причини домінує мова, яка не є національною для конкретного простору, то це руйнує його зсередини і робить слабким перед зовнішніми впливами. Саме тому мовне питання є одним із головних аспектів патріотичного виховання сучасної молоді та оздоровлення суспільства особливо в історично зросійщених регіонах. Якщо значна частина громадян України, а особливо молодь, буде свідомо використовувати українську мову в усіх сферах життя, на кодовому рівні це стане потужним щитом проти ворожих антиукраїнських впливів, оскільки велика кількість маніпуляцій не зможе пройти архетипно-мовний фільтр.

З мовою пов'язаний культурно-духовний кодовий модуль, але культура має розглядатися окремо, оскільки література, кіно, театр, музика, живопис є не лише галузями мистецтва, але й кожний мистецький продукт потенційно має сильний емоційний вплив на особистість і може системно змінювати її. Для того щоб ці впливи були життєствердними, позитивними і мали високу потужність, потрібно дотримуватися балансу: *закордонне не має перевищувати національне, а різниця між сучасним та класичним контентом має бути 51/49, 60/40 і навіть 70/30 на користь сучасності*. Якщо баланс не дотримано, це шкодить особистості, оскільки вона відокремлюється від того національного інформаційно-культурного простору, у якому живе, і може згодом несвідомо працювати проти нього на руйнування суспільних структур і держави, якщо потрапить під відповідний вплив маніпуляторів. Важливо також пам'ятати, що, на відміну від дорослих, які здебільшого народилися у ХХ ст., для сучасної дитини під категорію сучасності підпадає створене після 2000 р. і частково – у 90-ті рр. минулого століття. Цю специфіку потрібно враховувати під час формування балансу. Якщо його не дотримуватися, особистість розвивається негармонійно і стає більш вразливою до зовнішніх впливів. До речі, цього балансу варто дотримуватися й дорослим, тоді вони є більш успішними, бо гарно відчувають час і світоглядні зміни у світі.

Потрібно прагнути максимально оточити себе україномовними перекладами як кіно, так і книг, щоб усе закордонне проходило через національний мовний фільтр. Тим паче, що переважна більшість кінофільмів і досить велика частка літературних перекладів українською наразі значно вища за якість, ніж сучасні російськомовні аналоги. Наразі в Україні найкраща ситуація з літературними творами, бо на сьогодні існують сотні якісних цікавих книг українських авторів як для дітей та підлітків, так і для дорослих. З музикою ситуація дещо гірша, але кількість якісного україномовного контенту з року

в рік зростає. Особливо потужно цей процес відбувається на тлі повномасштабного вторгнення 2022 р. Малюнки українських авторів – здебільшого це ілюстрації у книгах або малюнки, розміщені в мережі Інтернет, і часто через використання псевдонімів неможливо дізнатися, чи є автор нашим, чи з-за кордону. Та живопис також має в сучасній Україні розвиток. З кіно ситуація значно гірша. За останні роки українськими режисерами було знято кілька десятків різноманітних фільмів, та цього замало, щоб дотримати балансу. Єдиним можливим за цієї ситуації є споживання якісних фільмів, перекладених українською, тому будь-які напади на український дубляж насправді є частиною «гібридної війни» проти України.

Так само потребують дотримання балансу, хоча і не настільки жорстко, актуалізовані світоглядні коди, які відповідають за наше сприйняття фольклору. У самому фольклорі міститься багато важливої світоглядної інформації, але він не має бути виключно традиційним, повторювати класичні аналоги. Тому частина фольклору має бути адаптована під сучасність. Те саме стосується і традицій. Чим більше національних традицій входить у наше повсякденне життя і наповнюється нашим досвідом, тим у більшій безпеці ми є перед зовнішніми впливами, бо бачимо свою унікальність. Водночас традиції також повинні мати й осучаснені варіанти.

Найпотужніше осучаснення можемо бачити на прикладі національного одягу. У світі дуже мало народів, хто може носити у повсякденному житті свій національний одяг і почуватися цілком комфортно. Це не є архаїкою і дивацтвом, як можна іноді почути. Навпаки – це пряма ознака високого енергетичного рівня інформаційно-культурного простору і потенційної енергетики самого народу. Саме тому вишиванка, наприклад, чудово комбінується з джинсами, а у стилізованій національній сукні можна прийти на роботу не лише у святковий день. Водночас повсякденність осучасненого національного одягу не відмінняє його святковість (ці речі будуть багатші й особливі), а також важливість старовинних речей (або їхніх сучасних копій), які ще складніші за орнаментом і наповнені додатковими смислами. Наскільки важливим є саме цей аспект світоглядних кодів, можна бачити по тому, як активно в україномовному сегменті інтернету просувається пропаганда зневаги до тих, чий вишиванки не є автентичними. Ці процеси було запущено у 2022–2023 рр., і я особисто вбачаю у цьому потужну антиукраїнську кампанію, оскільки зневага будь-якого гатунку нівелює життєствердні процеси і, зрештою, перекодує світогляд на тоталітарний. Звісно, той, хто вдяг вишиванку, не стає одразу патріотом. Та й надто довго населення нашої країни в минулому столітті привчали до моделей пристосуванства та відчуття кон'юнктури. Але якщо дитина звикає до розуміння того, що вишитий одяг є зручним і модним

(а наразі так і є, наш національний одяг переживає чергову хвилю популярності і вдома, і за кордоном), то це автоматично актуалізує національну кодову сферу і сприяє національній ідентичності. Також важливо, що вдягаючи на себе національний одяг або символіку, людина посилає зрозумілий сигнал про свою національно-культурну приналежність. Одяг має сильну символічну наповненість. Вона ж розповсюджується на речі, а також на все, що може стати самостійним символом і в «архівованій» формі показувати: «ким я є» і «до кого я належу».

Значення символів для національної ідентичності, а часом і державності, важко переоцінити. Про це пишуть багато дослідників. А. Киридон вважає, що «символічний спосіб фіксації знання лежить в основі будь-якого семіотичного коду» [7, с. 9]; а «вибудований символічний ландшафт соціуму слугує не просто фоном; він є способом і місцем онтологічного укорінення людської істоти, її самоідентифікації щодо царини смислів і тезаурусу смислів культури» [7, с. 13]. М. Степико підносить символ до рівня кодової системи: «Усі успішні нації володіють набором стрижневих символічних елементів, що є для їх громадян своєрідними «критеріями істини» [11, с. 172]. Символи сприяють єднанню. «Переживання одних і тих же подій, використання одних і тих же символів посилює взаєморозуміння, а отже, почуття єдності» [4, с. 326].

Для українців як нації, яка тривалий час бореться за своє виживання і вільне майбутнє, національне стає не просто консолідуючим фактором. Як пише В. Ткаченко, у нашого народу сформувалася «ідентичність опору» імперському світогляду та державному світоустрою, і саме «національні символи» відіграють у цьому процесі становлення першочергову роль [12, с. 74]. Символ для українця часто важить більше, ніж для представників інших народів чи цивілізацій. Це зумовлене нашою історичною особливістю. О. Кирилук визначає «символічну креативність як чинник української національної резистенції» [8, с. 229]. Символ стає важливим енергетичним контейнером, наповненим світоглядними смислами: «Ці значення, що ми їх виробляємо завдяки символічній творчості, є проявом життєвої енергії та потужним емоційним поривом, котрі разом здатні нейтралізувати деструктивні тенденції щодо символічного світу національно-культурних смислів. На відміну від холодної вербальної пам'яті, символ є своєрідним генератором національної енергії та спонукальним мотивом опору всьому тому, що робить замах на національну ідентичність» [8, с. 229]. Тому не дивно, що саме по ключових національних символах найчастіше б'є ворожа пропаганда.

Кожен символ можна розглядати окремо та у форматі взаємовпливів і підсилення, але найкраще енергетика інформаційно-культурного простору може бути показана через базові національні символи. Наразі це державні симво-

ли: 1) гімн України (особливо повний варіант тексту); 2) герб (зверніть увагу, наскільки варіативним є його сучасне зображення, що також свідчить про дуже високий рівень енергетики простору; натомість ухвалення так званого «великого герба» є калькою з імперської символіки і має потенціал знищити енергетику варіативності нашого історичного «малого» герба); 3) прапор (не тільки сам прапор, але і поєднання його кольорів). Загалом колористика в сучасній Україні дуже актуалізована. Це базове червоно-чорне поєднання кольорів в орнаментах національної вишивки, що може бути нанесене на будь-яку річ чи намальоване; а також жовто-блакитні й червоно-чорні кольори як такі. Останнє поєднання історичне, сягає козацької доби, а також актуалізоване наново під час Революції Гідності й російсько-української війни, багато червоно-чорних прапорів бачимо в українському війську.

Символами стають зображення політичних, громадських і культурних діячів, зокрема письменників, музикантів, композиторів, художників тощо. Вони також цілком можуть мати осучаснені образи, як, наприклад, те можна бачити у варіантах зображення Тараса Шевченка, Івана Франка і Лесі Українки на вулиці Грушевського під час Революції Гідності. А також поєднуватися з образами масової культури: наприклад зображення історичних осіб у ролі супергероїв. Завдяки високій енергетиці нашого національного простору можна бачити, як народжуються нові символи та набувають додаткових сенсів історичні. Це динамічний процес, і він також має бути врахований у сучасному патріотичному вихованні та для актуалізації процесів формування національної ідентичності як на особистому, так і на масовому рівнях.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що сучасні українські історично-культурні національні світоглядні коди мають високий рівень актуалізації та варіативні у своєму втіленні як на образно-логічному, так і на метафорично-символьному рівнях. Це свідчить про високий рівень національної резистентності українського інформаційно-культурного простору під час ворожих інформаційних атак та застосування маніпулятивних технологій. Оскільки російсько-українська війна триває, а її умови постійно змінюються, подальше дослідження світоглядних кодових систем та їхньої реалізації в культурних та символічних феноменах є важливим аспектом національної безпеки нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вонсович С. Г. Поняття національної ідентичності: український дискурс. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2020. Вип. 29. С. 74–81.

2. Герасимчук А. А., Тимошенко З. І. Курс лекцій з філософії : навч. посіб. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 1999. 422 с.
3. Головаха Є. І. Національна ідентичність – це ключове питання для суспільства. Україні потрібна стратегія формування національної ідентичності. *Голос України*. 2021. 19 серп. URL: <http://www.golos.com.ua/article/350002>.
4. Дербак А., Остапеч І. Сенсотворчий зміст національної ідентичності. *Україна – Європейський Союз. Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 20 жовт. 2023 р.). Ужгород : РІК-У, 2023. С. 326–328.
5. Землянський А. Історична свідомість як детермінанта гармонізації розвитку студентської молоді в полікультурному суспільстві. *VERSUS*. 2014. № 2 (4). С. 39–44.
6. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 104–115.
7. Киридон А. М. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять* : наук. журн. / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2020. Вип. 42. С. 7–19.
8. Кирилюк О. Українська національна ідентичність, національна пам'ять та національна резистентність. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Львів, 11–12 черв. 2020 р.). Львів : Друкарня Львів. нац. мед. ун-ту ім. Данила Галицького, 2020. С. 226–229.
9. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні : монографія. Київ : Ін-т політичних та етнопонаціональних досліджень НАН України, 2002. 272 с.
10. Пержун В. Історична свідомість як форма суспільної свідомості: соціологічний аспект. *Релігія та соціум*. 2012. № 2 (8). С. 104–109.
11. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
12. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 256 с.
13. Фінін Г. І. Історична свідомість у практиках національної освіти. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2020. № 4 (47). С. 24–34.
14. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт / пер. О. Герасима ; ред. А. Павлишина. Чернівці : Книги – ХХІ, 2011. 248 с.
15. Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in den frühen Hochkulturen. Munich, 1992. 344 p.
16. Fromm E. The sane society. New York : Rinehart & Company, 1955.

REFERENCES

1. Vonsovych S. H. (2020). Ponyattya natsionalnoyi identychnosti: ukrayinskyu dyskurs. *Naukovyyu chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni*

- M. P. Drahomanova. Seriya 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsialno-politychnykh dystsyplin – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 22: Political sciences and methods of teaching socio-political disciplines, Iss. 29, 74–81 [in Ukrainian].*
2. Herasymchuk, A. A., Tymoshenko Z. I. (1999). Kurs lektsiy z filosofiyi. Kyiv: Vydavnytstvo Yevropeyskoho universytetu [in Ukrainian].
 3. Holovakha, Ye.I. (2021). Natsionalna identychnist – tse klyuchove pytannya dlya suspilstva. Ukrayini potribna stratehiya formuvannya natsionalnoyi identychnosti. *Holos Ukrayiny – Voice of Ukraine, 19 Aug.* URL: <http://www.golos.com.ua/article/350002> [in Ukrainian].
 4. Derbak, A., Ostapets, I. (2023). Sensotvorchyy zmist natsionalnoyi identychnosti. *Ukrayina – Yevropeyskyy Soyuz. Format rozvytku vidnosyn Ukrayiny ta krayin Tsentralnoyi Yevropy u konteksti rosiysko-ukrayinskoyi viyny, harantiy bezpeky ta reintehratsiyi tymchasovo okupovanykh terytoriy: proceedings of the Scientific and Practical Conference.* Uzhhorod: TOV RIK-U, 326–328 [in Ukrainian].
 5. Zemlyansky, A. (2014). Istorychna svidomist yak determinanta harmonizatsiyi rozvytku studentskoyi molodi v polikulturnomu suspilstvi. *VERSUS, 2(4), 39–44* [in Ukrainian].
 6. Zerniy, Yu. (2008). Vzayemozvyazok istorychnoyi pamyati ta natsionalnoyi identychnosti. *Politychnyy menedzhment – Political management, 5, 104–115* [in Ukrainian].
 7. Kyrydon, A. M. (2020). Potensial komemoratyvnykh praktyk u konstruyuvanni natsionalnoyi identychnosti: kontseptualizatsiya problemy. *Istorychna pamyat – Historical memory, Iss. 42, 7–19* [in Ukrainian].
 8. Kyrylyuk, O. (2020). Ukrayinski natsionalna identychnist, natsionalna pamyat ta natsionalna rezystentnist. *Totalitaryzm yak systema znyshchennya natsionalnoyi pamyati: proceedings of the Scientific and Practical Conference.* Lviv: Drukarnya Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho, 226–229 [in Ukrainian].
 9. Nahorna, L. (2002). Natsionalna identychnist v Ukrayini. Kyiv: In-t politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
 10. Perzhun, V. (2012). Istorychna svidomist yak forma suspilnoyi svidomosti: sotsiolohichnyy aspekt. *Relihiya ta sotsium – Religion and society, 2(8), 104–109* [in Ukrainian].
 11. Stepyko, M. T. (2011). Ukrayinska identychnist: fenomen i zasady formuvannya. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
 12. Tkachenko, V. (2016). Rosiya: identychnist ahresora. Kyiv: VTS Akademiya [in Ukrainian].
 13. Finin, H. I. (2020). Istorychna svidomist u praktykakh natsionalnoyi osvity. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – Bulletin of the National University of Law named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 4(47), 24–34* [in Ukrainian].

14. Shatska, B. (2011). Mynule – pamyat – mit. O. Herasyma (Tr.), A. Pavlyshyna (Ed.). Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].
15. Assmann, J. (1992). Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in den frühen Hochkulturen. Munich [in German].
16. Fromm, E. (1955). The sane society. New York: Rinehart & Co.

Deviatko Nataliia, PhD (Philos.), Assoc. Prof., Associate Professor of the Department of Philosophy, Dnipro Academy of Continuing Education, Ukraine

FEATURES OF THE ACTUALIZATION OF MODERN UKRAINIAN HISTORICAL AND CULTURAL WORLDVIEW CODES

The article is devoted to the issues of actualization modern Ukrainian historical and cultural worldview codes. Natural national identity protects the individual from hostile manipulative influences. This is very important subject during hybrid wars. The worldview codes, which are the basis of national consciousness, are usually studied precisely through the prism of national self-awareness and identification. The basic worldview codes are realized through historical memory and culture. Often these implementations are interrelated. The purpose of the article is the study of modern actualization of the basic worldview codes, which are responsible for the national self-identification of a person and form the national cultural space. During hybrid and information wars, it is worldview codes that are subjected to the most powerful attacks from the enemy, because their deep change significantly affects the worldview and national identity of a person.

Keywords: *worldview, national identity, historical memory, worldview code, «hybrid wars».*

Дольська Ольга Олексіївна, докторка філософських наук, професорка, професор кафедри філософії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна
e-mail: dolska2016@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9577-8282

УСВІДОМЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПІЗНАННЯ У ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено аналізу традиції феноменології в питанні розуміння феномену усвідомлення. Його когнітивне навантаження дає підстави для з'ясування зсувів в інтелектуальній революції сучасності, дає можливість зрозуміти, на ґрунті чого відбувається трансформація мислення, думання людини. Сама феноменологія постає як методологія розуміння оформлення і реалізації процесу усвідомлення як механізму пізнання.

Ключові слова: *усвідомлення, феноменологія, епістемологія, пізнання, тілесна раціональність, чуттєве, емоційне, духовне, феноменологічна методологія.*

Постановка проблеми. Роздуми, представлені в статті, відштовхуються, по-перше, від феноменологічного підходу, в якому по-новому розкриваються сенси співвідношення тіла і розуму, тіла і часу, простору, тіла і духу. По-друге, думка розгортається ув межах епістемології, торкаючись теми інтелектуальних революцій, яка давно присутня в сучасному філософському дискурсі, проте не обговорюється в широкому колі [1]. Сьогодні йдеться про третю інтелектуальну революцію, питання підґрунтя якої залишається відкритим. Перша революція, яка представлена ідеями Сократа, Платона, Арістотеля і оформлена за рахунок перш за все розумових процедур, запропонованих ними, відкрила шлях до пошуку істини, представивши їх у вигляді інтелектуальних механізмів. Евристичний потенціал третьої революції спрямовує нас на питання про формати та інструменти мислення і в той же час вказує на кризовий стан теорії пізнання. Один із ракурсів цього питання – це, безумовно, характер оформлення каркасу думання, який впливає на буттєві смисли.

У центрі уваги опиняється знову тема мислення, зміни якого пов'язано не тільки з намірами жити цілями, ідеями, але і керувати своїми тілами, почуттями та емоціями. Усвідомлення цієї комплексної трансформації є шлях

внутрішнього пробудження індивідуальності з метою духовного зростання всередині себе [2]. У такому разі фізична центрованість виглядає примітивною, наголос на емоціях – як шлях скорочення можливостей думання, а пряме задоволення емоцій та фізичних бажань стає небезпечним. У третій інтелектуальній революції ставиться наголос на усвідомленні: розумна людина – не емоційна, а така, що здатна до думання. Розуміння усвідомлення стає завданням, що стоїть перед людиною, яка керує своїми чуттєвими та емоційними бажаннями, не турбуючи близьких сплесками емоцій, які можуть мати травматичні наслідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми пізнання вивчаються цілою низкою філософських (гносеологія, епістемологія, логіка, культурологія, методологія науки) та спеціальних дисциплін (когнітивістика, психологія, наукознавство, соціологія науки та ін.). Щодо феноменології, то в Британській енциклопедії зазначено: «Тема феноменології, скоріш, у тому, як відбувається пізнання світу» [3], тому в центрі її уваги стоять такі питання: «що і як сприймається», «що і як усвідомлюється», «що і як переживається». Ця заданість дає можливість досліднику вивчати свідомість з її «робленням» – пізнанням і конструюванням свідомістю світу, тобто вивчати сам процес усвідомлення, виділяючи основні смислові структури свідомості.

Свідомість завжди інтенціональна, тобто спрямована на щось, а життєвий світ, що виступає як найвне повсякденне життя, наповнений «сенсами» свідомості, через які ми і сприймаємо об'єкти буття. Помилковим є уявлення того, що ми досліджуємо первинне буття поза свідомістю; насправді ми досліджуємо вторинні утворення «життєвого світу». Фокус феноменології сконцентрований не так на емпіричних чуттєвих даних (тобто зовнішніх об'єктах), скільки на процесі усвідомлення: як воно проживається і сприймається. Наголос ставиться не на тому, що викликає якесь явище, а на тому, як життєвий досвід насправді оброблений, організований і засвоєний свідомістю. Феноменологія дає можливість подивитися на процедуру розуміння / породження сенсу в особливому його трактуванні: вона визнає іманентну присутність у феномені евристики, активізуючи соціокультурний та особистісний світи як феноменальні, враховуючи, що «метод редукції перевертає – «відбиває» – людський напрямок погляду з прямої орієнтації на об'єкти на орієнтацію на свідомість» [4].

Ракурс бачення цієї проблеми може бути розглянутий з різних боків, але наше завдання – зосередитися на питанні формування смислу за умов звернення до тілесних та емоційних практик в оформленні розуміння процесу усвідомлення. У своїх розвідках ми будемо спиратися на дослідження відомих і невідомих представників феноменології. І першою стала невідома представ-

ниця (як у західній, так і у вітчизняній філософській думці) цього напрямку – Едіт Штейн. Вибір не випадковий. По-перше, звернення до неї ще і ще раз дає можливість звернутися до творчості Р. Декарта. Нагадаємо, що феноменологія спирається на трансцендентальний аналіз, який оцінюється як неокартезіанство (тут мається на увазі здійснений Декартом поворот від наївного об'єктивізму до трансцендентального суб'єктивізму у справі обґрунтування дескриптивного знання). А також до представників феноменології, які оформили як класичний корпус знань, так і сучасний, який іноді набуває статусу постфеноменологічного [5]. По-друге, ця жінка внесла до феноменології особливі відтінки і дала своє розуміння формування сенсу з урахуванням тілесних та психологічних особливостей людини. Як наслідок, її головною справою стало уточнення методології феноменології.

Формулювання цілей. Цей контекст ставить за мету розглянути питання розуміння процесу усвідомлення як механізму пізнання у феноменологічному дискурсі.

Вклад основного матеріалу. Штейн відвідувала у Геттінгені семінари А. Райнаха і Е. Гуссерля, ставши частиною внутрішнього кола молодих феноменологів (можна сказати, представників ранньої феноменології), до якого входили такі особи, як Макс Шелер, Теодор Конрад, Роман Інгарден, Гедвіг Конрад-Мартіус і Дітріх фон Хільдебран. Штейн познайомила з різними моделями феноменології, представленими різними методами Едмунда Гуссерля, Адольфа Райнаха, Макса Шелера, Олександра Пфендера та Конрада-Марціуса. Найбільш відомі роботи Штейн «Філософія психології та гуманітарних наук» [6], «Дослідження щодо держави» [7] та «Вступ до філософії» [8] залишаються значною мірою недостатньо вивченими, хоча ситуація поступово змінюється. Дослідник творчості німецької філософії А. Калкагньо вважає, що «ці тексти можна читати як систематичну феноменологію соціальних та політичних об'єктивностей» [9], а також як її розуміння феноменології.

Вона була асистенткою і редактором багатьох текстів Гуссерля, найближчою послідовницею його і Райнаха, і після ознайомлення з лекціями М. Шелера про співчуття і реакції на цю подію, посіла особливе місце у феноменології. «Унікальне розуміння феноменології Штейн лежить між ідеалізмом Гуссерля та реалізмом Райнаха, її особливим поглядом на психологію та персоналістичними і соціологічно мислячими роботами Макса Шелера» [9]. На її думку, «сама феноменологія, оскільки вона є наукою про сутності, що бажає розробити те, що необхідно і універсально належить різноманітним формам свідомості, і враховуючи, що життєвий досвід повинен розглядатися тільки сам по собі, у своїй іманентності, відокремлюється від загальної реальності

та мінливих обставин, у яких проявляється той чи інший життєвий досвід» [8, р. 22]. Про особливість складностей у формуванні методології феноменології періоду Геттінгенського і Мюнхенського етапів її наукового життя вказують багато вчених. Про це свідчить, наприклад, Ден Захаві, який пише наступне: хоча всі представники феноменології того часу поділяли загальну мету, але вони не запропонували єдиного опису феноменологічного методу, тому пропозиції Штейн залишаються цікавими [10].

Найбільш яскраво особливості методології феноменології присутні в міркуваннях Штейн про розуміння утворення будь-якого смислу за рахунок звернення до емпатії. Штейн і Гуссерль поділяли розуміння емпатії як унікального акту розуму, який може аналогічним чином представляти розум іншого індивідуального *ego*. Обидва визнавали фундаментальну важливість тіла для емпатії: Штейн відводила велику роль сексуальному тілу в ній, Гуссерль – ні [11, s. 75]. У книзі «Про проблему емпатії» Штейн дійшла висновку, що емпатія дає можливість розуміння себе як людей, які беруть участь у міжособистісному та колективному вибудовуванні суспільного та державного життя, яке здійснюється в духовних актах [12, р. 91–118].

Для неї важливим моментом при роздумах про співчуття стали пошуки її причинності. Штейн вдалося відкрити роль психічної причинності в емпатії. «У духовних діях, на відміну від чистих психічних дій, людина вільна слідувати мотивації чи здійснювати акт волі. Тут існує динаміка дії-реакції, яка є аналогічною динаміці психічної причинності, але в духовних актах мотивації можна у вигляді волі погодитися чи відкинути дію, запропоновану мотивацією, тоді як у чистій психічній причинності людина просто реагує чи реагує без втручання волі [12, р. 91–118]. Психіка, на думку Штейн, не лише розкриває важливість причинності для емпатії, а і слугує важливим мостом чи каналом між досвідом живого тіла та цариною духу.

На думку Штейн, відкриття ролі психічної причинності в емпатії має серйозні наслідки в тому, як ми розуміємо феноменологію. У «Філософії психології та гуманітарних наук» вона докладно описує наслідки свого розуміння причинності для своєї концепції феноменології. Те, що рання феноменологія наполягала на тому, що свідомість та її логічні операції є основою будь-якого феноменологічного дослідження, на думку Штейн, недостатньо. Вона вважає, що феноменологія вимагає феноменологічного опису психіки, щоб краще зрозуміти свідомість і навіть її здатність відчувати і проживати реальність. Штейн зазначала, що свідомість, яка розуміється як потік переживань, зібраних разом за допомогою асоціацій, які виникають за допомогою контакту, «переживає» додатковий вид асоціації, який вона називала «оперативним впливом» [6, р. 14]. Свідомість може відчувати на собі вплив не змісту, а сили

іншого, що має відлуння і на свідомості. Вона зазначає, що у свідомості відбуваються зрушення, пов'язані з життєвими відчуттями і почуттями, тобто такими, які «походять з нашого фізичного, матеріального життя» [6, р. 15].

Нарешті, Штейн стверджує, що, на відміну від чистої свідомості «єго», психіка має справжнє «єго». Тобто коли ми відчуваємо вплив психіки, ми усвідомлюємо, що є носій властивостей і психічних станів. «Реальне “єго”» виявляється в іманентних даних, але, як і сама психіка, воно ніколи не стає явно іманентним, тобто ніколи не постає безпосередньо свідомості» [6, р. 23]. Цікавим також є те, що Штейн визначає психіку як трансцендентну [Там само, р. 24].

Зробімо невеличкий відступ і зосередимось на поняттях «іманентне» і «трансцендентне». Іманентне і трансцендентне займають лідерську позицію у трьох сферах філософії: теорії свідомості, онтології та епістемології. Саме ці сфери і «задають» головні позиції для їх розуміння. Уперше тему іманентного і трансцендентного сформулював Платон (без сумніву, вражає яскравий опис ідеї Еросу в діалозі «Банкет»), потім розвивав Р. Декарт, але найбільш суттєвий внесок був зроблений з боку І. Канта. Німецький філософ порушує це питання, коли ставить питання про умови можливості пізнання. Це питання філософія вирішує по-різному. Іманентна філософія ототожнює світ, що пізнається, із змістом свідомості. Зміст – це єдина реальність, яка доступна мисленню.

Кант активно оперує терміном «трансцендентальне», підкреслюючи, що воно не є тотожним трансцендентному [13, с. 338]. Слово «трансцендентальне» означає не те, що виходить за межі досвіду, а те, що досвіду апріорі хоча і передує, але призначене для того, щоб уможливити досвідчене пізнання. Трансцендентальне пізнання – це «пізнання, яке займається не предметами досвіду, а самим пізнанням предметів» [13, с. 158]. Воно слугує підставою рефлексії та має апріорний характер. Поняття «трансцендентальне» – це граничний елемент пізнання. Воно набуває вигляду загального та необхідного принципу. Однак у феноменології Гуссерля термін «трансцендентальний» розширює своє значення. Тут трансцендентальне виступає корелятом трансцендентного, оскільки трансценденція – це вихід науки за свої межі. Трансцендентальне та трансцендентне доповнюють одне одного, оформлюючись у трансцендентальну рефлексію [14, с. 315].

Процес смислоутворення, на думку Штейн, вплетено у складну структуру тіла, психіки та духу, тобто у глибоку структуру особистості. Одне з головних завдань феноменології – уважно простежити життєвий досвід у міру його розвитку у свідомості, щоб розкрити істину про речі та саму свідомість, у нашому випадку до розуміння процесу усвідомлення. Можна зустріти вчених, які не згодні з поглядами Штейн на феноменологію. Сама вона називала цей

феномен, цю «незгоду» як «єресь». «Єресь» полягала в тому, що феноменологічне пояснення свідомості і сенсоутворення повинно включати пояснення того, як свідомість заплуталась у природній, матеріальній структурі речей: це не тільки робота духовного життя свідомості, робота також значною мірою залежить від матеріального тіла та мосту між тілом і духом. Зокрема, феноменологія, на думку Штейн, «вимагає ширшого розгляду тіла та психіки» [6, р. 24].

У «Філософії психології та гуманітарних наук» ми знаходимо докладний опис того, як психіка має бути включена до феноменологічного погляду на свідомість. Штейн зазначає, що свідомість, яка розуміється як потік переживань, зібраних разом за допомогою асоціацій, викликаних контактами, відчуває додатковий вид асоціації, який вона називає «оперативним впливом» [Там само, р. 14]. Свідомість може відчувати на собі вплив не змісту, який вкладається, наприклад, у слово, а сили «іншого». Вона зазначає, що у свідомості відбуваються зрушення, пов'язані з життєвими відчуттями і почуттями, які походять з нашого фізичного, матеріального життя. Наприклад, почуття втоми робить наше сприйняття кольорів менш яскравим, тони здаються тьмяними, а «інший» може відчувати себе втомленим, сповненим енергії, більш менш пильним і т. ін. Штейн визначає цей вплив, що виникає не з самої свідомості, а з життєвої сили життя, як причинність, що виходить із психіки. Причинність психіки описується як подібна до природної, фізичної причинності: певна сила чи імпульс багато в чому нагадує «механічне виробництво», викликає реакцію чи справляє ефект [Там само, р. 15].

Знов ми робимо невеличкий відступ. Треба нагадати, що згідно з Р. Декартом, трьома об'єктами людського пізнання є: по-перше, розум як чиста думка, по-друге, тіло як протяжність і, по-третє, поєднання (союз) розуму і тіла. Вони відкриті до пізнання завдяки трьом різним розумовим здібностям. Чистий розум пізнається лише у вигляді розуміння; тіло найкраще пізнається у вигляді розуміння, яке підтримується і посилюється уявою. Але щоб пізнати союз душі і тіла, стверджує Декарт, нам необхідно перервати наші метафізичні роздуми та зупинити нашу здатність до розрахунку та уяви, а також звернути увагу на наші відчуття та на наші міжособистісні стосунки. У листі від 28 червня 1643 р. до своєї учениці принцеси Богемії Єлизавети, Декарт пояснює: «Метафізичні думки, які тренують чистий інтелект, допомагають нам познайомитись із поняттям душі; а вивчення математики, яка тренує, головним чином, уяву під час розгляду форм і рухів, привчає нас формувати дуже чіткі ставлення до тіла. Але саме звичайний спосіб життя та розмов, а також утримання від роздумів та вивчення речей, які тренують уяву, вчать нас тому, як досягнути союз душі та тіла» [15]. Сучасні представники феноме-

нології Сара Хейнмяа і Тімо Кайтаро наполегливо звертають увагу на можливість такого союзу і його результати саме в утворенні смислів [16].

Штейн підштовхувала своїх улюблених вчителів та колег-феноменологів до визнання структур свідомості та психіки, наполягаючи на тому, що навіть виконання логічних операцій підпорядковане не тільки структурам рацію. Вона стверджувала, що психіка, особливо через життєві почуття, впливає на здатність свідомості переживати реальність. Процес смислоутворення, на думку Штейн, вплетений у складну структуру тіла, психіки та духу, тобто у глибинну структуру особистості. Щоб продемонструвати зв'язок між психікою, духом, тілесними життєвими почуттями та смислоутворенням, Штейн повертається до дослідження конститутивного потоку самої свідомості [6]. Паралельно Штейн визначає почуття як ключ, який показує, як зв'язність значень охоплює як втілену психіку, так і мотивації духу [Там само, р. 111], підкреслюючи, що почуття – це перехрестя втіленої психіки і духовної сфери [6, р. 107–108].

Отже, у феноменології суб'єкту пізнання надаються і нові грані, і нові контексти, і нове тлумачення. Трансцендентальне «я» – це таке «я», яке є незалежним від потоку феноменів, але і властивим йому одночасно. Феноменологія є універсальною онтологією і конкретною логікою буття, за якою будь-який можливий сенс, тобто будь-який корелят мислення, неважливо, вважати його трансцендентним чи іманентним, перебуває всередині трансцендентальної суб'єктивності. У сфері «ego» конститується все, що має для суб'єкта буттєву значущість «не-я».

Не менш цікавими для цього контексту стають і роздуми про значення тіла, тілесного, тілесної раціональності з боку представниці сучасної феноменології, яка «прийшла» у філософію після особливої практики танцювального характеру, М. Шітц-Джонстон. Вона запропонувала поняття *кінстетичного інтелекту*, активно ним користується і впевнена, що цей інтелект має людина і весь тваринний світ, який може рухатися і координувати свої рухи у просторі: «Ми не тільки прийшли у світ тих, хто рухається: ми прийшли у світ усього тіла. Рух заповідає нам усе тіло. Незалежно від того, яка частина рухається, все наше тіло залучено до його динаміки, навіть у такі, здавалося б, прості рухи, як відкриття та закриття очей, поворот голови, удар ногою, плач тощо» [17, р. 51–68]. Шітц-Джонстон ставить питання про тіло, яке має практику життя, і дає визначення такого тіла, як «особисто прожитого тіла». Ця тема дає зрозуміти, як виникає кон'юнкція щодо особисто прожитих тіл (ідеться про з'єднання, яке є очевидним у переживаннях суто фізичного досвіду з боку живого тіла). Вона ставить наголос на тутешньому живому тілі: «... тілесне, пози тілесного та суто просторові описи пережитого тіла, усі вони

в гонитві за підтвердженням Я та пререфлексивної самосвідомості... і замикають просторово-часову присутність прожитого тіла, закріплену в тактильно-кінестетико-афективних реаліях» [18, р. 1–2].

Дж. Лакофф та М. Джонсон (фахівці у сфері когнітивістики), продовжуючи тему ролі тілесного, чуттєвого для людини, висувають такі тези: мислення за природою має тілесне забарвлення, думки формуються здебільшого на ґрунті несвідомого, а абстрактні поняття переважно мають «тілесне забарвлення». Ідея того, що тіло має безпосередній вплив на формування думок, реалізується при допущенні, що мозок отримує інформацію від тіла. Останнє визначає комплекс фундаментальних просторових відносин, використовуваних не тільки в процесі самоорієнтації, але і в процесі сприйняття просторових відносини між об'єктами. Опис тіла та наші уявлення, розуміння, складність роздумів формується за рахунок системи ментальних образів і моторики. Тіло і сенсомоторна система є ключовим компонентом концептуальної схеми, яку М. Джонсон описує за рахунок концептів простору (наприклад «у», «через», «навколо» та ін.) і які допомагають формувати «моделі-образи», що виникають із структур візуальної і моторної систем [19].

Отже, ми підійшли безпосередньо до розуміння усвідомлення, а саме до питання, що це за феномен. У його оформленні бере участь перш за все тілесний складник. Ідеться про сенсорику, про морфологічний компонент, про чуттєве. За рахунок тілесних можливостей мислення має особливі характеристики, оскільки інформацію мозок одержує і від тіла. Другий складник цього симфонічного контексту – почуття та емоції. У сучасних роботах його часто називають *емоційним інтелектом*. У феноменологічній традиції – це акт переживання, найчастіше з образами. Нарешті, третій складник представлено складником духу, у якому сходяться на єдине ціле і тілесне, і чуттєве, і емоційне, а дух виступає в якості підґрунтя. Це те саме, що прийнято називати актом волі. Остання в поєднанні з інтелектом унаочнює ментально центрований складник у цій грандіозній симфонії під назвою «усвідомлення». Це означає, що людина формує смисли, спираючися на ідеї, тіла, емоції, почуття тощо.

У цій позиції свідомість намагається несуперечливо «поєднати» тілесне з чуттєвим, з емоційним, причому з'єднання відбувається достатньо осмисленим: що і якою мірою розвивається шляхом формування сенсу. Ситуація, у якій поєднується та осмислюється рух думки на основі цих складників, свідчить про те, що перед нами розгортається процес формування усвідомлення. Феноменологія в такий спосіб постає як методологія оформлення сенсів і як методологія реалізації процесу усвідомлення. З цього випливає, що усвідомлення – це не тільки процес прийняття смислів, це й їхня осмисленість.

Висновки. Пізнання і такий його складник, як розуміння, оформлюється на основі сенсів – результату комунікативно-діяльнісних ситуацій, у яких перебуває суб’єкт. Нерозуміння ж у такому разі тлумачиться як прояв психологічної чи теоретичної замкнутості мислення (нездатність осмислити нові ситуації або дії). По-друге, в евристичній феноменологічній моделі (відштовхуючись від образної компоненти) поруч з логічною раціональністю присутня тілесна раціональність. Це – методологічна настанова на осмислення процедури розуміння сенсу як безпосереднього розуміння духовно-тілесної цілісності з кон’юнкцією щодо особисто прожитих тіл. Останнє передбачає з’єднання, яке є очевидним у переживаннях живого тіла як суто фізичного досвіду, що сприяє розгортанню процесу мислення за нових умов. У такому разі пізнання виступає як діялісно-комунікативна природа мислення; мислення, у якому усвідомлення виступає одним із механізмів процесу пізнання. Усвідомлення складається з можливості без суперечностей поєднати тілесне з чуттєвим, почуття із втіленою психікою, не відкидаючи царину духу і водночас залишаючись у достатньо осмисленому вольовому стані, слідкуючи за логікою руху думки. Поєднання та осмислення цього процесу і є усвідомленням.

Слід зазначити, що в позиції руху від іманентного / трансцендентного до трансцендентального пояснення складника розуміння трактується як логічна раціоналізація вже зрозумілих реальних співвідношень, ідеться про лінію втягування розуміння до сфери раціо. Це пов’язано з тим, що аналіз смислових елементів соціокультурного життя задає можливі заходи раціоналізації будь-яких дій, що співвідносяться з діями інших людей. Уся посткартезіанська інтелектуальна традиція терміном «іманенція» позначала сферу буття суб’єкта, а терміном «трансценденція» – сферу, що виходить за межу світу суб’єкта. Але вже у ХХ ст. філософія здійснила перегляд ідеї *cogito*, а саме: дехто почав апелювати до іманентного потоку досвіду, а дехто – до трансценденції «іншого». Е. Штейн немовби відчула майбутні зміни і наполегливо натякала на врахування в методологічному складнику феноменології ідеї «іншого», перш за все за рахунок прояву емоційно-тілесних характеристик, психологічних особливостей і царини духу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сунь В., Дольська О. О. Про інтелектуальні зрушення в історії людства (мислення для інформаційного простору). *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2023. №2. С. 30–38. doi: <http://doi.org/10.20998/2227-6890.2023.2.06>.

2. Дольська О. О. Опис та характер інтелектуальне-когнітивної технології як методологічної опції наукового аналізу. *Багатовимірність людини та культури у сучасних філософських ландшафтах* : монографія. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2021. С. 7–47.
3. Spiegelberg H., Biemel W. Characteristics of phenomenology. *Encyclopedia Britannica*. 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/phenomenology#ref68549> (date of access: 27.05.2024).
4. Spiegelberg H., Biemel W. Phenomenology. *Encyclopedia Britannica*. 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/phenomenology> (date of access: 27.05.2024).
5. Murawska M. The postphenomenological corporeity: artistic practices on the borderline between art and science. *Analiza i Egzystencja*. Vol. 49. 2020. P. 31–51. doi: <https://doi.org/10.18276/aie.2020.49-02>.
6. Stein E. *Philosophy of Psychology and the Humanities*. Washington, DC : ICS Publications, 2000. 350 p.
7. Stein E. *An Investigation Concerning the State*. Washington, DC : ICS Publications, 2006. 202 p.
8. Stein E. *Einführung in die Philosophie*. Freiburg-im-Breisgau : Herder, 2004. 280 p.
9. Calcagno A. *Edith Stein's Challenge to Sense-Making: The Role of the Lived Body, Psyche and Spirit*. *Oxford Handbook of the History of Phenomenology*. Oxford : Oxford University Press, 2018. Chapter 10, P. 193–210.
10. Zahavi D. Empathy, Embodiment and Interpersonal Understanding: From Lipps to Schutz. *Inquiry*. 2010. Vol. 53, No. 3. P. 285–306. doi: <https://doi.org/10.1080/00201741003784663>.
11. Husserl E. Zur Phänomenologie der Intersubjektivität: Texte aus dem Nachlaß. I–III / ed. by I. Kern. *Husserliana*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1973. S. 13–15.
12. Stein E. *On the Problem of Empathy*. Washington, DC: ICS Publications, 1989. 132 p.
13. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kant_Immanuel/Крытыка_chystoho_rozumu/ (дата звернення: 12.04.2024).
14. Husserl E. *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*. Hrsg. und eingeleitet von Stephan Strasser. Nachdruck der 2., verb. Auflage. Haag: Martinus Nijhoff. Band 1, 1973. 250 s.
15. Descartes R. *The Philosophical Writings of Descartes I–III*. Cambridge : Cambridge University Press, 1984–91. URL: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/753874/mod_resource/content/1/Descartes%20Rene%20-%20Philosophical%20Writings.%20vol%201.pdf (дата звернення: 12.04.2023).
16. Heinämaa S., Kaitaro T. Descartes' Notion of the Mind – Body Union and its Phenomenological Expositions. *The Oxford Handbook of the History of Phenomenology*. Oxford : Oxford University Press, 2017–2018. Chapter 2. P. 25–44.
17. Sheets-Johnstone M. Foundational Dynamics of Animate Nature. *Eberlein U. Zwischenenleiblichkeit und bewegtes Verstehen*. Bielefeld: transcript Verlag, 2016. P. 51–68. doi: <https://doi.org/10.14361/9783839435793-prf>.

18. Sheets-Johnstone M. The Lived Body. *The Humanistic Psychologist*. Advanceonline online publication. 2019. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/hum0000150>.
19. Johnson M. What Makes a Body? *The Journal of Speculative Philosophy*. 2008. Vol. 22, No. 3. P. 159–169. doi: <https://doi.org/10.1353/jsp.0.0046>.

REFERENCES

1. Sun, W., Dolska, O. O. (2023). Pro intelektualni zrushennia v istorii liudstva (myslennia dlia informatsiinoho prostoru). *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI»*. Ser.: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva – Bulletin of the National Technical University «KhPI». Ser.: Actual problems of Ukrainian society development, 2, 30–38. doi: <http://doi.org/10.20998/2227-6890.2023.2.06> [in Ukrainian].
2. Dolska, O. O. (2021). Opys ta kharakter intelektualne-kohnityvnoi tekhnolohii yak metodolohichnoi optsii naukovoho analizu. *Bahatovymirnist liudyny ta kultury u suchasnykh filozofskykh landshaftakh*. Kharkiv: vydavnytstvo Ivanchenka I. 7–47 [in Ukrainian].
3. Spiegelberg H., Biemel W. (2024). Characteristics of phenomenology. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/phenomenology#ref68549> (date of access: 27.05.2024).
4. Spiegelberg H., Biemel W. Phenomenology. (2024). *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/phenomenology> (date of access: 27.05.2024).
5. Murawska, M. (2020). The postphenomenological corporeity: artistic practices on the borderline between art and science. *Analiza i Egzystencja*, Vol. 49, 31–51. doi: <https://doi.org/10.18276/aie.2020.49-02>.
6. Stein, E. (2000). *Philosophy of Psychology and the Humanities*. Washington, DC: ICS Publications.
7. Stein, E. (2006). *An Investigation Concerning the State*, Washington, DC: ICS Publications.
8. Stein, E. (2004). *Einführung in die Philosophie*. Freiburg-im-Breisgau: Herder.
9. Calcagno, A. (2018). Edith Stein's Challenge to Sense-Making: The Role of the Lived Body, Psyche, and Spirit. *Oxford Handbook of the History of Phenomenology*. Oxford: Oxford University Press. Chapter 10, 193–210.
10. Zahavi, D. (2010). Empathy, Embodiment and Interpersonal Understanding: From Lipps to Schutz. *Inquiry*, Vol. 53, No. 3, 285–306. doi: <https://doi.org/10.1080/00201741003784663>.
11. Husserl, E. (1973). *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität: Texte aus dem Nachlaß*. I–III, Husserliana 13–15, ed. by I. Kern. The Hague: Martinus Nijhoff.
12. Stein, E. (1989). *On the Problem of Empathy*. Washington, DC: ICS Publications.
13. Kant, I. (2000). Krytyka chystoho rozumu. Per. z nim. ta prymit. I. Burkovskoho. Kyiv: Yunivers. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu/ [in Ukrainian].

14. Husserl, E. (1973). *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*. Hrsg. und eingeleitet von Stephan Strasser. Nachdruck der 2., verb. Auflage. Haag: Martinus Nijhoff. Band 1.
15. Descartes, R. (1984–91). *The Philosophical Writings of Descartes I–III*, translated by J. Cottingham, R. Stoothoff, and D. Murdoch. Cambridge: Cambridge University Press. URL: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/753874/mod_resource/content/1/Descartes%20Rene%20-%20Philosophical%20Writings.%20vol%201.pdf.
16. Heinämaa, S., Kaitaro, T. (2018). Descartes' Notion of the Mind – Body Union and its Phenomenological Expositions. *The Oxford Handbook of the History of Phenomenology*. Oxford: Oxford University Press. *Chapter 2, 25–44*.
17. Sheets-Johnstone, M. (2016). Foundational Dynamics of Animate Nature. *Eberlein U . Zwischenleiblichkeit und bewegtes Verstehen*. Bielefeld: transcript Verlag 51–68. doi: <https://doi.org/10.14361/9783839435793-prf>.
18. Sheets-Johnstone, M. (2019). The Lived Body. *The Humanistic Psychologist*. Advanceonline online publication. 1–26. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/hum0000150>
19. Johnson, M. (2008). What Makes a Body? *The Journal of Speculative Philosophy*, Vol. 22, 3, 159–169. doi: <https://doi.org/10.1353/jsp.0.0046>.

Dolska Olga Oleksiivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy, National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine

AWARENESS AS A COGNITIVE MECHANISM IN PHENOMENOLOGICAL DISCOURSE

The article is devoted to the analysis of the tradition of phenomenology, represented by unknown nicknames, in the nutritional understanding of the phenomenon of awareness. This cognitive importance provides a framework for understanding the issues in the intellectual revolution of today, gives the opportunity to understand where the transformation of the mind, the thinking of people takes place, and phenomenology itself stands as a method of understanding the design and implementation of the process of awareness as a mechanism of knowledge.

Key words: *Phenomenology, Epistemology, Cognition, awareness heuristics, embodied Rationality, sensory, emotional, spiritual, phenomenological Methodology.*

Капустіна Надія Борисівна, кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри філософії,
Національний університет «Одеська юридична академія», Україна
e-mail: kapustinanad@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2421-5335

КОНФЛІКТНА КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті описано особливості конфліктної комунікативної поведінки агентів сучасного цифрового середовища. Таке середовище гарантує людині нові можливості у сфері комунікації, що, з одного боку відкриває для неї нові свободи, а з іншого – нові форми конфліктів. Виявлено, що конфліктна комунікація відбувається в різних видах агресії та насильства, найвідоміші з яких докладно проаналізовано: це кібербулінг, хейтинг, тролінг, грифінг тощо.

Ключові слова: *цифрове середовище, цифрова комунікація, конфліктна комунікативна поведінка, цифрова агресія, цифрове насильство.*

Постановка проблеми. Винахід інтернету став важливою віхою в розвитку комунікації. Інтернет, якщо ми відійдемо від суто технічної сторони питання, за своєю суттю є складним самоорганізованим комунікативним середовищем, яке часто позначають також як цифрове, щоб підкреслити, що комунікація реалізується за допомогою цифрових технологій (пристроїв). До появи технологій Web 2.0 комунікація в цифровому середовищі мала переважно масовий характер, оскільки виключала можливості співучасті, зворотний зв'язок тощо. Але новітні технології дозволяють здійснювати в цифровому середовищі всі рівні комунікації: міжособистісний (спілкуватися в чаті віч-на-віч), груповий (комунікація в групових чатах або закритих спільнотах у соціальних мережах), масовий (блогінг на майданчику Instagram).

Комунікативна діяльність у цифровому середовищі, реалізація норм і правил комунікативної поведінки, різноманіття форумів, соціальних мереж сприяють задоволенню різноманітних потреб людини, зокрема потреб у спілкуванні, ідентифікації, самоствердженні. Деніел Міллер, англійський антрополог, називає це «масштабованою соціальністю»: сучасні соціальні медіа (мережі) створюють широкий діапазон від приватних до соціальних мереж, від дрібних до великих груп, замінивши собою живе приватне спілкування

один на один і широке мовлення [1]. Більшість сучасних соціальних конфліктів плінуть у медійному середовищі, часто там і зароджуються. Нерідко учасники цифрової комунікацій стають жертвами або авторами фейкових новин, провокативних коментарів, тролінг-атак тощо. Медійний простір має важливе, а часом і визначальне значення в динаміці сучасних соціальних конфліктів. Актуальність дослідження конфліктів пов'язано передусім з їх потенційними наслідками для індивідів і соціальних груп на всіх рівнях взаємодії: від міжособистісного до глобального.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цифрова комунікація привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Д. Міллер досліджував поведінку людей у соціальних медіа, принцип і тактику комунікації через мобільні телефони [1]. Особливості прояву агресії в соціальних мережах розглянуто в роботах Л. Чорної, І. Танасійчука [2], М. Ібарра, К. Мітчелл [3]; Д. Гріг аналізує феномен кіберагресії та пропонує концепцію кіберзалякування [4]; Л. Найдьонова аналізує кібербулінг, та порівнює його із ситуаціями фізичного цькування і психологічного терору в дитячому середовищі [5]; з правового погляду кібербулінг розглядає О. Петечел [11]; своєю чергою, Ю. Данько вивчає тролінг як вид віртуальної комунікації [10].

Мета статті – виявлення та комплексне дослідження конфліктної поведінки у процесі цифрової комунікації.

Виклад основного матеріалу. Цифрове середовище відіграє ключову роль у розвитку сучасного суспільства, воно відкриває нові можливості але одночасно і стає платформою для створення конфліктів та прояву насильства. З розвитком нових медіа спостерігається зростання рівня конфліктогенності цифрового середовища. Конфлікти, що з'являються в медіа, трансформуються в соціальні, вони переходять із базового середовища та виплескуються на реальне життя.

Цифрове середовище приховує ризик зіткнення з негативними онлайн-комунікативними практиками і часто стає місцем прояву цифрової грубості та цифрового насильства. До таких можна зарахувати маніпулювання свідомістю та діями, незаконні контакти, можливість стати жертвою шантажу, ображення та напади з боку інших, кіберагресію тощо. У цифровому середовищі є можливість висловити весь потік емоцій, які людина відчуває у своєму житті. Навіть один агресивний чи вульгарний, наклепницький чи принизливий коментар, завдяки силі поширення та посилення, може швидко охопити велику аудиторію, тому не варто недооцінювати можливості комунікації в цифровому середовищі, бо вона набуває агресивного характеру та може призвести до негативних наслідків.

Ситуація конфліктності підсилюється високим рівнем анонімності користувачів цифрового середовища, які нерідко приховують свою справжню особу під різними «ніками», у той час як рівень побутової агресії при спілкуванні в соціальних мережах значно підвищується порівняно з фізичною повсякденною реальністю. Дослідження свідчать, що конфліктні комунікації в цифровому середовищі зумовлені такими факторами: доступністю, безперервністю та асинхронністю онлайн-спілкування, анонімністю та безкарністю, зростанням кількості користувачів, високим ступенем публічності та непередбачуваності.

До конфліктних онлайн-комунікацій зараховують різні форми агресії та насильства. Філософський підхід щодо розуміння агресії тісно пов'язано з тлумаченням агресії та агресивної поведінки в психологічному вимірі. Філософський пошук спирається на теорії походження і причини виникнення агресії, що вироблені в межах психології. У соціальній психології агресія пояснюється такими факторами, як індивідуальні чинники та вплив навколишнього середовища. Серед індивідуальних чинників окремо виділяють інстинкти, навіть іноді саму агресію розглядають як вираження людського інстинкту [2, с. 178]. Під цифровою агресією, чи кіберагресією, розуміється причинення навмисної шкоди одній людині або групі людей за допомогою використання цифрових пристроїв [8, с. 143]. Цифрова агресія – це тиск, який цифрове середовище чинить на психіку людини. Найбільш відомі види цифрової агресії в контексті деструктивної комунікації в мережі: кібербулінг, флеймінг, хейтинг, тролінг, кіберсталкінг тощо.

У цифровому світі людина проявляє себе зовсім не так, як у реальному, вона схильна поводитися в інтернеті більш відверто і зухвало, ніж у реальному житті. Виділяють фактори, які змінюють поведінку людини у віртуальному світі: анонімність (моя цифрова особистість – не є «Я» справжній); інтроєкція (не бачачи цих людей, можна тільки припускати про їх справжні наміри); дисоціативна уява (це не справжній світ); невидимість (ніхто не знає, як я виглядаю насправді); асинхронність (дії не відбуваються зараз); мінімізація влади (можливість діяти вільно, без наглядачів) [8]. Агресивність індивіда в цифровому середовищі може призвести до проявів насильства. Насильство – застосування сили або загроза її застосування. У найширшому смисловому контексті, сила – це вияв свавілля та його здійснення відповідно до намірів певного суб'єкта. З огляду на це насильство є обмеженням, аж до зведення нанівець можливості вільної життєдіяльності індивідів та людських спільнот [9, с. 408].

Технології роблять деякі види насильства більш реальними в цифровому середовищі. Цифрове насильство, або кібернасильство, визначається як будь-

яка дія, вчинена або посилена з використанням цифрових інструментів або технологій, що завдає фізичної, сексуальної, психологічної, соціальної, політичної або економічної шкоди. Таке насильство загрожує недоторканності, гідності та приватному життю людини, здійснюється через технологічні ресурси та соціальні мережі, оскільки останні полегшують його вчинення, адже мають можливість здійснювати його анонімно, з хибними профілями та нереальними даними. Унаслідок цього створюється бар'єр для безпечного доступу до цифрового зв'язку та порушуються права людини. Кібернасильство може виражатися в поширенні текстових повідомлень, зображень, коментарів до фотографій тощо. Тут можуть вдаватися до розповсюдження принизливих зображень, лінчування, поширення приватних документів без дозволу зацікавленої особи та навіть до в узурпації особистості чи шахрайських дій. Засоби кібернасильства різноманітні: електронна пошта, SMS, обмін миттєвими повідомленнями через соціальні мережі. Останні дослідження вказують на еволюцію в тому сенсі, що SMS і соціальні мережі тепер стали переважними засобами зв'язку. Агресію в мережі може бути спрямовано на різні групи людей. Цифрового насильства найчастіше зазнають уразливі групи – це діти, підлітки, жінки, дівчата, хоча від тиску та зловживання онлайн можуть потерпати також і чоловіки. Окрема масштабна проблема – це цифрове насильство, що має гендерну зумовленість. Насильство в інтернеті може непропорційно сильно вплинути на групи, які зазнають різних видів дискримінації, включаючи жінок з обмеженими можливостями, біженців та представників ЛГБТ. Деякі групи наражаються на більший ризик, ніж інші, наприклад жінки–правозахисниці, журналістки, юристки, політикині, активістки й феміністки, а також молодь. За даними ЮНЕСКО, 73% жінок-журналісток зазнавали онлайн-насильства в рамках своєї роботи [10].

Розгляньмо окремі прояви конфліктної комунікативної поведінки в цифровому середовищі. Однією з її форм є кібербулінг (віртуальне знущання) – новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо [5, с. 9]. Кібербулінг передбачає напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюють через електронну пошту (e-mail), миттєві повідомлення (ICQ та інші системи), розгортаються в чатах, на вебсайтах, у соціальних мережах; здійснюється через текстові повідомлення або зображення (фото, відео); до кібербулінгу належить також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [5, с. 2]. Що стосується причин виникнення булінгу в цифровому середовищі, то їх може бути безліч. Найбільш поширені з них – це реальні та уявні конфлікти на ґрунті національних, релігійних, політичних

і культурних відмінностей або міжособистісні суперечності. Люди цькують одне одного у процесі комунікації через помсту, злобу чи заздрість, не маючи сміливості висловити претензії в обличчя. Ця поведінка спрямована на те, щоб викликати в жертви страх, гнів або сором. У кіберагресорів закономірно спостерігається високий рівень інтернет-активності та використання месенджерів для обміну повідомленнями, володіння розвинутими експертними знаннями в галузі інтернет-технологій, а також у них відмічається більш проблемна поведінка в реальному житті [8, с. 1309].

Агресивними формами інтернет-комунікації є також тролінг та флеймінг. Тролінг є складною комунікативною формою взаємодії людей в інтернеті, це поведінка в інтернет-спільнотах, яку може бути визначено як девіантну, її основою є яскраво виражений провокаційний характер, головною метою якого виступає підбурювальний, саркастичний, провокаційний або гумористичний зміст повідомлень, з метою схилити інших користувачів до марної конфронтації [11, с. 23]. Тролінг як форма соціальної агресії має свої унікальні характеристики. Він може здійснюватись виключно у віртуальних спільнотах; володіє специфічними механізмами швидкого збудження лавиноподібної агресії; миттєво розповсюджується на більшість учасників віртуального співтовариства. Необхідно врахувати, що унікальність «тролінгу» як форми соціальної агресії полягає в тому, що в потенційної жертви відсутня можливість фізичного або візуального контакту з ініціатором конфліктної ситуації [7, с. 87].

Флеймінг – перепалка, обмін короткими гнівними та запальними репліками між двома чи більше учасниками в чатах, на форумах, у дискусійних групах [6, с. 85]. Враховуючи таку особливість інтернет-комунікації, як інтерактивність, реалізація флеймінгу можлива в коментарях користувачів, які є повноцінним діалогом, а найчастіше полілогом. Флемінг – це, по суті, взаємний тролінг, де основним прийомом є – перехід на особистості. Для флеймінгу, як для будь-якої форми конфліктної комунікації, характерна добровільність, адже це бажання взаємодії. Коментар не є обов'язковим: у віртуальній дискусії комуніканти залишають його з доброї волі. При цьому кожен з комунікантів вирішує сам, де встановити межі комунікативного простору, визначає ступінь участі в комунікації, момент, коли припинити і вийти з процесу спілкування.

Зараз усе частіше ідеться про «кібер-переслідування». Це переслідування, яке відбувається онлайн, через інтернет, тобто в соціальній мережі, на дискусійному форумі, у блозі або навіть у відеогрі. Наприклад, хейтинг як конфліктний вид комунікативної поведінки є розповсюдженим у медіадискурсі. Хейтинг – повноцінне цькування, розглядається як один із жанрів інтернет-

комунікації, що базується на неконструктивній поведінці учасників віртуального спілкування. Хейтинг – це вираз на чийсь адресу ненависті за допомогою бурхливих, гнівних, зневажливих безпідставних оцінних суджень, з метою створення негативного образу об'єкта ненависті. Хейтери можуть будувати свої ненависницькі коментарі з урахуванням раси, національності, статі, сексуальної орієнтації, релігії, політичної приналежності тощо. Такий вплив часто відчують публічні особи, які виступають із різними заявами, визначеннями політичної позиції тощо. Хейтери намагаються привернути увагу до власної персони за допомогою пошуку негативу в діях, словах, способі життя інших осіб. Хейтинг полягає в демонстрації свого ставлення до іншого шляхом впливу на його почуття. Хейтери у процесі взаємодії з іншими користувачами інтернету використовують, скоріше, негативну оцінку, причому часто нічим не мотивовану. «Хейт – це результат поляризації, це ворожа комунікація без відповідальності, що призводить до розривів між людьми й поганим почуттям по життю», – розповідає соціолог, ректор Київської школи економіки Тимофій Брік [12].

Харасмент – досить різноманітна і дуже поширена форма небажаної поведінки в цифровому середовищі, що супроводжується цифровим насильством, включає в себе безліч негативних дій або коментарів, спрямованих на заподіяння незручності або шкоди, які порушують недоторканність приватного життя, містять домагання із сексуальним забарвленням. Харасмент може бути у формі кіберфлешингу, кіберсталкінгу, секстингу, кріпшоту, сексуального вимагання тощо. Об'єкт насильства піддається цілеспрямованим кібератакам. Таке глобальне явище відоме як «дікпик» або «кіберфлешинг», відправка непроханих фотографій сексуального характеру стала загальною проблемою для багатьох людей, зокрема жінок, в інтернеті. Згідно з дослідженням неурядової організації з прав дитини Plan International, яка опитала 14 000 дівчат і молодих жінок в 22 країнах на всіх континентах, близько 35% із них заявили, що отримували «відверті фотографії або зображення» [13]. Портативний характер технологій дозволяє зловмиснику діяти в будь-який час, незалежно від фізичної відстані, що відокремлює його від жертви. У цьому контексті жертви навряд чи можуть контролювати або передбачати масштаби насильства, якого вони зазнають, а також не можуть бути впевнені коли це онлайн-насильство припиниться. Постійність несанкціонованих повідомлень або фотографій дозволяє зловмиснику в будь-який час транслювати повідомлення або зображення, при цьому жертва не може захистити себе від поширення контенту, що стосується її.

У контексті порушення прав жінок у цифровому середовищі, варто звернути увагу на висновки, що містяться в Загальній рекомендації ГРЕВІО № 1

щодо цифрового виміру насильства по відношенню до жінок, прийнятій 20 жовтня 2021 р. У рекомендації ГРЕВІО йдеться, зокрема, про цифровий вимір насильства щодо жінок, що охоплює широкий спектр поведінки. Визначення насильства стосовно жінок, викладено у ст. За Стамбульської конвенції: «поширення зображень або відео без згоди, примус і погрози, включно з погрозами зґвалтування, сексуальні знущання та інші форми залякування, сексуальні домагання в інтернеті, видавання себе за іншу особу, переслідування в інтернеті або переслідування через інтернет речей, а також психологічне насильство та економічна шкода, заподіяна за допомогою цифрових технологій» [14]. «Цифрове насильство може бути продовженням або передвісником фізичного та сексуального насильства, переслідування та домагань. Воно також може бути проявом гендерного та сексуального насильства з метою покарання, змушення мовчати, знецінення чи іншого травмування жінки чи дівчини, зокрема насильства з боку інтимного партнера. Кривдники можуть зловживати технологіями для подальшого посилення примусової та контрольної поведінки, маніпуляцій та стеження за їхніми колишніми та нинішніми партнерами, що посилює страх, тривогу та поступову ізоляцію жертви від друзів та родини» [15].

Ще одна форма конфліктної комунікативної поведінки в цифровому середовищі – грифінг. Грифінг вважається неприйнятною поведінкою у відеоіграх, це ситуації, коли гравець вмисно завдає шкоди своїй команді або порушує правила гри з метою псування ігрового досвіду інших гравців. Грифер (Griefer) – це гравець, який навмисно створює проблеми іншим союзним гравцям. Грифери намагаються звернути на себе увагу, щоб викликати у гравців негативні емоції. Наприклад, вони можуть бігти за ігровими персонажами та вигукувати образи, дратувати, провокувати чи тролити. У деяких випадках грифер може допомагати новачкові, супроводжуючи його там, де присутні сильніші противники, але після цього кинути його, і новачок буде змушений виживати самотійно [15]. Дії грифера можуть включати: вбивство своїх союзників, завдання їм шкоди, саботаж власної команди, блокування інших гравців або перешкоджання їхньому руху, використання образливої мови або комунікації з метою провокації інших гравців тощо.

Висновки. Отже, цифрове середовище кардинально змінює наше життя та характер людських взаємин, формується новий комунікативний простір, де якість комунікації різко відрізняється від звичайної. Соціальна взаємодія та конфлікт як її різновид замінюється цифровою взаємодією, що природно призводить до конфліктогенної комунікації, яка проявляється в різних формах агресії та насильства. Безкарність та можливість приховувати свою особистість призводять до безвідповідальності за слова та дії, розкутості, образ,

хамської поведінки, використання ненормативної лексики, залякування, переслідування тощо. Така поведінка стає проблемою, яка потребує вирішення. Боротьба з цифровим насильством та агресією вимагає колективних зусиль окремих осіб, викладачів, законодавців, розробників технологій, технологічних компаній. Заохочуючи співчуття, відповідальну поведінку та забезпечуючи дотримання наслідків, уявляється можливим створення безпечного цифрового світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Miller D. Social Media in an English Village (Or how to keep people at just the right distance). London : UCL Press. 2016. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1474804/1/Social-Media-in-an-English-Village.pdf> (Last accessed: 20.06.2024).
2. Чорна Л. В., Танасійчук І. М. Особливості прояву агресії в соціальних мережах: філософський аналіз. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 4. С. 176–185.
3. Ybarra M. L., Mitchell K. J. Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2004. №45 (7). P. 1308–1316.
4. Grigg, D. W. Cyber-aggression: definition and concept of cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counselling*. 2010. Vol. 20. №2. P. 143–156.
5. Найдьонова Л. А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : метод. рек. Київ, 2011. 34 с.
6. Петечел О. Ю. Кримінологічний та психологічний аналіз кібербулінгу. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 50. С. 83–89.
7. Данько Ю. А. Феномен «тролінгу» як форма комунікативної інтернет-взаємодії: політичний контекст. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. №2. С. 83–92.
8. Suler J. The Online Disinhibition Effect. *Cyber Psychology & Behavior*. 2004. № 7 (3). P. 321–326.
9. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. Київ : Абрис, 2002. VI. 742 с.
10. Nouvelles technologies: des armes de la violence de genre. Nations Unie. 30 novembre, 2023. URL: <https://unric.org/fr/nouvelles-technologies-des-armes-de-la-violence-de-genre/> (Last accessed: 25.06.2024).
11. Капустіна Н. Б. «Тролінг» у системі інтернет-комунікації: аналіз явища. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.). Одеса : Юридика, 2023. Т. 1. С. 22–25.

12. Павлюк А. «Боже, яке кончене»: чому люди хейтять та як на це реагувати. *Українська правда*. 2024. 11 січ. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2024/01/11/258762/> (дата звернення: 12.06.2024).
13. La Situation des filles dans le monde 2020. L'intégralité des résultats de la recherche et recommandations: plan-international. URL: <https://planinternational.org/uploads/2023/06/SOTWGR202CommsReport-edition2023-FR.pdf> (Last accessed: 1.06.2024).
14. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : Конвенція ; Рада Європи від 11.05.2011. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_001-11 (дата звернення: 20.05.2024).
15. GREVIO General Recommendation No. 1 on the digital dimension of violence against women. URL: <https://rm.coe.int/grevio-rec-no-on-digital-violence-against-women/1680a49147> (Last accessed: 10.06.2024).
16. Warner D., Raiter M. Social Context in Massively-Multiplayer Online Games (MMOGs): Ethical Questions in Shared Space. *International Review of Information Ethics*. 2005. Vol. 4 (12). P. 46–53.

REFERENCES

1. Miller, D. (2016). *Social Media in an English Village (Or how to keep people at just the right distance)*. London: UCL PRESS. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1474804/1/Social-Media-in-an-English-Village.pdf>
2. Chorna, L. V., Tanasiichuk, I. M. (2023). Osoblyvosti proiavu ahresii v sotsialnykh merezhakh: filosofskii analiz. *Kulturolohichnyi almanakh – Cultural almanac, Iss. 4, 176–185* [in Ukrainian].
3. Ybarra, M. L., Mitchell K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308–1316.
4. Grigg, D. W. (2010). Cyber-aggression: definition and concept of cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, Vol. 20, 2, 143–156.
5. Naidonova, L. A. (2011). Kiberbulinh abo ahresiia v Interneti: sposoby rozpiznannia i zakhyst dytyny metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
6. Petechel, O. Yu. (2019). Kryminolohichnyi ta psykhologichnyi analiz kiberbulinhu. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*, 50, 83–89 [in Ukrainian].
7. Danko, Yu.A. (2015). Fenomen «trolinhu» yak forma komunikatyvnoi internet-vzaiemodii: politychnyi kontekst. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series:*

- Philosophy, philosophies of law, political science, sociology*, 2, 83–92 [in Ukrainian].
8. Suler, J. (2004). The Online Disinhibition Effect. *Cyber Psychology & Behavior*, 7(3), 321–326.
 9. Filsofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody. (2002). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
 10. Nouvelles technologies: des armes de la violence de genre. Nations Unie. (2023). URL: <https://unric.org/fr/nouvelles-technologies-des-armes-de-la-violence-de-genre/>
 11. Kapustina, N. B. (2023). «Trolinh» u systemi internet-komunikatsii: analiz yavnyshcha. *Yevropeiski orientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitynykh ta tekhnolohichnykh rishen* : u 2 t. : proceedings of the Scientific and Practical Conference. Odesa: Vydavnytstvo «Iurydyka», 1, 22–25 [in Ukrainian].
 12. Pavliuk, A. (2024). «Bozhe, yake konchene»: chomu liudy kheitiat ta yak na tse reahuvaty. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda, 11 sichnia*. URL: <https://life.pavda.com.ua/health/2024/01/11/258762/> [in Ukrainian].
 13. La Situation des filles dans le monde 2020. L'intégralité des résultats de la recherche et recommandations: plan-international. (2020). URL: <https://planinternational.org/uploads/2023/06/SOTWGR2020CommsReportedition2023-FR.pdf>
 14. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavnyshchamy (Stambulska konventsiia): Konventsiia; Rada Yevropy vid 11.05.2011. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_001-11
 15. GREVIO General Recommendation No. 1 on the digital dimension of violence against women. (2021). URL: <https://rm.coe.int/grevio-rec-no-on-digital-violence-against-women/1680a49147>
 16. Warner, D., Raiter, M. (2005). Social Context in Massively-Multiplayer Online Games (MMOGs): Ethical Questions in Shared Space. *International Review of Information Ethics*, Vol. 4, 46–53.

Kapustina Nadiya Borysivna, Candidate of legal sciences, assistant professor, assistant professor of the Department of Philosophy, National University «Odesa Law Academy», Ukraine

CONFLICT COMMUNICATIVE BEHAVIOR IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

The article describes the features of the conflictual communicative behavior of agents of the modern digital environment. Such an environment guarantees a person new opportunities in the field of communication, which, on the one hand, opens up new freedoms

for him, and on the other – new forms of conflicts. It was found that conflict communication occurs in various types of aggression and violence, the most famous of which are analyzed in detail: cyberbullying, hating, trolling, grifting, etc.

Keywords: *conflict communicative behavior, digital environment, digital aggression, digital violence, cyberbullying, flaming, hating, harassment, grifting.*

УДК 111:141.319.8:[1:316]

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310719>

Мелякова Юлія Василівна, кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0200-1141

Коваленко Інна Ігорівна, кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3156-9254

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

ТРАЙБАЛІЗМ ЯК МОДУС СОЦІАЛЬНОГО, ПОЛІТИЧНОГО ТА МЕНТАЛЬНОГО

Стаття демонструє теоретичну оцінку трайбалізму як актуального формату відносин між окремими суб'єктами, між суб'єктом та владою, суб'єктом та суспільством, суб'єктом та історією. Методологічний аналіз трайбалізму призводить до переавантаження індивідуальних схем поведінки, а також суспільних стандартів взаємодії між людьми. У своїй пріоритетності племінні спільноти змінюють онтологію індивідуального та соціального, забезпечують нові форми солідарності агентів. Трайби метамодерну вирішують питання ідентичності, суб'єктності, десоціалізації, аполітичності та втрати індивідуальної іманентності за допомогою мікрологіки та мікрополітики.

Ключові слова: трайб, трайбалізм, іманентність, сакральність, метафізичний збиток, досвід, ритуал, суб'єктність.

Постановка проблеми. Критерії соціальності у глобальному та локальному масштабах суспільства останнім часом помітно змінилися. Це зумовлено їхньою синхронізованістю зі змінами самого суб'єкта та його відносин

з іншими суб'єктами. Утвердилися нові неорациональні моделі соціальної єдності, що ґрунтуються на агентному статусі індивідів і конвенціональному, ситуативному характері їхньої взаємодії. Однією з таких функціональних моделей є трайбалістична.

У цьому дослідженні трайбалізм розглядається як принцип формування та існування сучасних спільнот, архаїчна форма соціальності, укорінена в глибинах колективного несвідомого (нова архаїка). Йому надається концептуального значення у сфері методології розуміння та формування соціального середовища і не тільки. Детально аналізуються ментальні та політичні засади трайбалізму.

Перш ніж перейти до всебічного аналізу трайбалістських тенденцій у різних вимірах буття індивіда і суспільства, слід зацентувати увагу на трансформації суб'єктності як такої в умовах глобального індивідуалізованого простору. При цьому вихід на соціально-політичні відносини здійснюється через естетичний дискурс і за допомогою його прийомів. Мораль більше не володіє ситуацією і не здійснює впливу на соціальні дії; вона заміщена естетичним форматом взаємин в умовах перформативної суб'єктивності. Трайбалізм метамодерну дає змогу індивідові позбутися сакральності, стійкої ідентичності та іманентності, встановити новий незалежний характер відносин із владою.

Сучасна людина хоче естетичного розмаїття. Це для неї важливіше, ніж колективна соціальна безпека. При згадці естетизму йдеться про чуттєвість, у тому числі чуттєвість колективну, а трайбалізм як раз виступає психологічним механізмом колективної поведінки, яка заснована на гедонізмі, потязі й пристрастях. Усі модуси буття людини виявляють себе у відносинах і через відносини. Суб'єктність формується відносинами. Якщо суб'єкт модерну і постмодерну будувався через мову й соціальні структури, за допомогою яких він отримував самототожність та ідентифікувався, то становлення суб'єкта метамодерну, цифрового суб'єкта, перестало бути зорієнтованим на мову, моральні ідеї та стратегії, що були пов'язані з правами цього суб'єкта: правом на висловлювання, правом на політичне визначення, правом на інформацію, правом на владу [1; 2]. Відбулася криза великих наративів, про яку писав Ф. Ліотар [3]. Разом із десуб'єктивізацією відбувається деполітизація, втрата себе постійного, розчиненість, гнучкість, нестабільність, а також розширюється модус соціального [4]. Людина може кожного дня змінювати свою думку, переконання, принципи, політичну та громадянську позицію.

Актуальності статті надає нетипова для сучасного філософського дискурсу теза про природну потребу одиничної людини у приналежності до цілого, у солідарності дій та єдності поглядів, у колективних формах соціального. Виявляється, що навіть у симулятивній реальності неоліберальних

структур людина виявляє соціальну залежність, згуртованість, тяжіє до подібного, формує спільне і самоорганізується у складі довільно і природно згенерованих спільнот, груп або племен.

Усупереч теорії тотальності симулякрів, трайбалістично задовольняючи свої бажання, людина заповнює простір довкола себе інтимною органічністю, справжнім життям, тілесністю, оскільки керується своїми почуттями. Тут знову виникає щойно втрачене біологічне. Саме тіло диктує чуттєвість. Звичайно, нова соціальна цілісність позбавлена сакральних властивостей, там немає іманентності, як немає її і в окремого індивіда. Ідентичність агента мінлива. І тим не менш, трайбалістичні структури є свідченням природності й натуральності десакралізованого суб'єкта, актуальною формою позасоціальної солідарності, заснованої на ритуалі.

Методологія. Для дослідження суспільства, в аспектах його динаміки, структури, організації та логіки у статті застосовано метод дисипації і синергетичний метод, що дозволяють розглядати суспільство як складну, багатоврівневу, відкриту систему, здатну до самоорганізації. Своєю чергою, феноменологічний метод рефлексії використовується для досягнення альтернативних модусів буття агента в складі численних трайбів метамодерну.

При цьому за основу беруться постнекласичні онтологічні принципи сингулярності, локативності, ризомності, перформативності, працює неорациональна логіка. Філософія дії, акціонізму, ритуалу, агентності, у рамках якої розгортається дискурс, відповідає перформативній парадигмі, яка задає параметри існування як публічного дійства, ключовими аспектами якого є: *присутність, свідчення, відчуття і досвід* суб'єкта. Так практична філософія не вперше демонструє розуміння і розв'язання онтологічної проблеми іманентності за допомогою психологічних та художніх методів і категорій, з індивідуального здійснюючи вихід на соціальне.

Неабиякої актуальності в методологічному сенсі має також спосіб розв'язання категоріального питання в цьому дослідженні. Захід в онтологію через соціально-філософський «коридор» пояснює потребу оперувати соціологічними категоріями, зокрема такими як «трайб», «трайбалізм», прикладаючи їх у царину антропології в контексті проблеми суб'єктності та ідентичності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дискурс про парадигмальне значення трайбалізму вибудовується здебільшого на висновках, зроблених після ознайомлення з працею французького соціолога М. Маффесолі «Людина постмодерну» [5]. Автор роботи вважає, що сучасне значення трайбу як базової структурної одиниці соціуму пов'язане зі зміною колективної чуттєвості, саме вона впливає на принцип, характер і формат відносин. На зміну універсальному громадянському суспільству, суверенній державі та неолібе-

ральній раціональності приходять численні цільові спільноти, десакралізовані племена, позбавлені іманентності, які вибудовують усередині себе мікрологіку і мікрополітику.

До досліджуваної тематики мають безпосереднє відношення і шизоаналітичні концепції Ж. Дельоза [6] про «тіло без органів» і «розсіяне тіло», які наведено в дослідженні з метою протиставлення розколотого суб'єкта постмодернізму агентів племінної спільноти епохи метамодерну.

Теза про десакралізацію суб'єкта трайбалістичного суспільства знаходить відгук у концепції *homo sacer* (сакральної людини) Дж. Агамбена [7], де політичний суб'єкт неоліберальної держави поданий як символ усунення сакрального на користь абсолютної суверенної влади, свавілля якої не робить постраждалого або вбитого нею громадянина її жертвою. *Homo sacer* особисто виправдовує насильство з боку сакральної влади, не претендуючи на причетність до неї і втрачаючи свою іманентність поза політичними ритуалами. На думку Агамбена, *homo sacer* – це образ представника «голого життя» в крайніх формах свого біологічного збитку, що доходить до досвіду Освенциму. Саме обстоювання свого біологічного існування і бажання бути захищеним, що властиві «сакральній людині», дають змогу порівнювати її з незалежним агентом трайбалістичних спільнот, який відходить від глобальної біополітики до локальної мікрополітики.

Біологічного акценту виживання в класовому суспільстві раціонального капіталізму торкається З. Бауман у своїй книзі «Актуальність Голокосту» [8]. Фактично теоретик пояснює раціоналізм і життєстійкість єврейської громади в умовах фашистського геноциду природно-генетичним трайбалізмом. Досвід травми того покоління євреїв дає коммеморативне підґрунтя для їхньої біосоціальної єдності сьогодні.

Біополітичний дискурс вибудовується в цій роботі на підставі концепції М. Фуко [9] про прогресивні стратегії влади щодо нагляду, контролю та управління громадянами; ця концепція потенційно орієнтована на біологію людського життя.

Свою оцінку травматичного соціального досвіду теперішнього покоління дають автори цієї статті у праці «Загроза – збиток – захист: антропологічні аспекти ризоморфної реальності» [10]. В умовах перманентної загрози, яку несуть багато аспектів сучасної реальності, однією з приємних форм порятунку і захисту виявляється номадизм. Єдиним підґрунтям для неколективних спільнот сепарованих агентів капіталістичного світу стає їхній спільний досвід збитку – єдина запорука емоційної єдності тривожних, ізольованих кочівників.

У попередній своїй статті [11] автори взяли колективний досвід збитку за умову і маркер виникнення фігури свідка тієї чи іншої історичної або пра-

вової події, такою подією виступає Голокост. Саме метафізичний збиток, афект, антропологічна травма, а не раціональні факти та наративи здатні локативно об'єднати «скалічені» тіла на одному больовому рівні екзистенціального та когнітивного простору, що їх розділяють, бо метафізика збитку часто перебуває поза рамками раціональності та критеріїв гуманістичної моралі.

Про концепт тіла в рамках теорії перформативності йдеться у статті Е. Кальницького та співавторів [12]. Суб'єкт розглядається тут як агент правових відносин в аспекті перформативного акціонізму. Саме тілесний аспект гарантує суб'єкту жест політичної волі, громадянської активності та здатність боротися за свої права. Будь-який акт міжсуб'єктних відносин має розглядатись як близькість тіл, спільне місце бажань, що притягує й об'єднує індивідів у дисипативну мікросистему [12, с. 71–72].

Теми сучасних корпоративних форм взаємодії торкаються у своїй роботі І. Коваленко і співавтори [13]. Неколективні спільноти, генеровані природними бажаннями і потребами автономних індивідів, являють собою цільові функціональні альянси, що руйнують інституціональний соціальний порядок і рольову систему ідентичностей традиційного неоліберального суспільства.

Про ментальний характер трайбалістичних практик свідчать комеморативні спільноти пам'яті, що об'єднують духовно близьких людей. Комеморативність історичного досвіду та ностальгії в аспекті герменевтичної логіки історії розглядається у статті зазначених авторів «Темпоральність і ностальгія в герменевтичній логіці історії» [14]. Історична пам'ять виступає тут як простір комунікації з минулим; при цьому дана герменевтична практика вибудовується на постструктуралістській методології, деконструктивізмі та теорії симулякра.

Таким чином, ступінь розробленості проблеми трайбалізму в контексті нових аспектів соціальної реальності й виниклих у зв'язку з останніми нових вимірів зазначеного феномену дає можливість обґрунтування неорационального, нетрадиційного для соціальної філософії підходу до трайбалізму як антропологічного, соціального та політичного явища, що маркує простір життя такими акцентами: відмова від універсалізму, світ-системності, ідентичності, сакральної цілісності та комунікативної парадигмальності. Таке обґрунтування і є *метою цієї статті*.

Виклад основного матеріалу. Почнімо з соціального формату трайбалізму, який виявляє себе в очевидній гетерогенності сучасної суспільної структури, що включає локальні функціональні утворення тимчасового прагматичного характеру. При цьому важливо, що тенденція трайбалістичної альтернативної локалізації абсолютно не приховує загрози гетерофобії як неприйняття і ворожості всього чужорідного. Одні й ті самі агенти вільно входять у багато трайбів

і змінюють свою локалізацію. На відміну від класу, громади, секти, стану, родового, етнічного або сакрального племені, касти, партії або суспільства, трайб не вимагає іманентної ідентичності та системної підпорядкованості. Трайбалізація здійснюється на принципах конвенційності та агентивності.

Відносини в трайб-спільнотах (автономних зонах) поступово ускладнюються, зростає кількість їх самих. Філософія відходить від традиційного визначення трайбу (англ. *tribe* – плем'я, каста) як сутнісної, стійкої, замкнутої групи. Вона розширює атрибутивність трайбу, зараховуючи до їх числа дедалі більше відкритих спільнот за ознакою професійної, майнової приналежності, зайнятості, хобі, локативності, політичних пріоритетів, інформаційних інтересів, вікових, статевих, гендерних, культурних, модних уподобань або прихильностей. У метамодерні трайбами виступають споживачі, чиновники, підприємці, виборці, олігархи, праві, ліві, квіри, натурали, трансгендери, мережеві фоловери, підписники, геймери, гравці в рулетку, любителі покеру, прихильники субкультур і торговельних брендів [13]. М. Маффесолі [5] пропонує три основні характеристики трайбу: значущість території (простору, зокрема віртуального), спільність смаків та повернення до постаті вічної дитини (у значенні натуральності, органічності, довірливості, щирості, грайливості учасників).

Кожне плем'я формує топос існування, мислення, своє ментальне середовище комфорту, мову. В учасника створюється відчуття розширення своєї суб'єктності, примноження ідентичності за рахунок ритуалів, у яких він бере участь. Через символічну мову трайбу індивід досягає відчуття трансцендентного, уже будучи, по суті, позбавленим іманентного.

Діонісійський ритуальний жест гарантує стосунки, приналежність до певної єдності подібних, причетність до колективного досвіду, естетичну задоволеність своєю позицією, локацією, думкою, тілесністю. Входячи в одне з племен, людина поділяє дещо спільне, до якого вона неминуче тяжіє. Однак така ідентифікація зі спільним не підпорядковує, не замикає її, а навпаки, розширює й ускладнює її форму, примножує ідентичність. У цьому жесті, стаючи частиною ритуалу, людина трансцендентна, вона жадає виходу за власні межі. При цьому важливий не результат як злиття з божественним, важливий сам ритуал: відвідувати храм не заради абсолютної мети, а для того, щоб розчинитися в урочистому перформансі серед інших людей. Трайб здійснює ритуал з метою збирання безлічі мінливих ідентичностей.

Не буде зайвим торкнутися питання технологічного трайбалізму, представленого спільнотами в соціальних мережах. Їхні агенти мають плинну ідентичність: мають безліч нікнеймів, під якими можуть висловлювати протилежні позиції та думки, входячи до різних цільових альянсів. Ідентич-

ність самого суб'єкта руйнується, залишається тільки ідентичність груп. Система лайків та дизлайків здійснює жорсткий поділ і встановлює кордони, ідентифікує умовних учасників і нав'язує свої правила тим, хто вступив у гру. Мережеві ідейно-дискурсивні спільноти можна назвати високо ідеологізованою, проте безсуб'єктною реальністю. За естетичним тріумфом непомітно зникає екзистенція. Це ритуали, що не мають телеології, здійснюються не «заради чогось», без призначення. Ритуали як телепатія, можливість публічної дії, співучасті, створення іншого суб'єктного середовища, у контекст якого можна зануритися з метою чуттєвого задоволення. Дійство не має ніякої іманентності. Воно самодостатнє в собі, у своїй натурі, яка не є відмінною від форми.

Відбувається протиставлення цілей та форм певних явищ, і в їх конкуренції перемагає естетичне – форма. Ритуал (він же перформанс) вимагає, щоб у ньому всі дискурси розчинилися [12]. Якщо художній нарратив змушував персонажів функціонувати за заданою логікою сюжету і жанру, то в ритуалі персонаж замовкає, втрачає мову, перестає обслуговувати інтереси автора і служити ідеалам моралі, по суті, зовсім перестає бути персонажем, залишаючись тілом, учасником, гравцем, свідком, агентом. Таким чином, у різні моменти і в різних локаціях одна й та сама людина може існувати з абсолютно різними поглядами. Погляди та думки залежатимуть від того, у який саме момент її попросили ними поділитися. Середовище, умови, контекст, у які поміщено людину, диктують їй правила гри. Вона сама стає персонажем своєї ж власної книги.

М. Маффесолі [5] спробував показати, що суспільство рубежу тисячоліть було не настільки занедбане, як могло здатися з постмодерністського (зокрема бодріярівського) дискурсу про симулякри. Воно саморегулюється природним чином за рахунок трайбалістських спільнот, що існують локально, спонтанно і тимчасово, заради самого процесу існування й комунікації (Свідки Єгови, скінхеди, репери, політичні еліти, спортивні вболівальники, любителі скандинавської ходьби, батьки юних спортсменів, кулінарні співтовариства і спільноти домогосподарок). Ці трайби не потребують регуляції, вони самогенеруються, прагнуть системності та організованості. Позбавте їх дискурсу соціологічного – і «у них все вийде», усупереч Ж. Бодріару [15], який не залишає людині жодного шансу і стверджує, що світ загруз у симулякрах, а реальності більше немає. Маффесолі повертає нас до органічності, чуттєвості, можливості бути в цьому неоліберальному середовищі, яке все ж таки дає людині можливість жити, зберігаючи себе і не втративши реальності [5].

Розмова про суб'єктність сьогодні неможлива без згадки про буття і самореалізацію людини в мережі. Як зазначають А. Гетьман і співавтори, мереже-

ве суспільство, створене віртуальною реальністю, кіберпростором, новими інформаційними технологіями, які модифікували просторово-часові характеристики реальності і шляхи їх онтологічного обґрунтування, визначає практично всі сфери суспільного життя [16].

Так, мережеві спільноти, що розглядаються як трайбалістичні, створюють особливий рід дискурсу – дискурс у коментарях. Він несе дуже виразні маркери, символічні характеристики і яскраві асоціації, даючи змогу співвіднести «за» і «проти», особистий досвід і колективний, думки однодумців і опонентів. Усе це про формування «розколів». Діонісійський ритуал створює певні спільноти з тих, хто свідомо бере в ньому участь для набуття єдності «за» або єдності «проти». В одному трайбі підписників, в одному контенті з'єднується різнорідна мозаїка поглядів і думок. При цьому за наявності в одного агента кількох акаунтів він може вступати в дискурс із самим собою, що є нерідкою практикою. Відбувається зіткнення двох різних ідентичностей / аватарів одного й того самого суб'єкта і, як наслідок, протезування реальності нової уявної спільноти. У результаті внутрішня суперечність знімається, шизофренічне спадає, у цьому місці проявляється справжня множинність суб'єкта – тілесність, що накопичилася, самонадмірність, надлишковість самого себе.

У момент стосунків із самим собою ми потрапляємо зовсім не в дискурс іманентного, а в дискурс нової онтологічної естетики, що йде шляхом підвищення чутливості та розширення так званої тілесності, що збирається. Це означає, що немає більше раціонального класичного мислення, є тільки афекти, бажання і ритуали страху – ірраціональне, у якому тоні суб'єкт. Традиційне іманентне більше не потерпає від деструкції та проникливості, не розсіюється і не кидається в безодню девіацій, параной і шизофреній, як це відбувалося в постмодернізмі. Воно зовсім відсутнє, вхід до нього закритий. Раціональне переможене природним і чуттєвим за допомогою перформативів і ритуалів. Політрайбалізм – це торжество природного хаосу над світлим розумом. Причому ця конструкція гендерно-метафізична, саме тіло диктує чуттєвість.

Оскільки трайбалізм – це форма архаїчної природності, він виступає опозицією ліберальному глобалізму та взагалі значною мірою аполітичний, у його основі не воля, а відчуття й смак. Трайби звичайним чином розростаються у своїй кількості та масштабах. Одна сучасна людина перебуває в безлічі трайбів одночасно. Трайбалістські простори локальні, незалежні та самодостатні, як і ті, хто присутній і діє в них. Таким чином, коло замикається: естетична свобода і чуттєва задоволеність призводить до втраченої спочатку свободи волі. Наприклад, демократичне голосування є вакхічним ритуалом у масштабах політичного трайбу.

Суть трайбалізації в тому, що раціональне може зовсім зникнути, оголивши природне бажання людини просто бути з кимось, бути частиною чогось. Можна припустити, що нова раціональність пізнього постмодерну дійсно зводиться до сингулярності та індивідуалізму, та водночас людина легко відмовляється від неї, тяжіючи до сентиментальності та ірраціоналізму, прагне зберегти й розкрити в собі справді людське – те, що не зумовлене соціально-політичною та маркетинговою ситуацією. Ірраціональне проявляється не через ті стосунки, що продиктовані мотивацією та доцільністю, а через ті, що зумовлені чуттєвою потребою в естетичній насолоді й дають змогу цю потребу задовольнити. Отже, навіть індивідуалізованому агентові не чужий потяг до духовної спорідненості, спільності, до колективних форм свідомості, досвіду та пам'яті. У цьому – естетичний порядок денний сьогоднішнього онтологічного дискурсу.

В основі трайбів лежить аж ніяк не універсальна ідея й мислення, а розділена, але збірна чуттєвість, ментальність, страх самотності, бажання захищеності, потреба в племінному об'єднанні поза соціальними структурами і нормативними системами. Виразна відмова від раціонально-нормативного здатна породжувати радикально-ліву позицію трайбалізму. У своїх локальних трайбах анархо-ліві опозиціонери доходять до класичного кіберпанку: опір універсальним патернам, критика легітимної реальності та метафізична опозиція до неї. При цьому як лібералізм, так і комунізм – абсолютно раціональні, універсалістські, тоталітарні за своєю суттю ідеї, що виникли в Європі на основі універсалізму Християнства. Особливість у тому, що у східних релігійно-духовних практиках сакральне – атрибут не тільки бога, сакралізується сам суб'єкт, що трансцендує. Імовірно, анархо-лівий трайбалізм постмодерну у своїй опозиційності та виході за межі абсолюту успадковує саме східні культури.

Проблема трайбалізму полягає в наступному. Коли ми намагаємося вийти в розширену чуттєвість, то стикаємося зі страхом: мене бачать там, де я себе не бачу. Процес руйнування сакральної цілісності самого себе дуже болючий. Аналітика особистої позиції породжує захисну реакцію. І тоді опозиціонери переходять від макрології до мікрології. Іманентність остаточно відкидається, точніше, з'єднується з трансцендентним, вони, по суті, входять одне в одного, іманентне пронизується здатністю рефлексії (це Дельозівська процедура [17]). Таким чином, нова раціональність працює вже проти характерної постмодерну індивідуалізації, тобто аналізує, звідки говорить суб'єкт, який у нього досвід, який політичний інтерес, яка гендерна настанова тощо.

Суб'єкт виявляє себе через невідповідність остраху того, що він про себе думає, і того, чим він насправді виявляється. Битва відбувається не на рівні

розуму і великих схем, битва відбувається в мікрополітичній сфері переЗбирання власної локальності, або власної тілесності. Саме тому Маффесолі говорить про естетичний критерій. Сучасні політичний та онтологічний дизайн є естетичними. Постмодерністи (Дельоз, Гваттарі [6]) вже застосовували такий метод: перехід від індивіда в інтимному просторі (шизоаналіз) та в естетичному сприйнятті (тілесність) – до соціальної теорії та політики відносин і становлень.

Складно схопити сенс у вигляді об'єкта, речі. Однак можна схопити його у вигляді відносин. Будь-який суб'єкт не має тотожності, він буває різним, оскільки формується під впливом різних обставин. У кожній ситуації розділяючи дещо спільне, він тим не менш формується індивідуально. Індивідуалізація проходить не між мною і кимось іще, вона проходить усередині мене. Тому в трайбах немає стійких зв'язків, є мережеві, випадкові, але ефективні контакти та альянси. Наприклад, ми можемо бути певним чином індивідуалізовані через приємний дискурс, у якому нам комфортно. Але щойно ми позбудемося такої вдалої збірки в межах дискурсу, наприклад, збірка регулярно рватиметься і завдаватиме нам болю, у цьому разі ми повернемося до учасників зовсім іншим боком, проявимо інші свої якості, висловимо іншу думку. Цінність трайбалізму полягає в такого роду частковому злитті, локальній тут і зараз солідарності, яка може бути трансформована в соціальну мікрополітику.

Трайби як соціальні спільноти відрізняються від будь-яких інших суспільних груп своїм спонтанним, ситуативним, дисипативним характером, що не додає системності та інституціональності. Завдяки цьому трайби у своїй збірці та функціональності облишені нормативності, насильства, лінійної логіки, порядку та раціональності. Закономірною реакцією на них у суспільстві стають ультраправі реакційні групи, спільноти та контркультури, що породжують брутальні, репресивні та жорсткі наративи. Така їхня реакційність забезпечена з боку індивіда страхом повного розпаду або, щонайменше, переЗбирання в разі випадіння з лінійної легітимувальної структури тієї чи тієї групи, страхом десакралізації та делегітимації, втрати власної індивідуальності, суб'єктності, правового статусу та господарської ніші в рамках глобальної макрополітики.

Ці страхові онтології несвідомі й фундаментальні, універсальні та руйнівні. Метафізичний страх та грубі форми колективного афекту, що ним породжуються, на кшталт травматичного досвіду репресій, голоду, воєнного насильства, голокосту, тюремного ув'язнення, заслання, депортації, еміграції, не можуть бути охоплені лінійним поясненням або подолані раціональністю. Неминучим наслідком переживання метафізичного страху стають параної-

дальні антропології, втрата індивідуальності, моральна і психологічна ущербність, підконтрольність, емоційне страждання.

Хоча моделі співвіднесення між тілесними збірками і політичними формами абсолютно виправдані, проте теорія Фуко тут погано працює. Альтернативою глобальним структурам, безжальній раціональності й тотальній параної стає або шизофренічний розпад індивідуальності та розсіяна тілесність, або відкриття нового антропологічного ресурсу – власної мікрополітики локальних спільнот, тобто трайбалізму.

Сучасне цифрове середовище значною мірою зумовлює зміни в соціальній комунікації, поширенні інформації та знання, формуванні аксіологічних структур соціальних груп, самоідентифікації особистості, специфіці праці та відпочинку, впливає на економічну, політичну, юридичну та інші соціальні сфери, зрештою, на способи, можливості та функції культури в широкому сенсі [18, с. 63]. А множинні мікрополітики дають змогу перезібрати суб'єкта постмодерну, який напіврозпався та захопився шизофренічними практиками самоідентифікації. Він нарешті позбувся страху зникнення, що прийшов із втратою сакральності. Таким чином, онтологічна політика (у значенні політики існування, становлення, життя і безпеки) здійснюється не на рівні світсистеми і геополітичного простору, а на рівні індивідуальних та міжіндивідуальних психо-когнітивних процесів і явищ у контексті різних мініспільнот. При цьому політичний дискурс часто здійснюється за допомогою естетичних прийомів і засобів, що вибудовують особливого роду відносини на рівні почуттів і відчуттів. Тому сьогодні багато аналітиків, особливо феміністично налаштованих, визначають домінуючий політичний дискурс як аб'юзивний щодо цивільного населення. Він прийшов на зміну світсистемному дискурсу, що відмирає як пережиток універсалістської свідомості та глобалістських стратегій.

Універсалізм вимагав іманентності, раціональності та підтримання сакральності, особливо суверенної влади. Альтернативою суспільному універсалізму виступила на сьогоднішній день неораціональна мікрополітика трайбалізму. Саме з цієї причини трайбалізм вікіпедично визначається як такий, що несе небезпеку для держави і громадянського суспільства.

Оцінюючи дії суверенної влади з позиції мікрополітики, можна пояснити гіпермоделі політичних репресій і громадянських війн страхом із боку влади втратити іманентність, сакральність і хибну основу себе. Основним об'єктом цього афективного виливу виявляється громадянське суспільство, особливо таке, що заперечує іманентну метафізичність влади. Наприклад, на думку Дж. Агамбена [7], суверенна національна держава забирає людське життя з царини сакрального і водночас ґрунтує свою діяльність на свавіллі та на-

сильстві. Галуззю суверенного рішення слід вважати ту, у якій можна скоїти вбивство, не вчиняючи при цьому злочину, але й не здійснюючи жертвопринесення [7, с. 62–64].

Як вважає Агамбен, національній державі притаманні нестійкість і свавілля влади, а не сила закону. Антропологічним ключем до розуміння держави є *homo sacer* – основна форма політичного існування людини як підданої цієї держави. *Homo sacer* – «сакральна людина» (Римське право) – людина, засуджена громадянським суспільством за злочин, яка підлягає страті, але не принесенню в жертву (тобто страті поза ритуалом) – статус парадоксальний і амбівалентний. Це поняття лежить в основі біополітики: модель відносин між біологічним фактом людського життя і суверенною владою, коли об'єктом влади стає «голе життя» – біологічне існування людини.

Своєю чергою М. Фуко [9] пов'язував появу біополітики з поширенням дисциплінарних стратегій влади та технік нагляду. Расизм і геноцид розцінюються ним як дещо, що існувало від початку. Суверенна національна держава ставить біологічне життя в центр своїх розрахунків, тут поєднуються голе життя і влада. Однак сучасна політика здійснюється вже не на рівні соціогуманітарності, а на рівні інженерії – грубого розрахунку, ефективності, прагматизму та маніпулювання.

Технологія трайбалізму – це технологія розщеплення суспільної свідомості, актуальна сьогодні. Перебуваючи в різних трайбах одночасно, одна і та ж сама людина має можливість бути водночас і тим, і іншим. Але так чи інакше, ці можливості їй *надані* в певній кількості, й цими можливостями хтось маніпулює, привчаючи людину бути множинною, альтернативною, креативною, плюралістичною. А потім настає момент, коли якісь із цих можливостей зникають через маркетингову недоцільність, невиправданість, неефективність або звичайну некупність.

Для довідки, трайбмаркетинг (або племінний маркетинг) – це особлива стратегія продажів у ринковій діяльності, орієнтована на виявлення інтересів і вподобань покупців, зважаючи на їхні вік, стать, професію, соціальний і сімейний стан тощо. Тобто кінцева мета трайбмаркетингу – виявити, яку спільність інтересів і цінностей становить покупець, до якої групи належить. Ключова проблема маркетологів: вони часто оцінюють людей за тим, *хто* вони, а не яку спільноту представляють. Наприклад, якщо на перше місце ставиться демографія, з поля зору втрачаються певні тригери, що змушують клієнта купувати той чи інший продукт. У силу своїх цінностей, інтересів, уподобань, захоплень чи стилю життя люди є частиною певних трайбів. Це і є основний критерій для виявлення маркетингового сегмента.

Отже, трайбмаркетинг – це підхід, в основі якого розподіл і групування клієнтів за схожістю поведінки й цінностей. Наприклад, стереотип про те, що переважно усі геймери – це хлопчики-підлітки нарешті зруйновано через те, що вони перейшли до вікової групи геймерів середнього віку, не втративши своєї пристрасності до відеоігор. Отже, тепер віковий критерій перестав бути вирішальним для цієї аудиторії. І розробники цього товару не втрачають цей важливий момент. Тому ця індустрія іде в авангарді.

Однак інтереси і захоплення, уподобання і симпатії вельми нестійкі й мінливі. Тому і трайбспільноти мінливі, мобільні та динамічні у своїй структурі, до того ж вони перетинаються, нашаровуються одна на одну, водночас залишаючись незалежними й толерантними одна до одної. У суб'єкта трайбу завжди є легка можливість відмовитися від однієї зі своїх індивідуальностей, її буде скасовано, і нічого страшного не трапиться. Так відбувається розщеплення суспільної свідомості та адаптація її до корпоративних форм функціонування.

М. Маффесолі [5] стверджує, що ідентифікація була легалізаційним механізмом класичного класового суспільства, яке мало лінійно-ієрархічну політичну структуру. Ідентифікація вбудовувала індивіда в чітко окреслену функцію, ту, яку він мав виконувати впродовж усього життя. Тобто ідентифікація стабілізувала існування, несла охоронну функцію. Ідеологічна ідентичність інтегрувала людину в той чи інший функціональний прошарок: політичний, інтелектуальний, професійний, релігійний, господарський. Таким чином, панував порядок, структурна розстановка: політичні та профспілкові вибори, суспільні реакції, споживчі імпульси та мотивації перебували в залежності від цих заздалегідь визначених розстановок і відмінностей між ними.

Сьогодні ця прекрасна конструкція підривається трайбалістськими моделями стосунків, заснованими на поліідентичності індивідів. Саме цим продиктована мінливість думок, суджень, поглядів і цінностей індивідів, «піддослідних» соціальній інженерії та маркетингу, коли в різні моменти і в різних локаціях ці індивіди мають різну думку, і вона змінюється стрімко і без наслідків. Конструкції стійкої, стабільної індивідуалізації підірвані масмедіа, рекламою, модою, цифровізацією та мережевими формами активності – сферами життя, у яких домінує безпосередність (*sincerites*), біологічна потреба, тілесність – «голе життя», згідно з Агамбеном [7].

Багатолика персона, яка, по суті, уже персоною не є, виявляє себе в неоднозначності свого споживчого вибору, що диктується рекламою і ринком, а також у нішевій культурі, у нестабільності гендерної позиції, нерішучості й лояльності політичних думок, емоційній і психічній лабільності, нестійкості особистих і сімейних зв'язків та багато в чому іншому. Мода на унісекс і андрогінність, бісексуальність, татування та пірсинг,

попит на чоловічу косметику, гендерна альтернативність – усе це грає на «неправильностях» людського існування, тобто виході за межі норми, стандарту. Усе це – тінь Діоніса – «бога ста імен» – багатоликого, мінливого, символічної фігури фрагментарності. Ця тінь опускається на світ, що складається з трайбів. Тим часом феномен трайбалізму вперто не хочуть помічати праві політики, вірні ідеалам універсалізму. При цьому метамодерністські трайби специфічні й заслуговують на увагу, оскільки вже є формами буття. Вони представляють парадигму приналежності та ідею паралельних світів. До речі, феномен цифрового номадизму, що являє собою активність локальних цільових спільнот у глобальному світі, також відповідає тенденції трайбалізації [10].

Десакралізованість і полісуб'єктність сучасного індивіда уможливають різноманітне й рівноцінне його існування в безлічі онтологічних світів. Він є учасником, свідком і агентом різноманітних середовищ, просторів, локацій, перформативів, трайбів і спільнот, контраверсійних, рівнозначних і нашарованих одне на одне. Індивід трансцендентно виходить і перебуває за межами самого себе, при цьому не втрачаючи своїх умовних кордонів, оскільки вже позбавлений іманентності, сутності, покірності абсолюту. Він безболісно розщеплює свою свідомість і тілесність, але не відчуває при цьому шизофренічного збитку розсіяного тіла і не намагається зібрати його в гібридному наративі реді-мейд.

Трайбалізм, а точніше, політрайбалізм, свідчить про спокійне паралельне існування людини в найнесподіваніших світах, спільнотах і відносинах. Наприклад, стримана, нефорсована тактика сучасної війни за допомогою високоточної зброї, але без застосування ядерної, дає змогу безмежно розтягувати часові рамки воєнних конфліктів, істотно змінюючи їхній характер на помірний і перманентний, а разом із цим змінюючи й онтологію суб'єкта. Живучи в умовах перманентної війни, тактика якої зведена до маркетингової інженерії, людина змушена суміщати потенційну загрозу і шкоду з бізнесом, освітою, мистецтвом, господарством, особистим життям, дозвіллям і навіть відпочинком. Потенційну метафізичну загрозу становлять також тероризм, епідемії, глобальна нерівність й диспропорції в соціально-економічному розвитку країн, політичні кризи та конфлікти, геополітичне протистояння, непрофесійне державне управління, пандемія, неефективна соціальна політика, розкол політичної еліти та низький рівень суспільної консолідації, нереалізовані запити громадян щодо соціальної справедливості тощо [19]. Закономірною реакцією на травматичний досвід воєнного насильства чи карантину стає в сучасному світі номадизм (географічний чи цифровий) – ризоматичне кохівництво: міграція, кіберсерфінг чи фрилансерство [10].

Усе це форми неіманентної належності до альтернативних реальностей у прагненні органічно поєднати різні грані життя: соціальну, біологічну, психічну. Позбавлення від іманентності й універсалістської виправданості якраз є захисною реакцією людини на перманентну метафізичну загрозу, яку вона відчуває. Першочерговим її завданням в умовах постійної ймовірності насильства і трагедії стає «голе життя». Так, життя в усіх трайбалістських, перформативних, тілесних формах однозначно домінує над наративом і соціальним гуманізмом. Тому вихід у сферу суспільного та політичного відбувається через афективно-біологічний формат.

«Осколкова» присутність індивіда в кожному з численних світів супроводжується його інтимним переживанням перманентної загрози. Через особистий збиток він переживає збиток колективний, соціальний, історичний. У суспільстві на подолання патологічного стану стресу працюють популярні прийоми преси, телебачення, реклами та бізнесу, що закликають до збереження ментального здоров'я. Під ментальним здоров'ям розуміють стан задоволеності собою, самоспівчуття, сміливу завищену самооцінку і загалом некритичне самосприйняття. Абсолютна концентрація на собі виводить на другий план усі колективні форми життя, співпраці, взаємин. У цьому разі індивід відчуває свого роду надмірність себе (самонадлишок), на кшталт відчуття зайвої ваги: фізичне і психічне страждання від надмірності власної натури. Причиною цього виступає нерозтраченість духовного ресурсу людини внаслідок соціальної та ментальної її ізоляції. В інший спосіб людина позбувається самонадмірності через присутність у різного роду віртуальних і реальних трайбах, які не нав'язують абсолютних цінностей та ідеалів, не привласнюють і не ідентифікують її, не шкодять ментальному здоров'ю.

Так чи інакше, трайбалізм є свідченням інстинктивної потреби людей у згуртованому існуванні. Найкращою підставою для згуртованості є спільна трагедія, лихо, інтимне її переживання, бажання подолати, або розділити спільний досвід, пам'ять, збиток. Тому до трайбалістських моделей можна зарахувати різного роду комеморативні практики та ритуали, що об'єднують людей у їх спільному ставленні до певних подій та особистостей (війн, революцій, катастроф, репресій, Голокосту тощо). Такі практики спрямовані на мобілізацію колективної пам'яті населення, реконструкцію взаємозв'язку минулого та сьогодення, збереження чи створення історичної спільності, солідарності інтересів [13]. Так, британський історик Е. Гобсбаум [20] назвав комеморацію пам'яті «винайденими традиціями» заради створення колективного досвіду тієї чи іншої трагедії в людей, до неї історично не причетних.

Досвід комеморативної пам'яті полягає лише в знайомстві з тригерами подій, які опосередковано маркують живий досвід безпосередніх свідків. Про

особливості травматичного досвіду учасника і досвіду свідка Голокосту докладно йдеться в нашій попередній статті [11]. Свідок Голокосту має справу із семантично неозначуваним, тому для входження у простір свідчення збиток обов'язковий. Відчуття особистого збитку веде до метаморфози самої природи свідка. Свідківський тип стосунків із реальністю не створює суспільної зони смислів у полі культури. Ментальна травма може бути сприйнята і розділена тільки суб'єктивно [11, с. 51–52].

Свою чергою Агамбен [7] приділяє особливу увагу темі архіву та свідка, посилаючись на той самий історичний досвід Освенцима. Через людський досвід концтабору біологічне існування або «голе життя» виступає в Агамбена як форма політичного, або, радше, біополітичного. У темі Освенцима Агамбен звертається до постаті свідка, ґрунтуючись на спогадах Прімо Леві [21]. Саме Освенцим виявляється тією граничною подією, яка проблематизує статус свідка насильства, примушуючи його свідчити про те, про що неможливо засвідчити, оскільки реальність неминуче більша, ніж сума її фактичних елементів. При цьому досвід загиблих у таборі, тих, хто сягнув дна, межі виснаження та приниження, зведених до стану «голоного життя» людей може бути розділений комеморативною пам'яттю інших поколінь, які увійшли в афективний простір збитку та переживають цю травму індивідуально й суб'єктивно.

Під особливим кутом зору розглянутий Голокост З. Бауманом у його книзі «Актуальність Голокосту» [8]. Соціальні, культурні, моральні, логічні, політичні його аспекти зведено тут у єдиний антропологічний горизонт виживання, межі та норми якого обоюдно зумовлені соціальною інженерією німецької влади та індивідуальним раціоналізмом з боку керівників єврейських громад. Гарантована страхом смерті раціональність мислення потенційних жертв універсалізує індивідуальні свідомості євреїв і повертає фашистській державі сакральний та абсолютний характер влади й насильства як такого. На сучасному етапі розділений травматичний досвід Голокосту об'єднує реальних і потенційних свідків цієї трагедії в афективне ціле, так зване емоційне суспільство, подібно до того, як об'єднуються у спільноти перед обличчям спільної загрози люди, хворі на рак, або інваліди.

Спільноти учасників Голокосту, як і його свідків (у значенні «ті, хто поділяють пам'ять і досвід цього збитку») можна назвати окремими трайбами. Тут в основі трансцендентної єдності та ментальної солідарності лежать відверто афективні жести та вульгарні тілесні страждання прямих і непрямих свідків. Очевидно, що і ментальний, і соціальний, і політичний формат травматичного трайбалізму ґрунтується на естетичному дискурсі в категоріях: почуття, переживання, відчуття, афекти, страхи, жести.

Важливо зазначити, що якщо в Дельоза і Гваттарі [6] раціональному капіталізму як універсалістській системі було протиставлено шизоїдного індивіда («машину, що бажає»), тоді як шизоаналітик, він же соціальний інженер, виступав як механік суспільних машин (тобто громадянських капіталістичних суспільств), то з погляду теорії метамодерного трайбалізму неораціональне ліберальне суспільство розв'язує проблему десакралізованого індивіда не через шизоаналіз, а через трайбалістичне розщеплення його індивідуальної свідомості, тілесності, локативності та подальшого їх довільного збирання. При цьому когнітивна тактика зберігається: від психіки індивіда – до несвідомого суспільства або несвідомого спільнот. Патологія екстраполюється з особистого формату на соціальний формат. Ірраціональне індивіда стає моделлю суспільного ірраціонального.

Висновок. Таким чином, у запропонований у статті неораціональний, нетрадиційний для соціальної філософії підхід до рефлексії трайбалізму як антропологічного, соціального та політичного явища дав можливість встановити наступне. Феномен трайбалізму дозволяє виявити й продемонструвати актуальні тенденції десакралізації, локалізації, нішевої стратегії, нелінійності та мікрополітичності не лише в соціальних процесах як таких, а й у тому числі в культурі, бізнесі, цифровому середовищі існування людини, політиці, зокрема в найкритичніші для пересічної людини моменти політичного життя, пов'язані з радикалізмом влади. Трайбалістична приналежність індивіда дає йому змогу впоратися з особистим метафізичним збитком, антропологічною травмою самотності, ізоляцією, воєнною агресією чи Голокостом, здійснити Perezbirannya своєї суб'єктності, створити органічне, емоційне наповнення самого себе. Нова природність і нова раціональність уже не мають під собою сакральності, іманентності та універсальності, проте є свідченням подолання онтологічного розпаду, що його довелося пережити суб'єкту постмодерну, з його симуляцією, формалізмом і безперервною деконструкцією. Методологічний аналіз трайбалізму робить можливим говорити про нього як про новітню парадигму суб'єктності та соціальності, що задовольняє умовам нео-ліберального політичного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Danilyan O., Dzeban A., Kalinovsky Y., Kalnytskyi E., Zhdanenko S. Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*. 2018. № 51 (1/2). P. 24–33.
2. Danilyan, O., Dzoban, O., Kalynovskyi, Y. Digital man as a product of the information society. *Cogito*. 2023. Vol. 15, № 1. 142–158.

3. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Publ. Manchester University Press, 1984. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/lyotard.htm> (дата звернення: 11.07.2024).
4. Danilyan O., Dzeban O., Kalynovskyi Y. Social instability as a global trend of the modern world. *Cogito*. 2022. Vol. XIV, №3. P. 141–161.
5. Maffesoli M., Perrier B. *L'homme postmoderne*. Paris: François Bourin Editeur, 2012. 216 p.
6. Deleuze G., Guattari F. *Anti-Edipus: Capitalism and Schizophrenia* / translated from the French by Robert Hurly, Mark Seem and Helen R. Lane; preface by Michel Foucault. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983. 400 p.
7. Agamben G. *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford : Stanford University Press, 1998. 228 p.
8. Bauman Z. *Modernity and the Holocaust*. Cambridge : Polity Press, 2008. 289 p.
9. Foucault M. *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France, 1978–79* / English Series Editor: Arnold I. Davidson; translated by Graham Burchell. 2008. URL: https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW353/%5BMichel_Foucault%2C_Michel_Senellart%2C_Arnold_I._Davi%28BookFi%29.pdf (дата звернення: 10.07.2024).
10. Мелякова Ю., Коваленко І., Кальницький Е. Загроза – збиток – захист: антропологічні аспекти ризоморфної реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2024. № 1(60). С. 56–79.
11. Мелякова Ю., Коваленко І., Кальницький Е. Досвід збитку свідка та суд як простір співпричетності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. №3 (58). С. 38–57.
12. Kalnytskyi E., Meliakova Y., Kovalenko I., Zhdanenko S. Philosophy of Legal Actionism. *Cogito*. 2023. Vol. 15, №1. P. 59–79.
13. Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., Nesterenko K. From a Subject to an Agent, from Society to Community in Conditions of the Market of Identities, Abilities and Freedoms. *Cogito*. 2023. Vol. 15, №4. P. 30–59.
14. Meliakova Y., Kovalenko I., Kalnytskyi E., Zhdanenko S. Temporality and Nostalgia in the Hermeneutic Logic of History. *Cogito*. 2022. Vol. 14, No. 4. P. 7–26.
15. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. Володимир Ховхун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
16. Getman A. P., Danilyan O. G., Dzeban A. P., Kalynovskyi Yu. Yu. Modern ontology: reflection on the continuity of cyberspace and virtual reality. *Revista de Filosofia*. 2022–3. Vol. 39, № 102. P. 78–94.
17. Deleuze G., Guattari F. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* / translation and Foreword by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987. 628 p.
18. Дзьобань О. П. Інформаційно-цифровий континуум як соціокультурний феномен: до проблеми концептуалізації. *Інформація і право*. 2024. № 2 (49). С. 62–75.

19. Danilyan O., Dzoban O., Kalynovskyi Y., Saltanov M. Value aspects of the safe existence of social systems in an unstable world. *Cogito*. 2023. Vol. XV, №4. P. 60–78.
20. Hobsbawm E., Ranger T. *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 320 p.
21. Леви П. Человек ли это? / пер. с итал. Елены Дмитриевой. *Дружба народов*. 2001. URL: https://imwerden.de/pdf/levi_chelovek_li_eto_2001__ocr.pdf (дата звернення: 10.07.2024).

REFERENCES

1. Danilyan, O., Dzeban, A., Kalinovsky, Y., Kalnytskyi, E., Zhdanenko, S. (2018). Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*, 51 (1/2), 24–33.
2. Danilyan, O., Dzoban, O., Kalynovskyi, Y. (2023). Digital man as a product of the information society. *Cogito*, Vol. 15, 1, 142–158.
3. Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Publ. Manchester University Press. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/lyotard.htm>.
4. Danilyan, O., Dzeban, O., Kalynovskyi, Y. (2022). Social instability as a global trend of the modern world. *Cogito*, Vol. 14, 3, 141–161.
5. Maffesoli, M., Perrier, B. (2012). *L'homme postmoderne*. Paris: François Bourin Editeur.
6. Deleuze, G., Guattari, F. (1983). *Anti-Edipus: Capitalism and Schizophrenia* / translated from the French by Robert Hurly, Mark Seem and Helen R. Lane; preface by Michel Foucault. Minneapolis: University of Minnesota Press.
7. Agamben, G. (1998). *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
8. Bauman, Z. (2008). *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
9. Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France, 1978–79* / English Series Editor: Arnold I. Davidson; translated by Graham Burchell. URL: https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW353/%5BMichel_Foucault%2C_Michel_Senellart%2C_Arnold_I._Davi%28BookFi%29.pdf.
10. Melyakova, Yu., Kovalenko, I., Kal'ny'cz'ky', E. (2024). Zagroza – zby'tok – zaxy'st: antropologichni aspekty' ry'zomorfnoyi real'nosti. *Visny'k Nacional'nogo yury'dy'chnogo universy'tetu imeni Yaroslava Mudrogo. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1(60), 56–79 [in Ukrainian].
11. Melyakova, Yu., Kovalenko, I., Kal'ny'cz'ky', E. (2023). Dosvid zby'tku svodka ta sud yak prostir spivpry'chetnosti. *Visny'k Nacional'nogo yury'dy'chnogo universy'tetu imeni Yaroslava Mudrogo. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3(58), 38–57 [in Ukrainian].

12. Kalnytskyi, E., Meliakova, Y., Kovalenko, I., Zhdanenko, S. (2023). Philosophy of Legal Actionism. *Cogito, Vol. 15, 1, 59–79*.
13. Kovalenko, I., Meliakova, Y., Kalnytskyi, E., Nesterenko, K. (2023). From a Subject to an Agent, from Society to Community in Conditions of the Market of Identities, Abilities and Freedoms. *Cogito, Vol. 15, 4, 30–59*.
14. Meliakova, Y., Kovalenko, I., Kalnytskyi, E., Zhdanenko, S. (2022). Temporality and Nostalgia in the Hermeneutic Logic of History. *Cogito, Vol. 14, 4, 7–26*.
15. Bodriyar, Zh. (2004). Sy'mulyakry' i sy'mulyaciya / per. z fr. Volody'my'r Xovxun. Ky'yiv: Vy'd-vo Solomiyi Pavly'chko «Osnovy'» [in Ukrainian].
16. Getman, A. P., Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalynovskyi, Yu. Yu. (2022-3). Modern ontology: reflection on the continuity of cyberspace and virtual reality. *Revista de Filosofia. Vol. 39, 102, 78–94*.
17. Deleuze, G., Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* / translation and Foreword by Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
18. Dz'oban, O. P. (2024). Informacijno-cy'frovy'j konty'num yak sociokul'turny'j fenomen: do problemy' konceptualizaciji. *Informaciya i parvo – Information and law, 2(49), 62–75* [in Ukrainian].
19. Danilyan, O., Dzoban, O., Kalynovskyi, Y., Saltanov, M. (2023). Value aspects of the safe existence of social systems in an unstable world. *Cogito. Vol. 15, 4, 60–78*.
20. Hobsbawm, E, Ranger, T. (2012). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
21. Levi, P. (2001). Chelovek li eto? / per. s ital. Eleny Dmitrievoj. Zhurnal «Druzhba narodov». URL: https://imwerden.de/pdf/levi_chelovek_li_eto_2001__ocr.pdf

Meliakova Yuliia, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kovalenko Inna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

TRIBALISM AS A MODUS OF SOCIAL, POLITICAL AND MENTAL

The article demonstrates the theoretical assessment of tribalism as an actual format of relations between individual subjects, between subject and power, subject and society, subject and history. A methodological analysis of tribalism leads to a reboot of individual behavior schemes, as well as social standards of interaction between people. In their

priority, the tribal communities change the ontology of individual and social, provide new forms of solidarity of agents. Metamodern tribes solve the issues of identity, subjectivity, desocialization, apoliticality and loss of individual immanence through microgenics and micropolitics.

Keywords: *tribe, tribalism, immanence, sacredness, metaphysical damage, experience, ritual, subjectivity.*

Прудникова Олена Вікторівна, докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри культурології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: elenvikprud@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4610-908X

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ТА НЕДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ У СИСТЕМІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано сутнісні характеристики інформаційної безпеки крізь призму діяльності державних та недержавних суб'єктів. Зазначено, що основним завданням держави є створення та підтримання інституційного механізму забезпечення інформаційної безпеки. Обґрунтовано провідну роль у функціонуванні системи інформаційної безпеки демократичних країн таких недержавних суб'єктів, як аналітичні центри та засоби масової інформації.

Ключові слова: інформаційна безпека, державні суб'єкти інформаційної безпеки, недержавні суб'єкти інформаційної безпеки, система інформаційної безпеки, аналітичні центри, ЗМІ.

Постановка проблеми. Інформаційна безпека в сучасних умовах є стрижневим сектором у системі забезпечення національної безпеки держав та суспільств. Її вплив на інші сегменти захисту держави становить критично важливий характер, детермінуючи їх зміцнення або, навпаки, ослаблення. У демократичних країнах, в Україні зокрема, інформаційна безпека залежить від низки інституційних та неінституційних суб'єктів аналіз діяльності яких може надати уявлення про недоліки та переваги функціонування безпекової системи в цілому. Недержавні структури у вітчизняних реаліях стали дієвими помічниками щодо захисту інформаційного простору країни, особливо в тих випадках, коли державні інституції виявляли недостатню спроможність у вирішенні актуальних завдань інформаційного спротиву. Критично важливою стала співпраця державних та недержавних суб'єктів інформаційної безпеки під час російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інформаційної безпеки як складної системи поєднання діяльності державних й недержавних суб'єктів знайшла відображення в низці наукових праць сучасної гуманітаристики. Зокрема, О. Олійник [1] визначив чотири базових рівні організаційно-функціональної системи забезпечення інформаційної безпеки, а К. Захаренко [2] обґрунтував методи комплексної інформаційно-безпекової діяльності держави в сучасних умовах. З точки зору В. Пашковського [3], основним призначенням держави є створення інституційного механізму інформаційної безпеки як особливого структурного складника державного механізму в царині національної безпеки. Натомість Н. Леоненко, О. Поступна [4] виокремили функції інституційного механізму забезпечення інформаційної безпеки, а О. Косиця [5] сформулював низку умов його ефективного функціонування. Такі дослідники, як А. Головка [6], П. Міненкова [7], О. Довгань [8], окреслили у своїх наукових працях переваги та недоліки діяльності аналітичних центрів як суб'єктів інформаційної безпеки. О. Панченко [9] та Д. Дубов [10] всебічно проаналізували роль ЗМІ як акторів інформаційного простору, визначаючи їх конструктивну та деструктивну роль у безпековому контексті.

Формулювання мети. У нашому дослідженні ми ставимо за мету визначити та проаналізувати основні характеристики діяльності державних та недержавних суб'єктів у сфері інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. У сучасних демократичних країнах інформаційна безпека забезпечується органічною взаємодією державних та недержавних суб'єктів, діяльність яких підпорядковано єдиній стратегічній меті – захисту національних інтересів у всіх вимірах інформаційного простору, від державного до глобального.

З точки зору О. Олійника, можна визначити такі рівні організаційно-функціональної системи забезпечення інформаційної безпеки:

I рівень – стратегічний, загальнодержавний, який включає Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України та полягає у прийнятті політичних рішень, законодавчого і нормативно-правового забезпечення, встановленні порядку міжнародного співробітництва та ін.;

II рівень – організаційно-виконавчий, відомчо-територіальний, який включає центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи та органи судової влади. На вказаному рівні здійснюється організаційне і методичне забезпечення інформаційної безпеки у відповідних галузях та адміністративно-правових утвореннях, координація і контроль діяльності у сферах відповідальності державно-владних структур;

III рівень – критично важливі інфраструктури країни, до яких доцільне включення підприємств, установ, організацій, комунікацій національного

інформаційного простору та інших об'єктів, управління якими здійснюється з використанням електронно-комунікаційних засобів та інформаційних технологій;

IV рівень – рівень суб'єктів невідного характеру, до яких належать громадяни України, їх об'єднання, державні та приватні ЗМІ [1, с. 219–220].

Разом із тим системотворчим суб'єктом, що забезпечує якісні параметри інформаційної безпеки, є держава та дотичні до неї інституції. Вона формує правові та політичні рамки діяльності інших суб'єктів, що забезпечують необхідний для існування країни та суспільства рівень інформаційної безпеки.

К. Захаренко підкреслює, що комплексна інформаційно-безпекова діяльність держави повинна передбачити правові, організаційно-економічні, технологічні, політичні, а також ціннісно-культурні методи роботи, що доповнюють та увиразнюють зміст один одного. Держава через низку політичних інституцій здійснює заходи для забезпечення інформаційної безпеки та є головним агентом збереження стабільної рівноваги й упровадження прогресивних змін у перехідному суспільстві. Держава в цій сфері аналізується як така, що за різних обставин може як наближати, так і віддаляти перспективу інформаційного суспільства (перешкоджати громадській ініціативі, обмежувати творчий та інтелектуальний порив у цьому напрямку). Державні інститути визначають правові рамки інформаційного простору, але, як і будь-які інші, можуть і (не)свідомо порушувати відповідні норми в обличчі окремих державних службовців чи й цілих організацій [2, с. 16].

Можна погодитися з вищезначеним науковцем у тому, що держава не завжди є ефективним та дієвим суб'єктом у царині інформаційної безпеки. Державні чиновники та інституції час від часу прагнуть під різними приводами контролювати, цензурувати, приховувати інформаційні потоки та повідомлення, зменшуючи рівень демократії в інформаційному просторі. Якщо така тенденція стає стійкою, то виникає пряма загроза демократичним правам та свободам громадян, створюються передумови для згорання демократії.

Для того, щоб зловживань із боку держави було якомога менше, має бути напрацьовано інституційний механізм забезпечення інформаційної безпеки, визначено чіткі правові рамки діяльності акторів інформаційного поля країни.

Як зазначає В. Пашковський, інституційний механізм інформаційної безпеки – це особливий структурний складник державного механізму, що забезпечує створення норм і правил, які регулюють взаємодію різних суб'єктів в інформаційній сфері щодо запобігання загрозам інформаційній безпеці. Оскільки інституційний механізм (від загального уявлення про інституціоналізацію як процесу визначення й закріплення в системі певних норм, правил, статусів, ролей, здатних діяти в напрямі реалізації окремих суспільних за-

вдань) є складним і багатоплановим явищем, у науковій літературі використовуються найрізноманітніші методологічні підходи до його дослідження [3, с. 70].

Загалом сутність інституційного механізму проявляється через його функції. На думку науковців, інституційний механізм виконує такі функції, які можна застосувати й до механізму забезпечення інформаційної безпеки: 1) інтеграція агентів в один інститут з метою здійснення спільної діяльності в рамках загальних статусів і норм; 2) диференціювання норм і статусів, а також суб'єктів і агентів різних інститутів, що розділяють та ігнорують їхні вимоги; регламентація взаємодії інституту і його агентів відповідно до встановлених вимог; 3) здійснення імплементації нових вимог у реальну практику; 4) забезпечення відтворення рутинних інновацій; 5) субординація і координація відносин між суб'єктами, які належать до різних інститутів; 6) інформування суб'єктів про нові норми і правила поведінки; 7) регулювання діяльності суб'єктів; 8) контроль за виконанням норм, правил і угод [4, с. 117–118].

Аналізуючи інституційний механізм у системі забезпечення інформаційної безпеки в сучасних умовах, О. Косиця доводить, що його ефективне функціонування можливе за таких умов: оновлення законодавства, а саме внесення змін до законів і положень, які регламентують діяльність суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки, взаємоузгодження завдань і функцій із забезпечення інформаційної безпеки; встановлення механізму керівництва, контролю та нагляду у сфері забезпечення інформаційної безпеки з чітким розподілом ролей і повноважень; введення інституту відповідальності за неналежний рівень організації дотримання вимог внутрішньої інформаційної безпеки; запровадження системи загальної підготовки суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки до виконання покладених на них завдань; активізація взаємодії та інформаційного обміну між суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки як ефективного інструменту вирішення покладених на них завдань. Дотримання вказаних умов сприятиме упровадженню та реалізації дієвої політики інформаційної безпеки як основоположного складника всіх елементів національної безпеки [5, с. 153].

Відповідно держава здійснює забезпечення інформаційної безпеки шляхом удосконалення функціонування інституційного механізму, розроблення та втілення інформаційної політики, яку спрямовано на захист національних інтересів у цій царині.

Фахівці зазначають, що ефективна реалізація стратегічних пріоритетів, основних принципів і завдань державної політики інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів управління

інформаційною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення, зокрема вдосконалення законодавства з питань національної безпеки, насамперед шляхом:

- розвитку правових засад управління національною безпекою через розроблення відповідних законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм, зокрема антикорупційного законодавства, Національної програми протидії тероризму та екстремізму, Концепції розвитку Воєнної організації держави, Національної стратегії формування інформаційного суспільства, Доктрини інноваційного та науково-технологічного розвитку тощо;

- розроблення та упровадження національних стандартів та технічних регламентів застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих із відповідними європейськими стандартами, у тому числі з вимогами ратифікованої Верховною Радою України Конвенції про кіберзлочинність;

- приведення законодавства з питань охорони державної таємниці до європейських стандартів;

- розроблення та упровадження загальнодержавної системи визначення та моніторингу порогових значень показників (індикаторів), що характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності та виникнення реальних загроз національній безпеці [11, с. 128].

На нашу думку, держава як основний актор у сфері інформаційної безпеки має в першу чергу дбати про інформаційний суверенітет країни, оскільки події, що передували повномасштабному вторгненню проти нашої країни, супроводжувались постійними інформаційними атаками, спрямованими на руйнування суспільної свідомості, історичної пам'яті та національних традицій Українського народу.

У цьому контексті Ю. Калиновський та Є. Мануйлов стверджують, що посягання на інформаційний суверенітет України знайшли свій прояв у потужних негативних впливах на духовну сферу вітчизняного соціуму, спробах викривити національну пам'ять, зменшити значущість національних цінностей, протиставити духовні цінності різних соціальних груп тощо [12, р. 25].

Разом із тим природно, що демократична держава залучає до вирішення проблем у сфері інформаційної безпеки інститути громадянського суспільства, що спроможні діяти ефективно, фахово на користь національних інтересів.

До недержавних суб'єктів інформаційної безпеки можна віднести: громадські організації, громадські рухи, недержавні аналітичні та наукові центри, об'єднання громадян – політичні, економічні, волонтерські, правозахисні, мережеві, культурно-просвітницькі тощо. Аналізуючи перебіг Помаранчевої революції, Революції гідності, російсько-української війни, можна дійти ви-

сновку, що в нашій країні існує нагальна необхідність інституціалізації та оновлення правового статусу діяльності громадського сектору, який став локомотивом суспільних змін і дієвим суб'єктом у сфері національної та інформаційної безпеки (діяльність «кіберармії», громадського центру «Інформаційний спротив», волонтерського інтернет-проєкту «StopFake» тощо.) [13, с. 22].

З точки зору А. Головка, особливу роль у забезпеченні інформаційної безпеки держави відіграють неурядові аналітичні центри, або так звані «мозкові центри», «фабрики думки». Так прийнято називати публічні науково-дослідні установи, що здійснюють консультування державних структур і, як правило, спеціалізуються на гуманітарній проблематиці – політиці, економіці, праві та ін. Продукція таких організацій включає в себе прикладну соціально-політичну експертизу, аналітичні дослідження, оцінку та прогнозування економічних та соціокультурних наслідків політичних рішень. Неурядовий аналітичний центр як елемент громадянського суспільства становить своєрідне ядро концентрації інтелектуального потенціалу експертів та науковців, які в змозі генерувати суспільно значущі ідеї і, за допомогою каналів зв'язку з державними інститутами, забезпечувати їх практичну реалізацію. Багато зарубіжних політологів вважають, що велика кількість цілей, які ставлять перед собою сучасні держави, зокрема в секторі безпеки, вимагають від політичного керівництва країни розширеного пошуку засобів розроблення конкурентоспроможних програм для ефективного захисту національних інтересів в інформаційній сфері [6, с. 15].

Значення недержавних аналітичних центрів полягає передусім у тому, що вони здатні надавати незаангажовану та висококваліфіковану експертну оцінку у сфері інформаційної безпеки, оскільки не фінансуються з державного бюджету та, як правило, прагнуть до залучення авторитетних фахівців у тій чи іншій сфері.

Як підкреслює П. Міненкова, недержавні аналітичні центри водночас виступають як у ролі посередників між інтелектуальним середовищем і державним апаратом, так і в ролі ефективного інструменту громадянського контролю та ініціатора публічного обговорення найбільш гострих політичних питань, що постають перед країною. «Мозкові центри» є генераторами нових ідей для владно-політичного керівництва, пропонуючи аналітичну продукцію, інноваційні рішення та механізми їх реалізації. При цьому для своїх розробок недержавні аналітичні центри використовують позабюджетні джерела фінансування, тобто держава має можливість залучити додатковий інтелектуальний ресурс без бюджетних витрат. За участі представників «мозкових центрів» виробляються найбільш важливі стратегічні документи. Експерти недержав-

них аналітичних центрів беруть участь у робочих групах із розроблення державних рішень найвищого національного рівня або входять до складу громадських експертних рад при державних органах [7, с. 52].

Водночас держава має помірковано та виважено послуговуватись результатами діяльності аналітичних центрів, не допускаючи їх надмірного впливу на систему прийняття стратегічних рішень, виключаючи безальтернативність надання окремими структурами аналітики з певних проблем.

На переконання О. Довгань, система інформаційно-аналітичних центрів в Україні в цілому заслуговує на увагу з точки зору організації інформаційної безпеки у зв'язку з тим, що продукти таких структур, створені на базі аналізу актуальних і достатньою мірою репрезентабельних масивів інформації, можуть бути впливовими, авторитетними; розробки таких центрів можуть суттєво впливати на політичну ситуацію, особливо – з використанням резонансних подій; такі матеріали за відсутності авторитетних альтернатив використовуються управлінськими структурами, таким чином впливаючи на державну політику [8, с. 118].

Також впливовими суб'єктами інформаційної безпеки є різноманітні ЗМІ, як державні, так і недержавні. Їх значущість зумовлена тим, що ЗМІ формують інформаційний порядок денний і відіграють найважливішу роль у створенні громадської думки. Цей факт визначає особливе значення ЗМІ як механізму реалізації державної інформаційної політики. Існує низка факторів, таких як, наприклад, форма фінансування, територія мовлення, політичні позиції власників ЗМІ, які визначають положення ЗМІ в медіасистемі країни і здатність їх формувати інформаційний порядок денний в інформаційному полі держави [9].

Вочевидь ЗМІ, як суб'єкти інформаційної безпеки, можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль щодо захисту національних інтересів: з одного боку, вони можуть надавати об'єктивну, неупереджену інформацію, висвітлюючи подію як вона є, а з іншого – маніпулювати настроями громадян, свідомо змінюючи реальність на користь замовника.

З цього приводу Д. Дубов зауважує, що унікальна можливість, яку мають сучасні ЗМІ, – це конструювання реальності через контроль над порядком висвітлення подій. Головний редактор визначає, що слід висвітлювати, а що ні. Більше того, суспільство стикається з реальною можливістю глобальних маніпуляцій, коли ЗМІ «створюють» подію, якої не було. У свідомості ж людей вона стає реальною, тож може бути спонукальним мотивом подальших дій [10, с. 60].

У цьому контексті, французький філософ Ж. Бодріяр зауважував: «Про засоби інформації слід думати радше так, ніби вони перебувають на зовнішній орбіті та є різновидом генетичного коду, який керує мутацією реального в гіперреальне, точнісінько так, як інший код, мікромолекулярний, керує пере-

ходом від сфери смислу (репрезентативної) до сфери програмованого знаку (генетичної)» [14, с. 49–50].

Ураховуючи недоліки та переваги недержавних суб'єктів інформаційної безпеки, можна виокремити такі основні різновиди їх діяльності:

– участь у роботі консультативно-дорадчих органів при органах державного управління в інформаційній сфері;

– участь у публічних громадських обговореннях, що проводяться органами державного управління в інформаційній сфері;

– участь у вивченнях громадської думки, що проводяться органами державного управління в інформаційній сфері;

– направлення органам державного управління в інформаційній сфері інформаційних запитів та скарг у ході громадського контролю за їх діяльністю, а також скарг та заяв про інформаційні правопорушення у процесі громадського контролю за дотриманням законності в інформаційній сфері;

– направлення органам державного управління в інформаційній сфері заяв (клопотань) про задоволення прав та законних інтересів у цій сфері [15, с. 34].

З точки зору Л. Сіпайло та Н. Сіпайло, формами взаємодії неурядових і державних організацій щодо забезпечення інформаційної безпеки є:

– проведення загальних прес-конференцій, круглих столів, виступи в ЗМІ;

– подання один одному інформації про надання послуг для координації зусиль;

– проведення спільних акцій, нарад;

– навчання партнерів основам соціальної роботи, обмін досвідом;

– надання послуг, що доповнюють послуги, гарантовані законом;

– проведення спільних (або на замовлення) досліджень проблеми [16, с. 298].

Висновки. Інформаційна безпека як складний соціальний та інституційний феномен потребує перманентної уваги з боку як державних органів, так і структур громадянського суспільства. Основне завдання держави полягає в тому, щоб запропонувати всім суб'єктам у сфері інформаційної безпеки чіткий та прозорий інституційний механізм її забезпечення з правової, політичної, духовно-ціннісної точок зору. Саме у взаємодії державних та недержавних суб'єктів інформаційної безпеки можливе ефективне підтримання системи захисту національного інформаційного та духовно-культурного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олійник О. В. Теоретико-методологічні засади адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки України : монографія. Київ : Укр. пріоритет, 2012. 400 с.

2. Захаренко К. В. Інституційний вимір інформаційної безпеки України: трансформаційні виклики, глобальні контексти, стратегічні орієнтири : автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Львів, 2021. 37 с.
3. Пашковський В. Ф. Інституційний механізм інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни: характер та перспективи трансформацій. *Політикус* : наук. журн. 2021. Вип. 1. С. 69–78.
4. Леоненко Н. А., Поступна О. В. Інформаційна безпека України: механізми, сучасні виклики та загрози в умовах інформаційного глобалізму. *Вісник НУЦЗ України*. Серія: Державне управління. 2022. Вип. 2 (17). С. 113–120.
5. Косиця О. О. Інституціональний механізм системи інформаційної безпеки. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №4. С. 150–153.
6. Головка А. А. Інститути громадянського суспільства в системі інформаційної безпеки України. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2015. Вип. 3/4 (27/28). С. 13–16.
7. Міненкова П. В. Недержавні аналітичні центри в системі стратегічного політичного консультування: реалії постіндустріального суспільства. *Регіональні студії*. 2020. №20. С. 51–55.
8. Довгань О. Д. Сучасні інформаційні структури як компоненти інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2015. №2 (14). С. 111–120.
9. Панченко О. А. Засоби масової комунікації як платформа державної інформаційної політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. №4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1632> (дата звернення: 28.06.2024).
10. Дубов Д. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій. *Політичний менеджмент*. 2007. №1. С. 57–65.
11. Медвідь Ф. Інформаційна безпека України: виклики та загрози. *Наукові праці МАУП*. 2009. №2. С. 123–130. URL: <https://nato.pu.if.ua/old/journal/2009-2/2009-2-28.pdf> (дата звернення: 23.06.2024).
12. Manuilov E. M., Kalynovsky Y. Y. Information sovereignty of Ukraine: modern moral challenges and threats. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія. 2019. №3 (42). С. 22–34.
13. Прудникова О. В. Оптимізація діяльності недержавних суб'єктів у системі забезпечення інформаційної безпеки. *Сучасна війна: гуманітарний аспект* : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук. конф. Харк. нац. ун-ту Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, 24–25 трав. 2024 р. Харків : ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2024. С. 22–25.
14. Бодріяр Ж. Симулякри та симуляція. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
15. Бурило Ю. П. Участь недержавних суб'єктів у здійсненні державного управління інформаційною сферою. *Правова інформатика*. 2007. №4. С. 31–41.
16. Сіпайло Л. Г., Сіпайло Н. А. Діяльність неурядових організацій у системі забезпечення інформаційної безпеки країни. *Глобальні та національні проблеми економіки* : електрон. наук. вид. 2017. Вип. 18. С. 296–299.

REFERENCES

1. Oliinyk, O. V. (2012). Teoretyko-metodolohichni zasady administratyvno-pravovoho zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia. Kyiv: Ukr. Prioritytet [in Ukrainian].
2. Zakharenko, K. V. (2021). Instytutsiyni vymir informatsiinoi bezpeky Ukrainy: transformatsiini vyklyky, hlobalni konteksty, stratehichni oriientyry. *Extended abstract of doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
3. Pashkovskyyi, V. F. (2021). Instytutsiyni mekhanizm informatsiinoi bezpeky Ukrainy v umovakh hibrydnoi viiny: kharakter ta perspektyvy transformatsii. *Naukovyi zhurnal «Politykus» – Scientific journal «Politicus», issue 1, 69–78* [in Ukrainian].
4. Leonenko, N. A., Postupna, O. V. (2022). Informatsiina bezpeka Ukrainy: mekhanizmy, suchasni vyklyky ta zahrozy v umovakh informatsiinoho hlobalizmu. *Visnyk NUTsZ Ukrainy. Serii: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of National University of Civil Defense of Ukraine: State Management series, issue 2(17), 113–120* [in Ukrainian].
5. Kosytsia, O. O. (2016). Instytutsionalnyi mekhanizm systemy informatsiinoi bezpeky. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law, 4, 150–153* [in Ukrainian].
6. Holovka, A. A. (2015). Instytuty hromadianskoho suspilstva v systemi informatsiinoi bezpeky Ukrainy. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»: Political Science, Sociology, Law, issue 3/4 (27/28), 13–16* [in Ukrainian].
7. Minenkova, P. V. (2020). Nederzhavni analitychni tsentry v systemi stratehichnoho politychnoho konsultuvannia: realii postindustrialnoho suspilstva. *Rehionalni studii – Regional studios, 20, 51–55* [in Ukrainian].
8. Dovhan, O. D. (2015). Suchasni informatsiini struktury yak komponenty informatsiinoi bezpeky. *Informatsiia i pravo – Information and law, 2(14), 111–120* [in Ukrainian].
9. Panchenko, O. A. (2020). Zasoby masovoi komunikatsii yak platforma derzhavnoi informatsiinoi polityky. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development, 4*. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1632> [in Ukrainian].
10. Dubov, D. (2007). Zasoby masovoi informatsii yak yakisno novi sub'iekty politychnykh komunikatsii. *Politychnyi menedzhment – Political management, 1, 57–65* [in Ukrainian].
11. Medvid, F. (2009). Informatsiina bezpeka Ukrainy: vyklyky ta zahrozy. *Naukovi pratsi MAUP – Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management, 2, 123–130*. URL: <https://nato.pu.if.ua/old/journal/2009-2/2009-2-28.pdf> [in Ukrainian].
12. Manuilov, E. M., Kalynovsky, Y. Y. (2019). Information sovereignty of Ukraine: modern moral challenges and threats. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, 3(42), 22–34*.
13. Prudnykova, O. V. (2024). Optyimizatsiia diialnosti nederzhavnykh sub'iektiv u systemi zabezpechennia informatsiinoi bezpeky. *VIII Mizhnarodna naukova konferentsiia*

Kharkivskoho natsionalnogo universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt»: proceedings of Scientific and Practical Conference. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba. 22–25 [in Ukrainian].

14. Bodriiar, Zh. (2004). Symuliakry ta symuliatsiia. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
15. Burylo, Yu.P. (2007). Uchast nederzhavnykh sub'ektiv u zdiisnenni derzhavnoho upravlinnia informatsiinoiu sferoiu. *Pravova informatyka – Law informatics*, 4, 31–41 [in Ukrainian].
16. Sipailo, L. H., Sipailo, N. A. (2017). Diialnist neuriadovykh orhanizatsii u systemi zabezpechennia informatsiinoi bezpeky krainy. *Elektronne naukove vydannia «Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky» – Electronic scientific publication «Global and National Problems of Economy»*, issue 18, 296–299 [in Ukrainian].

Prudnykova Olena Victorivna, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Culturology, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine Asc. Prof. at Department of Philosophy, at Faculty of Humanities and Social Sciences, Ondokuz Mayıs University, Samsun, Turkey

ACTIVITIES OF STATE AND NON-STATE ENTITIES IN THE FUNCTIONING SYSTEM OF UKRAINE'S INFORMATION SECURITY

The essential characteristics of information security are analyzed through the activities of state and non-state entities. It is noted that the main task of the state is to create and maintain an institutional mechanism for ensuring information security. The leading role of non-state entities such as analytical centers and mass media in the functioning of the information security system of democratic countries is substantiated.

Keywords: information security, state entities of information security, non-state entities of information security, information security system, analytical centers, mass media.

Шамша Ігор Володимирович, кандидат філософських наук, доцент,
виконувач обов'язків завідувача кафедри філософії, Національний
університет «Одеська юридична академія», Україна
e-mail: igorvshamsha@gmail.com.
ORCID ID: 0000-0001-9410-991X

ФЕНОМЕН ГРИ ЯК МЕДІЙНА ПРАКТИКА

Статтю присвячено дослідженню феномену гри та її медіального сенсу. Цей медіальний сенс гри зумовлює її широке використання в медійних практиках – усієї сукупності комунікацій людини в світі. Їх у сучасному світі можна назвати маніпулятивними. Отже, головна мета статті – аналіз феномену гри через маніпулятивну реальність, у якій вона використовується.

Ключові слова: антропологія медіа, філософська антропологія, філософія ігрової реальності, гра, свобода, маніпуляції, комунікація.

Постановка проблеми. Гра постає цікавим феноменом, який виявився визначальним для гуманітарних практик ХХ ст. і який не втрачає своєї актуальності у ХХІ ст. Це означає, що весь універсум комунікацій людини – зі світом, з буттям, з абсолютом, з іншою людиною, з державою, із суспільством (весь той універсум, який можна назвати «медійними практиками») – багато в чому визначає феномен гри та закономірності його існування. Одним з основних атрибутів гри, на думку Г. Г. Гадамера, постає її медіальність. І на цьому моменті потрібно поставити крапку, поки що.

Якщо запропонована стаття містила би в собі лише констатацію медіальності гри, то нічого нового (стосовно того, що казали Й. Гейзінга та Г. Г. Гадамер) ми не сказали б. Тоді виникає запитання: навіщо писати статтю на цю тему?

Сама тема цієї статті, на наш погляд, постає нагальною в сьогоdnішньому світі. Бо потрібно не лише констатувати, що гра впливає на медійні практики, а вони – на неї, але й розкрити специфіку цих медійних практик, і специфіку самого феномену гри. Цьому і присвячено цю статтю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні в публікаціях присутнє осмислення різноманітних аспектів феномену гри. Так, наприклад, у статті Я. М. Білик «Філософія гри в Іммануїла Канта і Фрідріха Шіллера» порушується тема гри у філософії І. Канта та Ф. Шіллера в історико-філософському

вимірі. Автор розкриває цікаві аспекти розуміння гри І. Кантом, зокрема те, що феномен гри цікавив І. Канта у гносеологічному вимірі, який німецький філософ вважав «оживляючим чинником душі» [3, с. 160, 161]. Також цікавим є аналіз естетичної концепції гри Ф. Шіллера, зокрема, переконання в тому, що прекрасне може існувати тільки у формі гри [Там само, с. 163]. Ці, та інші набутки німецької філософії щодо осягнення феномену гри потребують подальшого осмислення з урахуванням специфіки сучасного світу. У статті Т. В. Лисоколенко «Трансгресія та гра: межі розуміння у дискурсі сучасності», гра досліджується через сутнісні риси трансгресії, зокрема через трансгресію як подолання непрохідної межі та порушення трансгресивним актом лінійності процесу [4, с. 11]. Хоча автор згадує про медійність гри, але спеціально не зосереджує увагу на цьому аспекті, бо статтю присвячено іншій темі [Там само, с. 13]. У статті В. Наумчука «Гра як міждисциплінарний феномен науки» розглянуто цікаві аспекти гри, зокрема: спроможність гри повертати людину до її цілісної природи та підміна гри маніпуляціями та симуляцією [5, с. 37]. Автор не зупиняється ретельно на спотворенні гри, у цілому наполягаючи на міждисциплінарних дослідженнях цього феномену. У тезах доповіді І. О. Філіної «Ното ludens: від філософії гри до гейміфікації» аналізується освітній потенціал геміфікації [7, с. 131]. У виступі на конференції О. О. Широбокової та О. В. Маловічко «Феномен гри в сучасному мультимедійному суспільстві» автори ставлять завдання повернення гри змісту вільної творчої діяльності, позбавленої нашарувань симулякрів [10, с. 608]. Можна погодитися з метою авторів, але хотілося б ретельніше дослідити симулякри, які породжує гра в сучасному суспільстві, спотворення гри.

Попри численну кількість сучасних досліджень системоутворювальними стосовно феномену гри, на нашу думку, постають твори Й. Гейзинги «Ното ludens» [2] та Г. І. Гадамера «Істина і метод» [1].

Буття та суще суперечливі, вони постійно висуюють нові проблеми, ставлять людину перед новими викликами. Специфіці проблем сучасного суспільства (передусім маніпулятивним практикам) також присвячено численні дослідження у психології, політології ([6]), соціальній психології, соціальній філософії тощо. Зокрема, у статті О. О. Онищенко «Теорії маніпуляції масовою свідомістю: «вікно овертона» та «спіраль мовчання»» автор порушує тему маніпуляцій масовою свідомістю в політичній діяльності, ретельно аналізуючи маніпулятивні техніки й закономірності існування політичної свідомості, які вказано в назві статті. Цікавим, на наш погляд, постає аналіз етапів застосування «вікна овертона» [6, с. 56, 57].

На наш погляд, бракує досліджень феномену гри у вимірі маніпулятивних практик – маніпуляцій як масовою, так і немасовою (колективною, індивідуальною, національною тощо) свідомістю.

Формулювання мети. Відповідно до сказаного можна сформулювати мету статті. Провідною метою постає аналіз гри як медійної практики у вимірі маніпулятивної реальності, у якій перебуває сучасне людство. Ця стратегічна мета конкретизується через «тактичні»:

- з'ясувати, чи залишається гра грою (тобто самою собою) в маніпулятивній реальності;
- з'ясувати, як маніпулятивна реальність впливає на специфіку феномену гри;
- визначити наслідки, які з цього впливають стосовно гри;
- визначити зміни стану медійних практик у найближчому майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи популярність осмислення феномену гри в ХХ ст., та вплив цього феномену на людську практику, людську реальність, важко уявити дослідження людини або суспільства, яке не враховує феномен гри.

Сучасні медійні практики – це практичні способи опанування людиною світу, висловлюючись філософською мовою – конкретні способи вирішення суперечності між одиничним та всезагальним. Медійна практика – це медіум, посередник між людиною та світом. У декількох попередніх публікаціях (див., наприклад: [8]) ми зазначали, що медійні практики незвідні до комунікацій у засобах масової інформації. Ці практики тематично «розпадаються» на всі стосунки людини зі світом: з іншою людиною, суспільством (системою соціальних інститутів), державою, сущим, буттям, абсолютом тощо.

Однією з найцікавіших медійних практик, яка супроводжує людство протягом усього періоду його існування, постає феномен гри. Причому цей феномен супроводжує людство не тільки у цивілізованій період його існування, а взагалі в усі періоди існування. Причиною, на наш погляд, постає те, що феномен гри спирається не на дух (предметну та рефлексивну свідомість), а на психіку, душу людини. І це своєю чергою робить гру предметом ретельної уваги філософської антропології, для якої душа людини постає центром і кінцевою точкою філософських досліджень. Не дарма, як зазначає Г. Г. Гадамер в своєму творі «Істина і метод», суб'єктивне значення поняття гри «...підкорило собі всю новітню естетику й антропологію». У наш час ця підкореність визначає весь універсум медійних практик.

У чому медійність гри? У тому, що вона постає посередником («медіумом») між людиною та світом, долучає людину до світу, робить небайдужою до нього, інтегрує людину в світ. Роль гри у процесах соціалізації та навчання важко переоцінити – її виховний та дидактичний потенціал зазначали ще з часів Античності – Платон, Арістотель, стоїки тощо. Доросла людина завдяки

феномену гри відчуває себе щасливою, отримує радість існування, сягає людського буття.

Тобто для нас є важливим саме цей медійний потенціал феномену гри, який поєднує людину зі світом і розпадається на численну кількість стосунків людини з середовищем, яке її оточує.

Слово «інтерфейс» у сучасній літературі використовується переважно відносно до віртуальної реальності, задля створення якої використовуються комп'ютери. Проте це слово дуже влучно характеризує медійні практики в інформаційно-комунікаційному вимірі. Якщо перекладати дослівно, виходить, що інтерфейс – це «обличчя в комунікації з іншими», з *не собою* – якщо сказати точніше. Термін «інтерфейс» означає сполучення різнорідних пристроїв, стикування, якщо можна так висловитися: як орбітальна станція стикується зі своїм модулем – так образно можна сказати. Хоча цей термін використовується стосовно сумісності різноманітних електронних пристроїв (наприклад комп'ютера та принтера), головний антропологічний сенс міститься в інтерфейсі «людина – комп'ютер» та його елементах – комп'ютерних іграх, різноманітних програмах тощо. Тут як раз задіється сенс інтерфейсу як сполучення різнорідних пристроїв. Людина – не пристрій, але вона інформаційна істота, яка начебто «стикується» з інформаційним пристроєм – комп'ютером. Термін «інтерфейс» дозволяє подивитися на медійні практики не з боку людини, а з боку пристроїв, з якими вона взаємодіє. Суворо кажучи, «комунікація» з електронними пристроями – це опосередкована комунікація з іншою людиною (людьми), яка (які) ці пристрої створила (створили). Проте цікаво, що термін «інтерфейс» дозволяє розширити медійні практики до «комунікації» з неживими об'єктами.

Гра постає ідеальним інтерфейсом. Цей феномен прекрасно дозволяє поєднати не тільки різноманітних учасників гри в межах одного виду, але й представників різних видів. Як відомо, тварини, які представляють різні види, без проблем знаходять «спільну мову» під час гри, незважаючи на те, що можливості різних видів можуть суттєво відрізнитися – в одного виду є кігті, в іншого немає, можуть сильно різнитися розміри, рухливість тощо. Не має проблем з розумінням і людина, яка із задоволення грає з тваринами. Також прекрасно відомо, що можливість грати – це найзатребуваніша функція комп'ютера. І саме прагнення людини запускати на ЕОМ все більш вимогливі та реалістичні ігри є найбільшим рушієм розвитку комп'ютерних технологій, тим сегментом ринку, який готовий фінансувати нові технології.

У творі «Істина і метод», у якому чималу кількість сторінок присвячено феномену гри, Г. Г. Гадамер використовує термін «медіальний сенс гри»: «... первісний сенс поняття “грати” – медіальний» [1, с. 104]. Що мається на ува-

зі під медіальністю як провідним сенсом феномену гри? Необхідність вийти за межі себе, за межі свого емпіричного існування і звернутися до навколишньої дійсності – інших істот, або природи. Головне призначення гри за такого розуміння – бути посередником («медіумом») між одиничною системою та середовищем.

Отже, Г. Г. Гадамер вважав медіальність – провідною властивістю гри. Що з цього розуміння випливає для сучасного філософа? – Впливає таке: для кожної епохи – своя гра. В різні епохи актуалізуються різні аспекти феномену гри, який при цьому залишається самим собою. Значить, нас, яким цікавий увесь універсум комунікацій людини зі світом – з іншою людиною, з державою, з суспільством, з буттям тощо, – цікавлять специфічні особливості гри в сучасну епоху – ті особливості, які актуалізуються завдяки об'єктивним суперечностям сучасного світу. Завдяки цьому кожне суспільство (ми маємо на увазі людство в цілому та епохи в його існуванні) набуває свого антропологічного, етичного, світоглядного, неповторного «забарвлення».

На нашу думку (яку ми висловили як припущення в одній із попередніх публікацій: [9]), інформаційне суспільство перейшло до епохи маніпуляцій, бо взяла гору саме деструктивна гілка інформаційного суспільства. Тому сьогодні маніпуляції постають характеристикою всіх комунікацій людини – з іншою людиною, людини з суспільством, громадянина з державою, між державами. І саме тому психологи все частіше кажуть про «епідемію нарцисизму» в наші дні. Маніпуляціями ми називаємо силові способи комунікації, насильницькі, коли вольна воля однієї людини узурпується іншою. Родовою ознакою для всіх інших, як відомо, постає «газлайтинг» – підміна об'єктивної реальності, яка не влаштовує маніпулятора, на ту реальність, яка його влаштовує. Фактично всі види маніпуляцій, які дуже ретельно аналізують психологи, «виростають» з газлайтингу. Наприклад, дуже руйнівною постає маніпуляція, яку називають «подвійним посланням» – вона спроможна буквально «обвалити» психіку. Звернімо увагу на те, що дії, які не відповідають словам, є різновидом подвійного послання. Узагалі в етичному дискурсі будь-які дії стосовно іншої людини, які вчиняються без її згоди, кваліфікуються як аморальні. Чому така сувора оцінка? – Тому що, відповідно до третього формулювання категоричного імперативу І. Канта, інша людина ніколи не може бути засобом, а лише метою. Діяти і нічого не казати або казати протилежне, не запитувати, не попереджати – це також є подвійним посланням – силовим методом комунікації.

Розвиваючи гіпотезу щодо того, що суспільство увійшло в еру маніпуляцій, можна сказати, що об'єктом «полювання» в сучасному світі стає суверенність, свобода, суб'єктність. І водночас – усе це перетворюється на найдефіцитніші

якості. А брак довіри супроводжуватиме людство весь період маніпуляцій. З цього зрозуміло, що робити задля зміни ситуації – відновлення суверенності, суб'єктності, свободи. І робити це потрібно не через розум, а через душу: підступність маніпуляцій полягає в тому, що вони, обходячи розум, напрямки потрапляють у душу – уражають психіку. Отже, спочатку відновлюється суверенність особистості, відновлюється контроль над психікою, її емоційним життям, а потім уже коригуються помилкові думки.

Чим же може допомогти феномен гри в аналізі стану сучасного людства? Багато чим. Передусім специфікою суб'єктності та свободи, які онтологічно впливають з феномену гри. Гра – це вільна діяльність, вона і є свободою, як слушно зазначає Й. Гейзінга у своїй праці «Homo ludens» [2, с. 24]. Значить, гра припиняє бути грою, коли втрачається свобода? Бо той, ким маніпулюють перетворюється на об'єкт. – І так, і ні. Можна грати з *кимось*, а можна грати *кимось*. Гра має таку можливість, не припиняючи при цьому бути самою собою.

В «Істині і методі» Г. Г. Гадамер наводить цікавий приклад з кошеням, яке грається з клубком вовни: «Так кошеня для гри обирає клубок вовни, бо він може включитися до гри, а невмируща пристрасть до гри з м'ячем ґрунтується на вільній та різнобічній рухомості м'яча, що здатний неначе самотужки утворювати несподівані рухи» [1, с. 106]. Чи припиняє гра бути самою собою в такій грі? – Ні, не припиняє. При цьому цікаво проаналізувати суб'єктність у такій грі. Кошеня грає з неживим предметом. При цьому неначе «оживляє його». З м'ячем – така ж справа: гравець начебто «оживляє» його, він – грає в м'яч. Чи стає при цьому клубок вовни або м'яч суб'єктом гри? – Звісно, що ні.

Декілька слів потрібно сказати про суб'єктність у грі взагалі: суб'єктом гри постають не гравці, а сама гра. Гра грає гравцями, а не навпаки. Г. Г. Гадамер цю особливість гри висловлює так: «Гравець – не суб'єкт гри, у кращому випадку гра набуває свого втілення через тих хто грає» [1, с. 103]. Також, Г. Г. Гадамер міркує про «примат гри щодо свідомості того, хто грає» [1, с. 105]. Саме це зумовлює задоволення від гри та створює можливість програти – навіть із м'ячем можна не впоратися.

Повернеміся до прикладу з кошеням. Кошеня начебто «оживляє» неживий предмет. Але, як відомо, кошеня може й умертвляти – живу істоту (мишу наприклад), адже постає хижаком. А потім – знову «оживляти», граючись як із клубком вовни. Приблизно те саме відбувається у випадку з маніпуляціями. Інша людина спочатку умертвляється (перетворюючися з суб'єкта на об'єкт), а потім «оживляється», якщо на це буде бажання. Чи продовжує гра при цьому залишатися самою собою? – Так, продовжує все одно. Просто грають у цьому випадку не з *кимось*, а *кимось*.

Ця, якщо можна так висловитися, «кровожерлива», жорстока можливість феномену гри отримує осмислення у філософії життя Ф. Ніцше, коли йдеться про ідеал духу, який, через надлишок повноти, грає з тим, що вважалося раніше священним, добрим тощо. Тема надлюдини, таким чином, також дотична до теми і гри, і маніпуляцій.

Але є одне «але»... Як ми вже зазначали вище, відповідно до третього формулювання категоричного імперативу І. Канта, інша людина ніколи не може бути засобом, а лише тільки метою. Поставимо запитання: а що відбудеться, якщо зробити з іншої людини засіб, перетворити її на об'єкт? Поміркуймо з цього приводу.

Оскільки людина – завжди суб'єкт, а не об'єкт (на відміну від клубочку вовни), то рано чи пізно – це стане видно: живе не може поводитись як неживе. І тут властивості гри можуть повернутися проти гравця, який спробував перетворити іншого гравця на об'єкт.

Гра сама постає суб'єктом гри, тому той, хто грає, у будь-якому випадку ризикує: навіть м'яч може вдарити по гравцю. Цікавими постають слова Г. І. Гадамера в контексті сказаного: «Так, наприклад, ми говоримо, що хтось грає можливостями або планами. Те, що ми при цьому маємо на увазі, очевидне: така людина ще не зосередилася на можливостях як на серйозно сприйнятій цілі. У неї ще залишається свобода вибору на користь тієї чи іншої можливості... Можна грати тільки серйозними можливостями, що, безумовно, означає налагодження з ними таких стосунків, коли вони самі можуть переграти гравця і втілитися в життя... Так можна насолоджуватися свободою рішення, що в той же час порушується й невідворотно звужується... Про того, хто заради насолоди свободою рішення уникає нагально необхідних і термінових дій чи зволікає з такими можливостями, які сам вже не сприймає серйозно в ролі бажаних і які тому не зовсім стосуються елемента ризику, що він надасть їм перевагу й тим себе обмежить, – про того кажуть: “програв”» [1, с. 106]. Тобто нічого не станеться з людиною, яка намагається перетворювати інших людей на об'єкти – вона не помре, а закликати до моральності буде проявом слабкості. Але будь-який гравець, якою б не була гра, може скористатися приматом гри перед свідомістю гравців і обернути ситуацію проти того, хто грає в іншу гру: контролю та самозвеличування. Крім цього, можна і програти власні можливості: залишаючи постійно повноту можливостей, гравець не гасить жодної з них.

Отже, гра залишається грою. Хоча гра з *кимось* і гра *кимось* – різні речі. Особливо якщо *хтось* перетворюється на *щось*. Цей аспект гри ми назвали б «деструктивним» – навіщо умертвляти когось, коли можна з ним «чесно» грати? Гравець у цьому випадку порушує вихідний «примат» гри – він від-

мовляється ризикувати, намагається сам стати суб'єктом гри – і замість іншого учасника, і замість самої гри. У результаті втрачається задоволення від гри та зникає свобода.

Усе це призводить до зміни змісту медійних практик: за зникненням свободи втрачається і сама медійність гри. Адже сторона, яка намагається контролювати все, заміняє собою й іншу сторону, і саму гру. Таким чином, «гравець» – якщо його можна так назвати в цьому випадку – залишається наодинці.

Утворюється так би мовити, «ланцюгова реакція» – гра змінює медійні практики, а медійні практики – гру. Із практик діалогу медійні практики перетворюються на монологічний диктат.

Висновки. Викладені міркування дозволяють дійти наступних висновків.

1. Використовуючись у маніпулятивній реальності, гра проте залишається самою собою, хоча й істотно змінюється. Вона втрачає свободу, ризик, які постають її важливими властивостями. Суб'єктом гри стає не сама гра, а один з учасників. Така гра залишається грою в повному сенсі слова лише тоді, коли гравець із самого початку перебуває наодинці, нудьгує і розважається «оживленням» неживих предметів. У цьому випадку залишаються і ризик, і свобода.

2. Маніпулятивна реальність переводить гру з режиму діалогу в режим монологу, через це гра стає іншою.

3. У загальному сенсі і така гра залишається грою, проте вже не сприяє радості, яку гравець міг би отримати від гри. Він, мало того, що шкодить іншому гравцю, але й завдає шкоди собі, руйнуючи власну особистість.

4. Якщо феномен гри й надалі буде розвиватися в маніпулятивному напрямі, медійні практики будуть характеризуватися відсутністю довіри, будь-яка суспільна дія буде перетворюватися на «силове» протистояння.

Усі ці висновки розкривають особливості феномену гри як медійної практики, у вимірі маніпулятивної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Г.-Г. Істина і метод: основи філософської герменевтики. Т. 1 / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс. 2000. 464 с.
2. Гейзінга Й. Homo ludens / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ : Основи, 1994. 250 с.
3. Білик Я. М. Філософія гри в Іммануїла Канта і Фрідріха Шіллера. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2020. Вип. 2 (88). С. 157–165.

4. Лисоколенко Т. В. Трансгресія та гра: межі розуміння у дискурсі сучасності. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Одеса, 2023. №1 (51). С. 10–15.
5. Наумчук В. Гра як міждисциплінарний феномен науки (філософський аспект). *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. Волинськ. 2020. №1 (49). 2020. С. 36–43.
6. Онищенко О. О. Теорії маніпуляції масовою свідомістю: «вікно овертона» та «спіраль мовчання». *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2022. Вип. 70. С. 55–59.
7. Філіна І. О. Homo ludens: від філософії гри до гейміфікації. *Теорія і практика використання інформаційних технологій в умовах цифрової трансформації освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 черв. 2023 р.). Київ, 2023. С. 129–133.
8. Шамша І. В. Антропологічний зміст презентації себе (self-presentation): постановка проблеми. URL: https://nauka-i-studia.info/ojs/index.php/pl_ojs/index. (дата звернення: 01.07.2024).
9. Шамша І. В. Маніпуляції масовою свідомістю як дефективний модус інформаційного суспільства. *Журналістика та соціальні комунікації в контексті становлення громадянського суспільства в Україні і в світі: виклики, тенденції, перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 4 листоп. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 126–130.
10. Ширококова О. О., Маловічко О. В. Феномен гри в сучасному мультимедійному суспільстві. *Modern science: problems and innovations: Abstracts of I International Scientific and Practical Conference (Stockholm, Sweden, 5–7 April 2020)*. С. 605–610.

REFERENCES

1. Hadamer, H.-H. (2000). *Istyna i metod: osnovy filozofskoi hermenevtyky*. T.1. Kyiv: Yunivers. [in Ukrainian].
2. Heizinha, Y. *Homo ludens* (1994). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
3. Bilyk, Ya.M. (2020). *Filosofiiia hry v Immanuila Kanta i Fridrikha Shillera* [The philosophy of playing Immanuel Kant and Friedrich Schiller]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filozofski nauky – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University, issue 2(88), 157–165* [in Ukrainian].
4. Lysokolenko, T. V. (2023). *Transhresiiia ta hra: mezhi rozuminnia u dyskursi suchasnosti* [Transgression and play: the limits of understanding in the discourse of modernity]. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia – Scientific knowledge: methodology and technology. Issue 1(51), 10–15* [in Ukrainian].
5. Naumchuk, V. (2020). *Hra yak mizhdystsyplinarnyi fenomen nauky (filozofskyi aspekt)* [The game as an interdisciplinary phenomenon of science (philosophical aspect)]. *Fizychne vykhovannia, sport i kultura zdorov'ia u suchasnomu suspilstvi – Physical education, sports and health culture in modern society, 1(49), 36–43* [in Ukrainian].
6. Onyshchenko, O. O. (2022). *Teorii manipuliatsii masovoiu svidomistiu: «vikno overtona» ta «spiral movchannia»*. *Aktualni problemy polityky – Actual problems of politics, issue 70, 55–59* [in Ukrainian].

7. Filina, I. O. (2023). *Nomo ludens: vid filosofii hry do heimifikatsii. Teoriia i praktyka vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v umovakh tsyfrovoy transformatsii osvity*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference. Kyiv, 129–133 [in Ukrainian].
8. Shamsha, I. V. (2023). *Antropolohichniy zmist prezentatsii sebe (self-presentation): postanovka problemy*. URL: https://nauka-i-studia.info/ojs/index.php/pl_ojs/index [in Ukrainian].
9. Shamsha, I. V. (2022). *Manipuliatsii masovoioi svidomistiu yak defektyvnyi modus informatsiinoho suspilstva. Zhurnalistyka ta sotsialni komunikatsii v konteksti stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini i v sviti: vyklyky, tendentsii, perspektyvy*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference. Odesa, 126–130 [in Ukrainian].
10. Shyrobokova, O. O., Malovichko, O. V. (2020). *Fenomen hry v suchasnomu multymediinomu suspilstvi. Modern science: problems and innovations*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference. Stockholm, 605–610 [in Ukrainian].

Shamsha Igor Volodymyrovych, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Acting Head of Philosophy Department, National University «Odessa Law Academy», Ukraine.

THE PHENOMENON OF THE GAME AS A MEDIA PRACTICE

The article is devoted to the study of the game phenomenon and its medial meaning. This medial meaning of the game determines its wide use in media practices – the entire set of human communications in the world. They can be called manipulative in the modern world. Therefore, the main goal of the article is to analyze the phenomenon of the game through the manipulative reality in which it is used.

Keywords: anthropology media, philosophical anthropology, philosophy of game reality, game, freedom, manipulation, communication.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:[316.346:305]

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310724>

Доценко Євген Анатолійович, аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна

e-mail: docenko6996@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-7106-1040

СВІТОГЛЯДНИЙ СЕНС ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Проаналізовано світоглядні аспекти існування гендерної нерівності. Визначено зміст гендерних міфів, гендерних стереотипів, гендерної ідентифікації як підґрунтя буття гендерної нерівності. Розкрито правові механізми подолання гендерної нерівності. На прикладі базових законодавчих актів ЄС показано спрямованість західної спільноти подолати гендерну нерівність у політичному, економічному та соціальному житті.

Ключові слова: *гендер, гендерна нерівність, насильство, гендерні стереотипи, гендерна ідентифікація, гендерний міф.*

Постановка проблеми. Проблема гендерної нерівності має глибокі історичні та соціокультурні корені та відображає уявлення певних народів про «справедливі» й ієрархічно облаштовані соціальні відносини. У наш час для демократичних країн гендерна нерівність є неприйнятною, оскільки вона уособлює порушення основоположних принципів правової держави, зокрема принципу правової рівності громадян незалежно від соціального походження, статі, релігійних уподобань, расової та етнопонаціональної приналежності тощо. З філософсько-правової точки зору, гендерна нерівність є однією з форм нехтування правовими цінностями, такими як справедливість, рівність, свобода.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для дослідження проблематики гендерної нерівності ми використовували напрацювання фахівців із різних галузей гуманітарного знання, здійснюючи акцент на роботах із філософії та філософії права. Статті Н. Камінської, Д. Пашко, Н. Романової [1], а також М. Саган та С. Бортнік [2] дозволили нам сформулювати уявлення про причини

гендерної нерівності. Логічним доповненням до цих робіт стала наукова розвідка А. Савчука та М. Прищак [3] про гендерні стереотипи та підстави для їх класифікації. Науковці Л. Меніг та Р. Додонов [4] розкрили сутнісні характеристики гендерних міфів як підґрунтя існування гендерної нерівності.

Важливою для нашого дослідження стала наукова розробка О. Дашковської [5], у якій вона обґрунтовує механізм забезпечення рівних прав і рівних можливостей для чоловіків та жінок. І. Чичкало-Кондрацька, А. Дерев'янка та Д. Кондрацька [6] зосередили увагу на законодавчому забезпеченні гендерної рівності в міжнародному та європейському правовому просторі. Робота А. Власової [7] стала в нагоді для аналізу практики подолання гендерної нерівності у Франції.

Формулювання мети. У роботі планується проаналізувати світоглядні аспекти гендерної нерівності у філософсько-правовому контексті.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи феномен гендерної нерівності, визначимо сутнісні характеристики поняття «гендер». З точки зору Н. Олійник, гендер – це сформована та підтримана громадянськими інститутами певного суспільства система цінностей і приписів, сукупність соціальних і культурних норм, типів та характеристик поведінки жінок і чоловіків, а також їх соціальних ролей, яких вони набувають у процесі своєї соціалізації в контексті соціальних, економічних та культурних особливостей розвитку цього суспільства [8, с. 12].

Як відомо, гендерна нерівність є логічним продовженням правової, політичної, економічної нерівності, що сформувались у різних народів та культурах під впливом низки чинників. На думку науковців Н. Камінської, Д. Пашко, Н. Романової, доцільно виокремити такі основні причини гендерної нерівності: релігія, стереотипи, гендерні настанови. Вони взаємопов'язані між собою, є частиною нашого життя та певним чином впливають на нашу поведінку, визначають наш світогляд і мають як позитивне, так і негативне значення [1, с. 32].

І. Грицай констатує, що нерівність за ознакою статі певною мірою притаманна всім суспільствам незалежно від рівня соціально-економічного розвитку, державного ладу або політичного устрою країни. Різні соціальні ролі, які покладає суспільство на жінок та чоловіків, визначають нерівні можливості реалізації цих гендерних груп в окремих сферах життя: у доступі до владних структур, здобутті освіти, становищі на ринку праці та можливостях отримання доходу, володінні власністю та прийнятті рішень на рівні домогосподарства тощо [9, с. 53].

З філософсько-правової точки зору, гендерна нерівність є, до певної міри, продовженням світоглядно-ціннісних настанов владних суб'єктів, щодо роз-

поділу соціальних ролей та благ у законодавстві та практиках врядування, базуючись на приналежності людини до певної статі.

Загалом гендерна нерівність – це прояв дискримінації щодо певної статі, яка супроводжується нав'язуванням певної гендерної ролі, тиском з боку суспільства з метою її виконання, виявом різного роду антипатій до особи та неможливістю належним чином реалізуватись у суспільстві. Отже, враховуючи те, що це явище виникло разом із зародженням держави та суспільства, варто виділити основні причини розвитку гендерної нерівності. На думку С. Бортнік та М. Саган, причинами цього явища є наявність: гендерних відмінностей; гендерної ідентифікації; гендерних міфів; гендерних стереотипів як щодо жінок так і щодо чоловіків; гендерних упереджень [2].

Розкриваючи вищенаведені ідеї зазначимо, що гендерні стереотипи – це усталені уявлення про якості та норми поведінки чоловіків і жінок. Вони також містять настанови й заборони відносно того, що жінкам і чоловікам належить відчувати, робити та проявляти. Гендерні стереотипи проявляються насамперед як гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності й різноманітності ролей і видів діяльності жінок і чоловіків, а також як стереотипи гендерних рис, тобто поведінкових і психологічних характеристик. Гендерні стереотипи умовно можна поділити на такі групи:

1. Стереотипи, що стосуються рис характеру, особливостей поведінки чоловіків і жінок, – нормативні уявлення про соматичні, психічні, поведінкові якості.

2. Стереотипи, пов'язані із закріпленням сімейних і професійних обов'язків у співвідношенні зі статтю. Наприклад, для чоловіків головні ролі – професійні, для жінок – сімейні.

3. Стереотипи, що стосуються змісту праці чоловіків і жінок. Традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавча; для чоловіків – інструментальна діяльність, творча, організаційна й керівна [3].

Досліджуючи витоки появи гендерних стереотипів, фахівці констатують, що їх підґрунтям є гендерні міфи, які формувались протягом розвитку певних народів та культурних систем.

З точки зору Л. Меніг та Р. Додонова, гендерний міф – це стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ про місце чоловіків і жінок у суспільстві, їх функції та соціальні завдання. Гендерні міфи, незважаючи у минулому на їх стабілізуючу функцію, сьогодні починають гальмувати розвиток суспільних відносин, і без їх переосмислення неможливо зробити подальший крок уперед. Гендерні міфи формують гендерні стереотипи, які не враховують індивідуальних особливостей людей. Деякі гендерні стереотипи допомагають хлопчикам і дівчаткам підготуватися до соціальних ролей,

які вони будуть виконувати в дорослому житті, – матері чи батька, чоловіка чи дружини. Але частина гендерних стереотипів сформувалася дуже давно, у цілком інших історичних умовах, що робить їх застарілими та такими, що обмежують можливості людей у сучасному світі [4, с. 63].

Також причиною гендерної нерівності може бути проблематичність у реалізації гендерної ідентифікації у зв'язку з відповідними соціальними та правовими умовами, особистими комплексами та психологічними траєкторіями розвитку людини. Гендерна нерівність може проявлятися, у цьому контексті, як неможливість повноцінно, всебічно реалізувати життєвий проєкт у зв'язку з обмеженнями для певної статі, що існують у конкретному суспільстві.

Уявлення про гендерні ролі та варіанти гендерної ідентифікації особистості створюються, конструюються в конкретному суспільстві на основі соціокультурних та історичних традицій. В основі такого конструювання можуть бути закладені певні гендерні диспропорції, що породжують соціальну нерівність.

Для детального пояснення вищеозначеної тези зауважимо, що теорія соціального конструювання гендеру в своєму підґрунті містить низку важливих аспектів, які визначають її спрямованість. По-перше, гендер має бути сконструйованим за допомогою процесу соціалізації, а отже – поділу людської праці. Крім того, його формують система гендерних ролей, сім'я та засоби масової інформації, під чий вплив неминуче потрапляє індивід у процесі власного розвитку. По-друге, гендер будується не тільки соціальними інститутами, але й самими індивідами на рівні їх свідомості, що знаходить відображення у формуванні гендерної ідентифікації. По-третє, гендер існує на рівні поведінковому, що включає прийняття особами тих норм, що задані конкретною культурою чи спільнотою, у якій вона соціалізується та відповідно під неї підлаштовується (у поведінці, зовнішності тощо) [10, с. 29].

Тобто традиції певного суспільства, нав'язуючи норми та стереотипи гендерної ідентифікації індивідууму, що суперечать демократичним принципам, створюють підґрунтя для нерівності в гендерній площині. Як правило, «конструювання» гендерних ідентичностей здійснюється на основі релігійних та культурних норм суспільств і народів, які не завжди спрямовано на рівноправ'я статей.

Виходячи з цього, права жінок і права людини як два напрямки правозахисту часто є в конфлікті між собою. Як наголошують феміністські критики, рівність у світі, де чоловічі закони є мірою всіх речей, для жінок є зброєю з тупим лезом. Більше того, вона може стати двосічною зброєю, якщо використовується для переслідування жінок, які не виконують конвенційні норми для чоловіків. Культурно та релігійно зумовлені переконання протидіють

встановленню рівноправ'я жінки, особливо в тому, що стосується сексуальності, репродукції, заміжжя та сімейних стосунків. Саме в ситуації, коли необхідно виправдати обмеження прав жінок, представники специфічних груп або навіть національних держав від імені населення звертаються до загальновизнаних прав на свободу віросповідання та культурної автономії [11, с. 227–253].

Ганебною формою гендерної нерівності є насильство в усіх його проявах, яке не варто зводити лише до насильства чоловіка над жінкою. В. Березіна підкреслює, що насильство як негативне соціальне явище небезпечно зводити до питання боротьби статей за владу. Насильницька поведінка є насильницькою, незалежно від того, хто її здійснює – жінка чи чоловік. Наприклад, чоловіки теж потерпають від насильства з боку дружин, але такі випадки трапляються значно рідше [12, с. 26].

Аналізуючи проблему гендерної нерівності, журналісти Reuters, посилаючись на результати дослідження Програми розвитку ООН¹, констатують, що упродовж останнього десятиліття ситуація з гендерною нерівністю й упередженнями не змінилася. У звіті повідомляється, що майже дев'ять із десяти людей обох статей мають фундаментальні упередження щодо жінок, причому цей показник практично не змінився за десятиліття. Як відзначили у ПРООН, у 38 досліджуваних країнах щонайменше одне упередження щодо жінок мають 84,6% опитаних. За 10 років їхня частка зменшилася лише на 2,3%. Водночас майже половина людей у світі вважають, що чоловіки є кращими політичними лідерами, а 43% – що чоловіки краще керують бізнесом. Навіть за умови, коли жінки й чоловіки мають однаковий рівень освіти, то, за результатами дослідження, виявилось, що розрив у їхніх доходах зберігається. Середній розрив у доходах становить 39% навіть у тих 57 країнах, де жінки статистично освіченіші за чоловіків, свідчить дослідження. Крім того, в організації наголошують, що кожен четвертий опитаний виправдовує ситуацію, коли чоловік б'є свою дружину. Оскільки культурні упередження й досі перешкоджають розширенню прав і можливостей жінок, світ навряд чи досягне гендерного паритету до 2030 р., як передбачали Цілі ООН, підкреслюється у звіті. У ПРООН вважають, що прогрес у боротьбі з нерівністю зупинила, зокрема, «криза людського розвитку» через пандемію COVID-19. Саме тоді багато жінок втратили дохід, відзначають в організації. Раніше в ООН заявили, що для досягнення гендерної рівності у світі знадобиться 300 років. Серед процесів, що свідчать про сповільнення прогресу в досягненні рівності, в ООН назвали: обмеження прав жінок в Афганістані,

¹ У дослідженні було використано результати опитувань за 2010–2014 і 2017–2022 рр. з територій, де проживають 85% населення світу, відзначає видання.

де захопило владу радикальне ісламістське угруповання «Талібан», насильство щодо українських жінок з боку російських військових злочинців [13].

Отже, як виявилось на практиці, незважаючи на активізацію боротьби з гендерною нерівністю, подолати гендерні стереотипи, гендерні міфи, установлену гендерну ідентифікацію, що провокують гендерну диспропорцію, достатньо складно.

Разом із тим міжнародні правозахисна та наукова спільноти напрацювали низку механізмів, які дозволяють вдало боротися з гендерною нерівністю як на рівні суспільної свідомості, так і на правовому, економічному та політичному рівнях.

Так, О. Дашковська доводить, що механізм забезпечення рівних прав і рівних можливостей чоловіків та жінок складається:

- 1) з діяльності органів державної влади;
- 2) комплексних механізмів формування і розподілу державних ресурсів (бюджет, державні програми та ін.);
- 3) діяльності Уповноваженого з прав людини;
- 4) судового й адміністративного захисту прав людини і громадянина [5, с. 346].

Як відомо, міжнародні інституції розглядають гендерне питання як один із пріоритетів розвитку людства, що й відбивається в їхніх стратегіях. Вони також розглядають гендерну рівність як ресурс соціально-економічного розвитку. Можемо стверджувати, що основними ознаками міжнародного та європейського законодавства, спрямованого на ліквідацію гендерної дискримінації та утвердження принципу рівного ставлення, є:

- особливі заходи, які сприяють фактичному досягненню рівності між жінками і чоловіками та спрямовані на заборону прямої і непрямой дискримінації;
- заборона віктимізації, переслідувань та сексуальних домагань;
- призначення компенсацій та санкцій за порушення права;
- прийняття спеціальних законодавчих актів із питань гендерної рівності;
- запровадження відповідних інститутів захисту встановлених прав – державних та інших органів, уповноважених здійснювати контроль за виконанням встановлених норм та розглядати справи про порушені права [6, с. 45].

Як приклад, у базових документах ЄС підкреслюється необхідність забезпечення чоловікам і жінкам рівних можливостей. Через систему законодавства ЄС прагне стимулювати соціальних партнерів до реалізації державної політики, спрямованої на втілення в життя принципу гендерної рівності у трудових відносинах. Так, ст. 2 Договору про заснування Європейської Спільноти наводить перелік завдань, що ставить перед собою Євросоюз,

серед яких досягнення високого рівня зайнятості та соціального захисту і забезпечення рівності чоловіків та жінок. Відповідно до ст. 13 згаданого Договору, Європейська Комісія має право застосовувати певні дії для боротьби з дискримінацією. Принцип рівності чоловіків і жінок також було закріплено в Хартії основних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the EU), зокрема у ст. 21, яка забороняє дискримінацію за ознакою статі, та ст. 23, яка гарантує забезпечення рівності між чоловіками та жінками в усіх галузях, у тому числі в галузі працевлаштування, роботи та винагороди за працю. Неприпустимість дискримінації є найважливішим принципом основних прав особистості (ст. 21 Хартії Європейського Союзу) [14, с. 116].

Показово, що боротьба з гендерною нерівністю активно ведеться в західному, демократичному світі як на рівні державних об'єднань, так і на національному рівні. Водночас, країни Сходу демонструють достатньо високий рівень толерантності до гендерної нерівності, спираючися в її обґрунтуванні на культурні та релігійні традиції. Світоглядні настанови в суспільній свідомості західних та східних країн щодо питання гендерної нерівності значно відрізняються, хоча в останніх також спостерігається активізація уваги до цієї проблеми.

Необхідно зазначити, що країни західного світу пройшли складний шлях у боротьбі з гендерною нерівністю. Так, згідно з прийнятою Конституцією 1946 р. у Франції, останній серед європейських країн, жінки отримали право обирати і бути обраними. Рівні права на участь у політичному житті разом із чоловіками було закріплено у преамбулі Конституції Четвертої Республіки, де декларувалися рівність прав представників обох статей. Жінка-домогосподарка або просто жінка без майна, яка не може здійснювати свій політичний вибір вільно без впливу чоловіка, – перестала існувати і, згідно із законом, стала рівноправною громадянкою країни. Подолання гендерних стереотипів у суспільстві, знищення дискримінації передбачало зміни у співвідношенні прав чоловіка і жінки та встановленні «відмінностей» між статями. Було визначено їх рівність на всіх рівнях шляхом пошуку компромісу, подолано традиційні переконання та судження відносно відмінностей між ними. Відтак гендерна рівність стала невід'ємним принципом правового статусу людини в державі. Її складниками стали: рівність прав між чоловіками та жінками, їх свободи та обов'язків. Французькі жінки стали політично активними без урахування фізіологічних чи психологічних відмінностей, у політико-правовому регулюванні взаємин між громадянами країни принцип розподілу за ознакою статі законодавчо було знищено та потребувало створення засобів гарантування цієї рівності [15].

Скориставшись наданими правами, жінки Франції за допомогою громадських організацій та рухів посилили й систематизували боротьбу з гендерною нерівністю у різних площинах – політичній, правовій, світоглядно-культурній.

Як стверджує А. Власова, завдяки активній діяльності жіночих організацій відбувалося формування політичної самосвідомості та політична соціалізація жінок. Головною метою жіночого протесту стала боротьба за зміну всієї чинної соціальної системи, вони усвідомили свої соціально-політичні права, формально набули можливості впливати на політичне життя, отримавши право голосу і низку інших атрибутів «політичного громадянства». Головним завданням жінок стало прийняття законодавчої заборони дискримінації за статеву ознакою в усіх сферах економічної та соціальної активності. Жінка мала бути здатною реалізувати себе як особистість – у роботі та творчості. Француженки мали протистояти стандартам і стереотипам чоловічої дійсності. Сформувавши свій особистий погляд на світ, на історію та культуру, жіноцтво позбулося ризику втратити самобутність і просто розчинитися, зникнути в «чоловічому» суспільстві. Такий процес сприяв формуванню культури, зокрема політичної. Основною умовою для становлення гендерної рівності було включення жінок у суспільно-політичне життя та отримання можливості взаємодії з урядом [7, с. 455–456].

На нашу думку, не варто ідеалізувати західні країни щодо вирішення проблеми гендерної нерівності. Цей процес триває постійно й потребує повсякчасної уваги владних структур та громадських організацій.

Висновки. Гендерна нерівність як світоглядна опція є складником як західних, так і більшою мірою східних культур і традицій. В її основі закладені гендерні міфи, гендерні стереотипи, гендерні ідентифікації, що суперечать принципам правової держави. Подолання гендерної нерівності потребує системної просвітницької роботи, прийняття відповідних законодавчих актів та планомірної державної політики щодо викорінення цього явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Камінська Н. В., Пашко Д. В., Романова Н. В. Причини виникнення гендерної нерівності. *Юридична психологія*. 2018. № 2 (23). С. 30–47.
2. Бортнік С. М., Саган М. В. Вирішення конфліктів ділового спілкування в умовах гендерної нерівності. *Економічний форум*. 2014. № 2. С. 272–285. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=ecfor_2014_2_47 (дата звернення: 28.06.2024).
3. Савчук А. Ю., Прищак М. Д. Гендерні стереотипи в діловій сфері. *Матеріали XLVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, Вінниця, 22–24 бе-

- рез. 2017 р. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17627/1982.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 29.06.2024).
4. Меніг Л. В., Додонов Р. О. Міфологічні витоки гендерної ідентичності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12 : Психологічні науки. 2019. Вип. 41 (54). С. 54–64.
 5. Дашковська О. Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2008. 392 с.
 6. Чичкало-Кондрацька І. Б., Дерев'янка А. К., Кондрацька Д. С. Гендерна нерівність у зарубіжних країнах: причини виникнення, особливості розвитку та державна політика з її подолання. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 5 (1). С. 41–46.
 7. Власова А. Ю. Трансформація змісту «жіночого питання» у французькому суспільстві у середині ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 50. С. 451–457.
 8. Олійник Н. Ю. Методологія дослідження політичної участі жінок: поєднання традиційної політичної теорії та гендерного підходу. *Грані*. 2015. №8. С. 12–17.
 9. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 560 с.
 10. Іванова Т. В., Карч М. О. Гендерна ідентичність як мультіваріативний феномен. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2020. Т. 31 (70). №4. С. 28–33.
 11. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепта та Г. Ломанна ; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. Київ : Ніка-Центр, 2016. 320 с.
 12. Березіна В. Гендерно обумовлене насильство в сім'ї та практики його подолання: філософський аналіз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Гендерні дослідження». 2017. Вип. 3. С. 25–35.
 13. Гендерні упередження: в ООН вважають, що ситуація за останні 10 років не поліпшилася. *Рубрика*. 2023. URL: <https://rubryka.com/2023/06/14/genderni-uperedzhennya-v-oon-vvazhayut-shho-sytuatsiya-za-ostanni-10-rokiv-ne-polipshylasya/> (дата звернення: 30.06.2024).
 14. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Центр Разумкова. Київ : Заповіт, 2016. 244 с.
 15. Delmas J.-Ch. La place des femmes dans la vie politique et sociale en France au Xxe siècle. 2012. URL: https://www.lyceedadultes.fr/sitepedagogique/documents/HG/HG1S/1S_H24_T5_Q2_C3_La_place_des_femmes_dans_la_vie_politique_et_sociale_en_France.pdf (дата звернення: 30.06.2024).

REFERENCES

1. Kaminska, N. V., Pashko, D. V., Romanova, N. V. (2018). Prychyny vynyknennia hendernoi nerivnosti. *Yurydychna psykholohiia – Law Psychology*, 2(23), 30–47 [in Ukrainian].

2. Bortnik, S. M., Sahan, M. V. (2014). Vyrishennia konfliktiv dilovoho spilkuvannia v umovakh hendernoї nerivnosti. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 2, 272–285. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILA=&_S21STR=ecfor_2014_2_47_\[in Ukrainian\]](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILA=&_S21STR=ecfor_2014_2_47_[in Ukrainian]).
3. Savchuk, A. Yu., Pryshchak, M. D. (2017). Henderni stereotypy v dilovii sferi. *Materialy XLVI naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU*. URL: [http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17627/1982.pdf?sequence=3&isAllowed=y_\[in Ukrainian\]](http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17627/1982.pdf?sequence=3&isAllowed=y_[in Ukrainian]).
4. Menih, L. V., Dodonov, R. O. (2019). Mifolohichni vytoky hendernoї identychnosti. *Naukovyi chasopys NPU imeni M P Drahomanova Serii 12 Psykholohichni nauky – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 12. Psychological Sciences, issue 41(54)*, 54–64 [in Ukrainian].
5. Dashkovska, O. R. (2008). Pravove stanovyshe zhinky v aspekti hendernoї rivnosti: zahalnoteoretychnyi analiz. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Chychkalo-Kondratska, I. B., Derev'ianko, A. K., Kondratska, D. S. (2019). Henderna nerivnist u zarubizhnykh krainakh: prychny vynyknennia, osoblyvosti rozvytku ta derzhavna polityka z yii podolannia. *Problemy systemnoho pidkhotu v ekonomitsi – Problems of the Systemic Approach in Economics, issue 5(1)*, 41–46 [in Ukrainian].
7. Vlasova, A. Yu. (2018). Transformatsiia zmistu «zhinochoho pytannia» u frantsuzkomu suspilstvi u seredyni KhKh st. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Research Papers of the Historical Faculty of Zaporizhzhia National University, issue 50*, 451–457 [in Ukrainian].
8. Oliinyk, N. Yu. (2015). Metodolohiia doslidzhennia politychnoi uchasti zhinok: poiednannia tradytsiinoї politychnoi teorii ta hendernoho pidkhotu. *Hrani – Facets*, 8, 12–17 [in Ukrainian].
9. Hrytsai, I. O. (2018). Mekhanizm zabezpechennia pryntsyphu hendernoї rivnosti: teoriia ta praktyka: monohrafiia. Kyiv: Khai-Tek Pres [in Ukrainian].
10. Ivanova, T. V., Karch, M. O. (2020). Henderna identychnist yak multyvariantyvnyi fenomen. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Psychology, Vol. 31(70), 4*, 28–33 [in Ukrainian].
11. Filosofiia prav liudyny (2016). Za redaktsii Sh. Gosepta ta G. Lomanna; Per. z nim. O. Yudina ta L. Doronichevoi. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
12. Berezina, V. (2017). Henderno obumovlene nasytstvo v sim'ї ta praktyky yoho podolannia: filozofskyi analiz. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Henderni doslidzhennia» – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy». Series: Gender Studies, issue 3*, 25–35 [in Ukrainian].
13. Henderni uperedzhennia: v OON vvazhaiut, shcho sytuatsiia za ostanni 10 rokiv ne polipshylasia. (2023). *Rubrika*. URL: <https://rubryka.com/2023/06/14/genderni-uperedzhennya-v-oon-vvazhayut-shho-sytuatsiya-za-ostanni-10-rokiv-ne-polipshylasya/> [in Ukrainian].

14. Henderna rivnist i rozvytok: pohliad u konteksti yevropeiskoi stratehii Ukrainy. (2016). Tsentrazumkova. Vydavnytstvo «Zapovit» [in Ukrainian].
15. Delmas, J.-Ch. La place des femmes dans la vie politique et sociale en France au Xxe siècle. (2012). URL: https://www.lyceedadultes.fr/sitepedagogique/documents/HG/HG1S/1S_H24_T5_Q2_C3_La_place_des_femmes_dans_la_vie_politique_et_sociale_en_France.pdf [in French].

Dotsenko Yevhen Anatoliiovych, graduate student of the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

THE WORLDVIEW SENSE OF GENDER INEQUALITY: PHILOSOPHICAL–LEGAL DIMENSION

The worldview aspects of gender inequality are analyzed. The content of gender myths, gender stereotypes, and gender identification as the foundation of gender inequality is determined. Legal mechanisms for overcoming gender inequality are elucidated. Using foundational legislative acts of the EU as examples, the orientation of the Western community towards overcoming gender inequality in political, economic, and social life is demonstrated.

Keywords: gender, gender inequality, violence, gender stereotypes, gender identification, gender myth.

УДК [[1:32]:130.123.4]:340.12

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310725>

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalina_yu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

Жданенко Світлана Борисівна, кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4335-8224

Зоркін Роман Юрійович, старший викладач кафедри психології
та педагогіки, Харківський національний університет Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба, м. Харків, Україна
e-mail: rzorkin76@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3973-7766

ДУХОВНО-ЦІННІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Досліджено сутнісні характеристики концепту «державницька ідеологія» в духовно-ціннісному вимірі. Доведено, що державницька ідеологія не є виключно політичним явищем, а являє собою феномен духовного розвитку Українського народу. Зазначається, що державницька ідеологія має уособлювати національну ідею та національні інтереси на сучасному етапі вітчизняного державотворення.

Ключові слова: ідеологія, державницька ідеологія, національна ідея, національні інтереси, національні цінності, ідеологи, політичні цінності.

Постановка проблеми. Долаючи тоталітарне минуле, Українська держава взяла курс на деідеологізацію суспільного життя, що сприяло демократизації політичної, економічної, духовної, правової та інших сфер. Разом із тим необхідно було вирішувати проблему вироблення стратегії національного розвитку, визначення пріоритетів суспільного буття, які знаходять відображення у програмах політичних партій, їх ідеологічних постулатах. Незважа-

ючи на неоднозначне ставлення у вітчизняній суспільній свідомості до поняття «ідеологія», пропонуємо порозмірковувати над осучасненням цього концепту. У цій науковій розвідці ми зосередимо увагу саме на розумінні феномену «державницька ідеологія». Актуальність такого формату дослідження концепту «ідеологія» зумовлена як теоретично, так і практично, а саме боротьбою за незалежне існування Українського народу, яка має спиратися на систему цінностей національно-державницького характеру, створюючи духовний фундамент у боротьбі з ворогом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи концепт «державницька ідеологія» з філософсько-правових позицій, ми спирались на науковий доробок вітчизняних та закордонних вчених. Зокрема, О. Миронюк та І. Владленова узагальнили точки зору науковців на феномен ідеології, показавши широку палітру визначень та ознак. А. Сухарина обґрунтував смислове розрізнення понять «державна ідеологія» та «публічна ідеологія», що сприяло виокремленню сутнісних рис державницької ідеології. З точки зору Є. Головахи, В. Пухляка, О. Дедуша, О. Макаренка, М. Михальченка, О. Марущака, державницька ідеологія є важливим складником розбудови сучасної України не стільки в політичному сенсі, скільки у світоглядно-громадянському. Вищезначені фахівці наголошують на тому, що в Україні не має порушуватись принцип ідеологічного плюралізму, а поняття «державницька ідеологія» концентрує в собі національні та патріотичні цінності, є підґрунтям для консолідації нації. Натомість Ю. Габермас трактує ідеологію як ментальний продукт суспільства, який є умовою комунікації, що тісно пов'язана з системою суспільних зав'язків. Дослідники І. Миклашук та М. Головатий акцентують увагу на визначальній ролі цінностей, політичних зокрема, у формуванні ідеологічних систем, а І. Курас та М. Телешун розглядають підґрунтя державницької ідеології національну ідею. На переконання В. Сабадухи, однією з умов осмислення й реалізації національних інтересів Українського народу є саме національна ідеологія.

Формулювання мети. У статті планується з філософсько-правових позицій проаналізувати сутнісні характеристики державницької ідеології як духовно-ціннісного підґрунтя розвитку української нації.

Вклад основного матеріалу. Це дослідження є продовженням дискусії, започаткованої авторами статті в рамках Міжнародної наукової конференції «Сучасна війна: гуманітарний аспект» (24–25 травня 2024 р., Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба).

Аналізуючи наукові інтерпретації концепту «державницька ідеологія», коротко зупинімося на визначенні поняття «ідеологія». Узагальнюючи різноманітні точки зору, О. Миронюк стверджує, що ідеологія – це ціннісна систе-

ма, що виражає ставлення до реальних суспільних порядків, обґрунтовує політичні ідеали, принципи, норми, пріоритети, зразки поведінки тощо. Ідеологія як феномен суспільно-політичного життя існує як у міжнародному масштабі, так і на локально-регіональному рівні. За допомогою ідеології політичні сили обґрунтовують політичні пріоритети і добирають засоби для їх реалізації. На основі ідеології розробляються політичні концепції, доктрини, програми. Ідеологія, за словами А. Грамші, слугує для того, щоб пробудити в народі колективну волю. Німецький соціолог Р. Мангейм звернув увагу на негативний бік ідеології, підкресливши, що ідеологія маскує «шахрайство» [1, с. 9].

Для Д. Белла ідеологія орієнтована на конкретні дії, що спираються на систему вірувань. За Т. Парсонсом, ідеологія виступає як система цінностей суспільства, функціональний елемент політичної системи, котрий визначає основні напрями розвитку цього суспільства, підтримує чинний порядок. Р. Арон, Е. Шілз та У. Матц уявляють ідеологію не просто як регулятор суспільних відносин, а й як релігійно вмотивовану систему – ерзацрелігію, здатну конструювати картину світу, що складається у просторі екзистенційної кризи. Згідно з У. Матцом, ідеологія наділяє сенсом дію в межах екзистенції як релігійна сакральна-політична доктрина. У ролі ідеології у Ю. Габермаса виступають наука і техніка. Для Л. Альтюссера тотальний характер ідеології завжди відображає деякі класові позиції, якою б не була їх форма (релігійна, моральна, юридична, політична). М. Фуко в рамках концепції «дисциплінарної влади» відводить ідеології підлегле місце відносно інститутів влади. Ідеологію формують інститути влади, і вони завжди вимагатимуть від науки «освячення» своїх ідеологічних позицій [2, с. 51–52].

Одним із різновидів ідеології є державницька ідеологія. У сучасних наукових дослідженнях представлено різноманітні точки зору щодо розуміння сутності концепту «державницька ідеологія», або «державна ідеологія». Також немає однозначної позиції серед науковців щодо необхідності її офіційного запровадження в сучасній Україні.

Варто зазначити, що про необхідність створення державницької ідеології в Україні ведуться дискусії з моменту проголошення незалежності в 1991 р. Так, з точки зору Є. Головахи і В. Пухляка, «нормальна держава не може існувати без ідеології та ідеологічних інститутів, метою яких є відтворення цієї ідеології в масовій та індивідуальній свідомості. Для сучасного суспільства єдиною ідеологією, здатною забезпечити стабільність держави й достатній рівень матеріального і духовного життя людини, є демократична система цінностей, яка базується на політичному плюралізмі, вільній ринковій економіці й рівності громадян перед законом» [3, с. 26–29].

На переконання А. Сухарини, сьогодні є нагальна потреба в розділенні терміна «державна ідеологія» в його автократичному значенні (безпосередньо «державна ідеологія») та терміна «публічна ідеологія» як явища, що існує в системах повноцінної чи обмеженої демократії. Існують дві крайні альтернативи розуміння ідеології в державі. Перша з них є певною мірою нормативною та обстоює деідеологічний характер держави, відсутність якихось визначених ідейних факторів тощо. Представники другої альтернативи переконують, що державна ідеологія існує в будь-якій державі, навіть за умови офіційного заперечення цього факту в конституції [4, с. 5].

У нашому розумінні, державницька ідеологія не є класичною політичною ідеологією на кшталт лібералізму, консерватизму чи націоналізму. Вона є унікальним духовним продуктом, що створюється нацією у процесі свого становлення та розвитку. Державницька ідеологія є квінтесенцією ідей, цінностей, пріоритетів поступу конкретної національної спільноти і тому не може бути екстрапольована в повному обсязі на інші народи у зв'язку з ментальними, духовними та історичними особливостями. Державницька ідеологія, маючи відносно статичний ціннісний каркас, є водночас гнучкою та плюралістичною щодо викликів сьогодення.

Державницька ідеологія – це світоглядно-ціннісна та політико-правова основа розбудови країни. Вона покликана поєднати процес активного державного і національного розвитку в єдиній системній моделі, де державі відводиться провідна відповідальна роль, при цьому інститути громадянського суспільства є активними співтворцями національного проєкту.

На переконання О. Дедуша, функціонування певної структури ідеологем є життєво необхідним для підтримання у громадян почуття патріотизму, протидії інформаційним атакам сусідніх держав, морального супроводу державних мужів. Ця збірна «функція» ідеології, яку часто західна суспільствознавча наука називає громадянським націоналізмом (*civic nationalism*), корелює з іншим важливим маркером людської особистості – національною (етнічною) ідентичністю. Гармонійний розвиток Української держави неможливий без сповідування її громадянами чіткої й сучасної ідеології державотворення, яка більше відома під назвою «національна ідея» [5, с. 140].

О. Макаренко підкреслює, що національна суспільно-державна ідеологія потрібна не тільки державі, але й громадянам. Ідеологія є не просто сукупністю певних ідей, це система поглядів на світ, суспільство, державу й людину, система, що визначає ті чи інші ціннісні орієнтації і лінію поведінки. Її відсутність веде до дезорієнтації людини в суспільстві, унаслідок чого соціальна реальність втрачає сенс, а майбутнє залишається невизначеним. Тобто ідеологія є рушійною силою суспільного розвитку і виступає як засіб по-

літичної мобілізації суспільства, національної ідентифікації і консолідації. У цьому її ключовий прикладний аспект. Для сучасної України в умовах глобалізації обов'язковою умовою її суспільно-державної ідеології є зорієнтованість на майбутнє країни. Вона також має враховувати тенденції загально-світових суспільних процесів, відображати концепцію розвитку на наступні десятиліття й уособлювати суспільні уявлення про майбутню «ідеальну державу Україну», її місце в майбутньому світі. Водночас ця ідеологія мусить відповідати на сьогоднішні як внутрішні, так і зовнішні виклики й загрози нашій країні, а також бути здатною до консолідації різних соціальних спільнот українського суспільства [6, с. 3].

Опоненти створення державницької ідеології стверджують, що низка принципових положень, цінностей та норм щодо розвою України представлені в Конституції 1996 р., але, на нашу думку, вони потребують конкретизації та уточнення в межах наукових та політико-правових доктрин україноцентричного спрямування. Також, розмірковуючи про перспективи упровадження державницької ідеології в нашій країні, варто пам'ятати ст. 15 Конституції України, у якій зазначено: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [7, с. 7]. У цьому сенсі слушною є думка М. Михальченка, який обґрунтовував ідею про те, що може існувати декілька державницьких ідеологій, які конкурують за способи ефективною реалізації цілей держави [8, с. 21].

З нашої точки зору, державницька ідеологія не може бути «приватизована» окремою політичною силою, вона є дороговказом для всіх суб'єктів політичного простору й напрацьовується в консенсусних практиках взаємодії влади та громадянського суспільства.

Як зауважує О. Макаренко, за умови демократичної держави державна ідеологія – це, скоріше, «рамкова ідеологія». У результаті перемоги на виборах тієї чи іншої політичної сили відбувається деяке зміщення ціннісних пріоритетів у межах рамкової ідеології. А головне – існування державної ідеології не робить її обов'язковою для суспільства, оскільки стосується вона лише однієї площини суспільного життя – державного [9, с. 272].

У контексті вищенаведеного, слушно зазначає О. Марущак, «ідеологічний плюралізм зовсім не означає «кінець ідеології». Він передбачає існування ідеологічного концепту особливого типу «загальнонародної» або «загальнонаціональної» ідеології, часто визначається як «ідеологія національних інтересів», або «ідеологія національної злагоди». Особливості цієї ідеології такі: еkleктична за змістом; популістська орієнтована; перебуває поза боротьбою «традиційних» політичних ідеологій; знаходиться (хоча б зовні) поза бороть-

бою класів; покликана підтримувати соціальний мир і консенсус еліт; пояснювати і виправдовувати дії влади; консолідувати суспільство для вирішення завдань внутрішньої та зовнішньої політики» [10, с. 98].

Натомість Ю. Габермас виходив із розуміння ідеології як певного ментального продукту суспільства, який є умовою комунікації, тісно пов'язаною з системою суспільних зав'язків. Під «системою ментальності (ментальним продуктом)» вчений розуміє норми та правила поведінки громадян, тонкий смак і такт спілкування, мову, манери, різноманітні відмінні риси групової та соціальної приналежності, духовних цінностей, очікувань, вірувань. Ця система є структурним складником ідеології, яка закладає певний комунікативний дискурс у суспільстві, у межах якого тематизуються та проблематизуються теоретичні та практичні питання, приймаються або ж відхиляються на основні аргументації окремі положення державної політики. Тож ідеологія як певний комунікативний інструмент реалізації державної політики забезпечує своєрідну легітимацію норм, знань, цінностей, тобто різного роду універсалій, які мають враховувати у своїй діяльності інститути демократії, гласності та відкритості, на яких має базуватися розвиток відкритого суспільства. Виходячи з цього, стратегічне призначення ідеології як комунікативного інструменту реалізації державної політики вчений вбачав у посиленні довіри громадян до держави як інституту реалізації їх інтересів [11, с. 122].

Вочевидь державницька ідеологія має стати ефективним засобом суспільної консолідації та питомим тлом для духовно-ціннісної комунікації громадян щодо напрямів розбудови країни на майбутнє. Також державницька ідеологія містить значний потенціал для зміцнення внутрішньої та зовнішньої безпеки країни. Вона є підґрунтям для створення та упровадження технологій керування репутацією державних органів, пов'язаних із легітимністю та безпечним функціонуванням політичної сфери. Вони включають технології політичної міфологізації, політичної ритуалізації, політичної номіналізації, технології виробництва і використання функціональної символіки, технології позиціонування, технології керування увагою, емоціями та переживаннями [12, р. 129].

Загалом державницька ідеологія має дворівневу структуру. Однією з базових засад першого рівня є надання легітимації державі як суспільному інституту. Динамічно може розвиватися лише суспільство, яке має ідеологічний стрижень, зрозумілий кожному громадянину. Базовими засадами другого рівня є необхідність становлення політичної нації, громадянського суспільства, демократизація суспільних взаємин. Ця необхідність зумовлюється об'єктивними законами суспільного розвитку, які свідчать, що країни, котрі

пішли цим шляхом, домоглися найбільшого успіху. Становлення таких засад гарантує забезпечення суспільної злагоди і миру [13, с. 66].

У нашому розумінні, для конкретизації поняття «державницька ідеологія» вкрай важливо враховувати ціннісний аспект. Ціннісні орієнтації – найважливіший складник масової свідомості, що визначає реакцію людей на явища дійсності й спрямування їх поведінки. У сучасних умовах посилюється їх роль як мотиваторів дій соціальних спільнот. Великого значення набувають всі групи цінностей (політичні, правові, економічні, духовні), які мають забезпечувати безпеку людини, суспільства, держави, регіону, людства. Серед вищезначних цінностей провідну роль для створення державницької ідеології відіграють саме політичні цінності.

В. Андрущенко визначає політичні цінності як політично значущі явища, процеси, основи, сторони політичного життя, феномени політичної свідомості. Такими цінностями він вважає демократію, гуманізм, солідарність, суверенітет, волю, рівність, справедливість, гідність тощо [13, с. 67]. Це цінності саме демократичного суспільства, які є необхідною умовою сталості політичного режиму, відносної стабільності влади.

На переконання М. Головатого, політичні цінності відображають найвищі принципи, які забезпечують злагоду в суспільстві або в окремих соціальних групах стосовно основних напрямів розв'язання проблем, віру в бажаний і найкращий тип політичної системи, у політичну мету, засоби її досягнення та уявлення про них [14, с. 221].

Отже, державницька ідеологія є:

1) рушієм суспільного розвитку – у цьому полягає її ключовий прикладний аспект;

2) вона впливає на легітимацію влади, тобто на здатність певного режиму досягати суспільного визнання і виправдання обраного політичного курсу, прийняття цим режимом політичних рішень, кадрових чи функціональних змін у структурах влади;

3) ідеологія стає дороговказом і системою координат для людини і суспільних груп загалом, забезпечує відчуття єдності в інтересах спільної праці [13, с. 68].

Цілком очевидно, що розвиток Української держави потребує світоглядно-ідеологічного проекту, який є підґрунтям вироблення стратегії національного державотворення. Основою такого проекту є національна ідея. На сьогодні основною проблемою для вітчизняної наукової спільноти та українського політикуму є не тільки формулювання змісту національної ідеї, а й утілення її у процесі державотворення. Як відзначають вітчизняні науковці, саме національна ідея повинна стати ціннісним стрижнем об'єднання Українського

народу як світоглядної квінтесенції державницьких та духовних орієнтирів [15, с. 362]. На думку багатьох дослідників, національна ідея як духовний, соціокультурний і політичний феномен може стати тим чинником, за допомогою якого й на підставі якого буде, зрештою, винайдено ефективну модель державотворення, адекватну вимогам ХХІ ст.

І. Курас вважав, що визрівання й оформлення національної ідеї – це першевіток становлення нації, а здобуття політичної і державної самостійності є останнім кроком нації як природно-суспільного феномену [16, с. 125]. На думку С. Телешуна, розроблення і втілення в життя національної ідеї є одним зі складників розбудови Української держави на сучасному етапі, засобом, що може допомогти Україні вийти зі стану перманентної нестабільності [17, с. 76].

Окремі дослідники цілком логічно пов'язують необхідність упровадження державницької ідеології з захистом національних інтересів України. Зокрема, В. Сабадуха доводить, що однією з умов осмислення й реалізації національних інтересів є національна ідеологія. Національні інтереси постають стрижнем національної ідеології та самосвідомості нації. Відсутність чітко сформульованого національного інтересу та національної ідеології дозволяє окремим державним структурам, діячам та політичним лідерам безкарно діяти всупереч національним інтересам. Для подолання суперечностей між національним інтересом та вигодою окремих соціальних груп має бути сформульовано національну державну ідеологію. Вищезначений дослідник вважає, що на роль такої ідеології може претендувати ідеологія персоналізму, яка здатна накреслити нові виміри людського буття. З одного боку, вона наближає політику до людини, а з іншого – ставить політику й політиків під контроль громадянського суспільства та робить потребу самоактуалізації нормою соціально-політичного життя [18, с. 62].

Можна констатувати, що характер національної ідеї, форми артикуляції національних інтересів є відображенням рівня самоусвідомлення нації як неповторного суб'єкта історії, який утверджує право на існування в геополітичному просторі й часі. Своєю чергою, державницька ідеологія є розгорнутою репрезентацією національної ідеї в політико-правовому, духовному, економічному, геостратегічному вимірах.

Висновки. Отже, державницька ідеологія є квінтесенцією національних цінностей, пріоритетів розвитку та набутого духовного й інституційного досвіду Українського народу. В умовах російсько-української війни вона має посилити консолідацію нації як у збройному протистоянні, так і в духовному супротиві. Українське державотворення проходить випробування на міцність у всіх вимірах, у світоглядно-ціннісному зокрема, саме тому важливо утвер-

дживати національно спрямовані цінності в суспільній свідомості. Державницьку ідеологію, на нашу думку, не варто зводити лише до політичних цінностей, вона є комунікативно-аксіологічним підґрунтям для розвитку нації, у першу чергу як духовної спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Миронюк О. І. Необхідність розвитку та затвердження ідеології держави для сучасної та демократичної України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. №3. С. 7–10.
2. Владленова І. В. Концептуальне оформлення поняття «ідеологія»: філософські підходи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. №2 (21). С. 50–57.
3. Головаха Є., Пухляк В. Політична соціалізація в посткомуністичній країні. *Політична думка*. 1994. №2. С. 26–29.
4. Сухарина А. А. Державна та публічна ідеологія: аргументація теоретичного розрізнення. *Політикус* : наук. журн. 2019. №4. С. 4–9.
5. Дедуш О. Ідеологія та національна ідентичність: етнологічний аспект. *Етнічна історія народів Європи*. 2017. Вип. 53. С. 140–144.
6. Макаренко О. М. Ідеологія як засіб соціальної інтеграції, ідентифікації та мобілізації українського суспільства в умовах глобалізації. *Державне будівництво*. 2019. №2. С. 1–12.
7. Конституція України 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.05.2024).
8. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. 488 с.
9. Макаренко О. М. Сутність і роль державної ідеології в розбудові держави в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. №1. С. 268–276.
10. Марущак О. А. Щодо сучасного розуміння та значення ідеології. *Форум Права*. 2020. №61 (2). С. 92–101.
11. Романенко Є. О. Ідеологія як комунікативний інструмент реалізації державної політики. *Економіка та держава*. 2013. №5. С. 120–123.
12. Vysotskyi O. National Security Technologies in the Domestic and Foreign Policy of the State. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*. 2023. №26 (3). P. 126–133.
13. Миклашук І. Державотворча ідеологія як чинник демократичного розвитку України. *Політичний менеджмент*. 2009. №5. С. 63–71.
14. Головатий М. Ф. Соціологія політики : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 504 с.
15. Калиновський Ю. Ю. Національна ідея як віддзеркалення розвитку правосвідомості українського суспільства. *Гілея* : наук. вісн. : зб. наук. пр. 2011. Вип. 44, №2. С. 358–364.
16. Курас І. Національна ідея як першовиток державності. *Українська державність: історія і сучасність* : матеріали наук. конф. Січень 1993 р. / Ін-т національних відносин і політології АН України та ін ; ред. кол. І. Ф. Курас (голова) та ін. Київ : Ін-т систем. досліджень освіти України, 1993. С. 125–127.

17. Телешун С. Проблема формулювання національної ідеї в контексті збереження унітарного державного устрою України. *Людина і політика*. 2000. № 3. С. 76–79.
18. Сабадуха В. О. Національний інтерес та державна ідеологія як умови конституювання української нації. *Актуальні проблеми філософії та соціології* : наук.-практ. журн. 2021. Вип. 30. С. 60–66.

REFERENCES

1. Myroniuk, O. I. (2018). Neobkhidnist rozvytku ta zatverdzhennia ideolohii derzhavy dlia suchasnoi ta demokratychnoi Ukrainy. *Pivdenoukrajnskyi pravnychi chasopys – South Ukrainian Legal Journal*, 3, 7–10 [in Ukrainian].
2. Vladlenova, I. V. (2014). Kontseptualne oformlennia poniattia «ideolohiia»: filosofski pidkhody. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University*, 2(21), 50–57 [in Ukrainian].
3. Holovakha, Ye., Pukhliak, V. (1994). Politychna sotsializatsiia v postkomunistychnii kraini. *Politychna dumka – Political opinion*, 2, 26–29 [in Ukrainian].
4. Sukharyna, A. A. (2019). Derzhavna ta publiczna ideolohiia: arhumentatsiia teoretychnoho rozriznennia. *Politykus: naukovyi zhurnal – Politicus: Scientific Journal*, 4, 4–9 [in Ukrainian].
5. Diedush, O. (2017). Ideolohiia ta natsionalna identychnist: etnolohichni aspekt. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic History of the Peoples of Europe*, issue 53, 140–144 [in Ukrainian].
6. Makarenko, O. M. (2019). Ideolohiia yak zasib sotsialnoi intehratsii, identyfikatsii ta mobilizatsii ukraïnskoho suspilstva v umovakh hlobalizatsii. *Derzhavne budivnytstvo – State Building*, 2, 1–12 [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy (1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Mykhalchenko, M. I. (2004). Ukraina yak nova istorychna realnist: zapasnyi hravets Yevropy. Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].
9. Makarenko, O. M. (2013). Sutnist i rol derzhavnoi ideolohii v rozbudovi derzhavy v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Current Problems of Public Administration*, 1, 268–276 [in Ukrainian].
10. Marushchak, O. A. (2020). Shchodo suchasnoho rozuminnia ta znachennia ideolohii. *Forum Prava – Law Forum*, 61(2), 92–101 [in Ukrainian].
11. Romanenko, Ye. O. (2013). Ideolohiia yak komunikatyvnyi instrument realizatsii derzhavnoi polityky. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the State*, 5, 120–123 [in Ukrainian].
12. Vysotskyi, O. (2023). National Security Technologies in the Domestic and Foreign Policy of the State. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 26(3), 126–133.
13. Myklashchuk, I. (2009). Derzhavotvorcha ideolohiia yak chynnyk demokratychnoho rozvytku Ukrainy. *Politychnyi menedzhment – Political Management*, 5, 63–71 [in Ukrainian].

14. Holovaty, M. F. (2003). *Sotsiologhiia polityky: navch. posibnyk*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
15. Kalynovskyi, Yu. Yu. (2011). Natsionalna idea yak viddzerkalennia rozvytku pravosvidomosti ukrainskoho suspilstva. *Gileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats – Gileia: Scientific Bulletin. Collection of Scientific Works, issue 44, 2, 358–364* [in Ukrainian].
16. Kuras, I. (1993). Natsionalna idea yak pershovytok derzhavnosti. *Ukrainska derzhavnist: istoriia i suchasnist: proceedings of the Scientific and Practical Conference. In-t natsionalnykh vidnosyn i politolohii AN Ukrainy ta in.; Red. kol. I. F. Kuras (hol.) ta in.* Kyiv: In-t systemnykh doslidzhen osvity Ukrainy, 125–127 [in Ukrainian].
17. Teleshun, S. (2000). Problema formuliuvannia natsionalnoi idei v konteksti zberezhenia unitarnoho derzhavnogo ustroiu Ukrainy. *Liudyna i polityka – Man and Politics, 3, 76–79* [in Ukrainian].
18. Sabadukha, V. O. (2021). Natsionalnyi interes ta derzhavna ideologhiia yak umovy konstytuiuvannia ukrainskoi natsii. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologhi: Naukovo-praktychnyi zhurnal – Current Problems of Philosophy and Sociology: Scientific and Practical Journal, issue 30, 60–66* [in Ukrainian].

Kalynovskyi Yurii Yuriyovych, Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Zorkin Roman Yuriyovych, Senior Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy, Ivan Kozhedub National Air Force University, Kharkiv, Ukraine

SPIRITUAL-VALUE POTENTIAL OF STATE IDEOLOGY: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS

The essential characteristics of the concept «state ideology» in the spiritual and value dimension are investigated. It is proven that state ideology is not exclusively a political phenomenon but represents a phenomenon of the spiritual development of the Ukrainian people. It is noted that state ideology should embody the national idea and national interests at the current stage of domestic state-building.

Keywords: ideology, state ideology, national idea, national interests, national values, ideologemes, political values.

Павленко Жанна Олександрівна, кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: pavlenko@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6408-4299

Кликов Олександр Ігорович, аспірант кафедри філософії, Національний
юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: o.i.klykov@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0005-1366-2374

ЛОГІЧНИЙ СТИЛЬ АНАЛІЗУ ТЕКСТОВОЇ ТА ІНШОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТЕСТІВ НА ЗАГАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті обґрунтовано ефективність використання логічної методології для розв'язання тестових завдань в умовах дефіциту часу. Для цього здійснено загальну класифікацію тестових завдань, виділено наочні та інші методи їх розв'язання, узагальнено методіку розв'язання на основі кодування наявної інформації, аналізу й зіставлення логічних конструкцій для виявлення суперечності, порушення повноти й цілісності тощо.

Ключові слова: *тест на загальні компетентності, тест загальних навчальних правничих компетентностей, логічна методологія, навчальні дисципліни логічного циклу, практична логіка.*

Постановка проблеми. Розвиток логічного мислення дозволяє закласти фундамент для розуміння основ більшості наук. Така база є необхідною для того, щоб адаптуватися до реалій сучасного техногенного суспільства. Способи побудови міркувань і їх використання, які були стабільними протягом тривалого періоду, під впливом подій технологічного періоду останніх років викликають особливий інтерес. Здатність і вміння аналізувати великі масиви різної інформації й займатися її творчою переробкою в умовах дефіциту часу стають можливими шляхом встановлення логічної структури великого різноманіття фрагментів інформації та її джерел.

У 2015 р. в Україні було розпочато масштабне тестування з метою оцінки рівня інтелектуального розвитку (логічне, абстрактне, вербальне мислення),

психологічної готовності, швидкості мислення, комунікабельності та інших професійних якостей при відборі кандидатів на державну службу. Таке тестування в Україні отримало назву «тестування загальних здібностей та навичок». З 2017 р. в освіті обов'язковим стало складання тесту загальних навчальних правничих компетентностей (далі ТЗНПК) при вступі на навчання на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 081 «Право». З 2022 р. тестування загальних навчальних компетентностей (далі ТЗНК) стало обов'язковим також для вступників на магістерський рівень освіти за спеціальностями: «Соціальні та поведінкові науки», «Журналістика», «Управління та адміністрування», «Публічне управління та адміністрування», «Міжнародні відносини».

ТЗНК призначено для диференціації учасників за рівнями сформованості в них загальних навчальних компетентностей і дозволяє встановити не лише здатність до вирішення певних завдань, а й визначити здатність це робити в умовах обмеженого часу. ТЗНК станом на травень 2024 р. охоплює 33 завдання, його структура складається з двох компонентів: вербально-комунікативного (містить 18 завдань) і логіко-аналітичного (містить 15 завдань). На виконання тесту відводять 75 хвилин. Тест містить завдання двох форм: 10 завдань на заповнення пропусків у мікротекстах; 23 завдання з вибором однієї правильної відповіді. Завдання укладають відповідно до програми тесту загальних навчальних компетентностей, яка затверджена наказом Міністерства освіти і науки України № 158 від 11 лютого 2022 р.

Завдання вербально-комунікативного компонента передбачають тестування здібностей особи до пошуку, сприйняття, аналізу, інтерпретації й оцінки різноманітної інформації, представленої в текстовій формі; структуровано й аргументовано висловлювати свої думки, покращувати написане з метою досягнення комунікативної мети; здійснювати конструктивну взаємодію на основі законів, принципів, максим, правил, стратегій і тактик комунікації. Завдання логіко-аналітичного компонента передбачають тестування здібностей аналізувати інформацію, критично оцінювати її обґрунтування, оцінювати факти, які посилюють або послаблюють аргументацію; застосовувати різні форми мислення для побудови абстрактних моделей реальних проблем з метою їх дослідження й розв'язання; аналізувати, представляти дані в символічній, табличній, графічній тощо формах, а також перетворювати дані з однієї форми в іншу [1].

При оцінюванні рівня вербального мислення особи, яка складає тести на загальні компетентності, перевіряються здібності, які є необхідними як для академічних занять, так і для виконання завдань у професійній сфері, зокрема здатності до розуміння й аналізу складних текстів, до точного й системного

мислення, до аналізу структури міркувань, виділення ключових понять, встановлення їх змісту й обсягу та співвідношень з іншими поняттями в тексті, який аналізується тощо. Вербально-комунікативний компонент тесту часто викликає складнощі у тих, хто складає це випробування. Вони пов'язані як із громіздкістю й плутаністю речень, незрозумілістю й плутаниною слів, великими обсягами текстів, так і з дефіцитом часу на аналіз альтернативних відповідей.

Правила логіки можуть бути використані при розв'язанні всіх типів завдань на вербальне мислення. Треба зазначити принципове непогодження з думкою деяких фахівців стосовно того, що для виконання тестів «не потрібне володіння вузькопредметними знаннями: достатніми є базові знання з математики, природничо-наукових і соціально-гуманітарних дисциплін, а також розуміння основних понять відповідних галузей в обсягах, які необхідні кожній освіченій особистості для активного життя в сучасному соціумі як мислячому й відповідальному громадянину» [1], оскільки для розв'язання цих тестів необхідним (хоча й недостатнім) є знання основних форм, законів, правил і методів науки логіки. Враховуючи те, що тестування відбувається в стресових умовах дефіциту часу, для вдалого складання цих тестів потрібно вміння застосовувати на практиці знання методів науки логіки стосовно аналізу текстової й інших форм подання інформації.

Оволодінню логічною методологією і методикою розв'язання тестових завдань потрібно навчатися. Як показала практика проведення подібних тестувань, українське суспільство в умовах воєнного стану виявилось недостатньо готовим до подібного роду випробувань, рівень складності тестових завдань і прохідний пороговий бал у 2022–2023 рр. були знижені. Але це не означає, що рівень складності завдань буде низьким і в подальшому, оскільки до 2022 р. рівень складності завдань як академічних, так і професійних тестів, навпаки, поступово підвищувався. Тому у зв'язку з загальнообов'язковістю такого тестування для студентів гуманітарних спеціальностей і кандидатів на посади державної служби необхідне адаптування викладання дисциплін логічного циклу до завдань, які постали в суспільстві.

Для скорочення, означення контурів нової парадигми викладання дисциплін логічного циклу можна використовувати умовний термін «практична логіка», під яким розуміється цілеспрямоване використання логічного знання для аналізу й розв'язання значущих для людини проблем – розумових, поведінкових, комунікативних. Основне припущення практичної логіки полягає в тому, що людина є не лише мислячою, а також комунікативною і дійовою. Завдяки такій спрямованості практичної логіки, яка перебуває в тісному взаємозв'язку з усіма гуманітарними дисциплінами, для створення універ-

сальних ефективних моделей доцільно використовувати, окрім власне логічних методів, також і математичні, зокрема мови теорії ймовірностей, теорії груп, теорії графів тощо. Досвід використання аналізу інформації за допомогою логічного подання демонструє, що деякі конструкції мають переваги перед іншими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розроблення концепції, програми і специфікації тестів на загальні компетентності та вивчення зарубіжного досвіду і доцільності його впровадження в освіту й професійну діяльність було присвячено низку праць українських науковців, зокрема Т. Вакуленко [2], О. Ляшенко [3; 4], С. Ракова [5; 6], Л. Рябовол [7], В. Терещенко [5; 6] та ін. Дослідженню логічного знання як методологічного інструментарію для розв'язання тестів на загальні компетентності присвячено праці С. Качурової [8], І. Матюшиної [9], Ж. Павленко [10; 11], О. Тягла [12], О. Щербини [13], О. Юркевич [11; 14; 15] та ін.

Формулювання цілей. Метою дослідження є логіко-методологічний аспект аналізу тестів на загальні компетентності, а саме використання логічних конструкцій для з'ясування питань, які альтернативи доступні при логічному поданні текстової та іншої інформації, як подані основні змістовні блоки і їх взаємозв'язки (варіанти взаємозв'язків), яким чином треба використовувати логічне подання, яку методика доцільно застосувати при вирішенні певних завдань, для того щоб навчити використанню логічного стилю аналізу текстової та іншої інформації в умовах дефіциту часу, не заглиблюючись у теоретико-доказові тонкощі, а також класифікація тестових завдань.

Виклад основного матеріалу. Логіки досліджують умови, за яких з тих чи інших засновків люди роблять ті чи інші висновки. Використання символічних методів у логіці виявило, що вона вивчає не природні процеси, не мислення як процес психічної діяльності, а правила, норми переходу від одних суджень до інших, що забезпечують при істинності вихідних суджень (засновків) істинність отриманого судження (висновку). Логіка ґрунтується на об'єктивних відношеннях, що складаються між результатами абстрагуючої пізнавальної діяльності людей. Поза мовою ці відношення не існують, лише в мові вони отримують своє вираження. Якщо розглядати співвідношення ремесла, мистецтва й науки з боку мови, яка використовується, то відмінність науки полягає в тому, що вона не зупиняється на стадіях відчуття, сприйняття й уявлення, як ремесло або мистецтво, а потребує розвитку понять і термінів.

Наука відрізняється від ремесла співвідношенням формального знання, яке зафіксовано в письмових документах, і неформального знання, яке або не може бути передано, оскільки воно індивідуально накопичене майстрами,

до нього практично немає доступу, тому що його носії не можуть пояснити те, як вони виконують свою роботу; або якщо і може бути передане, але передається безпосередньо від вчителя до учня лиш у процесі тривалої спільної роботи за принципом: «роби, як я!». Неформальне знання характеризується ознакою неявиності. Формальне знання передається в рамках традиційної педагогічної процедури, за підручниками, що містять виклад наукових теорій, «класичні» зразки вирішення для цієї парадигми задач і специфічний знаково-символьний апарат. Верхівка формального знання – формалізовані знання. Під формалізацією розуміють запис знань обраною мовою подання знань. Іншими словами, це формалізована інформація, на яку посилаються або яку використовують у процесі висновлення. Формальне знання не виключає наявності в ньому неявного знання, яке є складноформалізованим.

Під терміном «логічний стиль аналізу текстової інформації» будемо розуміти цілеспрямоване використання логічного знання для розв'язування значущих для людини проблем – розумових, поведінкових, комунікативних. Іншими словами, у цьому контексті його можна позначити як практичну логіку. Одразу зазначимо, що цей термін не розглядається як спеціальний розділ науки логіки. Як об'єкт практичної логіки розглядається універсум існування людини, тобто все те, що пов'язано з її роздумами, волею і діями і сприймається нею відповідно до своїх потреб та інтересів, як «своє» або «не своє», «потрібне» або «непотрібне», «бажане» або «небажане» тощо. Синтетичний характер практичної логіки пов'язано як з об'єктом, так і з методами, що використовуються для дослідження об'єкта.

Дослідження універсуму існування людини, законів його формування і трансформацій складає специфічний предмет практичної логіки, оскільки відомо, що поведінка людини становить функцію зміни універсуму її існування. Основне припущення практичної логіки полягає в тому, що людина є не лише мислячою, а також комунікативною і дійовою. Завдяки такій спрямованості практичної логіки, яка виходить за рамки формального знання, перебуває в тісному взаємозв'язку з усіма гуманітарними дисциплінами, для створення універсальних ефективних моделей доцільно використовувати окрім власне логічних методів, також і математичні, зокрема мови теорії ймовірностей, теорії груп, теорії графів тощо. Практична логіка є логікою за предметом, синтетичною за методом.

Практична логіка має багато спільного з теорією аргументації стосовно об'єкта, предмета, методів, цілей, історії розвитку цих галузей знань. Зокрема, можна провести аналогію між практичною логікою та теорією аргументації як між складними міждисциплінарними галузями знань, що своїм корінням сягають періоду античності. У теорії аргументації існує велика кількість кон-

цепцій, у рамках кожної з яких можна виділити ряд певних підходів, різноманітність яких пов'язано як з об'єктом аргументації, так і з методами, які використовуються для дослідження об'єкта [16, с. 56]. Практична логіка також, імовірно, не обмежиться одним підходом. Наприклад, для певного кола завдань, можливо, доцільно буде розглядати моделі практичної логіки аргументації. Це також доводить умовність терміну, який використовується для поставлених цілей.

Моделі практичної логіки створюються з урахуванням не лише того, що людина є мислячою, комунікативною і дійовою. Людина є головним елементом соціального, технічного й інформаційного прогресу. Знання про те, як людина буде думки, приймає рішення і діє в суспільстві, стають, без перебільшень, головною умовою її виживання. Людина стає головною темою наукового пізнання, і в такому сенсі практична логіка звертається до античних джерел розуміння логіки як специфічної діяльності суб'єкта, який пізнає, що спрямована на створення, трансформацію, корекцію і розшифровку смислів соціальних і природних явищ.

Практична логіка може запропонувати єдину техніку аналізу вихідної інформації на основі її кодування, яка дозволить розв'язати всі дедуктивні і недедуктивні завдання, що виникають у практичній діяльності. Кодування відрізняється від формалізації суджень, прийнятої в логіці, оскільки при кодуванні ми будемо використовувати як природну мову, так і символи мови логіки висловлювань, для того щоб максимально спростити і скоротити надання інформації. Також при кодуванні інформації будемо вважати будь-які судження складними. Тобто прості, загальні за кількістю судження кодуємо як імплікативні, а часткові за кількістю – як кон'юнктивні. Наприклад, судження «усі водолази бояться висоти» закодуємо таким чином: водолази \rightarrow бояться висоти; «хто не боїться висоти – не водолаз» закодуємо: \sim бояться висоти $\rightarrow \sim$ водолаз.

Використання кодування в моделях аналізу вихідної інформації спрямоване на розв'язання певного кола завдань, що постають перед фахівцями гуманітарних спеціальностей у професійній діяльності й мають допомогти, зокрема, тим, хто готується до тестування загальної компетентності, швидко оволодіти навичками і вміннями (техніками) розв'язання завдань, наочними (графічними) методами аналізу інформації, деякими методами теорії ймовірностей, які є ефективними для досягнення мети. Використання кодування дозволяє, по-перше, заощадити час на пошук рішення і, по-друге, не пропустити деталі, які прямо впливають на результат, оскільки дозволяє не занурюватися в зміст думок, а використовує систему, яка дає можливість працювати лише з формою. Використання такої методики дозволяє шляхом кодування

інформації переводити зміст думки в стандартну форму і економити час на правильне розв'язання завдань.

Розгляньмо приклади використання кодування інформації для розв'язання завдань на висновлення з тестових зошитів ТЗНПК [17]. Навіть якщо особа, яка складає тести забула структуру і правила дедуктивних умовиводів, на основі кодування вона з легкістю впорається з подібними завданнями в стресових умовах.

1. Григорій Сковорода: ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши разом з ним і двох-трьох ворогів. Яке з наведених нижче тверджень логічно випливає з твердження Григорія Сковороди?

А Не буває людини, у якої є друзі, а ворогів немає. **Б** Для того щоб віднайти хоча б одного друга, достатньо нашукати собі принаймні двох-трьох ворогів. **В** Чим більше в людини ворогів, тим більше в неї друзів. **Г** Чим більше в людини друзів, тим більше в неї ворогів. **Д** Не буває такої людини, у якої немає друзів, а вороги є.

Закодуємо дані: \sim ворогів \rightarrow \sim друзів, а також альтернативні відповіді: **А** друзі \rightarrow вороги (зовнішнє заперечення змінює знак у другій частині судження). **Б** вороги \rightarrow друзі. **В, Г** – судження про відношення. **Д** \sim друзів \rightarrow \sim ворогів. Серед відповідей потрібно знайти рівнозначне судження шляхом безпосереднього умовиводу (перетворення, обернення, протиставлення предикату). Якщо використовувати кодування, то пам'ятаємо, що рівнозначне до імплікативного судження буде таке, у якому виконано 2 зміни із 3 можливих: зміна знаків, зміна місць частин судження, додавання / прибирання слова «тільки». По коду очевидно, що логічно випливає з \sim ворогів \rightarrow \sim друзів судження у відповіді **А** друзі \rightarrow вороги, у якому в обох частинах судження поміняли знаки і місця.

2. Декан: кожен із наших студентів вивчає на вибір іноземні мови (одну або декілька): англійську, німецьку, японську, китайську. Деякі студенти вивчають одночасно англійську мову й німецьку, жоден зі студентів не вивчає одночасно німецьку й китайську, а кожен студент, який вивчає японську, вивчає також і китайську. Яке з наведених нижче тверджень логічно випливає з тверджень декана?

А Деякі студенти, які вивчають англійську мову, не вивчають японської. **Б** Жоден зі студентів, які вивчають англійську мову, не вивчає китайську. **В** Деякі студенти вивчають німецьку мову, але не вивчають англійської. **Г** Деякі студенти, які вивчають англійську мову, вивчають японську мову. **Д** Жоден зі студентів не вивчає одночасно трьох мов.

Закодуємо засновки 1) \exists (англійську*німецьку); 2) німецьку \rightarrow \sim китайську; 3) японську \rightarrow китайську. У наведеному прикладі маємо прогресивний полісилогізм, висновок якого слідує за правилами 2 фігури категоричного

силіогізму. Продемонструємо розв'язання цього завдання на основі кодування. Із засновків: 2) німецьку $\rightarrow \sim$ китайську; 3) японську \rightarrow китайську впливає висновок японську $\rightarrow \sim$ німецьку, який стає засновком для силіогізму: японську $\rightarrow \sim$ німецьку. 1) \exists (англійську*німецьку) і отримуємо висновок \exists (англійську* \sim японську). Правильна відповідь А, яку отримали на основі кодування, що вочевидь економить час і спрощує розв'язання завдання.

Для розв'язання тестових завдань, окрім кодування, рекомендується використовувати наочні (графічні) методи, які в результаті візуалізації створюють графічний образ аналізованої інформації і демонструють наявність закономірностей у вихідних даних. Графічні методи аналізу інформації дозволяють вийти за рамки шаблонів, «намалювати» схеми за наявними даними і на їх основі «побачити» рішення, тим самим не втрачаючи зайвого часу, отримати правильний результат шляхом візуалізації. Використання кодування і графічних методів дає найкращий результат. Як приклад використання кодування й наочних методів розв'язання тестових завдань розгляньмо наступне завдання [17].

Прокурор: Слідством встановлено, що злочину передували чотири події X, Y, Z, V, і виявлено групу осіб, підозрюваних у цьому злочині. У результаті слідчих дій було також встановлено, що жоден із підозрюваних, який не був учасником події X, не був і учасником події Y, а всі учасники події V були учасниками події Z, а також що серед учасників події X не було учасників події Z. Істинність якого твердження логічно випливає з наведеної інформації прокурора?

А Жоден із підозрюваних не був учасником події V й події X. **Б** Деякі підозрювані брали участь у події Z, однак не брали участі в події V. **В** Деякі підозрювані брали участь у події X, однак не брали участі в події Y. **Г** Деякі підозрювані брали участь принаймні в трьох із подій X, Y, Z, V. **Д** Деякі підозрювані брали участь тільки в одній із подій X, Y, Z, V.

Закодуємо надану інформацію. $\sim X \rightarrow \sim Y$, $V \rightarrow Z$, $X \rightarrow \sim Z$. Використовуємо закон контрапозиції для першого судження, щоб позбутись заперечення: $Y \rightarrow X$. Якщо зобразити ці відношення на діаграмах Ейлера (рис.1, рис. 2), то рішення завдання стає очевидним: відповідь А $V \rightarrow \sim X$.

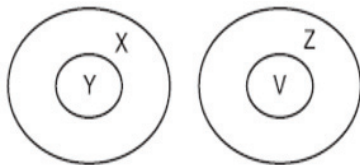

Рис. 1

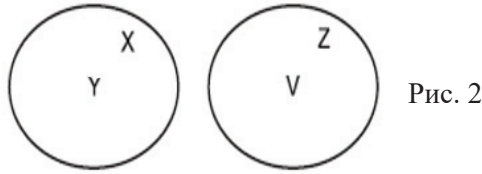

Рис. 2

Використання методів теорії ймовірностей і знання її основних формул дають можливість шляхом елементарних обчислень дійти правильного висновку в умовах дефіциту часу. Як приклад розгляньмо наступне завдання з зошити ТЗНПК [17].

Ситуація. На виставці квітів нові сорти орхідей призначили оцінювати суддю Квітка, хоча він і спеціалізується на оцінюванні тюльпанів. Оскільки Квітко погано розуміється на орхідеях, то свої оцінки він виставляє, користуючись не «Квітникарським кодексом», а правилами, які сам установив. Шкала оцінок, яку використовує суддя Квітко, п'ятибальна: А, В, С, D, Е, де А – найвища оцінка, а Е – найнижча. Йому потрібно оцінити за цією шкалою п'ять нових сортів орхідей: О1, О2, О3, О4 та О5.

1. Скількома різними способами суддя Квітко може розставити оцінки так, щоб жодні два сорти орхідей не отримали одну й ту саму оцінку?

А 32. Б 60. В 64. Г 100. Д 120.

Кількість перестановок без повторень з n елементів $P_n = N!$ У нашому випадку $N = 5$, отже кількість способів дорівнює $5! = 120$.

2. Скількома різними способами суддя Квітко може розставити оцінки так, щоб жодні два сорти орхідей не отримали одну й ту саму оцінку, а крім того, сорт О1 отримав більш високу оцінку, ніж сорт О2?

А 32. Б 60. В 64. Г 100. Д 120.

Якщо О1 отримає оцінку А, то маємо $4!$ способів, якщо О1 отримає оцінку В, то маємо $3 \cdot 3!$, якщо О1 отримає оцінку С, то маємо $2 \cdot 3!$ способів, якщо О1 отримає оцінку D, то маємо $3!$ способів. Отже, при заданих умовах кількість способів: $4! + 3 \cdot 3! + 2 \cdot 3! + 3! = 24 + 18 + 12 + 6 = 60$.

3. Скількома різними способами суддя Квітко може розставити оцінки так, щоб усі п'ять сортів орхідей отримали найвищі оцінки – А та В?

А 32. Б 60. В 64. Г 100. Д 120.

За умови використання лише двох оцінок для 5 сортів отримуємо $2^5 = 32$ способів.

Для узагальнення методик розв'язання тестових завдань виділимо їх основні види (таблиця).

Компоненти тесту	Види завдань	Методика розв'язання
Вербально-комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> • відновлення висловлювань; • аналогії; • проведення міркувань (істинність – хибність); • силогізми; • доведення і спростування; • послаблення / підсилення аргументації; • розуміння прочитаного і правила висновку. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Закодувати вихідну інформацію. 2. За потреби відновити відсутню інформацію, для чого з'ясувати структуру умовиводу, привести умовивід до стандартної форми, перевірити структуру на відповідність до правил логіки. 3. Обрати метод вирішення завдання (графічний, табличний, за допомогою числень, шляхом перетворення класичних формул, використання основних формул комбінаторики тощо).
Логіко-аналітичний	<ul style="list-style-type: none"> • Розташування; • логічні послідовності; • висновки з діаграм; • висновки з таблиць; • основні формули комбінаторики 	<ol style="list-style-type: none"> 4. Виконати аналіз і оцінку отриманих формальних моделей на відповідність до умов завдання. 5. Якщо отриманий результат відповідає умовам, то обираємо даний варіант рішення, якщо ні, то повертаємось на крок 1.

Висновки. Оптимальною технікою розв'язання завдань тесту на загальні компетентності є така, що ґрунтується на основі логічного підходу й націлена на розвиток практичних навичок мислити та приймати рішення. Для формування загальних компетентностей для гуманітарних спеціальностей важливим є вивчення дисциплін логічного циклу, у межах яких закладаються важливі для особи здатності мислити вербальними й знаково-символічними образами, оперувати логічними категоріями, структурувати інформацію, здійснювати основні мисленнєві операції тощо. З метою розроблення єдиної техніки розв'язання завдань тесту на загальні компетентності доцільно використовувати умовний термін «практична логіка».

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Програми тесту загальної навчальної компетентності єдиного фахового вступного випробування : наказ М-ва освіти і науки України

- від 11.02.2022 № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0158729-22#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
2. Вакуленко Т. С. Світовий досвід використання тестів здатностей при вступі до ВНЗ. *Вивчаємо українську мову та літературу* : наук.-метод. журн. 2012. № 12 (304). С. 35–37.
 3. Ляшенко О. І., Раков С. А. Тест загальної навчальної компетентності: основні засади і результати пілотування. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 2. С. 27–35.
 4. Ляшенко О. Тест загальної навчальної компетентності: новий погляд на стару проблему. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2015. Вип. 2 (2). С. 245–251. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudru_2015_2\(2\)_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudru_2015_2(2)_31) (дата звернення: 30.05.2024).
 5. Раков С. А., Терещенко В. М. Тест загальної навчальної правничої компетентності (ТЗНПК) як блок єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) у системі вступу на другий (магістерський) рівень вищої освіти за спеціальностями 081 «Право» та 293 «Міжнародне право». Інформаційні матеріали. Київ, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2019/2019/09/njtznpkbukletrozshireny2019ukr1.pdf> (дата звернення: 30.05.2024).
 6. Раков С., Терещенко В. Впровадження тесту загальної навчальної правничої компетентності (ТЗНПК) як спосіб підвищення ефективності та справедливості відбору вступників на магістерські програми за спеціальностями 081 «Право». *Право України*. 2017. № 10. С. 120–129.
 7. Рябовол Л. Т. Тестування загальної навчальної правничої компетентності (ТЗНПК): деякі дискусійні аспекти проблеми». *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 340–345.
 8. Качурова С., Невельська-Гордєєва О. Логіко-методичний аналіз завдань ТЗНПК. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4. С. 128–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_4_13 (дата звернення: 30.05.2024).
 9. Матюшина І. І. Магістерський тест навчальної компетентності Versus. Тест загальної навчальної правничої компетентності: порівняльна характеристика. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видав. дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 28–30.
 10. Павленко Ж. О. Логіка: практикум з розв'язання тестів на загальні компетентності : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 268 с.
 11. Юркевич О. М., Павленко Ж. О. Підготовка до складання ТЗНПК в завданнях та рішеннях: логічний підхід : навч. посіб. Вид. 4-те, доповн. та переробл. Харків : Контраст, 2022. 236 с.
 12. Тягло О. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2 (21). С. 240–257. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29290> (дата звернення: 30.05.2024).

13. Щербина О. Ю. Логічне моделювання та юридична аргументація. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2014. Вип. 1. С. 50–53.
14. Yurkevych O. M., Pavlenko Zh. O. General educational legal competency tests: logical-methodological instruments and e-course for entrance tests preparation. *Information Technologies and Learning Tools*. 2021. Vol. 83, №3. P. 314–323. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3518/1812> (дата звернення: 30.05.2024).
15. Yurkevych O. M., Pavlenko Zh. O. Testing of general educational competencies in higher education: logical and methodological support. *Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching: scientific monograph*. Riga : Baltija Publishing, 2023. P. 468–481. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-315-6-22>.
16. Павленко Ж. О., Кликов О. І. Об'єкт аргументації в правовому контексті: основні концепції й підходи. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр.* 2023. №2 (57). С. 106–119. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.57.276666>.
17. ЗНО-ОНЛАЙН. ТЗНК. 2024. URL: <https://zno.osvita.ua/master/tznpk/> (дата звернення: 30.05.2024).

REFERENCES

1. Pro zatverdzhennia Prohramy testu zahalnoi navchalnoi kompetentnosti yedynoho fakhovoho vstupnogo vyprobuvannia: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 11.02.2022. №158. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0158729-22#Text>.
2. Vakulenko, TS. (2012). Svitovyi dosvid vykorystannia testiv zdatnosti pry vstupi do VNZ. *Vyvchajemo ukrainsku movu ta literaturu – We study the Ukrainian language and literature*, 12(304), 35–37 [in Ukrainian].
3. Liashenko, O. I., Rakov, S. A. (2012). Test zahalnoi navchalnoi kompetentnosti: osnovni zasady i rezultaty pilotuvannia. *Pedahohika i psykhohiia – Pedagogy and psychology*, 2, 27–35 [in Ukrainian].
4. Liashenko, O. (2015). Test zahalnoi navchalnoi kompetentnosti: novyi pohliad na staru problemu. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny – Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna*, 2(2), 245–251. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2015_2\(2\)__31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2015_2(2)__31) (data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian].
5. Rakov, S. A., Tereshchenko, V. M. (2019). Test zahalnoi navchalnoi pravnychoi kompetentnosti (TZNPK) yak blok yedynoho fakhovoho vstupnogo vyprobuvannia (IeFVV) u systemi vstupu na druhyi (mahisterskyi) riven vyshchoi osvity za spetsialnostiamy 081 «Pravo» ta 293 «Mizhnarodne pravo». *Informatsiini materialy*.

- Kyiv, URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2019/2019/09/njtznpkbukletrozshireniy2019ukr1.pdf> [in Ukrainian].
6. Rakov, S., Tereshchenko, V. (2017). Vprovadzhenntia testu zahalnoi navchalnoi pravnychoi kompetentnosti (TZNPK) yak sposib pidvyshchennia efektyvnosti ta spravedlyvosti vidboru vstupnykiv na mahisterski prohramy za spetsialnostiamy 081 «Pravo». *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 10*, 120–129 [in Ukrainian].
 7. Riabovol, L. T. (2018). Testuvannia zahalnoi navchalnoi pravnychoi kompetentnosti (TZNPK): deiaki dyskusiini aspekty problemy». *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law, 2*, 340–345 [in Ukrainian].
 8. Kachurova S., Nevelska-Hordieieva O. (2017). Lohiko-metodychnyi analiz zavdan TZNPK. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 4*, 128–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_4_13 [in Ukrainian].
 9. Matiushyna, I. I. (2022). Mahisterskyi test navchalnoi kompetentnosti Versus test zahalnoi navchalnoi pravnychoi kompetentnosti: porivnialna kharakterystyka. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava): proceedings of the scientific and practical conference. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», T. 1*, 28–30 [in Ukrainian].
 10. Pavlenko, Zh.O. (2024). Lohika: praktykum z rozviazannia testiv na zahalni kompetentnosti: navch. posib. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
 11. Yurkevych, O. M., Pavlenko, Zh.O. (2022). Pidhotovka do skladannia TZNPK v zavdanniah ta rishenniakh: lohichnyi pidkhid: Navchalnyi posibnyk. Vydannia chetverte, dopovnene ta pereroblene. Kharkiv: Kontrast [in Ukrainian].
 12. Tiahlo, O. (2017). Dosvid zasvoiennia krytychnoho myslennia v ukrainskii vyshchii shkoli. *Filosofii osvity – Philosophy of education, 2(21)*, 240–257. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29290> [in Ukrainian].
 13. Shcherbyna, O. Yu. (2014). Lohichne modeliuvannia ta yurydychna arhumentatsiia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofii. Politolohiia – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Philosophy. Politicalology, 1*, 50–53 [in Ukrainian].
 14. Yurkevych, O. M., Pavlenko, Zh.O. (2021). General educational legal competency tests: logical-methodological instruments and e-course for entrance tests preparation. *Information Technologies and Learning Tools, 83(3)*, 314–323. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3518/1812>.
 15. Yurkevych, O. M., Pavlenko, Zh.O. (2023). Testing of general educational competencies in higher education: logical and methodological support. *Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching: scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing, 468–481. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-315-6-22>.
 16. Pavlenko Zh. O., Klykov O. I. (2023). Ob'iekt arhumentatsii v pravovomu konteksti: osnovni kontseptsii y pidkhody. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu*

imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofii, filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political science, Sociology, 2(57), 106–119. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.57.276666> [in Ukrainian].

17. ZNO-ONLAIN. TZNK (2024). URL: <https://zno.osvita.ua/master/tznk/> [in Ukrainian].

Pavlenko Zhanna Oleksandrivna, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Klykov Oleksandr Ihorovych, graduate student of the Department of Philosophy Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

LOGICAL STYLE OF ANALYSIS OF TEXT AND OTHER INFORMATION FOR SOLVING TESTS ON GENERAL COMPETENCES

The article substantiates the effectiveness of using the logical style of analyzing text and other information for solving test tasks in conditions of time shortage. For this, a general classification of tasks was carried out, visual and other methods of their solution were selected, a generalized solution method based on the coding of available information, analysis and comparison of logical structures to identify contradictions, violations of completeness and integrity, etc.

Keywords: *test of general competences, test of general educational legal competences, logical methodology, educational disciplines of the logical cycle, practical logic.*

УДК 321.7:323.21

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310729>

Горбань Олена Вікторівна, кандидатка філософських наук,
доцентка, доцентка кафедри правознавства, Полтавський університет
економіки і торгівлі, Україна
e-mail: ogorban56@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-2451-7089

ДЕМОКРАТІЯ У ГЛОБАЛЬНОМУ Й НАЦІОНАЛЬНОМУ ДИСКУРСАХ

У статті зроблено спробу міждисциплінарного дослідження співвідношення форм сучасної демократії з її сутністю в контексті глобального й національного дискурсів. Аргументується пріоритет форм прямої політичної участі над індивідуалізованою відповідно до суверенітету народу в якійсій демократії.

Перспективними напрямками міждисциплінарних досліджень є проблеми балансу форм демократії та убезпечення її від маніпуляцій політичних еліт.

Ключові слова: *політична участь, партисипаторна демократія, деліберативна демократія.*

Постановка проблеми. Демократія характеризується циклічністю трансформацій: від прямої (безпосередньої) в етнічно однорідних античних полісах Греції до представницької (парламентської) в національних різновидах демократії країн західної цивілізації, які модернізувалися в партисипаторних та деліберативних моделях. Під впливом Заходу сформувалися особливі латиноамериканські, азійські, африканські моделі демократії.

Сучасний цикл демократичного транзиту пов'язано з глобалізацією, у якій західний тип демократії трансформується в універсальний (космополітичний) для всіх національних демократій. Це викликає міжцивілізаційні суперечності, які в науці відображаються в міждисциплінарній проблематиці глобального й національного дискурсів демократії. Одним з її аспектів є проблема співвідношення форм політичної участі у партисипаторній та деліберативній моделях демократії з її сутнісним принципом – суверенітетом народу. Науково-практичне значення цього дослідження актуальне в контексті євроатлантичної інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті міждисциплінарного характеру проблематики демократії в глобальному та національному дискурсах авторка дослідила політологічні, соціологічні та правознавчі позиції українських науковців щодо еволюції сучасної демократії. Вихідними позиціями для дослідження стали висновки С. Наумкіної з аналізу зарубіжних концепцій демократії [1], У. Бека про глобальну контрвладу національним демократіям [2], Л. Герасіної про тенденції турбулентного характеру сучасного геополітичного «клімату» [3] та Н. Наталіної про асинхронність демократизації [4].

Аналіз політологічних досліджень форм політичної участі в партисипаторній та деліберативній демократіях здійснювався за публікаціями Ю. Шведа [5], О. Кудіної [7], колективу авторів монографії під керівництвом С. Телешуна [8], публікацій О. Чальцевої [9–10], Р. Балабана [11], Т. Андрійчук [12], А. Бучинської [13], Н. Ротар [14], А. Ковальова [15].

Пов'язану з політичною участю проблему якісного виміру демократії в аспектах її захисту та критерію середнього класу авторка досліджувала за публікаціями О. Косілової [16], Ю. Олійника [17], В. Горбаня й О. Горбань [18], Й. Терборна [19], Є. Головахи [20; 21].

Правознавчий підхід до відповідних досліджень у глобальному й національному дискурсах вивчався за публікаціями В. Процевського та В. Горбаня [6], монографії О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, С. Б. Жданенко та ін. [22], статей Я. Богів [23], В. Горбаня та О. Горбань [27], В. Горбаня [28].

Проблема референдумів окремо вивчалася за матеріалами Національного інституту стратегічних досліджень України [24], Лабораторії законодавчих ініціатив Верховної Ради України [25], експерта «SKL International» М. Ліллестрьома [26].

Невирішеною частиною наукових досліджень загальної проблематики демократії в глобальному й національному дискурсах є співвідношення форм політичної участі народу з його суверенітетом як сутнісним принципом національної демократії. Глобальної ж демократії не існує, як не існує глобального народу.

Формулювання цілей. Наукову мету статті авторка визначила з врахуванням міждисциплінарного характеру проблематики глобального й національного дискурсів демократії та невирішеної частини останніх досліджень і публікацій із цієї проблематики. Відповідно, метою статті є порівняльне дослідження політологічних, соціологічних і правознавчих підходів українських науковців до вирішення проблеми співвідношення форм політичної участі у партисипаторній та деліберативній моделях демократії із суверенітетом народу та якістю демократії в глобальному й національному дискурсах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження зарубіжних концепцій демократії С. Наумкіною виявило найбільш загальне її розуміння в забезпеченні народу можливості визначати характер політики насамперед через вибори та референдуми [1, с. 162]. Особливості демократій різних народів зумовлюються їх національною природою.

Глобальною контрвладою національним демократіям, за дослідженням У. Бека, став суверенітет космополітичного режиму. Він денаціоналізує політику й «виключає демократію», «самообгрунтовується» й «самолегітимується» не через голосування народу, а консенсусом колективних акторів (держав-гегемонів, транснаціональних корпорацій, неурядових організацій та ін.) «згори вниз». Він революційно долає національно-державні режими, етнічні й релігійні групи, партії, уряди, індивідів, не ліквідуючи демократію, а роблячи її «другорядною», «обмеженою» [2, с. 294, 363–376].

Проте передбачене С. Гантінгтоном зіткнення цивілізацій унаслідок впливу на них глобалізації позначилося на демократичних процесах. Так Л. Герасіна відзначає тенденцію зміни раніше домінантних типів геополітичної свідомості (глобалізму, мондіалізму, неомондіалізму, ідеї «світового уряду») альтернативною національно-державницькою геополітичною свідомістю задля реалізації власних політико-економічних змін і збереження етнокультурної самобутності [3, с. 128]. Ця тенденція відображає асинхронний характер демократизації, відзначений Н. Наталіною. Зокрема, нерівномірність розповсюдження демократичних інститутів і практик на рівні окремих регіонів і держав у розмаїтті політичних систем супроводжується зростанням поляризації, антагонізму, кризи політичного представництва та акцій прямої дії за глобальну справедливість. Усе це спонукає до пошуку нових моделей публічної політики та вироблення консенсусу [4, с. 123].

У позначених дискурсах проаналізуємо позиції українських науковців щодо співвідношення сутності демократії з формами політичної участі народу в її реалізації. Моментом істини для цього є обставини модернізації представницької демократії в партисипаторну. Їх зумовило, за відомою оцінкою В. Черчилля, перетворення парламентарями правління народу через парламент на суверенне правління парламенту, що зробило демократію «найгіршою формою правління» (окрім усіх, що існують). Відтак протестні рухи в Європі з вимогами безпосередньої політичної участі народу в розробленні та прийнятті політичних рішень, контролю за їх виконанням, відкликання депутатів, які втратили довіру, покликали до життя партисипаторну демократію. Її теоретичні основи розробили Г. Ласвелл у новому розумінні політики як спрямованої на розв'язання суспільних проблем («policy») та С. Верба, Н. Най, М. Каазе, А. Марш, Ю. Габермас, Х. Арендт, Х. Хекло та інші в кон-

цептах політичної участі й основаної на ній публічної політики («public policy»).

Основною формою партисипаторної демократії в Європі стали референдуми. Аналіз цього досвіду Ю. Шведео виявив найбільшу їх кількість у 70-х – 80-х рр. ХХ ст., але з пізнішою тенденцією зменшення кількості й нерівномірністю проведення різними країнами [5, с. 117–119]. Ця тенденція відповідала еволюції партисипаторної демократії в деліберативну, яка синхронізувалася з розгортанням глобалізації.

Сутність деліберації полягає не в прямому визначенні політики волею більшості народу голосуванням на виборах та референдумах, а у визначеному державою діалозі та консенсусі з індивідуалізованими суб'єктами громадянського суспільства. Тим самим влада фрагментує волю народу як суверена на волю обраних нею до співпраці меншостей, одна з яких стає вирішальною в досягненні консенсусу поміж ними. Така «мозаїчна» демократія, за відомим визначенням Е. Тоффлера, підриває суверенітет народу як основу національної демократії. Небезпеку цього для формування національної демократії в Україні відзначили В. Процевський і В. Горбань [6, с. 19].

Тлумачення форм політичної участі еволюціонувало в напрямі зміни національної демократії денационалізованим та індивідуалізованим гетерогенним універсумом. Так, у першому десятилітті ХХІ ст. О. Кудіна тлумачила політичну участь як забезпечення державами можливості для своїх народів визначати характер політики через референдуми, вибори, діяльність у політичних партіях і громадських організаціях, участь у прийнятті рішень органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, участь у проведенні регуляторної політики держави, доступ до державної служби, звернення до органів влади, доступ до інформації про діяльність влади, оскарження рішень органів влади [7, с. 291].

Проте поступово тенденція широкого розуміння поняття «політична участь» із пріоритетом колективних форм прямої демократії змінилася тенденцією до вузького тлумачення – із пріоритетом індивідуалізованої політичної участі. Так, у колективній монографії під керівництвом С. Телешуна й монографії О. Чальцевої аналізуються лише діалогові форми взаємодії держави з суб'єктами громадянського суспільства [8; 9]. О. Чальцева аргументує це індивідуалізацією як соціокультурною властивістю сучасного суспільства і розглядає участь людини в політиці в якості «індивідуалізованого суб'єкта» [9, с. 13]. Водночас ці ж автори відзначили імітаційний характер «індивідуалізованої» політичної участі при контрольованій державою й олігархами публічності [8, с. 13, 47–48; 9, с. 98–99, 102; 10, с. 354]. Попри це Р. Балабан пов'язує загальну кризу політичної участі в Україні із незавер-

шеним виробленням і впровадженням деліберативної демократії [11, с. 219, 220].

Загалом, на думку авторки, вітчизняні політологи ігнорують причинно-наслідковий взаємозв'язок поміж партисипаторною та деліберативною демократіями. При цьому в українському контексті вони переважно зосереджуються на проблематиці недостатньої деліберативної демократії та ідеалізують її європейський зразок. Так Т. Андрійчук стверджує, що деліберативна демократія «на відміну від партисипаторної, не передбачає прямого впливу на прийняття рішень, але забезпечує широке і постійне залучення громадян та їх асоціацій до обговорення проблем суспільно-політичного життя (за ініціативою як самих громадян, так і державних інституцій)». В усіх розвинених країнах, на її думку, створено умови для обговорень проєктів державних рішень. Референдуми небезпечні ускладненням прийняття рішень, можливою дестабілізацією політики висловленням громадянами протестів уряду, використанням ідеї «реального» народовладдя популістами, що спостерігається в Україні й у світі [12, с. 46–47, 50].

А. Бучинська вбачає в сучасних західних демократіях поширення неелекторальних, неінституалізованих форм політичної участі, які, на противагу участі у виборах або в референдумах, сприяють безпосередньому впливу громадян на артикуляцію суспільно-політичних проблем, на підготовку та реалізацію державних рішень, на контроль за їх виконанням [13, с. 26, 27, 37].

Певну суперечність із наведеними науковими позиціями політологів складає дослідження Н. Ротар процесу оновлення деліберативної моделі політичної участі в Європейському Союзі (далі – ЄС). У його офіційних документах ця авторка побіжно відзначила дефіцит демократії як актуальну, перманентну проблему, але не розкрила її сутності та змісту [14, с. 235, 237, 250].

Унікальною, в аналізованих авторкою дослідженнях і публікаціях, є позиція А. Ковальова. Він обґрунтовує взаємозв'язок між теорією політичної участі в партисипаторній і деліберативній демократіях. Місія партисипаторної демократії полягає в тотальному впровадженні «механізмів прямої демократії: плебісцити, масові рухи, широке самоврядування». Потрібно «якомога більшої кількості плебісцитів», «забезпечення спрощених механізмів відкриття політичних представників». Представники деліберативного напрямку, за висновком А. Ковальова, мають «спиратися на фундаментальні положення партисипаторного підходу» [15, с. 181, 182, 186].

Авторка цієї статті вважає тренд вітчизняних політологів до абсолютизації деліберативної демократії відхиленням від сутнісної істини народовладдя – влади народу, а не «мозаїчного» добору політичною елітою потрібної для легітимації своєї влади суми електоральних меншин. Політичні махінації

О. Чальцева відзначала як складник кількох значень українського перекладу американського терміну «politics», разом із значеннями «політична сфера», «політична діяльність» [9, с. 8–9]. Але сучасні моделі демократії в розвинутих країнах, на які орієнтується Україна, ґрунтуються на іншому розумінні політики у сполученні термінів «public policy», що означає співучасть народу з політичною елітою та державою у прийнятті та реалізації політичних і політико-управлінських рішень. На цьому принципі ґрунтується теорія публічної політики і відповідна їй практика «доброго врядування», рекомендована ООН та ЄС до впровадження в демократичних країнах.

Принагідно доцільно долучити до міждисциплінарного дослідження аналіз проблеми якісного виміру демократії. Серед останніх публікацій привертають увагу наукові статті О. Косілової та Ю. Олійника про «озброєну» чи «захисну» демократії. Ці автори досліджують проблему захисту демократії від антидемократичних загроз. Але помітною є суттєва відмінність їх позицій. Так, О. Косілова акцентує увагу на «оборонних демократичних методах» *держави* «обмежувати демократичні права» «підозрюваних у загрози демократії; позбавлення прав окремих осіб і партій балотуватися на виборах; визнання поза законом організацій, які вважаються небезпечними для демократії». При цьому авторка наголошує: «Мета полягає в тому, щоб більшість не встановила легалізовану диктатуру» [16, с. 81]. Із наведеного слід виокремити державу як суб'єкт «озброєної демократії» та алогічну щодо підозрюваних державою в загрози демократії мету – не допустити диктатури *більшості*, тобто народу, суверенна влада якого (а не держави) і є демократією.

Ю. Олійник, навпаки, визначає захисну демократію як політичний режим, що ґрунтується на принципах народного суверенітету та представницької форми правління і спрямований на захист прав і свобод громадян через ефективну систему контролю і забезпечення підзвітності влади перед громадянами, а також виступає, як механізм захисту громадян від надмірного або неправомірного втручання уряду в їхнє життя» [17, с. 75]. Очевидним є акцентування автором суверенітету народу, а не держави, у захисті демократії. Логіка цієї формули передбачає загрози захоплення влади меншістю та перетворення її на диктатуру над народною більшістю, що і є антидемократією.

Щодо застережень окремих науковців про можливі загрози від волі народної більшості правам і свободам меншостей авторка аргументувала свою позицію у спільній з В. Горбанем публікації про залежність якості демократії від питомої ваги середнього класу в складі народу. Його більшість визначає і вищий стан освіченості та загальної культури в політиці, і є запорукою соціально-політичної злагоди та стабільності [18]. Політичний курс держав західної демократії у 60-х – 80-х рр. ХХ ст. забезпечив зростання в них серед-

нього класу загалом до половини складу народів. Саме тоді в Європі активно застосовувалася практика референдумів у політичному житті, відзначена Ю. Шведеою. Проте середній клас у цих країнах так і не став переконливою суспільною більшістю, а, навпаки, із середини 1980-х рр. і досі переживає кризу. Ці висновки підтверджує пізніше дослідження Й. Терборна, у якому автор відзначає тенденцію скорочення середнього класу в розвинутих демократіях і занепокоєння щодо можливостей ліберальної демократії пережити такий занепад [19]. Як відповідну до періоду негараздів із станом середнього класу можна характеризувати тенденцію скорочення кількості референдумів у європейських країнах, відзначену Ю. Шведеою [5].

Стосовно взаємозв'язку якості демократії та проблем політичної участі в публічній політиці України політологи як правило ігнорують критерій середнього класу. Однією з причин цього є дисциплінарний ізоляціонізм у межах предмета політології. Унікальним прикладом є участь соціолога Є. Головахи в дослідженні політичних реформ в Україні. Цей науковець охарактеризував український середній клас за період 1994–2006 рр. як низький у кількісному (11% у складі населення) та якісному (за гідним рівнем життя на основі легальних доходів) вимірах на противагу країнам Західної Європи. У зв'язку з цим автор відзначив у країні низькі показники участі громадян України в діяльності громадських організацій і сумнівну можливість вітчизняного середнього класу виступати гарантом соціальної стабільності. Водночас Є. Головаха вказав на якісно вищий, ніж в Україні, середній клас у країнах Західної Європи, де він складає основу політичної демократії [20, с. 714–715, 757].

До 2020 р. в Україні участь громадян у житті громадянського суспільства в будь-яких формах, за даними Є. Головахи, ледь досягла 22% населення, тоді як для розвинених демократій цей показник має складати більшість громадян. За таких умов в Україні, на думку цього науковця, можлива лише «мінімалістська» представницька демократія. Умови ж для розвиненої, «партисипативної» демократії, коли люди не тільки беруть участь у виборах, а й можуть впливати на владу, контролюючи її за допомогою інструментів громадянського суспільства», тільки зароджуються [21].

Сутнісно відмінними від політологів у дослідженні глобального й національного дискурсів демократії є правознавчі публікації. Зокрема, правознавці відзначають залежність динаміки взаємодії національного права з міжнародним від мінливих політичних факторів, які поживляють чи, навпаки, обмежують її (зокрема участь громадян ЄС у дебатах, дотримання принципу суверенітету народів у визначенні політико-правового устрою за відсутності природного підґрунтя для глобалізованого права

[22, с. 308, 314, 315, 319]. У цьому зв'язку характерним є висновок Я. Богів щодо фактору політичної волі правлячих еліт у зарубіжній та вітчизняній практиці нівелювати пряму політичну участь народу в демократичних процесах [23, с. 208–211]. За оцінкою аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень, саме в такій причинно-наслідковій залежності є весь негативний досвід проведення референдумів в Україні після 1991 р. [24, с. 15].

Щодо країн Європи лабораторія законодавчих ініціатив Верховної Ради України теж виявила проблемну ситуацію з практикою прямої політичної участі народу у визначенні політичного курсу. Лише у 6 з 25 європейських країн кількість референдумів була визнана великою, у 10 країнах референдуми проводилися рідко, у 9 – їх кількість була середньою [25]. Змістовним доповненням до вітчизняної аналітики зарубіжного досвіду прямої політичної участі є експертний висновок М. Ліллестрьома щодо світового досвіду висловлення недовіри через референдум. Експерт відзначив загалом рідкісне його проведення з ініціативи громадян в Європі. Лише в Німеччині (у п'яти федеральних землях) виборці можуть ініціювати референдум про недовіру до всього парламенту та про недовіру щодо мерів, тоді як в інших землях право ініціювати такий референдум належить муніципальним радам. Порівнюючи аргументацію критиків і прихильників прямої демократії, М. Ліллестрьом указує, що перші стверджують, ніби вона «послаблює представницьку демократію, підриваючи роль та значущість обраних представників». Другі, навпаки, вказують, що «на тлі зростання апатії виборців та розчарування в традиційних формах демократії, пряма демократія може допомогти активізувати участь виборців у питаннях політики та демократії»; також вона «дисциплінує поведінку обраних представників, забезпечуючи повне й всебічне врахування ними можливих думок виборців при прийнятті рішень від їх імені» [26].

Частина авторської оцінки аналізованої проблематики висловлена у спільній публікації з В. Горбанем і полягає в критиці спроб утвердження космополітичного політичного режиму в національних демократіях. Перетворення глобальними й частиною національних політичних еліт національно гомогенних суспільств на гетерогенні мультикультурні «мозаїки» робить їх податливими до політичних маніпуляцій. За їх допомогою еліти досягають консенсусу з обраними до співпраці меншинами, із яких комбінуються ситуативні більшості для самолегітимації й політичного панування. Як наслідок, демократія стає прикриттям для антидемократичних сил [27, с. 103, 107–112]. Авторка також розділяє критику В. Горбанем спроб універсалізації західного типу демократії на противагу «несправжнім» на-

ціональним моделям інших цивілізацій як конфліктну [28]. У контексті дослідження Н. Наталіної це також суперечить об'єктивно асинхронному процесу демократизації в країнах світу.

Висновки. У результаті дослідження виявлено тенденцію ідеалізації українськими політологами індивідуалізованих форм політичної участі в деліберативній демократії у відриві від визначальних для будь-якої демократії колективних форм політичної участі (референдумів та ін.). Такі наукові позиції є апологією політичного курсу еліт тих країн, у яких існує перманентний дефіцит демократії навіть у розвинених її моделях. Його сутність полягає в зростанні політтехнологічних можливостей глобальних та частини інкорпорованих до них національних еліт маніпулювати волею народів у своїх власних егоїстичних і тому нелегітимних інтересах. До негативних наслідків застосування таких можливостей слід віднести кризу середнього класу в розвинених країнах Заходу та відсутність цього класу за відповідними для демократії ознаками в Україні. Як наслідок, підривається соціально-політична основа національних демократій і створюються умови для панування в них «самолегітимованих», по-суті, антидемократичних, політичних еліт у союзі з національними та транснаціональними олігархами.

Комплексні наукові дослідження якісних вимірів демократії в Україні відсутні, а відповідні поодинокі публікації досліджень суміжних із політологію наук є не запитаними. Правознавчі дослідження взаємозв'язків і співвідношення демократії та права в національному й глобальному дискурсах виходять із природного права народу на визначення політичного курсу та конституційного принципу суверенітету народу й утверджують пріоритет колективних форм політичної участі над індивідуалізованими.

Перспективними напрямками міждисциплінарних досліджень є проблеми: балансу форм політичної участі в публічній політиці в контексті забезпечення суверенітету народу; якісних вимірів демократії в контексті асинхронності демократизації; поєднання національно особливих форм і традицій демократії з її основоположними принципами, убезпечення демократії від маніпулятивних впливів космополітичних політичних еліт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наумкіна С. «Третя хвиля» демократизації: підсумки і перспективи. Аналіз зарубіжних концепцій. *Політичний менеджмент*. 2004. №2. С. 162–170. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/naumkina_tretia.pdf (дата звернення: 29.01.2024).

2. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / пер. з нім. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2011. 408 с.
3. Герасіна Л. М. Геополітичний «клімат» і світоустрій XXI ст.: домінантні тенденції. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2023. № 1 (56). С. 122–134. URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.56.273999> (дата звернення: 23.07.2024).
4. Наталіна Н. О. Асинхронність демократизації як глобальний тренд формування нового світопорядку. *Політичне життя*. 2023. № 3. С. 118–125. URL: <https://10.31558/2519-2949.2023.3.15> (Дата звернення: 23.07.2024).
5. Шведа Ю. Референдум як політичний інститут в умовах сучасної демократії. *Політичний менеджмент*. 2007. № 4. С. 112–124. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shveda_referendum.pdf (дата звернення: 22.01.2024).
6. Процевський В. О., Горбань В. І. Правове регулювання прав людини, народу і націй в Україні. *Право* : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2019. Вип. 30. С. 7–25.
7. Кудіна О. Публічна політика як дієвий механізм демократизації суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 6 (68). С. 289–293. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kudina_publichna.pdf (дата звернення: 27.01.2024).
8. Телешун С. О., Ситник С. В., Рейтерович І. В., Пухкал О. Г., Стадник М. М. та ін. Публічна політика та суспільні зміни в Україні в контексті євроінтеграції : монографія / за заг. ред. С. О. Телешуна. Київ : НАДУ, 2017. 248 с.
9. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія. Вінниця : Барановська Т. П., 2017. 336 с.
10. Чальцева О. М. Національна модель публічної політики України. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень* : І Міжнар. наук.-практ. конф. / Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса, м. Вінниця, б.р. С. 352–354. URL: <https://jrasmd.donpu.edu.ua/article/view/13018/12921> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Балабан Р. Криза участі. Без політичної участі не буває демократії. *Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання* : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р. В. Балабан, С. Г. Брехарь, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : ПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. Розд. 6. С. 182–220.
12. Андрійчук Т. С. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 45–51. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=pollife_2019_1_8 (дата звернення: 02.02.2024).
13. Бучинська А. Категорія «політична участь» у західному політологічному дискурсі: еволюція та сучасний стан. *Політичні дослідження*. 2022. № 2 (4). С. 26–41. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/2_Buchynska.pdf (дата звернення: 27.01.2024).

14. Ротар Н. Інституційне оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. №3 (14). С. 234–252. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/download/283/26> (дата звернення: 15.02.2024).
15. Ковальов А. Партисипаторний напрям демократії як предтеча деліберативного підходу. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософ.-політолог. студії. 2018. Вип. 17. С. 180–186. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/17_2018/27.pdf (дата звернення: 27.02.2024).
16. Косілова О. І «Озброєна» демократія засіб проти авторитаризму? *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №7. С. 78–82. URL: http://lsej.org.ua/7_2023/16.pdf (дата звернення: 24.07.2024).
17. Олійник Ю. В. Розвиток політико-правових ідей щодо концепції захисної демократії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №2. С. 68–75. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.9> (дата звернення: 24.07.2024).
18. Горбань В. І., Горбань О. В. Глобалізація і демократія: соціальний аспект. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2017. 1 (13). С. 25–40. URL: <https://zenodo.org/records/580224>.
19. Терборн Й. Мрії та кошмари середніх класів світу. *Соціологія*. 2020, 17 верес. URL: <https://commons.com.ua/ru/mriyi-ta-koshmari-serednih-klasiv-svitu/> (дата звернення: 06.02.2024).
20. Головаха Є. Політична реформа: соціальні та психологічні виміри. *Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності*. Київ : Ніка Центр, 2008. Розд. 15. С. 710–758.
21. Повідомлення НАН України. *Національна академія наук України*. 2020. 23 жовт. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7074> (дата звернення: 24.07.2024).
22. Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. та ін. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / за ред. О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2017. 416 с.
23. Богів Я. Безпосередня демократія як форма реалізації народного суверенітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 22. С. 205–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnupurn_2019_22_32 (дата звернення: 26.01.2024).
24. Павленко І. А., Даниляк О. О., Макаров Г. В., Руденко А. В. Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2019. 65 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/dopovid-1.pdf> (дата звернення: 26.01.2024).
25. Аналітика дня. Про що питають на референдумах європейців? *Лабораторія законодавчих ініціатив Верховної Ради України*. URL: <https://parlament.org.ua/2021/02/12/analitika-dnya-pro-shho-pitayut-na-referendumah-yevropejtsiv/> (дата звернення: 22.01.2024).
26. Ліллестрём М. Висловлення недовіри через референдум – світовий досвід. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13231?page=3> (дата звернення: 22.01.2024).

27. Горбань В. І., Горбань О. В. Глобалізація і демократія: етнічний аспект. *ПРАВО* : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. 2016. Вип. 24. С. 97–114.
28. Горбань В. І. Проблема взаємозв'язків верховенства права з демократією. *ПРАВО* : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. 2017. Вип. 26. С. 118–138.

REFERENCES

1. Naumkina, S. (2004). «Tretya khvylya» demokratyzatsiyi: pidsumky i perspektyvy. Analiz zarubizhnykh kontseptsiy. *Politychnyy menedzhment – Political Management: Science Journal*, 2, 162–170. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/naumkina_tretia.pdf
2. Bek, U. (2011). Vlada i kontrvlada u dobu hlobalizatsiyi. Nova svitova politychna ekonomiya. Per. z nim. O. Yudina. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
3. Herasina, L. M. (2023). Neopolitychnyy «klimat» i svitoustriy XXI st.: dominantni tendentsiyi. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Phylosophy, phylosophy of law, political science, sociology*, 1 (56), 122–134. URL: <https://doi.org/10.21564/2663–5704.56.273999> [in Ukrainian].
4. Natalina, N. O. (2023). Asynkhronnist demokratyzatsiyi yak hlobalnyy trend formuvannya novoho svitoporyadku. *Politychne zhyttya – Political Life*, 3, 118–125. URL: <https://10.31558/2519–2949.2023.3.15> [in Ukrainian].
5. Shveda, Yu. (2007). Referendum yak politychnyy instytut v umovakh suchasnoyi demokratiyi. *Politychnyy menedzhment – Political Management: Science Journal*, 4, 112–124. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shveda_referendum.pdf [in Ukrainian].
6. Protsevskyy, V. O., Horban, V. I. (2019). Pravove rehulyuvannya prav lyudyny, narodu i natsiy v Ukrayini. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO» – Journals of scientific works of the Kharkiv national pedagogical university of the name of H. S. Skovoroda series «LAW», issue 30*, 7–25 [in Ukrainian].
7. Kudina, O. (2013). Publichna polityka yak diyevyy mekhanizm demokratyzatsiyi suspilstva. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny – Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies of the name of I. F. Kuras of NAN of Ukraine, issue 6(68)*, 289–293. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kudina_publichna.pdf [in Ukrainian].
8. Teleshun, S. O., Sytnyk, S. V., Reysterovych, I. V., Pukhkal, O. H. et al. (2017). Publichna polityka ta suspilni zminy v Ukrayini v konteksti yevrointehratsiyi. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
9. Chaltseva, O. M. (2017). Publichna polityka: teoretychnyy vymir i suchasna praktyka. Vinnytsya: FOP Baranovska T. P. [in Ukrainian].

10. Chaltseva, O. M. (n.d.). Natsionalna model publichnoyi polityky Ukrayiny. *Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystsyplinarykh doslidzhen*: I International Scientific and Practical Conference. Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 352–354. URL: <https://jpasmd.donnu.edu.ua/article/view/13018/12921> [in Ukrainian].
11. Balaban, R. (2022). Kryza uchasti. Bez politychnoyi uchasti ne buvaye demokratiyi. *Kryzy politychnoho rozvytku v Ukrayini: prychyny, zmist i sposoby nivelyuvannya*. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, part. 6, 182–220 [in Ukrainian].
12. Andriychuk, T. S. (2019). Partysypatorna ta deliberatyvna demokratiya v suchasnomu politychnomu dyskursi. *Politychne zhyttya – Political Life*, 1, 45–51. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=A SP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=pollife_2019_1_8 [in Ukrainian].
13. Buchynska, A. (2022). Katehoriya «politychna uchast» u zakhidnomu politolohichnomu dyskursi: evolyutsiya ta suchasny stan. *Politychni doslidzhennya – Political studies*, 2(4), 26–41. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/2_Buchynska.pdf [in Ukrainian].
14. Rotar, N. (2022). Instytutsiyne onovlennya deliberatyvnoyi modeli politychnoyi uchasti hromadyan YeS. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsiyi ta rehionalni studiyi – The scientific Journal «International Relations, Public Communications and Regional Studies»*, 3(14), 234–252. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/download/283/26> [in Ukrainian].
15. Kovalov, A. (2018). Partysypatornyy napryam demokratiyi yak predtecha deliberatyvnoho pidkhodu. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filos.-politoh. Studiyi – Visnyk of the Lviv university philosophical political studies, issue 17*, 180–186. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/17_2018/27.pdf [in Ukrainian].
16. Kosilova, O. I (2023). «Ozbroyena» demokratiya zasib proty avtorytaryzmu? *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*, 7, 78–82. URL: http://lsej.org.ua/7_2023/16.pdf [in Ukrainian].
17. Oliynyk, Yu.V. (2024). Rozvytok polityko-pravovykh idey shchodo kontseptsiyi zakhysnoyi demokratiyi. *Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 68–75. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.9> [in Ukrainian].
18. Horban, V. I., Horban, O. V. (2017). Hlobalizatsiya i demokratiya: sotsialnyy aspekt. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky – Modern society: political sciences, sociological sciences, cultural sciences*, 1(13), 25–40. URL: <https://zenodo.org/records/580224> [in Ukrainian].
19. Terborn, Y. (2020). Mriyi ta koshmariy serednih klasiv svitu. *Sotsiologhiya – Sociology*, 17 veres. URL: <https://commons.com.ua/ru/mriyi-ta-koshmariy-serednih-klasiv-svitu/> [in Ukrainian].
20. Holovakha, Ye. (2008). Politychna reforma: sotsialni ta psyholohichni vymiry. *Politychna sistema dlya Ukrayiny: istorychnyy dosvid i vyklyky suchasnosti*. Kyiv: Nika-Tsentr, part. 15, 710–758 [in Ukrainian].

21. Povidomlennya NAN Ukrainy. (2020). *Natsionalna akademiya nauk Ukrainy*, 23 zhovt. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7074> [in Ukrainian].
22. Danylyan, O. H., Dzoban, O. P., Zhdanenko, S. B. et al. (2017). *Suchasne suspilstvo: filosofsko-pravove doslidzhennia aktualnykh problem*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
23. Bohiv, Ya. (2019). Bezposerednya demokratiya yak forma realizatsiyi narodnoho suverenitetu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Seriya: *Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series of Legal Sciences, issue 22, 205–213*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2019_22_32 [in Ukrainian].
24. Pavlenko, I. A., Danyliak, O. O., Makarov, H. V., Rudenko, A. V. (2019). Rozvytok form bezposerednoyi demokratiyi v Ukraini: analiz dotsilnosti ta perspektyv zastosuvannya. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/dopovid-1.pdf> [in Ukrainian].
25. Analityka dnya: Pro shcho pytayut na referendumakh yevropeytsiv? (2021). *Laboratoriya zakonodavchykh initsiyativ Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. URL: <https://parlament.org.ua/2021/02/12/analitika-dnya-pro-shho-pitayut-na-referendumah-yevropeytsiv/> [in Ukrainian].
26. Lillestrom, M. (n.d.). Vyslovlennya nedoviry cherez referendum – svitovyy dosvid. *Detsentralizatsiya*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13231?page=3> [in Ukrainian].
27. Horban, V. I., Horban O. V. (2016). Hlobalizatsiya i demokratiya: etnichnyy aspekt. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO» – Journals of scientific works of the Kharkiv national pedagogical university of the name of H. S. Skovoroda series «LAW», issue 24, 97–114* [in Ukrainian].
28. Horban, V. I. (2017). Problema vzayemozvyazkiv verkhovenstva prava z demokratiyeyu. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO» – Journals of scientific works of the Kharkiv national pedagogical university of the name of H. S. Skovoroda series «LAW», issue, 26, 118–138* [in Ukrainian].

Horban Olena Viktorivna, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law, Poltava University of Economics and Trade, Ukraine

DEMOCRACY IN GLOBAL AND NATIONAL DISCOURSES

The article attempts an interdisciplinary study of the relationship between the forms of modern democracy and its essence in the context of global and national discourses. The

priority of forms of direct political participation over individualized sovereignty of the people in quality democracy is argued.

Promising areas of interdisciplinary research are the problems of balancing the forms of democracy and securing it from the manipulations of political elites.

Keywords: *political participation, participatory democracy, deliberative democracy.*

Гордійчук Ольга Олегівна, кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій, Державний університет «Житомирська політехніка», Україна
e-mail: hordiichuk@ztu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4606-9188

Мосієнко Олександр Вікторович, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій, Державний університет «Житомирська політехніка», Україна
e-mail: kmvpm_mov@ztu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-7106-8075

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПРІОРИТЕТИ

У статті розглянуто сутнісні характеристики національної безпеки України, її складники, пріоритети та особливості в контексті глобальної безпеки.

Проаналізовано виклики національній безпеці України з часу проголошення незалежності (1991 р.), основний – війна з рф у різних формах, помилки внутрішньої та зовнішньої політики, що позбавили Україну військової потужності, успадкованої після розпаду СРСР.

Ключові слова: національна безпека, глобалізаційні виклики, війна росії в Україні, політична ментальність.

Постановка проблеми. Безпека є фундаментальною цінністю будь-якого суспільства, держави, світопорядку загалом. Викликами та загрозами національній безпеці країн світу у XXI ст. є міждержавні конфлікти та війни, загроза ядерної війни, терористичні акти, пандемії, надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру.

Війна рф проти України з 2014 р. є найбільшим викликом для національної безпеки України. Вона є геноцидною за своїми ознаками [1], екзистенційною та ідеологічною війною за цінності та ідентичність, а не лише за ресурси та нові території, хоча цей складник також важлива [2; 3]. Ця війна є трагічним наслідком поєднання імперських амбіцій та колоніального синдрому російської влади з пасивністю більшості російського населення, відсутністю потужного громадянського суспільства, здатного протистояти авторитаризму

та повернути курс держави до демократичних цінностей та ліберальних ідей. Ускладнюють ситуацію політика «недооцінки та потурання агресору», слабкі реакції світової спільноти на порушення рф норм міжнародного права, її військові злочини проти низки країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення національної безпеки України з часу проголошення її незалежності (1991 р.) до сучасного стану в умовах повномасштабної війни є предметом дослідження низки вітчизняних дослідників. Питання національної та міжнародної безпеки є сферою зацікавлення А. Волянюк [4], О. Глазова [5], В. Ліпкана [6]; Ю. Лисецького, В. Павленка, Ю. Семенюка [7]; В. Смолянюка [8], О. Сосніна [9] та ін. Глобалізаційні виклики українській національній безпеці дослідили Р. Войтович [10], Ф. Медвідь [11] та ін. До джерельної бази дослідження також входять офіційні документи, присвячені окремим аспектам національної безпеки.

Грунтовний аналіз сутності національної безпеки, її складників та факторів впливу є актуальними для кожної країни. Для України в умовах повномасштабної війни наразі це є першочергове фундаментальне питання.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідити виклики та пріоритети національної безпеки України крізь призму глобалізаційних процесів, геополітичних змін; комплексний аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів, що спричинили повномасштабну війну росії проти України. Ставимо завдання розкрити досягнення та помилки у формуванні архітектури національної безпеки України в історичній динаміці з часу проголошення незалежності.

Методологію дослідження становлять міждисциплінарний підхід та загальнонаукові методи – збір даних, теоретичний та емпіричний аналіз, контент-аналіз офіційних документів та політичних заяв, що стосуються національної безпеки, а також синтез, порівняння, узагальнення та ін.

Виклад основного матеріалу. Національною безпекою є захист і відстоювання інтересів та прав особистості, суспільства, держави в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз. Серед основних складників національної безпеки є безпека особистості; державна безпека (рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз); громадська безпека (рівень захищеності особистості й суспільства переважно від внутрішніх загроз); техногенна безпека (рівень захищеності від загроз техногенного характеру); екологічна безпека й захист від загроз стихійних лих; економічна безпека; енергетична безпека (як складник економічної безпеки); інформаційна безпека; кібербезпека та ін. Основними завданнями національної безпеки є захист державного та суспільного ладу; забезпечення територіальної недоторканності й суверенітету, політичної та економічної незалежності нації; забезпечення здоров'я нації;

охорона громадського порядку; боротьба зі злочинністю; техногенна безпека; захист від загроз стихійних лих [7, с. 105].

Рівень національної безпеки є показником здатності суспільства й держави як інституту захищати національні інтереси, стримувати / усувати внутрішні та зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному та духовному розвитку, іншим важливим елементам суспільної життєдіяльності. Зміцнення національної безпеки полягає в створенні умов, необхідних для надійного захисту інтересів держави і нації й успішного вирішення політичних, економічних, соціальних та інших завдань, забезпечуючи:

- безпеку народу, нації, тобто населення країни і як моноетносу, і як багатонаціонального народу, де представники різних національностей виступають як співгромадяни;
- безпеку суспільства (сукупності людей, об'єднаних історично зумовленими умовами спільної життєдіяльності);
- безпеку держави як організаційно-правової форми об'єднання народів, нації, що є засобом ведення спільних справ [9].

Національна безпека є комплексним поняттям, що залежить від низки внутрішніх та зовнішніх факторів. Серед внутрішніх визначальними є: національна незалежність, суверенітет, територіальна цілісність, політичний режим, ефективність політичної системи, економічний розвиток, військова потужність, політичні традиції та культурна ідентичність, наявність прийнятої суспільством стратегії розвитку та національної ідеї, суспільно-політичні настрої та ін. [7, с. 103]. Внутрішні виклики зумовлені внутрішньою політикою держави та процесами, що відбуваються всередині суспільства. Це можуть бути внутрішні конфлікти, політична нестабільність, корупція, сепаратизм та ін. Серед зовнішніх – геополітична ситуація загалом та дипломатичні відносини з різними країнами, найближчими сусідами зокрема. Зовнішні виклики: економічні, політичні, екологічні, військові загрози (агресія та військові конфлікти, порушення державного суверенітету, тероризм та ін.), епідеміологічні та ін.

Глобалізаційні виклики становлять серйозну загрозу національній безпеці. Від будь-яких зовнішніх загроз країна захищається двома шляхами: підтримкою необхідного й достатнього оборонного потенціалу; побудовою стабільної системи міжнародних відносин у всіх сферах, включаючи політику, економіку, соціальну сферу, екологію, правоохоронну діяльність [12]. Внутрішні виклики, пов'язані з трансформаційними процесами всередині суспільства, можуть бути особливо небезпечними, оскільки підривають стабільність держави зсередини. Водночас кожна держава у своїй внутрішній

політиці має враховувати інтереси світового співтовариства, аби в такий спосіб здобути можливість протистояти глобалізаційним викликам. Внутрішніми параметрами національної безпеки виступають: стратегічна парадигма, домінуюча ідеологія, економічна система. Зовнішніми – загрози, союзи, блоки, міжнародні структури [10, с. 286–287].

Людство напрацювало механізми забезпечення національної безпеки окремих країн та світового порядку у вигляді міжнародного права, конвенцій, договорів, союзів та військових блоків. Однак, як показує приклад України, величезне значення мають і власна політична стратегія держави, і демократичність та миролюбність сусідніх країн, чіткі консолідовані дії міжнародної спільноти щодо зупинення й притягнення до відповідальності агресорів та порушників системи національної безпеки.

Правову основу забезпечення національної безпеки України становлять Конституція України, закони, укази Президента, Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України, Стратегічний оборонний бюлетень України, Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, міжнародні договори та ін.

Для комплексного аналізу викликів національній безпеці України з часу проголошення незалежності (1991 р.) доцільно розмежувати:

1) політично-економічні чинники і пов'язані з ними обставини, діяльність влади, урахування вимог світових лідерів тощо;

2) суспільні настрої й симпатії, що відображають духовну парадигму українців, особливості політичної ментальності, процеси формування громадянського суспільства, утвердження демократичних цінностей та свобод на всеукраїнському рівні.

У цій статті ми детально проаналізуємо перший складник та окреслимо фундаментально важливі моменти другої. Особливості формування політичних традицій українського суспільства, політичної ментальності є темою нашого окремого дослідження.

Розпад СРСР, що вже тривав певний час, став невідворотним 1 грудня 1991 р., коли 92 відсотки громадян України, другої за чисельністю республіки після Росії, на всеукраїнському референдумі проголосували за незалежність. Передувало цьому кілька важливих подій, серед яких студентська Революція на граніті (Київ, жовтень 1990 р.) за свободу від радянської влади, проти обмеження прав та приниження людської гідності радянською системою; державний переворот в СРСР (19 серпня 1991 р.), а також проголошення незалежності України «...продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні; виходячи з права нації на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами; здійснюючи

Декларацію про державний суверенітет України» [13] 24 серпня 1991 р. у приміщенні Верховної Ради УРСР, що «була взята в кільце синьо-жовтим морем прапорів» [14, с. 363] – більш як сотисячним натовпом українців із вимогою проголошення незалежності України.

Символічно, що текст Акта написав український громадсько-політичний діяч, дисидент, співзасновник Української гельсінської групи, народний депутат Верховної Ради чотирьох скликань, Герой України Левко Лук'яненко. У 1961 р. радянська система оголосила йому вирок «розстріляти!» за проукраїнську діяльність та ідею відриву УРСР від СРСР. Після 72 днів у камері смертників вирок було замінено 15 роками ув'язнення в таборах суворого режиму. 30 років по тому саме в день свого народження Левко Лук'яненко отримав як подарунок те, за що мав отримати кулю, за що боровся з юнацьких років [14, с. 376]. Мільйонам українців, замордованим та вбитим радянською владою за непокору та патріотизм, не судилося стати свідками таких змін. Мільйони українців, які в 1991 р. раділи статусу незалежності України, ще не знали, що попереду складний шлях фактичного здобуття незалежності від росії.

Тарас Стецьків, народний депутат п'ятого скликань, один із тих, хто у Верховній Раді готував Акт і голосував за нього, стверджує, що «здобуття незалежності почало процес виокремлення з російського імперського тіла, Помаранчевий майдан поставив Україну посередині між росією і Заходом, Революція Гідності через дев'ять років виразно розвернула Україну на Захід, а теперішня війна є вирішальною фазою справжньої геополітичної суб'єктності і справжньої держави» [15].

Фактично війна росії проти України триває вже чотири століття в різних формах [16], однак росія так і не домоглася розвалу української державності, що засвідчує наявність потенціалу та міцного ресурсу нашого народу, який треба зміцнювати та примножувати [17, с. 237].

З найдавніших часів Україна розвивається як частина європейської цивілізації, протистоїть східній деспотії, у політичній традиції історично тяжіє до демократичного типу держави, на відміну від авторитарної моделі росії. Серед основних рис української політичної ментальності волелюбність, індивідуалізм, схильність будувати ефективні горизонтальні зв'язки та самоорганізовуватися, повне неприйняття диктаторських та авторитарно-волюнтаристських практик [18, с. 100]. Такі ціннісні засади, що характерні для народів європейських країн, сприяли історичному збереженню та відродженню української нації.

Під час перебування українських земель у складі інших державних утворень, а особливо – Московського князівства, Російської імперії, СРСР, українськість принижувалося та знищувалося: заборонялося українську мову

та культуру, мільйони патріотично налаштованих українців, представників української еліти було фізично знищені. Трагедією для України обернулася й антидержавницька недалекоглядна діяльність можновладців з радянською свідомістю та орієнтацією на росію: помилки внутрішньої та зовнішньої політики представників української влади вже незалежної України, їх робота на рф (а не у згоді з інтересами України) позбавили нашу державу військової потужності, успадкованої після розпаду СРСР, не давали належної можливості розвиватися.

Отримавши в 1991 р. незалежність, Україна отримала на своїй території: 176 міжконтинентальних балістичних ракет: 130 рідкопаливних СС-19 (по шість боєголовок кожна) та 46 твердопаливних СС-24 (по 10 боєголовок кожна); стратегічні бомбардувальники Ту-95МС та Ту-160 (від 30 до 43); від 1514 до 2156 ядерних боєзарядів для стратегічної зброї; від 2800 до 4200 тактичних ядерних боєзарядів [19].

Ядерне роззброєння України тривало кілька років і було зумовлене вимогами США, які вважали радянські ракети потенційною загрозою для себе і відмовлялися визнати незалежну Україну, поки не буде вирішено це питання, а також тиском росії, що прагнула залишитись єдиною ядерною державою в регіоні [20]. Також цього прагнули й українці, адже на початку 1990-х ще була дуже свіжою пам'ять про катастрофу на Чорнобильській атомній станції та її наслідки, у суспільстві панували антиядерні настрої, які підживлювалися запевненнями, що війна вже не є можливою загрозою.

Повномасштабна війна з рф активізувала суспільні суперечки, чи могла Україна зберегти ядерну зброю та чи мала спроможність утримувати арсенал. Сьогодні такі дискусії виглядають провокативно, адже Україна фактично не володіла ядерною зброєю, не мала оперативного контролю – ключові засоби й командний пункт були в Москві. Зброю обслуговували виключно росіяни і в українських експертів були сумніви щодо належного технічного стану ядерних шахт і стану безпеки зброї [19].

Ю. Костенко, який був міністром охорони довкілля та ядерної безпеки й переговорником від України щодо ядерного роззброєння, стверджує, що стратегічну ядерну зброю контролювала виключно росія, а тактичну зброю, яку Україна могла б зберігати й використовувати, росіяни таємно вивезли до 1 червня 1992 р., і про це навіть не знав український президент Л. Кравчук [21]. Політолог М. Капітоненко вважає рішення позбутися ядерної зброї правильним в умовах 1990-х рр., однак підкреслює, що українці могли б отримати більше за відмову від ядерної зброї. Могли б отримати і членство в НАТО, якби прагнули. На позицію росії могли б закрити очі її (обійти, як у випадку з країнами Центральної та Східної Європи). Однак у 1990-х і більшість по-

літиків, і більшість виборців в Україні не були готові вступити в НАТО, і мало хто хотів ставити під загрозу відносини з росією або вважав її ворогом, бо не сприймали росію як загрозу [22].

Україна прийняла рішення відмовитися від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки від провідних світових держав. Це рішення закріплено Будапештським меморандумом 1994 р. Відмова від ядерної зброї мала як позитивні, так і негативні наслідки для України. З одного боку, державу визнали США та інші країни, пообіцяли всебічну підтримку. З іншого – Україна стала вразливішою до зовнішніх загроз, чим і скористалася РФ у 2014 р., анексувавши Кримський півострів та Донбас, а у 2022 р. розпочавши повномасштабну війну. Тож український досвід засвідчує складність прийняття рішень, пов'язаних з ядерною зброєю, та важливість міжнародних гарантій безпеки для держав, які відмовляються від неї [23].

До того ж, окрім Будапештського меморандуму, Україна підписала десятки інших договорів та угод, за якими зобов'язувалась передати або утилізувати різного роду озброєння. Так, за Лісабонським протоколом до договору про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь Україна зобов'язалася не використовувати літаки Ту-22М до 2003 р. (їх було близько 60). Останній літак розпилили у 2007 р. Також було порізано на брухт 19 літаків Ту-160 – ті, що були в гіршому стані, а інші 8 Ту-160 та 3 літаки Ту-95 МС, що здатні нести ядерну зброю, представники української влади передали Росії як компенсацію за газовий борг, а також 575 ракет Х-55 та 386 Х-22 (саме ці типи модернізованих ракет росія зараз використовує проти України) [24]. Сьогодні це виглядає абсурдом і кримінальним злочином, за який ніхто не поніс відповідальності.

Нерозуміння можливих загроз для національної безпеки в майбутньому та залежність від росії перешкоджали розвитку української оборонної промисловості. Росія намагалася встановити контроль і над фінансами українських оборонних підприємств. Одним з інструментів такого контролю став створений у 2010 р. Державний концерн «Укроборонпром», очолюваний Д. Саламатіним, який мав російське громадянство. Результати його діяльності – збитки на сотні мільйонів гривень [25]. А в 2013 р. чинний на той час міністр оборони України російського походження П. Лебедев прийняв рішення про зняття з українського озброєння стаціонарних систем ППО С-200В з дальністю польоту до 250 кілометрів, а також 132 мобільні оперативно-тактичні ракетні комплекси «Ельбрус» із дальністю польоту 300 кілометрів та 185 балістичних ракет до них (на той час в Україні це був єдиний тип важкої ракетної зброї). Таке рішення виправдовували нібито необхідністю виконання зобов'язань перед США згідно з підписаними договорами про роззброєння

[24]. Однак фактично відбувалося цілеспрямоване знищення військового потенціалу України.

Близько 80% продукції українського оборонного комплексу йшло на експорт, переважно до країн Африки, Азії, Близького Сходу та росії. У той же час українська армія недоотримувала нову техніку через недостатнє фінансування.

У 2003 р. у Законі України «Про основи національної безпеки України» у якості загрозливих вказано лише певні дії з боку інших держав, але не самі держави. До зовнішніх загроз віднесено територіальні претензії, зовнішній тиск та іноземне втручання у внутрішні справи, зовнішні дії з метою послаблення економічного суверенітету держави, інформаційні спецоперації проти стабільності в державі та ін. До внутрішніх – корупцію, організовану злочинність, політичну нестабільність, сепаратизм, слабкість державних інститутів тощо. До особливого типу загроз віднесено політичні, економічні, військово-політичні загрози національним інтересам і безпеці України, які, будучи за формою прояву внутрішніми, за джерелами виникнення є зовнішніми – криза в постачанні й транзиті енергоносіїв, зовнішня підтримка внутрішньої нестабільності й сепаратизму та ін. [26, с. 11–12].

Військова доктрина 2012 р. також ґрунтувалися на помилковій оцінці військово-політичної ситуації, адже не вважала збройну агресію рф проти України ймовірною. Відсутність чіткого визначення загроз та вплив проросійських сил на всі сфери життєдіяльності в Україні призвели до недостатньої підготовки держави до збройного захисту [27]. Хоча після військового вторгнення рф у Грузію у 2008 р. в суспільстві все частіше обговорювали, що Україна може бути наступною [28].

Україна активізувала зусилля щодо модернізації армії та розвитку власного оборонного потенціалу після 2014 р. у зв'язку з військовим вторгненням рф та анексією українських територій, оновленням політичної системи. Законодавство України визначило росію як країну-агресора, що відобразило зміни геополітичної реальності. Україна закріпила курс на вступ до НАТО як стратегічний пріоритет у сфері безпеки. Розпочалася військова реформа, спрямована на модернізацію армії та підвищення її боєздатності.

У 2020/2021 рр. і до початку повномасштабної війни дослідники виокремлювали такі основні актуальні загрози національній безпеці України:

– гібридна війна з РФ. З 2014 р. проведення рф проти України військово-політичних агресивних дій (не визнаючи своїх злочинів та не беручи на себе відповідальності), анексії територій, інформаційної підривної діяльності (пропаганда у трьох основних напрямках: вплив на місцеве населення росії, вплив на українське суспільство, вплив на міжнародну спільноту та ін.);

– діяльність російських розвідувальних служб на території України (збір інформації, підривна дестабілізаційна діяльність, вербування місцевого населення та ін.); **тероризм, сепаратизм** на Сході України, що виник, спонсорується та підігрується рф;

– нестабільність та напруженість в акваторії Чорного моря через дії рф (обмеження свободи мореплавства українських кораблів і кораблів держав – партнерів України в Чорному, Азовському морях і Керченській протоці; проведення розвідувальної і диверсійно-підривної діяльності у приморських регіонах і на об'єктах морської індустрії та ін.);

– мілітаризація росією Криму та регіону Чорного моря шляхом збільшення корабельного складу Чорноморського флоту рф та ін. [4].

24 лютого 2022 р. рф розпочала повномасштабну військову операцію проти України – найбільшу війну на європейських теренах з 1945 р., спричинивши смерть, руйнування та міграційну кризу такого масштабу, якого Європа не бачила з часів Другої світової війни [29, с. 49].

Військова агресія росії проти України в геополітичному плані фактично є першою спробою авторитарної зміни світового порядку [30, с. 93]. Перемога України та відновлення її територіальної цілісності в межах загально-визнаних кордонів 1991 р. є показовим прикладом збереження існуючого демократичного світового порядку. Розвиток стратегічних відносин з ЄС, НАТО та США є пріоритетним напрямом зовнішньої політики України [31] і гарантіями національної безпеки в майбутньому.

Висновки. Російська влада й досі вважає розпад СРСР найбільшою геополітичною катастрофою, має диктаторські імперські амбіції. Після виходу України з СРСР (1991 р.) росія реалізувала низку компаній її повернення у сферу свого впливу, недопущення інтеграції в європейський простір та вступу до НАТО, дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні та погіршення її іміджу в очах світової спільноти. Однак українська державність поступово зміцнюється, відбуваються ідеологічні трансформації суспільно-політичної свідомості Українського народу.

Людство напрацювало механізми забезпечення національної безпеки окремих країн та світового порядку у вигляді міжнародного права, конвенцій, договорів, союзів та військових блоків. Однак, як показує приклад України, величезне значення мають власна політична стратегія держави, демократичність та миролюбність сусідніх країн, чіткі консолідовані дії міжнародної спільноти щодо зупинення й притягнення до відповідальності агресорів та порушників системи національної безпеки.

Повномасштабна війна рф проти України сьогодні є одним із головних викликів міжнародній безпеці, спробою авторитарної зміни демократичного

світового порядку. За своєю суттю це ідеологічна колоніальна війна, геноцид Українського народу, який обрав демократичний шлях розвитку, інтеграцію до спільноти європейських країн. Серед наслідків такі виклики національній безпеці України, як людські втрати та втрати території, енергетична та міграційна кризи.

Зневага до міжнародного права, ігнорування закликів до миру від держав світу, злочини проти цивільного та військового населення України, Білорусі, власного народу, техногенні й гуманітарні катастрофи, що здійснені російськими «визволителями» / злочинцями на українських територіях показують імперську загарбницьку суть рф – найбільшого терориста ХХІ ст.

Важливими чинниками зміцнення національної безпеки України є перемога у війні, модернізація та реформування основних сфер життєдіяльності відповідно до європейських стандартів, забезпечення демократичних цінностей і свобод, євроатлантичний курс України як правової держави в поєднанні з плеканням українськості (національної ідентичності, мови, культури тощо), захист прав людини у співпраці з міжнародною спільнотою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Snyder T. The War in Ukraine Is a Colonial War. *The New Yorker*. 2022. April 28. URL: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war>.
2. Hordiichuk O. The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East, Tyranny versus Democracy. *Ethnic in progress*. 2023. Vol. 14 (1). P. 4–23. doi: <https://doi.org/10.14746/eip.2023.1.1>
3. Mishalowa O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. Russia's War in Ukraine as a «War for Identity» and Appropriation of Cultural Tradition. *Ethnic in progress*. 2024. Vol. 15 (1). P. 74–94.
4. Воляннюк А. Національна безпека України: Складові елементи та виклики сьогодення. 2021. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/natsionalna-bezpeka-ukrayiny-skladovi-elementy-ta-vyklyky-sogodennya/>
5. Глазов О. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Політологія. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2011. Вип. 143, т. 155. С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_10.
6. Ліпкан В. Геостратегія сучасної української держави: засади формування. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. №42. С. 268–278. doi: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.35>.
7. Лисецький Ю., Семенюк Ю, Павленко Д. Аналіз чинників, що впливають на систему забезпечення національної безпеки України в умовах гібридної війни. *Вісник воєнної розвідки*. 2020. № 60. С. 99–103.
8. Смоляннюк В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163–186.

9. Соснін О. Розуміння сутності національної безпеки: світоглядно-понятійні й науково-теоретичні засади (частина 1). 2021. 05.03. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyi-bezpeky-svitoglyadno-ponyatijni-j-naukovo-teoretychni-zasady-chastyna-1/>.
10. Войтович Р. Глобалізаційні виклики національної безпеки: геополітичний аспект. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. № 20. С. 285–297. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26716/30-Voitovich.pdf>.
11. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2017. Спецвипуск. С. 781–789.
12. Данильян О., Дзьобань О. Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: філософська рефлексія. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія. 2020. № 1 (44). С. 8–22. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18269/1/Dzeb_1.pdf.
13. Акт проголошення незалежності України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 31.05.2024).
14. Зінченко О. Як українці зруйнували імперію зла. Харків : Віват, 2024. 560 с.
15. Ільїна М. Як Україна проголошувала незалежність. *Твоє місто*. 2023. Серпень. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/malo_hto_znaie_chomu_same_24_serpnya_abo_yak_ukraina_progoloshuvala_nezalezhnist_153783.html.
16. Hordiichuk O., Halapsis A., Kozlovets M. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*. 2023. № 16. P. 345–362. doi: <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25>.
17. Гордійчук О. Ментальність у добу глобалізації : монографія. Житомир : Новоград, 2021. 372 с.
18. Поліщук І. Модерна політична ментальність українського народу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 93–106. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133442>.
19. Хотин Р. Ядерна зброя: чому Україна відмовилась від неї і чи реально стати ядерною знову? *Радіо Свобода: політика*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/ukrayina-yaderna-zbroya-zelensky/31714820.html>.
20. Васильєва М. Ядерне роззброєння та шантаж: як і чому Росія десятиліттями перешкоджала вступу України до НАТО. *Ексклюзив ТСН*. 2023. 12.07. URL: <https://tsn.ua/amp/exclusive/yaderne-rozzbroyennya-ta-shantazh-yak-i-chomu-rosiya-desyatilyttami-pereshkodzhala-vstupu-ukrayini-do-nato-2368561.html>.
21. Kostenko Yu. Ukraine's Nuclear Disarmament: A History. Edited and translated by Svitlana Krasynska. Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 2021. 360 p.
22. Єрман Г. «Могли б шантажувати весь світ». Чи могла Україна зберегти ядерну зброю. *BBC News Україна*. 2021. 31 лип. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58029775.amp>.
23. Рябих В. 29 років безпеки та оборони України: від спадщини СРСР до НАТО. *Defense Express*. 2020. 24 серп. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/bezpeki_ta_oborona_ukrajini_vid_nasliddja_srsr_do_nato-1473.html.

24. Гуменюк О. За міжнародними договорами Україна позбулася не тільки ядерного потенціалу, а й декількох десятків літаків і сотень ракет. *Заборона: розслідування*. 2023. 3 січ. URL: <https://zaborona.com/za-mizhnarodnymy-dogovoramy-os-skilky-ozbroynnya-my-vtratyly/>.
25. Товстиженко А. Керівництво Саламатіна привело «Укроборонпром» до збитків на сотні мільйонів гривень. *DT.UA*. 2012. 3 серп. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/kerivnitstvo_salamatina_privelo_ukroboronprom_do_zbitkiv_na_sotni_milyoniv_griven.html.
26. Парахонський Б., Яворська Г., Резнікова О. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України. Київ : НІСД, 2013. 64 с.
27. Дацюк А., Садовський В., Полтораков О., Марутян Р. Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. 2015. URL: <https://tpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf>.
28. Ющенко В. Після Грузії було очевидно – Україна буде наступною. *Главком*. 2022. 27 січ. URL: <https://glavcom.ua/columns/yuschenko/pislya-gruziji-bulo-ochividno-ukrajina-bude-nastupnoyu-817614.html>.
29. Plokhly S. *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. New-York : W. W. Norton & Company, 2023. 400 p.
30. Поліщук І. Напад Росії на Україну як претензія на авторитарну зміну світового порядку. *Вісник НІОУ імені Ярослава Мудрого*. 2022. №2 (53). С. 156–165. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.53.259395>.
31. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 31.05.2024).

REFERENCES

1. Snyder, T. (2022). The War in Ukraine Is a Colonial War. *The New Yorker*. April 28. URL: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war>
2. Hordiichuk, O. (2023). The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East, Tyranny versus Democracy. *Ethnic in progress*, Vol. 14(1), 4–23. doi: <https://doi.org/10.14746/eip.2023.1.1>
3. Mishalowa, O., Hordiichuk, O., Sokolovskyi, O. (2024). Russia's War in Ukraine as a «War for Identity» and Appropriation of Cultural Tradition. *Ethnic in progress*, Vol. 15(1), 74–94.
4. Volyanyuk, A. (2021). Natsional'na bezpeka Ukrayiny: Skladovi elementy ta vyklyky s'ohodennya, URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/natsionalna-bezpeka-ukrayiny-skladovi-elementy-ta-vyklyky-sogodennya> [in Ukrainian].
5. Hlazov, O. (2011). Natsional'na bezpeka: sutnist', oznaky, kontsepsiya ta heopolitychni chynnyky. *Politolohiya. Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly – Politology. Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla*, 143, 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2011_155_143_10 [in Ukrainian].

6. Lipkan, V. (2022). Heostrategiya suchasnoyi ukrayins'koyi derzhavy: zasady formuvannya. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosofs'ko-politologichni studiyi – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies*, 42, 268–278 [in Ukrainian].
7. Lysets'kyy, YU., Semenyuk, YU., Pavlenko, D. (2020). Analiz chynnykiv, shcho vplyvayut' na systemu zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrainy v umovakh hibrydnoyi viyny. *Visnyk voyennoyi rozvidky – Herald of military intelligence*, 60, 99–103 [in Ukrainian].
8. Smolyanyuk, V. (2021). Natsional'na bezpeka nezalezhnoyi Ukrainy: osyahnennya sutnosti. *Politychni doslidzhennya – Political studies*, 1, 163–186 [in Ukrainian].
9. Sosnin, O. (2021). Rozuminnya sutnosti natsional'noyi bezpeky: svitohlyadno-ponyatiyni y naukovo-teoretychni zasady (chastyna 1). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/rozuminnya-sutnosti-natsionalnoyi-bezpeky-svitoglyadno-ponyatiyni-j-naukovo-teoretychni-zasady-chastyna-1/> [in Ukrainian].
10. Voytovych, R. (2010). Hlobalizatsiyni vyklyky natsional'noyi bezpeky: heopolitychnyy aspekt. *Suchasna ukrayins'ka polityka. Polityky i politolohy pro neyi – Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about it*. 20, 285–297 [in Ukrainian].
11. Medvid', F. (2017). Natsional'na bezpeka i natsional'ni interesy Ukrainy v hlobalizovanomu sviti. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya istorychna. Spetsvypusk – Bulletin of Lviv University. The series is historical. Special issue*, 781–789 [in Ukrainian].
12. Danyl'yan, O., Dz'oban', O (2020). Natsional'na bezpeka v konteksti yevroatlantychnoyi intehratsiyi Ukrainy: filosofs'ka refleksiya. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiya – Bulletin of the National University of Law named after Yaroslav the Wise. Series: Philosophy*, 1(44), 8–22. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18269/1/Dzeb_1.pdf [in Ukrainian].
13. Akt proholoshennya nezalezhnosti Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> [in Ukrainian].
14. Zinchenko, O. (2024). Yak ukrayintsi zruynuvaly imperiyu zla. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
15. Il'yina, M. (2023). Yak Ukraina proholoshuvala nezalezhnist'. *Tvoje misto – Your city*. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/malo_hto_znaie_chomu_same_24_serpnya_abo_yak_ukraina_progoloshuvala_nezalezhnist_153783.html [in Ukrainian].
16. Hordiichuk, O., Halapsis, A., & Kozlovets, M. (2023). How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*, (16), 345–362. doi: <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25>
17. Hordiichuk, O. (2021). Mental'nist' u dobu hlobalizatsiyi: monohrafiya. Zhytomyr, Vyd-vo «NOVOhrad» [in Ukrainian].
18. Polishchuk, I. (2018). Moderna politychna mental'nist' ukrayins'koho narodu. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho – Bulletin of the National University «Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the*

- Wise*», 2(37), 93–106. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.37.133442> [in Ukrainian].
19. Xotyn, R. (2022). Yaderna zbroya: chomu Ukrayina vidmovylas' vid neyi i chy real'no staty yadernoyu zнову? *Radio Svoboda: polityka – Radio Liberty: politics*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/ukrayina-yaderna-zbroya-zelensky/31714820.html> [in Ukrainian].
20. Vasylyeva, M. (2023). Yaderne rozzbroyennya ta shantazh: yak i chomu Rosiya desyatylittamy pereshkodzhala vstupu Ukrayiny do NATO. *Eksklyuzyv TSN – Exclusive TSN*. URL: <https://tsn.ua/amp/exclusive/yaderne-rozzbroyennya-ta-shantazh-yak-i-chomu-rosiya-desyatylittamy-pereshkodzhala-vstupu-ukrayini-do-nato-2368561.html> [in Ukrainian].
21. Kostenko, Yu. (2021). *Ukraine's Nuclear Disarmament: A History*. Edited and translated by Svitlana Krasynska. Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute.
22. Yerman, H. (2021). «Mohly b shantazhuvaty ves' svit». Chy mohla Ukrayina zberehty yadernu zbroyu. *BBC News Ukrayina – BBC News Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58029775.amp> [in Ukrainian].
23. Ryabych, V. (2020). 29 rokiv bezpeky ta oborony Ukrayiny: vid spadshchyny SRSR do NATO. *Defense Express*. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/bezpeki_ta_oborona_ukrajini_vid_nasliddja_srsr_do_nato-1473.html [in Ukrainian].
- Humenyuk, O. (2023). Za mizhnarodnymy dohovoramy Ukrayina pozbulasya ne til'ky yadernoho potentsialu, a y dekil'kokh desyatktiv litaktiv i soten' raket. *Zaborona: rozsliduvannya. – Prohibition: investigation*. URL: <https://zaborona.com/za-mizhnarodnymy-dohovoramy-os-skilky-ozbroyennya-my-vtratyly/> [in Ukrainian].
24. Tovstyzhenko, A. (2012). Kerivnytstvo Salamatina pryvelo «Ukroboronprom» do zbytkiv na sotni mil'yoniv hryven'. *Dzerkalo tyzhnya. UA – Mirror of the week. UA*. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/kerivnytstvo_salamatina_privelo_ukroboronprom_do_zbitkiv_na_sotni_milyoniv_griven.html [in Ukrainian].
25. Parakhons'kyi, B., Yavors'ka, H., Reznikova, O. (2013). Mizhnarodne bezpekove seredovyshe: vyklyky i zahrozy natsional'niy bezpetsi Ukrayiny. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
26. Dacyuk, A., Sadovs'kyi, V., Poltorakov, O., Marutyan, R. (2015). Analiz derzhavnoyi polityky u sferi natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf> [in Ukrainian].
27. Yushchenko, V. (2022). Pislya Hruziji bulo ochevidno – Ukrayina bude nastupnoyu. *Hlavkom – Chief Commissar*. URL: <https://glavcom.ua/columns/yuschenko/pislya-gruziji-bulo-ochevidno-ukrajina-bude-nastupnoyu-817614.html> [in Ukrainian].
28. Plokhly, S. (2023). *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*, New-York: W. W. Norton & Company.
29. Polishchuk, I. (2022). Napad Rosiyi na Ukrayinu yak pretenziya na avtorytarnu zminu svitovoho porjadku. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho» – Bulletin of Yaroslav Mudry NYU*, 2(53), 156–165. doi: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.53.259395> [in Ukrainian].

30. Stratehiya natsional'noyi bezpeky Ukrainy «Bezpeka lyudyny – bezpeka krayiny». Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnya 2020 roku. № 392/2020. 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].

Hordiichuk Olha Olehivna, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophical and Historical Studies and Mass Communications, Zhytomyr Polytechnic State University, Ukraine.

Mosienko Oleksandr Viktorovych, PhD in History, Associate Professor of the Department of Philosophical and Historical Studies and Mass Communications, Zhytomyr Polytechnic State University, Ukraine.

NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: CHALLENGES AND PRIORITIES

The article examines the essential characteristics of Ukraine's national security, its components, features, and priorities in the context of global security.

Challenges to Ukraine's national security since the declaration of independence (1991), the main one – the war with the russia in various forms, and domestic and foreign policy mistakes that deprived Ukraine of the military power it inherited after the collapse of the USSR are analyzed.

Keywords: national security, globalization challenges, russia's war in Ukraine, identity, political mentality.

УДК 321.6

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310890>

Заславська Ольга Олександрівна, кандидатка політичних наук, доцентка, завідувачка кафедри міжнародної комунікації та політології, Хмельницький національний університет, Україна
e-mail: zaslavska_olga@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1608-1530

Посвістак Олеся Анатоліївна, докторка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародної комунікації та політології Хмельницького національного університету, Україна
e-mail: posvistak_olesia@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8462-3584

Налімова Вікторія Віталіївна, викладачка кафедри міжнародної комунікації та політології Хмельницького національного університету, Україна
e-mail: nalimovavika16@gmail.com
ORCID ID: 0000-000-6540-5197

ЗА ЛАШТУНКАМИ ВИБОРІВ: ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ЗВ'ЯЗКУ ЯК ЕЛЕКТОРАЛЬНА СТРАТЕГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ ТА ПАРТІЙ

Досліджено формування емоційного зв'язку як виборчу стратегію політичних лідерів та партій. Доповнено виокремлені раніше маркери формування емоційного зв'язку, проведено аналіз передвиборчих роликів політичних сил. Підраховано та проаналізовано знайдені маркери. Встановлено, що формування емоційного зв'язку може бути ключовим фактором електорального успіху, а рекламні ролики стають все більш важливим інструментом електоральної мобілізації.

Ключові слова: лідерство, вибори, партія, електоральний маркетинг, емоційний зв'язок.

Постановка проблеми. Електоральний успіх політичних лідерів та партій зумовлений цілою низкою чинників. Серед них традиційно науковці [1–5; 15–17] виокремлюють вдалу медійну стратегію, доречно дібрану символіку та вдале брендування, вплив соціуму, спроможність швидко реагувати на зміни, психологічний ефект групової думки, ідентифікація виборців із партією,

формування емоційного зв'язку, відповідність цінностям виборців, психоманіпуляції тощо. Серед згаданих чинників досить вагомими є психологічні. Їх вагомість зумовлена важливою (іноді вирішальною) роллю емоцій при здійсненні політичного вибору громадянами: виборці часто приймають рішення на основі емоцій, а не раціональних аргументів. Це пов'язано з тим, що під впливом емоцій змінюється сприйняття інформації, вони впливають на формування переконань і, як наслідок, прийняття рішень. З огляду на це розуміння впливу емоцій на політичний вибір допоможе покращити розуміння політичного процесу загалом. Ці знання є надзвичайно важливими і для політичних партій, і для окремих політичних лідерів при розробленні більш ефективних політичних кампаній. Крім того, розуміння того, як емоції можуть бути використані для маніпуляції виборцями, може допомогти розробити заходи для захисту виборців від цих маніпуляцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показує, що емоції в політиці є важливою темою для дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Важливо згадати про праці вітчизняних науковців, які торкалися ролі емоцій у політичному процесі: О. Злобіна, Є. Близнюк [18], О. Заславська, О. Посвістак, С. Козаченко [17; 18] та ін. Емоції в політиці також є предметом наукових інтересів зарубіжних вчених. Американський когнітивний психолог і лінгвіст Джордж Лакофф [7] є одним із провідних дослідників впливу емоцій і моралі на політичні уподобання та поведінку. У своїй праці «Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think» він аналізує розбіжності між лібералами і консерваторами в США з точки зору когнітивної політичної психології, вивчає вплив емоцій і фреймінгу на сприйняття політичних повідомлень під час дебатів. Також він розглядає роль емоцій у формуванні моральних цінностей та вплив цих цінностей на вибір громадян. Крім того, Дж. Лакофф є розробником стратегій ефективної комунікації на основі врахування емоцій.

Американський політичний консультант і психолог Дрю Вестен [15; 16] проводить дослідження впливу емоцій на формування політичних уподобань. У праці «The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation» («Політичний мозок. Роль емоцій у визначенні долі нації») [16] він аналізує, як моральні цінності та ідентичність пов'язані між собою, а також вивчає, як цей зв'язок впливає на політичні переконання, рішення та поведінку виборців [15].

Британський політолог Ендрю Чедвік [3] у своїй книзі «The Hybrid Media System: Politics and Power» вивчає можливості та перспективи соціальних медіа й інтернету в процесі формування емоційного зв'язку при проведенні електоральних кампаній. Основним об'єктом його досліджень є політична комуніка-

ція та вплив цифрових медіа на зміну політичного ландшафту [3]. Дослідник вивчає також взаємодію традиційних та цифрових засобів масової інформації (ЗМІ) у контексті політичних скандалів. Він аналізує, як громадськість поширює, сприймає й обговорює таку інформацію, використовуючи ці два види ЗМІ, а також роль цих каналів інформації у виборчих процесах [4].

У сучасних дослідженнях виборчих кампаній серйозної уваги приділяється ролі емоцій. Дослідники вивчають вплив емоцій, особливо страху, на формування політичних поглядів, використання емоційних підказок у політичній рекламі, мотивацію голосування, реакції на політичну комунікацію та взаємозв'язок між емоціями та прийняттям політичних рішень [5; 6; 8; 13]. У полі зору науковців також перебуває адаптація політичними акторами своїх стратегій досягнення успіху на виборах до поширення цифрових інструментів і платформ [10]. Вивчається роль соціальних мереж у формуванні емоційного зв'язку, оскільки вони стають найбільш зручними платформами для роботи з емоціями [12] і, як наслідок, чинять часто ключовий вплив на політичні процеси [1; 11].

Формулювання цілей. Метою запропонованої роботи є виявлення та опис механізмів формування емоційного зв'язку між українськими політичними лідерами / партіями та виборцями, а також оцінка ефективності цього зв'язку як інструменту досягнення електоральних цілей.

У цій роботі ми зосередили увагу на вивченні рекламних роликів тих п'яти політичних сил, що пройшли до парламенту за пропорційною виборчою системою на позачергових парламентських виборах: «Слуга народу», ВО «Батьківщина», «Європейська солідарність», «Опозиційна платформа – За життя» та «Голос».

Виклад основного матеріалу. Оскільки останні виборчі перегони відбулись у 2019 р., зосередьмо нашу увагу саме на них. Аналіз передвиборчих рекламних роликів політичних сил, які пройшли до парламенту на позачергових виборах 2019 р., дозволив виявити маркери формування емоційного зв'язку. Для узагальнення отриманих результатів та формулювання висновків було проведено підрахунок і аналіз цих маркерів. На основі вивчення наукової літератури [13; 15; 16] в попередньому дослідженні ми виокремили сім маркерів формування емоційного зв'язку між виборцями і партією, які можуть міститися в передвиборчих гаслах [17]. Вважаємо за доцільне використати їх при аналізі рекламних роликів, доповнивши ще двома маркерами. Отже, основні маркери:

1. Звернення до позитивних спогадів про минуле.
2. Декларування прагнення змін на краще.
3. Формування відчуття спільності та приналежності шляхом використання цілого ряду психологічних прийомів. Наприклад, використання слова «ми»

(не завжди явне, іноді таке, що читається «між рядків») дозволяє представникам електорату відчувати, що вони не самі, і партія готова обстоювати їхні інтереси.

4. Проголошення позитивних цінностей, близьких виборцю.

5. Пошук спільного ворога та використання страху перед ним для об'єднання виборців.

6. Обіцянки захисту від загроз: як зовнішніх, так і внутрішніх.

7. Звертання до спільного майбутнього, що формує переконання про боротьбу партії за краще майбутнє.

8. Використання історій пересічних людей для спонукання до співпереживання.

9. Використання емоційно заряджених слів, фраз, повідомлень, що викликають симпатію або обурення.

Перші сім маркерів детально розглянуто в одній із наших статей [17]. У пропонованій роботі розпочнемо з аналізу двох останніх маркерів і перейдемо до розгляду результатів проведеного дослідження.

Для спонукання до співпереживання і формування емоційного зв'язку з виборцями політичні лідери та партії використовують історії пересічних людей, які зіткнулися з труднощами або досягли успіху. Такі історії тригерять та дозволяють провести паралелі, відчувати себе пов'язаними з політичною партією на більш особистому рівні. У рекламних роликах демонструють людей, які зіткнулися з труднощами, близькими електорату. Це історії, наприклад, про сім'ю, яка не може дозволити собі житло, чи історії про людей, які піднялися з бідності завдяки політикам чи партії. Для залучення на свій бік представників меншин, можна розповісти історію про їхніх представників: жінку-імігрантку, людину з інвалідністю тощо. Ефективним є використання емоційно заряджених слів та фраз. Це слова, що виступають тригерами і викликають почуття співпереживання: «біда», «горе», «втрата», «несправедливість»; слова, що викликають почуття гордості: «народ», «вітчизна», «свобода»; слова, що викликають почуття надії: «покращення», «світле майбутнє»; слова, що викликають почуття гніву: «злочин», «корупція», «зрадники»; слова, що викликають почуття страху: «небезпека», «загроза», «тероризм»; слова, що викликають почуття відрази: «зрада», «зло» тощо [13; 16].

Нами були проаналізовані передвиборчі ролики виборчої кампанії кожної з п'яти політичних партій. У рамках виборчої кампанії політичної партії «Слуга народу» був проведений тур регіонами України «Передвиборний тур / Зе Депутат Слуга Народу», де «Зе!депутати подорожують Україною. Знаходять спільну мову з кожним, кого зустрічають» [23]. Так, в одному з роликів

лідер партії Д. Разумков розповідає: «Сьогодні чиновники забули, хто на кого працює. Пора розвертати це в інший бік, щоб не ви відчували себе прохачем, а щоб чиновник розумів, що Ви платите йому цю платню» [23]. Проведений аналіз рекламних сюжетів дозволив виокремити цілу низку маркерів формування емоційного зв'язку. Фраза «Пора розвертати це в інший бік» свідчить про прагнення до змін у системі політичних відносин для поліпшення ситуації. У сюжеті підкреслюється цінність справедливості. Фраза «щоб чиновник розумів, що Ви платите йому цю платню» звучить як обіцянка захисту від неефективної роботи чиновників (обіцянки захисту від загроз). Вислів «Пора розвертати це в інший бік» передає сподівання на покращення в майбутньому (звертання до спільного майбутнього, що призводить до формування переконання про боротьбу партії за краще майбутнє. Слова «чиновники забули,» «прохачем,» «платите» спрямовані викликати емоції в глядачів через негативне ставлення до недоліків системи. В інших сюжетах Є. Кошовий закликає допомогти «одному моєму другу» змінити країну. Але для цього потрібно йому допомогти боротися з приблизно 450 «поганими людьми» [22], ідеться також про «Бійки, сон на робочому місці, циркові промови, постійні відпустки та безвідповідальність. Це все явні признаки депутата-кнопкодава!» [19]. Тут заклик змінити країну та звернення до «нової політики» вказують на прагнення до покращень. Використання фрази «допомогти боротися» та терміна «признаки депутата-кнопкодава» створює враження об'єднання проти спільного «ворога». Заклик до боротьби з «поганими людьми» та виділення «450 поганих людей» створює образ спільного ворога. Звучить також критика «депутата-кнопкодава» як загрози, з якою потрібно «боротися». Заклик до змін у країні та створення платформи «Нова політика на Донбасі» створюють образ кращого майбутнього. Крім того, слова та словосполучення: «поганими людьми,» «бійки,» «циркові промови,» «безвідповідальність» мають негативне емоційне забарвлення.

Ще в одному сюжеті демонструються жінка з немовлям, водій вантажівки, лікар, військовий, пенсіонер – одним словом, «люди з народу». «Кожен із нас на своєму місці зможе зробити усе для розвитку країни...», «...ми це подолаємо, бо кожен з нас – українець. 21 липня усе залежить від нас!» [21]. Фрази «розвиток країни» та «ми це подолаємо» вказують на прагнення до покращень. Використання слова «ми» і виокремлення «кожен з нас – українець» має на меті створити враження об'єднання. Зазначення, що «все залежить від нас» має на меті підкреслити важливість спільної дії для досягнення кращого майбутнього. Опис різних персонажів, таких як лікар, водій вантажівки, військовий, пенсіонер, розраховано викликати співпереживання з їхніми життєвими ситуаціями – це використання історій пересічних людей для спонукан-

ня до співпереживання, а фрази «ми це подолаємо» та «кожен з нас – українець» мають позитивне емоційне забарвлення.

Соціально-демографічна структура виборців партії за невеликими винятками представлена усіма категоріями електорату. Щоправда, серед його прихильників дещо більше молоді та жінок, ніж серед виборців інших партій. У всьому іншому електорат «Слуги народу» не має яскравих відмінностей від електорату інших партій. Він представлений виборцями з усіх регіонів країни, різних соціальних груп і з різним рівнем освіти. Таким чином, електорат партії «Слуга народу» можна вважати уособленням загального портрета всіх виборців, що голосували на дострокових парламентських виборах [24].

Тією політичною партією, яку обирали переважно пенсіонери, стало ВО «Батьківщина»: серед його електорату більше половини – люди старші 60 років [24]. Проведений аналіз рекламних сюжетів дозволив дійти висновку про те, що партія апелює до емоцій: звертається до таких емоцій виборців, як страх, гнів, надія, почуття гордості тощо. У ролик *«Розмова з країною»* звучить такий текст: *«Привіт, мила. Я хочу дещо тобі сказати. Ти втомилася, як мати після важкого дня. І ти вже не знаєш, чи буде завтра краще. Адже сьогодні так важко. Та все зміниться. Має змінитися. Ми, твої діти-українці, допоможемо тобі. Ти станеш щасливою. І ми разом з тобою. Бо в тебе є все. Землі, ліси, заводи. І найцінніше – це ми, твої діти. Які люблять тебе втомлену і змучену, але мріють бачити успішною і щасливою. Бо насправді ми сильні і ми все зможемо»*. У кадрі ми бачимо «простих людей», втомлених важкою працею: пекарку, тракториста, художника тощо [29]. Тут можемо виокремити більшість маркерів формування емоційного зв'язку: у центрі сюжету пересічні люди – працівники різних сфер, які представляють історії пересічних людей, що забезпечує ідентифікацію та співпереживання. Ролик використовує емоційно насичену мову та сприяє появі співчуття через звернення до втомленої матері та висловлення співчуття її труднощам: глядачі можуть ідентифікуватися з подібними ситуаціями; ностальгію та сум через використання елементів ностальгії за минулим та опис труднощів сьогодення; обіцянка допомоги та любові дітей-українців може викликати позитивні емоції, такі як любов та підтримка; прагнення до об'єднання через використання «ми» та ідеї докладання спільних зусиль для покращення майбутнього; обіцянка, що все зміниться і буде краще, може викликати емоції надії та оптимізму тощо (маркери 8, 9). Текст включає в себе елементи ностальгії за прекрасними моментами минулого, коли все було начебто простіше та щасливіше (маркер 1). Ю. Тимошенко висловлює співчуття та обіцянку, що майбутнє буде кращим, і зазначає, що ці зміни повинні трапитися (маркер 2). Використання слова «ми» створює враження єднання та спільної мети між тим, хто

говорить (діти-українці) та тим, до кого звертаються (мати) (маркер 3). Крім того, робиться наголос на цінностях, таких як сім'я, любов та підтримка, які є важливими для цільової аудиторії партії (маркер 4). Існує згадка про важкі часи сьогодні, що може викликати спільний страх і прагнення змінити цю ситуацію. Спікерка обіцяє захищати та допомагати матері, використовуючи образ дітей-українців. Використання емоційно заряджених слів, фраз, повідомлень: текст використовує емоційно насичену мову для виклику симпатії та співчуття. Усі ці маркери спрямовано на те, щоб створити емоційне з'єднання з аудиторією. У процесі роботи ми також опрацювали інші ролики ВО «Батьківщина» [наприклад: 26–28]). У них Ю. Тимошенко обіцяє знизити ціну на газ вдвічі, відновити можливість викликати лікаря додому тощо – власне, все те, що покликане створити емоційний зв'язок із цільовою аудиторією. У результаті роботи ми проаналізували та підрахували кількість виокремлених маркерів формування емоційного зв'язку.

Найбільшою проросійською силою під час виборів 2019 р. стала партія «Опозиційна платформа – За життя». Вона з'явилася після розпаду «Опозиційного блоку», який своєю чергою, утворився на руїнах Партії регіонів Віктора Януковича. «ОПЗЖ» по праву можна назвати партією, орієнтованою на пенсіонерів та жителів певних регіонів. Цій політичній силі вдалося здобути перемогу на сході країни, у Донецькій та Луганській областях. Проте про загальноукраїнську підтримку говорити не доводиться. Майже 60% її виборців – це люди старше 60 років, а 80% – старше 50 років. Молодь складала менше 3% від загальної кількості тих, хто проголосував за «ОПЗЖ» [24]. *«Сьогодні ми тут із головною історичною місією – об'єднатися та діяти, щоб повернути світ до України. Ми зібрали в кулак волю та віру з головною метою: піти та перемогти партії війни, від режиму яких за п'ять років постраждала кожна людина в нашій країні. І ми абсолютно впевнені, що наша велика професійна команда світу зможе це зробити! Захистити дітей, ветеранів Великої Вітчизняної війни та пенсіонерів, переглянути збочені реформи влади, зупинити грабіж людей через ціни та тарифи, захистити мирних людей, які мешкають по обидва боки лінії розмежування. Наша мета – повернути свою країну – мирну та процвітаючу!»* – наголосила *Наталія Королевська. Наша головна місія – об'єднатися та повернути мир в Україну!»* [30]. Насамперед, у тексті є наголошення на спільних позитивних цінностях, таких як мир і об'єднання. Такий підхід покликаний стимулювати позитивні емоції, оскільки спонукає до дії і співпраці для досягнення миру, а отже, дій для змін на краще. Також у гаслі втілено прагнення українців до захисту та безпеки і є акцент на спільній меті та спільному майбутньому – забезпечення миру.

Інший рекламний ролик розпочинається з маніпулятивного твердження про те, що закон про мову начебто роз'єднує країну і передбачає, насправді, заборону мов: російської, угорської, румунської тощо та приниження громадян, які розмовляють ними [31]. Для формування емоційного зв'язку з електоратом політичні лідери і партія тут використовуює відверто маніпулятивні твердження: вислів «роз'єднує країну» створює атмосферу страху та непевності, натякаючи на те, що закон про мову призведе до розколу в українському суспільстві, а теза про «заборону мов» є хибною, але апелює до емоційних страхів людей, які розмовляють іншими мовами, окрім української. Політична сила не гребує експлуатацією почуття приниження, щоб викликати співчуття до тих, хто не володіє українською мовою. Це створює образ жертви, з яким електорат може себе асоціювати. Загалом проведений аналіз рекламних роликів цієї політичної сили дозволяє дійти висновку про переважне використання негативних емоційних тригерів.

Найбільш «молодіжною» партією називають «Голос». Її виборці мають високий рівень освіти (хоча й трохи нижчий, ніж у «ЄС»). Їхній основний електорат концентрувався у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях та в Києві. Партія не змогла запропонувати нічого привабливого для людей старшого віку [24]. Виборча кампанія партії «Голос» супроводжувалась серією концертів гурту «Океан Ельзи», де солістом виступає лідер партії Святослав Вакарчук. Ці безкоштовні виступи стали частиною агітаційної кампанії «Тур змін». За підрахунками Руху ЧЕСНО, ґрунтованими на анонсах поїздок до регіонів, інформації з офіційної сторінки партії в Instagram та повідомленнях у ЗМІ, у рамках кампанії відбулося 23 концерти. Проведений аналіз рекламних сюжетів дозволяє стверджувати, що партія та її лідери використовують цілу низку методів, щоб сформувавши емоційний зв'язок з електоратом. «... старі політики поставили країну на беззвучний режим: не чують, ігнорують і знову намагаються потрапити в Раду. Досить! Час повернути людям ГОЛОС! Змінити Верховну Раду! Змінимо Верховну Раду – змінимо Україну! Депутат не має працювати більше двох термінів, а за прогули складе мандат! Що скажеш? Твій голос змінює все!» [32]. «Досить!», «Час повернути людям ГОЛОС!», «Змінити Верховну Раду!», «Змінимо Верховну Раду – змінимо Україну!» – це декларування прагнення до змін. Формування відчуття спільності створюють фрази «Змінимо Верховну Раду», «Твій голос змінює все!», а «старі політики» можуть сприйматися як спільний ворог. Водночас бачимо звернення до спільного майбутнього: «Змінимо Верховну Раду – змінимо Україну!», і використання емоційно заряджених слів: «не чують», «ігнорують», «Досить!», «Змінимо», «Україна» тощо.

Ще в одному рекламному ролику тодішній лідер «Голосу» Святослав Варкачук обіцяє: *«Кожних п'ять років одна і та сама пісня: нові вибори, обіцянки, а потім знову звучить стара політика. Час змінити платівку! Я веду партію “Голос” на вибори, щоб до влади прийшли молоді експерти й активісти, що не залежить від олігархів. Наша програма перетворить Україну на сучасну державу, де молодь хоче жити й працювати. Час покінчити зі “старою” політикою, щоб зазвучала “нова”. Так звучить наш ГОЛОС!»* [33], а ми можемо знайти принаймні три виокремлених нами маркери: 2, 5, 7.

Електорат «Європейської солідарності» сконцентрований на Заході та в Центрі України. Це найчастіше люди різного віку з вищою освітою, переважно жителі обласних центрів [24]. *«...Стратегічні цілі Європейської Солідарності на парламентських виборах 2019: Завершення війни, але без капітуляції. Мир і безпека – завдяки приєднанню до НАТО. Добробут людей і верховенство права – через вступ до Євросоюзу. Прискорене економічне зростання – для якого вже створені всі умови. Захист українських цінностей і відсіч прокремлівським реваншистам... Захистимо європейське майбутнє України!»* [34]. Текст рекламного ролика наповнений маркерами: це і декларування прагнення змін на краще: «Мир і безпека – завдяки приєднанню до НАТО», «Добробут людей і верховенство права – через вступ до Євросоюзу», «Прискорене економічне зростання – для якого вже створені всі умови» і формування відчуття спільності та приналежності: використання слова «ми» та звернення до групової ідентичності; і проголошення позитивних цінностей, близьких виборцю: «Мир і безпека», «Добробут людей і верховенство права», і пошук спільного ворога та використання страху перед ним: «відсіч прокремлівським реваншистам», і обіцянки захисту від загроз: «Завершення війни, але без капітуляції», «Захист українських цінностей», і звернення до спільного майбутнього: «Захистимо європейське майбутнє України!».

Висновки. Результати дослідження показали, що всі проаналізовані політичні сили усвідомлюють важливість емоційного зв'язку з виборцями і активно використовують різноманітні способи для його формування. Однак кожна політична сила для цього застосовує власні стратегії, що залежать від їхнього ідеологічного спрямування, цільової аудиторії та загальної стратегії кампанії. Підрахунок знайдених маркерів дозволив дійти висновку, що політичні лідери та партії чутливо реагують на запити населення: найпоширенішим маркером, який використовували всі без винятку політичні сили, стало проголошення прагнення до кращого майбутнього; також вони активно експлуатували образ спільного ворога: це і «олігархи», і «реваншисти», і «старі політики», і «депутати-кнопкодави», і «450 поганих людей». Важливо зазначити, що політичні сили активно експлуатували тему спільного майбутнього,

що свідчить про прагнення до емоційного зв'язку з електоратом. Обіцянки захисту та безпеки не були надто поширеними. Таку тезу вдалося виявити найбільше в рекламі «Європейської Солідарності» та «Опозиційної платформи – За життя». І якщо перша партія обіцяє мир і безпеку завдяки приєднанню до НАТО, то друга – просто обіцяє, не конкретизуючи спосіб досягнення мети. Зазначимо, що найбільше виокремлених маркерів знайдено в рекламних сюжетах «Слуги Народу». Це дозволяє дійти висновку про високу ефективність формування емоційного зв'язку як інструменту досягнення електоральних цілей. Ураховуючи зазначене, основні стратегії формування емоційного зв'язку з виборцями варто використовувати при плануванні нових виборчих кампаній, ураховуючи, однак, реалії.

Російсько-українська війна внесла корективи в політичний ландшафт України, суттєво вплинувши на емоційний стан виборців та комунікаційні стратегії політичних сил. У політичному дискурсі домінують емоції гніву, страху тощо. Тому перспективним у подальшому може бути аналіз того, як політичні лідери та партії використовують ці емоції для досягнення власних цілей. Подальші дослідження в цьому напрямі дозволять краще зрозуміти сучасні процеси в українській політиці та розробити ефективні стратегії політичного маркетингу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arce-García S., Márquez F. V., Fondevila-Gascón J.-F. Analysis of the Twitter discourse in the 2019 electoral debates in Spain: A comparative algorithmic study. *Communication & Society*. 2022, № 35 (1). P. 45–61.
2. Hall N. A., Lawson B., Vaccari C., Chadwick A. Beyond quick fixes: How users make sense of misinformation warnings on personal messaging. Online Civic Culture Centre, Loughborough University. 2023. P. 1–42.
3. Chadwick A. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. London: Oxford University Press. 2013. 256 p.
4. Chadwick A. The Political Information Cycle in a Hybrid News System: The British Prime Minister and the 'Bullyinggate' Affair. *The International Journal of Press/Politics*. 2011. № 16 (1). P. 3–29.
5. Huddy L., Mason L., Aaroe L. Expressive partisanship: Campaign involvement, political emotion, and partisan identity. *American Political Science Review*. 2015. № 109 (01). P. 1–17.
6. Iyengar S., Lelkes Y., Levendusky M., Malhotra N., Westwood S. J. The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*. 2019. № 22. P. 129–146.
7. Lakoff G. *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago : University of Chicago Press. 2016. 512 p.

8. Mason L. *Uncivil agreement: How politics became our identity*. Chicago : University of Chicago Press, 2018. 192 p.
9. Neubaum G., Lane D. S. Nevertheless, it persists: Political self-effects in the context of persistent social media. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*. 2023. № 35 (6). P. 375–386.
10. Pellegrino A. Research Trends in Social Media Role in Political Campaigns: A Bibliometric Analysis. *Review of Communication Research*. 2023. № 11. P. 150–171.
11. Pérez-Castaños S., Merino J. A., Santamaría S. G. Emociones, liderazgo y redes sociales. Propuesta para su medición en materiales de campaña electoral. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*. 2023. № 184. P. 125–36.
12. Rivera-Otero J. M., Nieves L., López M. P., Gullías E. Relación entre diversos usos de las redes sociales Twitter y Facebook emociones, y voto en España. *Revista Latina de Comunicación Social*. 2021. № 79. P. 73–98.
13. Szanto T., Jan Slaby J. *Political emotions* The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotion. London ; New York : Routledge. 2020. 620 p.
14. Valentino N. A., Neuner F. G., Vandenbroek L. The changing norms of racial political rhetoric and the end of racial priming. *Journal of Politics*. 2018. № 80 (3). P. 1050–1065.
15. Westen D. *The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation*. New York : PublicAffairs. 2007. 495 p.
16. Westen D. *Self and Society: Narcissism, Collectivism, and the Development of Morals*. Cambridge : Cambridge University Press. 1996. 456 p.
17. Заславська О. О., Посвістак О. А., Козаченко С. М. Електоральний маркетинг політичних партій в Україні. *Гілея*. 2023. Вип. 180/181 (№ 1/2). С. 75–81.
18. Злобіна О. Г. Близнюк Є. О. Афективна поляризація як маркер суспільного розколу: нові підходи до дослідження. *Український соціум*, 2021. № 4 (79). С. 9–25.
19. Партія Слуга народу. 21 липня зробіть свій вибір: скажіть «НІ» кнопкодавам! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OqFeQg0RIPY> (дата звернення: 15.06.2024).
20. Партія Слуга народу. Зе!депутат Слуга Народу – Нова політика на Донбасі. Відродження. Розвиток. Стабільність. URL: <http://surl.li/ukhlp> (дата звернення: 15.06.2024).
21. Партія Слуга народу. Кожен з нас! URL: <http://surl.li/ukhlw> (дата звернення: 15.06.2024).
22. Партія Слуга народу. Кошовий звернувся до українців. URL: <http://surl.li/ukhmc> (дата звернення: 15.06.2024).
23. Партія Слуга народу. Передвиборний тур / Зе Депутат Слуга Народу #5. URL: https://www.youtube.com/watch?v=3zU6Vwrb_xM (дата звернення: 15.06.2024).
24. Сухарина А. Битва поколінь. Хто, де і як голосував на виборах до Ради. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/08/13/7223394/> (дата звернення: 15.06.2024).
25. Тур регіонами України в рамках кампанії «Передвиборний тур | Зе Депутат Слуга Народу». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XKVhXt73Vky> (дата звернення: 15.06.2024).

26. Треба діяти! #3 Ціна на газ. URL: <http://surl.li/ukhle> (дата звернення: 15.06.2024).
27. Треба діяти! #4 Голосуйте за «Батьківщину»! URL: <http://surl.li/ukhmj> (дата звернення: 15.06.2024).
28. Підвищення виплат при народженні дитини. URL: <http://surl.li/ukhmp> (дата звернення: 15.06.2024).
29. Юлія Тимошенко: розмова з країною. URL: <http://surl.li/ukhmv> (дата звернення: 15.06.2024).
30. Платформа за життя та мир. Наша головна місія – об'єднатися та повернути мир в Україну! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NNy1HNSmpt0> (дата звернення: 15.06.2024).
31. Платформа за життя і мир. URL: <http://surl.li/ukhmz> (дата звернення: 15.06.2024).
32. Пропозиція «Голосу» забирати депутатський мандат за прогули на 1+1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vmvxdP8d3Io&t=30s> (дата звернення: 15.06.2024).
33. Вакарчук веде «Голос» у парламент, щоб звучала нова музика політики. URL: <https://youtu.be/OVIVQdZz07k> (дата звернення: 15.06.2024).
34. Стратегічні цілі партії «Європейська Солідарність» на парламентські вибори 2019: Мир, Безпека, НАТО. URL: <http://surl.li/ukhnb> (дата звернення: 15.06.2024).

REFERENCES

1. Arce-García, S., Márquez, F. V., Fondevila-Gascón, J.-F. (2022). Analysis of the Twitter discourse in the 2019 electoral debates in Spain. *Communication & Society*, 35, 45–61.
2. Hal, N. A., Lawson, B., Vaccari, C., Chadwick, A. (2023). Beyond quick fixes: How users make sense of misinformation warnings on personal messaging. Online Civic Culture Centre, Loughborough University.
3. Chadwick, A. (2013). *The Hybrid Media System: Politics and Power*. London: Oxford University Press.
4. Chadwick, A. (2011). The Political Information Cycle in a Hybrid News System: The British Prime Minister and the 'Bullyinggate' Affair. *The International Journal of Press/Politics*, 16(1), 3–29.
5. Huddy, L., Mason, L., Aaroe, L. (2015). Expressive partisanship: Campaign involvement, political emotion, and partisan identity. *American Political Science Review*, 2015, 109, 1–17.
6. Iyengar, S., Leikes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., Westwood, S. J. (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, 22, 129–146.
7. Lakoff, G. (2016). *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Mason, L. (2018). *Uncivil agreement: How politics became our identity*. Chicago: University of Chicago Press.

9. Neubaum, G., Lane, D. S. (2023). Nevertheless, it persists: Political self-effects in the context of persistent social media. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*, 35(6), 375–386.
10. Pellegrino, A. (2023). Research Trends in Social Media Role in Political Campaigns. *Review of Communication Research*, 11, 150–71.
11. Pérez-Castaños, S., Merino, J. A. and Santamaría, S. (2023). Emociones, liderazgo y redes sociales. Propuesta para su medición en materiales de campaña electoral. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 184, 125–36.
12. Rivera-Otero, J. M., Nieves, L., López, M. P., Gullás E. (2021). Relación entre diversos usos de las redes sociales Twitter y Facebook emociones, y voto en España. *Revista Latina de Comunicación Social*, 79, 73–98.
13. Szanto, T., Jan Slaby, J. (2020). Political emotions The Routledge Handbook of Phenomenology of Emotion. London; New York: Routledge.
14. Valentino N. A., Neuner F. G., Vandenbroek L. (2018). The changing norms of racial political rhetoric and the end of racial priming. *Journal of Politics*, 80(3), 1050–1065.
15. Westen, D. (2007). The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation. New York: PublicAffairs.
16. Westen, D. (1996). Self and Society: Narcissism, Collectivism, and the Development of Morals. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Zaslavska, O. O., Posvistak, O. A., Kozachenko, S. M. (2023). Elektoralnyi marketynh politychnykh partii v Ukraini. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: scientific bulletin, issue 180/181 (№ 1/2)*, 75–80 [in Ukrainian].
18. Zlobina, O. H. Blyzniuk, Ye.O. (2021). Afektyvna poliaryzatsiia yak marker suspilnoho rozkolu: novi pidkhody do doslidzhennia. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 4(79), 9–25 [in Ukrainian].
19. Partiiia Sluha narodu. 21 lypnia zrobit svii vybir: skazhit «NI» knopkodavam! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OqFeQg0RIPY> [in Ukrainian].
20. Partiiia Sluha narodu. Ze!deputat Sluha Narodu – Nova polityka na Donbasi. Vidrozhennia. Rozvytok. URL: <http://surl.li/ukhlp> [in Ukrainian].
21. Partiiia Sluha narodu. Kozhen z nas! [Servant of the People Party. Each of us!]. URL: <http://surl.li/ukhlw> [in Ukrainian].
22. Partiiia Sluha narodu. URL: <http://surl.li/ukhmc> [in Ukrainian].
23. Partiiia Sluha narodu. Peredvybornyi tur / Ze Deputat Sluha Narodu #5. URL: https://www.youtube.com/watch?v=3zU6Vwpb_xM [in Ukrainian].
24. Sukharyna, A. Bytva pokolin. Khto, de i yak holosuvav na vyborakh do Rady. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/08/13/7223394/> [in Ukrainian].
25. Tur rehionamy Ukrainy v ramkakh kampanii «Peredvybornyi tur». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XKVhXt73Vky> [in Ukrainian].
26. Treba diiaty! #3 Tsina na haz. URL: <http://surl.li/ukhle> [in Ukrainian].
27. Treba diiaty! #4. [We need to act! #4]. URL: <http://surl.li/ukhmj> [in Ukrainian].
28. Pidvyshchennia vyplat pry narodzhenni dytyny. URL: <http://surl.li/ukhmp> [in Ukrainian].
29. Yuliia Tymoshenko: Rozмова z krainoiu. URL: <http://surl.li/ukhmv> [in Ukrainian].

30. Platforma za zhyttia ta myr. Nasha holovna misiia – obiednatysia ta povernuty myr v Ukrainu! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NNy1HNSmpt0> [in Ukrainian].
31. Platforma za zhyttia i myr. URL: <http://surl.li/ukhmz> [in Ukrainian].
32. Propozytsiia «Holosu» zabyraty deputatskyi mandat za prohuly na 1+1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vmvxdP8d3Io&t=30s> [in Ukrainian].
33. Vakarchuk vede «Holos» u parlament, shchob zvuchala nova muzyka polityky. URL: <https://youtu.be/OVIVQdZz07k> [in Ukrainian].
34. Stratehichni tsili partii «Ievropeiska Solidarnist» na parlamentski vybory 2019: Myr, Bezpeka, NATO. URL: <http://surl.li/ukhnb> [in Ukrainian].

Zaslavska Olga, Ph.D. in Political Science, Head of the Department of International Communication and Political Science, Khmelnytskyi National University, Ukraine

Posvistak Olesia, Doctor of Psychology Sciences, associate Professor of the Department of International Communication and Political Science, Khmelnytskyi National University, Ukraine

Nalimova Viktoriya, lecturer at the Department of International Communication and Political Science, Khmelnytskyi National University, Ukraine)

BEHIND THE SCENES OF THE ELECTIONS: FORMING AN EMOTIONAL CONNECTION AS AN ELECTORAL STRATEGY OF POLITICAL LEADERS AND PARTIES

The formation of an emotional connection as an electoral strategy of political leaders and parties is studied. The previously identified markers of the formation of an emotional connection were supplemented, and an analysis of pre-election videos of political forces was carried out. The found markers were counted and analyzed. It has been established that the formation of an emotional connection can be a key factor in electoral success, and commercials are becoming an increasingly important tool of electoral mobilization.

Keywords: leadership, elections, party, electoral marketing, emotional connection.

Клімова Галина Павлівна, докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри міжнародних відносин, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: klimova55@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6533-199X

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті аналізується поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» на основі розгляду різних теоретико-методологічних підходів до визначення його сутності. Пропонується огляд широкого кола концептів, що визначають особливості інтернаціоналізації вищої освіти в міжнародному та національному вимірах. Ідентифіковано інституційні моделі інтернаціоналізації вищої освіти. Особливу увагу приділено розгляду концептуальних основ інтернаціоналізації вищої освіти. Проаналізовано вплив інтернаціоналізації вищої освіти на розвиток міжнародних відносин у сучасних умовах.

Ключові слова: *глобалізація, міжнародні відносини, міжнародне культурне співробітництво, інтернаціоналізація вищої освіти, європейський та світовий освітній простір, академічна мобільність.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного глобалізованого світу дуже швидко здійснюється трансформація міжнародних відносин як складного та багатогранного явища, яке відображає сукупність політичних, економічних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних та інших зв'язків між суб'єктами світового співтовариства. Зміни в міжнародних відносинах зумовлені різними соціокультурними чинниками, серед яких важливу роль відіграє інтернаціоналізація вищої освіти, яка виступає засобом зберігання, розвитку і взаємозбагачення національних культур і загальнолюдських цінностей, механізмом розширеного відтворення інтелектуального потенціалу різних країн світу, слугує стимулом для інтенсивного розвитку міжнародного культурного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблем інтернаціоналізації вищої освіти в міжнародному вимірі належить до сфери науко-

вих інтересів як українських, так і зарубіжних науковців. Серед сучасних вітчизняних дослідників, які займаються теоретико-методологічними питаннями інтернаціоналізації вищої освіти та аналізом особливостей інтернаціоналізації вищої освіти України в умовах глобальних викликів слід відзначити таких вчених, як А. Вербицька, Л. Горбунова, М. Дебич, В. Зінченко, А. Київков, О. Красовська, С. Курбатов, І. Сікорська, І. Степаненко, С. Терепищій, О. Шипко та ін. [1–7]. Вагомий внесок у теоретичне розроблення ідей інтернаціоналізації вищої освіти в контексті сучасних міжнародних відносин зробили також зарубіжні науковці: Ф. Альтбах, Х. Бергманн, У. Брандербург, Р. Брукс, М. Ван, Х. де Віт, М. Гайсслер, Дж. Найт, С. Робертсон, П. Скотт, Дж. Худзік, К. Хандт та ін. [8–15].

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад інтернаціоналізації вищої освіти; аналіз передумов розвитку інтернаціоналізації вищої освіти в міжнародному вимірі; визначення національної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти в Україні; ідентифікування інституційних моделей інтернаціоналізації вищої освіти, що реалізуються в університетах різних країн світу.

Виклад основного матеріалу. Напередодні широкомасштабного вторгнення на територію України окупаційної армії росії Кабінет Міністрів України (КМУ) схвалив Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. (розпорядження КМУ від 23 лютого 2022 р. № 286-р), у якій поширення інтернаціоналізації вищої освіти визначено як ключовий напрям її подальшого розвитку [16].

Поняття інтернаціоналізації вищої освіти є багатоаспектним і динамічним. Його зміст трансформується разом зі стрімко змінюваними соціокультурними умовами. Тому при визначенні змісту даного феномену дослідники основний акцент роблять на тих чи інших цього контекстах. Так, у «Національному освітньо-науковому глосарії» інтернаціоналізація у вищій освіті визначається як «процес інтеграції освітньої, дослідницької та адміністративної діяльності вищого навчального закладу / закладу вищої освіти чи наукової установи з міжнародною складовою: індивідуальна мобільність (студентів, науковців, викладачів, адміністративного персоналу); створення спільних міжнародних освітніх і дослідницьких програм; формування міжнародних освітніх стандартів з метою забезпечення якості; інституційне партнерство, створення освітніх і дослідницьких консорціумів, об'єднань» [17, с. 38].

Дж. Найт визначає інтернаціоналізацію вищої освіти з точки зору організаційного підходу. У зв'язку з цим він розуміє її як процес інтеграції міжнародного виміру у функції викладання / навчання, наукові дослідження та інші напрями діяльності закладів вищої освіти. Згодом з урахуванням зміни моти-

вів, форм правління і учасників процесу інтернаціоналізації Дж. Найт дає нове, більш універсальне трактування, згідно з яким інтернаціоналізація розуміється як процес інтеграції міжнародного, міжкультурного та глобального вимірів у цілі, завдання і потреби вищої освіти [18, р. 9]. Деякі вчені розглядають феномен інтернаціоналізації вищої освіти в контексті міжнародної інтеграції і міжнародної мобільності студентів і викладачів [19–20], у дискурсі експорту освітніх послуг [9].

Йонас Стір аналізує значення інтернаціоналізації вищої освіти з точки зору ідеалізму, інструменталізму й едукціоналізму. На його думку, завдяки ідеалізму створюються більш демократичні, справедливі і рівноправні умови щодо міжнародного співробітництва. Інструменталізм, що пов'язаний з реалізацією практичних і економічних цілей інтернаціоналізації вищої освіти, дозволяє задовольняти потреби глобального світу. За допомогою едукціоналізму здійснюється пошук способів розширення академічного досвіду студентів і викладачів [21].

На сьогодні, за визнанням багатьох вчених, найбільш ємним і науково обґрунтованим є визначення інтернаціоналізації вищої освіти, яке дали Х. де Віт і Ф. Хантер. Вони стверджують, що інтернаціоналізація вищої освіти – це навмисний «процес інтеграції міжнародного, міжкультурного чи глобального виміру в мету, функції та методи навчання у сфері вищої освіти з метою підвищення якості освіти та досліджень для всіх студентів та персоналу та внесення вагомого внеску в життя суспільства» [14, р. xix–xxiii; 22, р. 3].

Вважаємо, що це визначення інтегративно відображає різні погляди на зміст інтернаціоналізації вищої освіти і суттєво доповнює трактування цього феномену, яке було запропоноване Дж. Найт. У контексті сказаного можна стверджувати, що інтернаціоналізація вищої освіти – це процес, при якому цілі, функції та механізм надання освітніх послуг набувають міжнародного характеру. Вона передбачає посилення міжнародного складника в діяльності закладів вищої освіти задля їх співпраці та комунікації під впливом глобальних викликів.

Інтернаціоналізація вищої освіти, безперечно, є історичним явищем. Її історія бере свій початок ще в VI ст., коли університет Наланда в Індії залучав до своїх стін студентів і співробітників з усього буддистського світу. Перші університети Європи, що з'явилися в Болоньї та Парижі, теж були міжнародними, оскільки в них навчалися студенти з усього континенту, мовою навчання була латина.

Новий етап у розвитку інтернаціоналізації освіти розпочався в XX ст. З нею була пов'язана надія на відновлення взаєморозуміння між країнами, міжнародного співробітництва після Першої світової війни.

Найбільш активний етап інтернаціоналізації вищої освіти розпочався в середині ХХ ст., після Другої світової війни. Його визначальною рисою є те, що цей процес здійснювався в рамках доктрини розширення політичного впливу, насамперед із боку наддержав. Після Другої світової війни виникла необхідність відновлювати втрачену довіру між країнами світу та співпрацювати. Вагомим засобом для цього стала вища освіта. Було організовано програми обміну між інституціями світу, які дали змогу науковцям вільно пересуватися в межах світового освітнього простору. Наприклад, в університетах США для сприяння дослідженням вчених з усього світу було створено програма «Фулбрайт»; у Європі Німеччина, Франція та Англія теж започаткували кілька подібних програм. [23, с. 36–37].

Переломним етапом у сучасному розвитку інтернаціоналізації вищої освіти став Болонський процес в Європі [24], розпочатий у 1999 р. підписанням у Болоньї міністрами освіти 29 європейських країн Декларації «Європейський простір у сфері вищої освіти». Як мету він проголосив гармонізацію циклів навчання, освітніх залікових одиниць та їх трансферу, кваліфікацій і гарантій забезпечення якості освіти, що необхідно для формування єдиного загальноєвропейського простору вищої освіти.

Останні десятиліття інтернаціоналізація вищої освіти розвивається прискореними темпами, що привело до подальшого поширення та поглиблення міжнародного співробітництва на всіх рівнях вищої освіти, кращого розуміння вищої освіти як суттєвого фактора розвитку міжнародних зв'язків та взаємодій.

Серед стимулів розвитку інтернаціоналізації вищої освіти для країн світу дослідники виділяють такі:

- академічні (розширення доступу до вищої освіти, підвищення якості вищої освіти; міжнародне визнання і покращення позицій у міжнародних рейтингах, створення й упровадження знань);
- економічні (короткостроковий економічний ефект від прямих витрат іноземних студентів, підготовка кваліфікованої робочої сили з навичками у сфері міжнародної співпраці, умови для довгострокового економічного розвитку);
- політичні (розвиток публічної демократії, міжнародна співпраця);
- соціально-культурні (об'єднання провідних науковців для вирішення глобальних проблем та досягнення сталого розвитку, підвищення рівня міжнародної комунікації, підвищення толерантності в суспільстві) [25].

Очевидно, що сучасне розуміння значення інтернаціоналізації вищої освіти як найважливішого чинника розвитку міжнародних відносин робить її суттєвим засобом підвищення конкурентоспроможності університетів на світовій арені та їх міжнародної репутації, а також надважливим фактором забезпе-

чення якості підготовки здобувачів вищої освіти, збільшення числа іноземних студентів у національних закладах вищої освіти (ЗВО), поширення інтеркультурної комунікації між країнами, інтеграції національних освітніх систем до європейського і світового простору вищої освіти. У зв'язку з цим не випадково багато європейських країн розробляють національні стратегії інтернаціоналізації вищої освіти. Відповідно до результатів масштабного порівняльного дослідження, проведеного Європейською асоціацією міжнародної освіти (ЕАІЕ), до якої входить 33 країни європейського простору вищої освіти, більшість європейських університетів мають або окремо розроблену стратегію інтернаціоналізації, або конкретні завдання щодо розвитку інтернаціоналізації, які позначено в загальній стратегії розвитку закладу вищої освіти [26].

У цілому серед різних рівнів інтернаціоналізації у сфері вищої освіти найбільш значущими з них є глобальний, регіональний, національний, міжінституційний, інституційний та індивідуальний.

На глобальному рівні використовуються програми інтернаціоналізації вищої освіти, здійснювані в контексті освітньої політики міжнародних організацій (ОЕСР, ЮНЕСКО, СОТ та ін.).

Регіональний рівень відображає регіональні стратегії інтернаціоналізації національних систем вищої освіти. Вони реалізуються за допомогою регіональних стандартів якості вищої освіти; міжнародних регіональних університетів; програм академічної мобільності здобувачів вищої освіти та викладачів тощо.

На національному рівні, на думку експертів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), існує чотири типи національних стратегій інтернаціоналізації вищої освіти: досягнення взаєморозуміння; отримання прибутку; кваліфікованої міграції; нарощування інтелектуального потенціалу.

Міжінституційний рівень характеризується використанням програмної мобільності, міжнародних дослідницьких та експертних мереж, твінінгових та френчайзингових форм академічного співробітництва.

Інституційний рівень надає міжнародний та інтеркультурний вимір змісту вищої освіти, освітньої діяльності та науковим дослідженням, здійснюваним в університеті.

На індивідуальному рівні здійснюється індивідуальна академічна і професійна мобільність студентів та викладачів; формується інтернаціональна (космополітична) особистість громадянина світу [27, р. 215–220; 28].

Як засвідчує досвід, у сфері інтернаціоналізації вищої освіти в міжнародному вимірі мають місце дві інституційні моделі: традиційна та комплексна. Традиційну модель реалізують у своїй діяльності, наприклад, Католицький

університет Святого Серця, Римський університет ла Сап'єнца, Болонський університет (Італія); Оксфордський, Манчестерський, Кардіффський університети, Королівський університет Белфасту (Велика Британія), Ягеллонський та Варшавський університети, Університет імені Адама Міцкевича (Польща); Гельсінський університет, Університет Східної Фінляндії, Університет Турку (Фінляндія) тощо.

Ця модель включає в себе академічну мобільність; інтернаціоналізацію курикулуму; міжнародне співробітництво у сфері наукових досліджень; партнерські відносини з закордонними закладами вищої освіти.

Комплексна модель інтернаціоналізації вищої освіти існує в таких університетах, як Університет Глазго, Кембриджський університет (Велика Британія), Університет імені П'єра і Марії Кюрі, Університет Екс-Марсель, Страсбурзький університет (Франція); Гайдельберзький університет Рупрехта-Карла, Мюнхенський університет Людвіга-Максиміліана, Боннський університет (Німеччина) тощо.

У комплексну модель інтернаціоналізації вищої освіти входять такі складником, як академічна мобільність; інтернаціоналізація курикулуму; міжнародне співробітництво у сфері наукових досліджень; партнерські відносини з закордонними закладами вищої освіти; міжнародні освітні програми спільних / подвійних / багатосторонніх дипломів; філії за кордоном; онлайн / електронні навчальні курси [6, с. 9].

За останні десятиліття суттєво посилюються потоки студентів, які перетинають національні кордони для здобування вищої освіти. За даними ЮНЕСКО, рівень міжнародної мобільності студентів зріс на 300%. У 2000 р. іноземних студентів було лише 2 млн [29]. У 2016 р., згідно з даними ОЕСР у світі нараховувалося вже 4,1 млн іноземних студентів. Найбільшу кількість студентів на магістерський та докторський рівні приймають такі країни-лідери, як США – 26% від загальної кількості, Велика Британія – 15%, Франція – 11%, Німеччина – 10%, Австралія – 8%, Канада – 3% [30].

Україна теж включена у процес світової академічної мобільності з урахуванням загальних міжнародних тенденції інтернаціоналізації вищої освіти. Право учасників освітнього процесу на академічну мобільність регулюється Законом України «Про вищу освіту», Положенням про порядок реалізації права на академічну мобільність, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. № 579, Національною стратегією розвитку освіти на 2012–2021 роки, Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. Крім цього, заклади вищої освіти приймають внутрішні правові акти щодо реалізації права студентів на академічну мобільність. За даними Українського державного центру міжнародної освіти, у 2018 р. в Укра-

їні навчалось 66 тис. 310 іноземних студентів. Це допомогло залучити до української економіки 331 млн 550 тис. дол. США, або понад 9,2 млрд грн [31, с. 31]. У 2019 р. в Україні навчалось вже 75 605 іноземних студентів зі 154 країн світу. Серед загального контингенту студентів цей показник складає близько 6% від загальної кількості здобувачів вищої освіти. Із них 66 тис. 131 особа перебувають на основному навчанні, 7 тис. 270 осіб займаються мовною підготовкою, 1 тис. 480 – здобувають післядипломну освіту, усього 29 студентів перебувають за програмою академічної мобільності, 695 – навчаються в аспірантурі або докторантурі. Традиційними «донорами» студентства до українських університетів є Марокко, Азербайджан, Туркменістан, Нігерія, Єгипет. Протягом останніх років стрімкий приріст демонстрували абітурієнти з Індії, що дозволило їм у 2019 р. вийти на перше місце за цими показниками. Загалом найпопулярнішими напрямками навчання для іноземних студентів є медичні спеціальності, менеджмент, фінанси і право [31, с. 32–37; 32].

Розглядаючи питання навчання уже українських студентів за кордоном, слід зауважити, що чисельність української молоді в іноземних університетах станом на 2013/2014 навчальний рік (далі – н. р.) становила приблизно 47 724 осіб. У 2016/2017 н. р. нараховувалося вже 77 тис. 424 особи з українським громадянством, які навчалися в закордонних університетах. Це становило приблизно 8% від загальної кількості тих, хто вчиться на денних програмах вищої освіти в Україні. У 2017/2018 н. р. найбільший контингент українських студентів спостерігався в Польщі (45,5%), Німеччині (11,3%), Італії (3,3%), Чехії (3,2%), США (2,3%), Словаччині (2,2%), Австрії (2%), Болгарії (1,5%), Угорщині (1%). Серед 39 країн, де навчаються українські студенти, у цих 12 країнах їхня чисельність становить переважну більшість – 78,6% [33, с. 46].

Традиційно наші співвітчизники обирають заклади вищої освіти Польщі, Німеччини, Канади, Чехії, Італії, США, Іспанії, Австрії, Франції, Словаччини, Болгарії тощо. Загалом протягом останніх років чисельність українців, які виявили бажання навчатися в закордонному університеті, зросла більш ніж утричі – з 24 тис. 104 до 77 тис. 424 осіб. Серед них понад 33 тис. українських студентів навчаються в Республіці Польща (це 55% від усього іноземного студентства в Польщі), близько 10 тис. – у Німеччині, понад 17 тис. – в інших європейських країнах [31, с. 40–41].

Європейський Союз вже понад 20 років підтримує модернізацію й реформування вищої освіти України шляхом проведення конкурсів проєктів мобільності та сприяння розвитку потенціалу ЗВО в рамках освітніх і дослідницьких програм, кожна з яких має власну сферу й напрями діяльності. «Еразмус+» вважається найпопулярнішою програмою, що провадить свою діяльність за такими ключовими напрямками: «Індивідуальна мобільність» (KA1), «Спів-

праця задля розвитку інновацій та обміну успішними практиками» (КА2), «Підтримка реформ» (КА3), модулі «Жан Моне», «Спорт» тощо. Проекти «Еразмус+» сприяють євроінтеграції та розвитку міжнародних відносин, а також уможливають забезпечення університетів України сучасними ресурсами для навчання й викладання, підтримку якості цифрової вищої освіти на належному рівні, котра потребує використання сучасного обладнання, що особливо критично під час воєнного стану.

За даними Національного «Еразмус+» офісу в Україні, за результатами конкурсів 2015–2020 рр. напряму «Міжнародна (кредитна) мобільність» національні агентства співпрацювали з 227 українськими ЗВО й 58 організаціями (органами влади, посольствами, приватними, державними, громадськими організаціями тощо). На основі угод, які реалізують європейські університети спільно із ЗВО України, 11 532 українських студенти (бакалаври, магістри) та аспіранти навчалися, а працівники викладали й підвищували кваліфікацію в Європі. Відповідно, 5474 стипендіати з Європи відвідали Україну для навчання або викладання. Таким чином, у взаємному міжуніверситетському обміні взяли участь 17 006 студентів, аспірантів і працівників ЗВО України та Європи. Після закінчення програми обміну студенти й аспіранти повертаються до своїх закладів в Україні та отримують український диплом [34].

Протягом 2015–2020 рр. 32 національних агентства «Еразмус+» підтримали 1889 проєктів із поданих 2522 (74,9%). За цей період кількість проєктів, у яких брала участь Україна, зросла в 3,5 раза, кількість ЗВО в проєктах збільшилася на 45,8%, чисельність учасників академічної мобільності – на 44,7%, із них студентів і аспірантів – на 5%, а працівників – на 48,8%. Значно активувалася мобільність із Європи в Україну (на 73,7%), із них чисельність студентів і аспірантів зросла на 68%, працівників – на 76%.

У рамках «Еразмус+» реалізовано міжнародні спільні програми «Еразмус Мундус» – стипендії для навчання й викладання на магістерських і PhD-програмах, у межах яких студенти старших курсів і науковці з різних країн, включаючи Україну, мають змогу отримувати стипендії від ЄС для продовження навчання або проведення наукових досліджень у державах ЄС.

Упродовж 2014/2015–2021/2022 н. р. за результатами конкурсів індивідуальні стипендії для навчання за спільними освітніми програмами отримали 317 осіб з України. Із них за магістерськими програмами навчалися 303 студенти, за спільними докторськими програмами у 2014/2015–2017/2018 н. р. здобували ступінь доктора філософії 14 осіб (з 2018/2019 н. р. ці програми передано до «Горизонт 2020»). У 2022 р. за результатами конкурсу грантів

«Еразмус Мундус» 64 студенти з України одержали підтримку ЄС на навчання в магістратурі в європейських університетах.

Від початку широкомасштабної війни в Україні ЄС істотно збільшив кількість грантів «Еразмус Мундус» для студентів з України та грантів на короткотермінову (до 12 місяців) мобільність для студентів і працівників закладів освіти. Залежно від обраних магістерських та докторських програм, українські студенти навчаються в університетах Австрії, Бельгії, Нідерландів, Великої Британії, Іспанії, Швеції, Франції, Італії, Німеччини, Португалії та інших країн – членів програми. Дипломи випускників цих спільних програм автоматично визнаються в усьому світі [33, с. 37–39].

Водночас заклади вищої освіти України, що займаються підготовкою фахівців для зарубіжних країн, пропонують іноземним студентам широкий спектр спеціальностей з різних галузей знань. За даними Державної служби статистики, на початок 2021/2022 н. р. контингент громадян інших країн, які здобувають вищу освіту у ЗВО України, становить 73 626 осіб із більш ніж 150 країн світу. Із країн Євросоюзу в нашій країні навчається 2134 особи, зокрема представники Польщі (573), Болгарії (350), Німеччини (171). Протягом 2011–2021 рр. чисельність іноземних студентів зросла на 42%, а їхня частка в загальній кількості здобувачів вищої освіти за цей період – з 2,2 до 7,03%.

Серед спеціальностей найпопулярнішими є медичні – майже 50%; менеджмент – 4,04%; фармація, промислова фармація – 4%; середня освіта – 2,32%; право – 2,01%; архітектура та будівництво – 1,72%; фінанси, банківська справа і страхування – 1,7%; економіка – 1,6%. Крім того, іноземні студенти обирають авіоніку й ракетні технології, прикладну фізику та нанотехнології, газове й нафтове машинобудування та технології, суднобудування, дослідження в галузі атомної енергії, агрономію, біологію й генетику [33, с. 43–46].

Слід зазначити, що серед основних ідей стратегії інтернаціоналізації ринку освітніх послуг в Україні найважливішими є:

- зміцнення міжнародної конкурентоспроможності в галузі вищої освіти та проведення наукових досліджень;
- активна участь України в розвитку європейської вищої освіти;
- розширення можливостей українських закладів вищої освіти для виходу на європейський освітній ринок;
- позиціонування України як лідера на міжнародному ринку освітніх послуг;
- розширення можливостей для вдосконалення системи вищої освіти і дослідницької інфраструктури університетів;
- розвиток транскордонної вищої освіти.

Для реалізації стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України необхідні дві групи передумов: загальносистемні й специфічні.

Загальносистемні передумови властиві інтеграційному вектору розвитку світової глобальної економіки і суспільства в цілому. Для їх реалізації необхідна активна державна політика просування національних інститутів вищої освіти в інші країни світу, інтеграції національної освітньої системи в європейський та світовий освітній простір.

Специфічні передумови інтернаціоналізації вищої освіти України можна умовно поділити на три підгрупи: 1) геополітичні (наявність історичних зв'язків між державами і народами; формування міждержавних інтеграційних блоків; територіальна близькість, часто наявність спільних кордонів); 2) соціально-економічні (формування економічних міждержавних об'єднань і спілок; рівень розвитку національної економіки; наявність сформованих торгово-економічних відносин і зв'язків між державами; рівень інформатизації суспільства); 3) культурно-освітні (посилення конкуренції на національних освітніх ринках і в рамках європейського освітнього простору; перехід на багаторівневу систему освіти і поява нових типів і видів освітніх програм; схожість національного законодавства, що регулює освітню діяльність; схожість культурно-освітніх традицій окремих держав) [35; 36].

Форми інтернаціоналізації вищої освіти України як найважливішого чинника поширення та поглиблення міжнародних відносин дуже різноманітні. Серед них: міжнародна мобільність студентів, викладачів і адміністративних співробітників університетів (навчання за програмами академічної мобільності; мовне стажування; наукове стажування; участь у спільних проєктах; викладання; підвищення кваліфікації; взаємне визнання зарубіжних кваліфікацій через систему кредитів ECTS; переробка / коригування навчальних планів і освітніх програм (змісту вищої освіти), розроблення спільних освітніх програм і освітніх програм подвійних дипломів; орієнтація на світові стандарти вищої освіти тощо.

Висновки. Процеси інтернаціоналізації вищої освіти, що здійснюються на міжнародній арені, відрізняються багатогранністю своїх стратегічних цілей, певних завдань і форм реалізації. Проте загалом інтернаціоналізація вищої освіти виступає істотним чинником розширення міжнародних взаємних зв'язків, зміцнення контактів у сфері міжнародного культурного співробітництва, що сприяє взаємозбагаченню національних культур і світових загальнолюдських цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербицька А. В. Інтернаціоналізація як основний напрям розвитку вищої освіти. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 160–164.

2. Дебич М. А. Інтернаціоналізація вищої освіти: світовий досвід : монографія. Суми : Універ. кн., 2019. 290 с.
3. Кийков О. Ю. Філософсько-методологічні засади дослідження міжнародної освіти. *Гілея* : наук. вісн. 2017. Вип. 119 (4). С. 286–289.
4. Красовська О. Ю. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобалізації світового освітнього простору. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: Економіка. 2011. № 2. С. 102–109.
5. Курбатов С. Між національним та глобальним: місія університету на просторовому перехресті. *Вища освіта України*. 2013. Т. 2, №49. С. 46–56.
6. Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій : монографія / Л. С. Горбунова, М. А. Дебич, В. В. Зінченко та ін. / за ред. І. В. Степаненко. Київ : ІВО НАПН України, 2018. 226 с.
7. Терепищий С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ : Фенікс, 2016. 309 с.
8. Altbach P. G., de Wit H. Internationalization and Global Tension: Lessons From History. *Journal of Studies in International Education*. 2015. Vol. 19, Iss. 1. P. 4–10.
9. Bergmann H., Geissler M., Hundt C., Grave B. The climate for entrepreneurship at higher education institutions. *Research Policy*. 2018. Vol. 47, Issue 4. P. 700–716.
10. Brandenburg U., de Wit H. The end of internationalization. *International higher education*. 2015. No 62. P. 15–17.
11. Brooks R., Waters J. Student mobilities, migration and the internationalization of higher education. Basingstoke [England] ; New York : Palgrave Macmillan, 2013. xiv, 196 p.
12. Hudzik J. K. Integrating Institutional Policies and Leadership for 21st Century Internationalization. *International Higher Education*. 2015. No 83. P. 5–7.
13. Scott P. Globalisation in Higher Education: Challenges for the 21st Century. *Journal of Studies in International Education*. 2000. Vol. 4, Iss. 1. P. 3–10.
14. The future agenda for internationalization in higher education: next generation insights into research, policy, and practice / edited by Douglas Proctor and Laura E. Rumbley. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. xxiv, 241 p.
15. Wang M. Contextualizing Internationalization in Higher Education: Study Abroad Programs for Global Human Resource Development. *Stigger E., Wang M., Laurence D., Bordilovskaya A. Internationalization within Higher Education: Perspectives from Japan*. Singapore : Springer, 2018. P. 37–55.
16. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження КМУ від 23 лют. 2022 р. №286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
17. Національний освітньо-науковий глосарій. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 524 с.
18. Knight J. Internationalization: Elements and Checkpoints. *Canadian Bureau for International Education*. 1994. Research No 7. P. 1–15.
19. Chankseliani M. Four Rationales of HE Internationalization: Perspectives of U. K. Universities on Attracting Students From Former Soviet Countries. *Journal of Studies in International Education*. 2018. Vol. 22, Iss. 1. P. 53–70.

20. Harari M. Internationalization of Higher Education: Effecting Institutional Change in the Curriculum and Campus. Long Beach, California: Center for International Education, California State University, 1989. 138 p.
21. Stier J. Taking a critical stance toward internationalization ideologies in higher education: idealism, instrumentalism and educationalism. *Globalisation, Societies and Education*. 2004. Vol. 2, Iss. 1. P. 1–28. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/1476772042000177069> (дата звернення: 20.04.2024).
22. Wit H. de, Hunter F. The future of internationalization of higher education in Europe. *International Higher Education*. 2015. №83. P. 2–3.
23. Заячук Ю. Інтернаціоналізація як складова діяльності університету та її роль у сучасній динаміці вищої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2020. №4. С. 34–44.
24. Клімова Г. П. Історія Болонського процесу: аксіологічні орієнтири розвитку європейської вищої освіти. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. №3. С. 182–192.
25. Helms R. M., Rumbley L. E., Brajkovic L., Mihut G. Internationalizing Higher Education Worldwide: National Policies and Programs. American Council on Education, The Boston College Center for International Higher Education. 2015. 88 p. URL: <http://www.acenet.edu/news-room/Documents/National-Policies-and-Programs-Part-1-Global.pdf> (дата звернення: 10.03.2024).
26. An international higher education community. URL: <https://www.eaie.org/community.html> (дата звернення: 06.02.2024).
27. Internationalisation and trade in higher education: opportunities and challenges / Centre for Educational Research and Innovation. Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development, 2004. 317 p.
28. Sanderson G. A foundation for the internationalization of the academic self. *Journal of Studies in International Education* . 2008. Vol. 12, Iss. 3. P. 276–307.
29. Global Flow of Tertiary-Level Students. URL: <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-student-flow-viz.aspx> (дата звернення: 15.12.2023).
30. Education at a Glance 2016: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2016. 507 p. URL: http://download.ei-ie.org/Docs/WebDepot/EaG2016_EN.pdf (дата звернення: 15.05.2024).
31. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. проф. Сергія Квіта. Київ : Нац. агентство із забезпечення якості вищ. освіти, 2020. 244 с.
32. World University Rankings 2021. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats (дата звернення: 12.04.2024).
33. Чимбай Л. Л., Попкова Л. В., Ханюк Т. А. Роль інтернаціоналізації системи вищої освіти України на шляху до Європейського Союзу. *Освітня аналітика України*. 2022. №4 (20). С. 31–49.
34. Участь України в Програмі ЄС Еразмус+ (2014–2020 рр.) / Національний офіс Еразмус+ в Україні. 2021. URL: <https://erasmusplus.org.ua/wp-content/>

uploads/2019/10/ Ukraine%20under%20Erasmus_June_17_2021.pdf (дата звернення: 12.03.2024).

35. Клімова Г. П. Парадигмальні концепти інноваційного розвитку вищої освіти України. *Право і інновації*. 2015. №1. С. 11–18.
36. Клімова Г. П. Проблеми інтернаціоналізації вищої освіти України за умов євроінтеграції. *Україна і ЄС: політико-правові перспективи інтеграції* : зб. матеріалів XXXIII Харків. політол. читань (м. Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 15–18.

REFERENCES

1. Verbytska, A. V. (2017). Internatsionalizatsiia yak osnovnyi napriam rozvytku vyshchoi osvity. *Molodyi vchenyi – Young scientist, 11, 160–164* [in Ukrainian].
2. Debych, M. A. (2017). Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity: svitovy dosvid: monohrafiia. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
3. Kyikov, O. Yu. (2017). Filosofska-metodolohichni zasady doslidzhennia mizhnarodnoi osvity. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: scientific bulletin, 119(4), 286–289* [in Ukrainian].
4. Krasovska, O. Yu. (2011). Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity v umovakh hlobalizatsii svitovoho osvitnoho prostoru. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Ekonomika – Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Ser.: Economics, 2, 102–109* [in Ukrainian].
5. Kurbatov, S. (2013). Mizh natsionalnym ta hlobalnym: misiia universytetu na prostоровomu perekhrestii. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education in Ukraine, 2 (49), 46–56* [in Ukrainian].
6. Stepanenko, I. V. (Ed.) (2018). Kulturno-humanitarni stratehii rozvytku universytetskoï osvity v umovakh dynamichnykh suspilnykh transformatsii: Monohrafiia / L. S Horbunova, M. A. Debych, V. V. Zinchenko, I. M. Sikorska, I. V. Stepanenko, O. M. Shypko. Kyiv: IVO NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Terepyschyi, S. O. (2016). Suchasni osvitni landshafty. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
8. Altbach, P. G., & de Wit, H. (2015). Internationalization and Global Tension: Lessons From History. *Journal of Studies in International Education, 19(1), 4–10*. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1028315314564734>
9. Bergmann, H., Geissler, M., Hundt, C., & Grave, B. (2018). The climate for entrepreneurship at higher education institutions. *Research Policy, 47(4), 700–716*.
10. Brandenburg, U., & de Wit, H. (2015). The end of internationalization. *International higher education, 62, 15–17*.
11. Brooks, R., & Waters, J. (2013). Student mobilities, migration and the internationalization of higher education. Basingstoke, [England]; New York: Palgrave Macmillan.
12. Hudzik, J. K. (2015). Integrating Institutional Policies and Leadership for 21st Century Internationalization. *International Higher Education, 83, 5–7*.
13. Scott, P. (2000). Globalisation in Higher Education: Challenges for the 21st Century. *Journal of Studies in International Education, 4(1), 3–10*.

14. Proctor, D., & Rumbley, L. E. (Eds.) (2018). The future agenda for internationalization in higher education: next generation insights into research, policy, and practice. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
15. Wang, M. (2018). Contextualizing Internationalization in Higher Education: Study Abroad Programs for Global Human Resource Development. Stigger, E., Wang, M., Laurence, D., & Bordilovskaya, A. Internationalization within Higher Education: Perspectives from Japan. Singapore: Springer.
16. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky. Rozporiadzhennia KМУ vid 23 liutoho 2022 r. №286-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286–2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
17. Natsionalnyi osvitno-naukovyi hlosarii (2018). Kyiv: TOV «KONVI PRINT» [in Ukrainian].
18. Knight, J. (1994). Internationalization: Elements and Checkpoints. *Canadian Bureau for International Education*, 7, 1–15.
19. Chankseliani, M. (2018). Four Rationales of HE Internationalization: Perspectives of U. K. Universities on Attracting Students From Former Soviet Countries. *Journal of Studies in International Education*, 22(1), 53–70.
20. Harari, M. (1989). Internationalization of Higher Education: Effecting Institutional Change in the Curriculum and Campus. Long Beach, California: Center for International Education, California State University.
21. Stier, J. (2004). Taking a critical stance toward internationalization ideologies in higher education: idealism, instrumentalism and educationalism. *Globalisation, Societies and Education*, 2(1), 1–28.
22. de Wit, H., & Hunter, F. (2015). The future of internationalization of higher education in Europe. *International Higher Education*, 83, 2–3.
23. Zaiachuk Yu. (2020). Internatsionalizatsiia yak skladova diialnosti universytetu ta yii rol u suchasni dynamitsi vyshchoi osvity. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 4, 34–44 [in Ukrainian].
24. Klimova, H. P. (2014). Istoriia Bolonskoho protsesu: aksiolohichni oriientyry rozvytku yevropeiskoi vyshchoi osvity [History of the Bologna Process: axiological guidelines for the development of European higher education.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofii, filosofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine»*. Series: *Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3, 182–192 [in Ukrainian].
25. Helms, R. M., Rumbley, L. E., Brajkovic, L., Mihut, G. (2015). Internationalizing Higher Education Worldwide: National Policies and Programs. American Council on Education, The Boston College Center for International Higher Education. URL: <http://www.acenet.edu/news-room/Documents/National-Policies-and-Programs-Part-1-Global.pdf>
26. An international higher education community. URL: <https://www.eaie.org/community.html>

27. Internationalisation and trade in higher education: opportunities and challenges (2004) / Centre for Educational Research and Innovation. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.
28. Sanderson, G. (2008). A Foundation for the internationalization of the academic self. *Journal of Studies in International Education*, 12(3), 276–307.
29. Global Flow of Tertiary-Level Students. URL: <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-student-flow-viz.aspx>
30. Education at a Glance 2016: OECD Indicators (2016). Paris: OECD Publishing. URL: http://download.ei-ie.org/Docs/WebDepot/EaG2016_EN.pdf
31. Kvit, S. (Ed.) (2020). *Richnyi zvit Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za 2019 rik*. Kyiv: Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [in Ukrainian].
32. World University Rankings (2021). URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2021/world-ranking#!/page/0/length/25/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats
33. Chymbai, L. L., Popkova, L. V., Khaniuk, T. A. (2022). Rol internatsionalizatsii systemy vyshchoi osvity Ukrainy na shliakhu do yevropeiskoho soiuzu. *Osvitnia analityka Ukrainy – Educational analytics of Ukraine*, 4(20), 31–49 [in Ukrainian].
34. Uchast Ukrainy v Prohrami YeS Erasmus+ (2014–2020 rr.) / Natsionalnyi ofis Erasmus+ v Ukraini. (2021). URL: https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Ukraine%20under%20Erasmus_June_17_2021.pdf. [in Ukrainian].
35. Klimova, H. P. (2015). Paradihmalni kontsepty innovatsiinoho rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy. *Pravo i innovatsii – Law and innovation*, 1, 11–18 [in Ukrainian].
36. Klimova, H. P. (2020). Problemy internatsionalizatsii vyshchoi osvity Ukrainy za umov yevrointehratsii. *Ukraine and the EU: political and legal prospects for integration: Coll. materials XXXIII Kharkiv. political science readings (Kharkiv, April 24, 2020)*, Kharkiv: Pravo, 15–18 [in Ukrainian].

Klimova Galina Pavlovna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION AS THE MOST IMPORTANT FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS

The article analyzes the concept of «internationalization of higher education» based on consideration of various theoretical and methodological approaches to defining its essence. An overview of a wide range of concepts that determine the features of the internationalization of higher education in international and national dimensions is offered. Institutional models of internationalization of higher education have been identified. Special

attention is paid to the consideration of the conceptual foundations of the internationalization of higher education in Ukraine. The impact of the internationalization of higher education on the development of international relations in modern conditions is analyzed.

Keywords: *globalization, international relations, international cultural cooperation, internationalization of higher education, European and world educational space, academic mobility.*

Кобильник Василь Володимирович,
кандидат політичних наук, доцент, м. Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: vasyk.kobylnyk82@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0000-6927-4219

ЗАСТОСУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Визначено особливості вибору методології для дослідження державної політики. Обґрунтовано, що порівняльний аналіз може стати методом, який дозволить глибоко дослідити тему, відстежувати динамічні зміни та адаптуватися до них. Досліджено фактори, що впливають на формування політики. Визначено перелік обмежень та вимог для ефективного застосування порівняльного аналізу в контексті дослідження державної політики.

Ключові слова: *державна політика, порівняльний аналіз, методологія, політична система, політичне дослідження.*

Постановка проблеми. Політичні системи та державні політики постійно еволюціонують, реагуючи на нові виклики та можливості. Світ стає дедалі більш взаємопов'язаним, що приводить до поширення політичних ідей та практик між країнами. Використання цього методу дозволяє дослідникам вивчати, як ці транснаціональні процеси впливають на формування та реалізацію державної політики, що може допомогти дослідникам зрозуміти різні підходи до вирішення цих проблем та визначити найефективніші стратегії. Крім того, цей метод дозволяє дослідникам глибоко аналізувати складні політичні процеси, оцінювати ефективність різних підходів до державної політики, враховувати культурний, історичний та географічний контекст, стимулювати розвиток нових знань та теорій, а також сприяти покращенню процесу формування та реалізації державної політики. Завдяки порівняльному аналізу можна отримати ґрунтовне розуміння того, як формується та реалізується державна політика, та її впливу на суспільство, що є ключовим для розвитку більш ефективної системи управління та прийняття рішень на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Габріель Алмонд та Гейворд Пауелл вважають, що порівняльний метод використовується політичними на-

уками подібно до того, як експеримент використовується точними науками [12]. Характеризуючи еволюцію порівняльних досліджень, Девід Аптер виділяв три етапи: інституціоналізм, девелопменталізм і неоінституціоналізм [13]. На початку 30-х рр. ХХ ст. розпочалося формування нових шкіл, зокрема під керівництвом Чарльза Мерріама, що також відбилося на масштабах використання порівняльного методу в політологічних дослідженнях [14]. Дж. Сарторі [9] активно використовував порівняльний аналіз у дослідженні політичних процесів та структур держав. Л. Пал [15] також звертається до порівняльного аналізу в своїх дослідженнях державної політики, популяризуючи його в цій сфері. В. Андріяш [1] у своїх роботах розглядає державну політику як реакцію держави на актуальні проблеми суспільства, що може стати актуальною базою для порівняльної оцінки її ефективності.

Формулювання цілей. Метою статті є оцінити потенціал застосування порівняльного аналізу для дослідження сучасних державних політик. Для виконання поставленої мети необхідне виконання ряду завдань: проаналізувати теоретичні основи та методологію порівняльного аналізу як методу дослідження політики; дослідити виклики та можливості використання порівняльного аналізу в дослідженнях державної політики.

Виклад основного матеріалу. Вивчення політичних та державно-правових питань потребує чіткого окреслення його сфери, теми, цілей, а також інструментів, принципів, термінологічного апарату та методів дослідження. Методологія наукового пізнання становить фундамент для проведення наукових досліджень. Грамотний вибір методів, методик та інструментів наукового дослідження, поєднання методів різних рівнів та наукових дисциплін, а також їх удосконалення є ключовою умовою для подальшого розвитку наукової бази, що своєю чергою, сприяє підвищенню результативності практичної діяльності людини [10].

Якість та правдивість дослідження залежать від наявності та рівня розвитку його методологічної бази. Без неї дослідження стає марним, призводячи до непередбачуваних наслідків, або ж узагалі – суперечить поставленим цілям. Через складність, багатогранність та структурованість державної політики та безпеки, методологія, що використовується для їх вивчення, також є складною та багатогранною. Вона охоплює:

- проблеми структури політичного наукового знання загалом, а також його теорій та концепцій;
- тенденції виникнення, функціонування та зміни наукового знання, а також його класифікації, типології тощо;
- структуру та склад діяльнісного, системного, функціонального та інших наукових методів, що застосовуються;

– формалізовані методики та процедури їх конкретного використання [11].

Дослідження сучасної державної політики потребує ретельного вибору методів, адже ця сфера охоплює широкий спектр тем, постійно змінюється та має обмежений доступ до даних. Дослідники повинні обирати методи, які дозволяють їм глибоко дослідити тему, відстежувати динамічні зміни та адаптуватися до них, шукати творчі способи збору даних, зберігати об'єктивність та неупередженість, а також обирати методи, які відповідають дослідницьким питанням та доступним даним. Важливо чітко визначити дослідницькі питання, ознайомитися з методами та їх обмеженнями, використовувати комбінацію методів для більш повного розуміння теми та бути прозорими щодо методів дослідження та обмежень дослідження.

Перш за все необхідно визначити трактування термінів «державна політика» та «порівняльний аналіз», якими ми будемо керуватися в ході дослідження. Державна політика – це свідоме та організоване втручання державних органів влади у суспільні процеси з метою вирішення актуальних проблем, досягнення загальнодержавних цілей та розвитку окремих сфер суспільства. Як стверджує Л. Пал, державна політика являє собою напрям дій, обраний державними органами для вирішення певної або сукупності взаємопов'язаних проблем [8].

Державну політику можна окреслити як стратегію дій (чи бездіяльність), яку обирає державна влада для вирішення конкретної проблеми або комплексу взаємопов'язаних проблем. Отже, державна політика виступає як реакція держави на актуальні проблеми суспільства або окремих груп у ньому, таких як громадяни чи неурядові організації. Її мета – гармонізувати інтереси різних груп та знайти консенсус, необхідний для стабільності суспільства [1].

Порівняльний метод – це дослідницький інструмент, що полягає в співставленні двох або більше об'єктів з метою виявлення їх спільних та відмінних рис. На основі такого порівняння здійснюється їх подальша класифікація та типологізація. Наукове порівняння на сьогодні є одним з найпоширеніших методів дослідження, адже воно допомагає визначити кількісні та якісні характеристики предметів, явищ, класифікувати, систематизувати та оцінити зміст тих або інших процесів [3, с. 163]. Методологія в політології – це певна оптика, через яку дослідник дивиться на об'єкт дослідження та його організовує. Вона включає правила та критерії тлумачення фактів, а також плани дослідження, методи збору даних тощо. Важливу роль у цьому інструментарії відіграє порівняльний аналіз. Саме цей метод дослідження дозволяє поєднати широкий збір емпіричної інформації, її оцінку та відносно швидке формулювання певних узагальнень. Особливість порівняльного підходу полягає в зіставленні декількох політичних об'єктів, які мають спільні риси.

На основі цього порівняння робиться висновок про спільне або ж відмінне між досліджуваними явищами.

Порівняльний аналіз – це потужний інструмент для дослідження державної політики, адже він дозволяє виявляти подібності та відмінності між політиками, інституціями та системами різних країн чи регіонів. Це дає можливість зрозуміти фактори, що впливають на формування та реалізацію політики, а також її наслідки. Завдяки порівнянню можна зробити узагальнення про функціонування політичних систем та їх реакцію на схожі виклики, розробити теорії про формування та вплив політики на суспільство, оцінити ефективність різних політичних програм, дослідити тренди та зміни в політичній сфері з часом, а також провести кроскультурні порівняння політичних систем та практик. Порівняльний аналіз використовується для дослідження широкого кола питань, пов'язаних із державною політикою, включаючи економічну, соціальну, зовнішню, екологічну, медичну, освітню політику, а також політику кримінального правосуддя. Він ґрунтується на різноманітних даних: кількісних (статистика, опитування), якісних (інтерв'ю, фокус-групи), історичних та текстових (промови, законодавчі документи).

Американський дослідник Б. Пітерс пропонує класифікацію з п'яти типів порівняльних досліджень:

- порівняння однієї країни з іншими через аналіз політичних систем, інституцій та процесів однієї країни порівняно з іншими;
- аналіз подібних процесів та інститутів групи країн через вивчення спільних рис та відмінностей у політичному розвитку групи країн, що мають певні спільні характеристики;
- побудова порівняльних типологій і класифікацій, що включає розроблення категорій та схем для систематизації країн, груп країн, їх політичного устрою та систем на основі спільних ознак;
- збір та обробка даних із групи країн, об'єднаних за географічним принципом або схожістю шляхів розвитку, для перевірки гіпотез та виявлення закономірностей;
- статистичний аналіз усіх країн із метою виділення моделей взаємин у політичних системах [15].

Вдалою ілюстрацією інтеграції інституційного та процесуального підходів у порівняльних політологічних дослідженнях є робота Джованні Сарторі «Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів та результатів» (1994). Здійснюючи порівняльний аналіз політичних структур різних держав, автор акцентує увагу на необхідності врахування мінливості політичних процесів, тобто динаміки подій. Він стверджує, що після пів століття

політичної стабільності ми спостерігаємо початок нового етапу або, радше, епохи стрімких змін [9, с. 189].

О. Долженков окреслив такі плюси застосування порівняльного аналізу при вивченні політичних явищ та процесів:

- упорядкування та узагальнення інформаційного масиву з різних країн;
- дослідження специфічних рис країн, які неможливо зрозуміти без ширшого контексту;
- широкі можливості для роботи з науковими класифікаціями;
- можливість верифікації гіпотез та отриманих знань;
- допомога в подоланні етноцентризму;
- об'єкти порівняльного дослідження в конкретній країні оцінюються на основі ідеальних уявлень, а відхилення від норми стимулюють подальше вивчення політичних феноменів;
- порівняльне дослідження дає змогу прогнозувати можливі результати політичних процесів [2].

Однак для досягнення зазначених переваг важливо дотримуватися низки вимог та правил застосування порівняльного методу до політичних явищ:

- формулювати лише ті питання, які можна застосувати до різних культур;
- вимірювати в порівняльному дослідженні одне й те саме поняття в різних культурах;
- обґрунтувати оптимальну тактику дослідження, тобто визначити основні інструменти, за допомогою яких буде отримано результат [6]. Така тактика порівняльного дослідження може базуватися на використанні методів: кількісних та якісних [5, с.35].

Важливо пам'ятати про обмеження порівняльного аналізу. Наприклад, порівняння політик з різних країн може бути ускладнено через культурні, мовні та політичні відмінності. Інтерпретація результатів порівняльних досліджень потребує обережності, адже вони можуть бути схильні до впливу упередженості дослідника та вибору даних. Незважаючи на ці обмеження, порівняльний аналіз залишається цінним інструментом для дослідження сучасної державної політики. Він допомагає дослідникам зрозуміти складні політичні питання, зробити узагальнення про функціонування політичних систем та розробити теорії про формування та вплив політики на суспільство.

Для досягнення більшої ефективності, інструментарій порівняльного аналізу рекомендується застосовувати до однорідних феноменів. Це можуть бути не лише об'єкти в межах однієї інституціоналізованої політичної системи, але й певні політичні структури з подібними рисами та динамікою розвитку, розташовані в різних політичних системах. Дослідник, який використовує порівняльний метод, не повинен обмежуватися описом відібраних об'єктів,

фіксацією подій чи їх хронологією, адже це призведе до отримання лише часткових відомостей. Правильне застосування порівняльного методу передбачає широке бачення та співвідношення досліджуваних явищ [2, с. 71].

Розглядаючи питання інституціональних політичних досліджень, не можна не згадати про неоднорідність методології інституціоналізму. Ця неоднорідність проявляється в поділі інституціональної парадигми на два основних напрями: «старий» та «новий» інституціоналізм. «Старий» інституціоналізм зосереджується на дослідженні формальних організаційних структур, таких як державні органи влади (парламент, уряд, суди, органи місцевого самоврядування), політичні партії та інші подібні організації. «Новий» інституціоналізм же вивчає неформальні аспекти політичного життя. До сфери його досліджень належать практики, культурні моделі, неформальні норми та правила, які визначають реальну взаємодію суб'єктів політики [7, с. 17].

За А. Лашко, аналіз державної політики в сучасному суспільстві стикається з п'ятьма ключовими викликами:

- виникнення нових, раніше не досліджених, сфер політичного впливу;
- розроблення та впровадження політики в умовах високої невизначеності;
- зростання ролі «різноманіття» у формуванні та реалізації державної політики;
- посилення взаємозв'язків між суспільством та політикою;
- підвищення важливості факторів довіри та ідентичності у процесі вироблення політики.

З огляду на ці виклики аналіз політики, який відповідає характеру сучасної демократії, має бути: інтерпретативним, здатним до глибокого розуміння та пояснення складних політичних процесів з урахуванням різних точок зору; практично орієнтованим, спрямованим на вирішення реальних проблем та надання рекомендацій для покращення політики; деліберативним, заснованим на відкритому та всебічному обговоренні політичних питань із залученням усіх зацікавлених сторін [4].

Висновки. Вивчення державної політики потребує чіткої методології, яка ґрунтується на знаннях про структуру політичного наукового знання, теорії та концепції, а також методи, що використовуються. Дослідник повинен обирати методи, які дозволяють глибоко дослідити тему, відстежувати динамічні зміни та адаптуватися до них, шукати творчі способи збору даних, зберігати об'єктивність та неупередженість. Порівняльний аналіз – це потужний інструмент для дослідження державної політики, який дозволяє виявляти подібності та відмінності між політиками, інституціями та системами різних країн

чи регіонів. Він дає можливість зрозуміти фактори, що впливають на формування та реалізацію політики, а також її наслідки.

Для досягнення успішних результатів порівняльного аналізу важливо дотримуватися таких вимог: визначити чіткий об'єкт дослідження та сформулювати дослідницькі питання; обґрунтувати вибір країн чи регіонів для порівняння; використовувати відповідні концепції та теорії; забезпечити порівнянність даних; врахувати контекстні фактори, які можуть впливати на результати порівняння; зробити обґрунтовані висновки та узагальнення.

Сучасний аналіз державної політики стикається з п'ятьма ключовими викликами: виникнення нових сфер політичного впливу, розроблення політики в умовах невизначеності, зростання ролі «різноманіття», посилення взаємозв'язків між суспільством та політикою, підвищення важливості факторів довіри та ідентичності. З огляду на ці виклики, аналіз політики має бути інтерпретативним, практично орієнтованим та деліберативним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. Вип. 9. URL: <https://goo.gl/3bafWp>.
2. Долженков О. О. Методологічні проблеми порівняльного аналізу політичних інститутів та процесів. *Політичне життя*. Вінниця, 2022. №2. С. 70–77.
3. Кобильник В. В. Проблемні аспекти застосування порівняльного методу дослідження політики. *Регіональні студії*. Ужгород, 2023. №33. С. 162–165.
4. Лашко А. О. Особливості аналізу державної політики в сучасних умовах. *Державне управління*. 2014. Вип. 4/27. С. 166–171.
5. Максимова О. М. Декомпозиція політичної системи як етап системного аналізу чинників політичної стабільності. *Вісник СевНТУ*. 2010. Вип. 112. С. 33–38.
6. Максимова О. М. Чинники нестабільності перехідних політичних систем: монографія. Севастополь : СевНТУ, 2013. 300 с.
7. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах : монографія. Київ : Логос, 2016. 416 с.
8. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.
9. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / пер. з англ. О. І. Мороз. Київ : Артек, 2001. 224 с.
10. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. *Юридична Україна*. 2004. №5. С. 473.
11. Тихомиров Д. О. Наукові методологічні підходи під час дослідження державної політики у сфері безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №3. С. 230–234.

12. Almond G., Powell G. *Comparative Politics Today: A World View*. 3rd ed. Boston : Little, Brown and Company, 1984. 742 c.
13. Apter D. *Comparative Politics, Old and New*. In *A new handbook of political science*. New York : Oxford University Press, 1989. 374 c.
14. Merriam C. *New Aspects of Politics*. Chicago : University of Chicago Press, 1925. 253 c.
15. Peters B. G. *Comparative Politics. Theory and Methods*. New York : Palgrave. 1998. P. 10.

REFERENCES

1. Andriiash, V. I. (2013). Derzhavna polityka: kontseptualni aspekty vyznachennia. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 9. URL: <https://goo.gl/3bafWp> [in Ukrainian].
2. Dolzhenkov, O. O. (2022). Metodolohichni problemy porivnialnoho analizu politychnykh instytutiv ta protsesiv. *Politychne zhyttia – Political life*, Vol. 2, 70–77 [in Ukrainian].
3. Kobylnyk, V. V. (2023). Problemni aspekty zastosuvannia porivnialnoho metodu doslidzhennia polityky. *Rehionalni studii – Regional studios*, Vol. 33, 162–165 [in Ukrainian].
4. Lashko, A. O. (2014). Osoblyvosti analizu derzhavnoi polityky v suchasnykh umovakh. *Derzhavne upravlinnia – Governance*, Vol. 427, 166–171 [in Ukrainian].
5. Maksymova, O. M. (2010). Dekompozytsiia politychnoi systemy yak etap systemnoho analizu chynnykiv politychnoi stabilnosti. *Visnyk SevNTU – Herald of SevNTU*, Vol. 112, 33–38 [in Ukrainian].
6. Maksymova, O. M. (2013). Chynnyky nestabilnosti perekhidnykh politychnykh system: monohrafiia. Sevastopol: SevNTU, [in Ukrainian].
7. Stoiko, O. M. (2016). Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh: monohrafiia. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
8. Pal, L. A. (1999). Analiz derzhavnoi polityky. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
9. Sartori, G. (2001). Porivnialna konstytutsiina inzheneriia: doslidzhennia struktur, motyviv i rezultativ; per. z anhl. O. I. Moroz. Kyiv: Artek [in Ukrainian].
10. Selivanov, V. M. (2004). Pravo i vlada suverennoi Ukrainy: metodolohichni aspekty. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, Vol. 5, 473 [in Ukrainian].
11. Tikhomirov, D. O. (2020). Naukovi metodolohichni pidkhody pid chas doslidzhennia derzhavnoi polityky u sferi bezpeky. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economics and law*, Vol. 3, 230–234 [in Ukrainian].
12. Almond, G., Powell, G. (1984). *Comparative Politics Today: A World View*. 3rd ed. Boston: Little, Brown and Company.
13. Apter, D. (1998). *Comparative Politics, Old and New*. In *A new handbook of political science*. New York: Oxford University Press.

14. Merriam, C. (1925). *New Aspects of Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
15. Peters, B. G. (1998). *Comparative Politics. Theory and Methods*. New York: Palgrave.

Kobylnyk Vasyl Volodymyrovych, PhD in Political Science, Associate Professor,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine

APPLICATION OF COMPARATIVE ANALYSIS FOR THE STUDY OF MODERN PUBLIC POLICY

The article identifies the peculiarities of choosing a methodology for researching public policy. It is substantiated that comparative analysis can become a method that will allow to study a topic in depth, track dynamic changes and adapt to them. The factors influencing policy making are investigated. The list of limitations and requirements for the effective use of comparative analysis in the context of public policy research is determined.

Keywords: *public policy, comparative analysis, methodology, political system, political research.*

УДК 327.5: 316.77 “19/20”

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310919>

Кундеус Оксана Миколаївна, кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародних відносин, Рівненський державний гуманітарний університет, Україна
e-mail: oksana.kundeus@rshu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1162-3858

Вівчар Інна Володимирівна, кандидатка політичних наук, доцентка кафедри міжнародних відносин, Рівненський державний гуманітарний університет, Україна
e-mail: Innavivchar79@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9952-5696

Крет Ольга Віталіївна, кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри міжнародних відносин, доцентка кафедри документальних комунікацій та бібліотечної справи, Рівненський державний гуманітарний університет, Україна
e-mail: Olga.kret@rshu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-1736-3863

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

У науковій розвідці висвітлено проблему наростання та становлення поняття «інформаційна війна» на межі ХХ та ХХІ ст., що було зумовлене завершенням холодної війни та розпадом біполярної системи міжнародних відносин. Проаналізовано основні підходи до визначення змісту поняття «інформаційна війна», її принципи та завдання. Інформаційна війна визначається як складова частина ідеологічної боротьби.

Ключові слова: *інформаційна війна, психологічна війна, інформаційне протиборство, мережеві війни, стратегічна розвідка.*

Постановка проблеми. Інформаційна війна проти нашої держави з боку Російської Федерації розпочалася задовго до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Дослідження поняття інформаційна війна надзвичайно актуальне в реаліях повномасштабного вторгнення РФ, позаяк інформаційна війна стала повноцінним елементом російсько-української війни, що слугує різним

політичним цілям: ведеться в освітній, соціальній, воєнній, духовній сферах. Реалізується ця концепція широким колом сучасних можливостей інформаційно-психологічної війни та масштабними кібератаками. Відповідно постає потреба в детальному дослідженні цього поняття, його витоків та становлення в зазначений період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема інформаційної війни, форми та технології її ведення неодноразово ставали предметом аналізу в численних наукових працях вітчизняних та зарубіжних експертів.

Теоретичним аспектам інформаційних воєн присвячено праці таких науковців, як О. Дубас [5], Б. Юськів [3], В. Жадько [2], Г. Почепцов [1], Є. Скулиш [6]. Особливості ведення інформаційної війни з'ясовують В. Горбулін [12], В. Петрик [13]. А. Худолій [7] досліджує теорію мережевих війн та розкриває їх вплив на суспільство. При написанні статті було використано такі першоджерела, як директива Міністерства оборони США DODD (Department of Defense Directive) 3600 під назвою «Information war» [4], де вказується роль та мета інформаційної війни в сучасних реаліях. Особливо слід відзначити праці американських авторів корпорації RAND (Research and Development), яка проводить дослідження на замовлення Міністерства оборони США: монографію Р. Моландера, Е. Рідділа та П. Вільсона «Strategic information warfare: a new face of war» [10], у якій наведено основні сучасні характеристики інформаційної війни та обґрунтовано їх поділ на тактичні та стратегічні.

Разом із тим вказана тема залишається недостатньо дослідженою, особливо враховуючи активне упровадження та розроблення нових форм та методів інформаційних війн, що робить цю тему ще більш актуальною для подальшого аналізу.

Формулювання цілей: аналіз та окреслення особливостей інформаційної війни наприкінці ХХ та початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні однозначну відповідь на питання щодо виникнення та поширення поняття «інформаційна війна» знайти складно. Тому наведемо декілька визначень різних науковців.

Так, Г. Почепцов вважає, що прямими попередниками терміна «інформаційна війна» можна вважати: «психологічна війна», «політична війна», «психологічна операція», «інформаційна операція»; початки їх вживання в офіційних документах і наукових працях сягають перших десятиліть ХХ ст. [1, с. 557–558]. «Вперше термін психологічна війна в 1920 р. застосував британський історик Дж. Фуллер, котрий аналізував Першу світову війну. І цей термін взяли на озброєння американці. Вони датують власне використання цього терміна 1940 роком. Відповідний англійський ва-

ріант цього терміна – політична війна. Саме цей термін почали з 1957 р. використовувати в американських офіційних документах. Цікаво, що сучасний термін, який використовує НАТО, а саме інформаційні операції, може використовуватися взагалі при відсутності натяку на бойові дії» [2, с. 29].

Вважається, що термін «інформаційна війна» вперше використав Томас Рон у звіті «Системи зброї й інформаційна війна» 1976 р., складеному для компанії «Boeing». Автор відмітив, що значення інформаційної інфраструктури для американської економіки прогресивно зростає, тому саме вона є вразливою як у воєнний, так і в мирний час [3, с. 18]. Ця проблематика зацікавила американських військових і, як наслідок, цей предмет активно обговорювався в американських військових колах вже у 1980-х рр. Саме тоді вже викристалізувалось розуміння інформації як цілі, так і зброї. Офіційно терміни «інформаційна боротьба» та «інформаційна війна» вперше були запроваджені 21 грудня 1992 р. в директиві Міністра оборони США DODD 3600 під назвою «Інформаційна війна» [4]. У директиві зазначається «необхідність всебічного врахування інформаційних ресурсів при управлінні Збройними Силами в умовах протидії противника» [3, с.18].

О. Дубас у статті «Інформаційна війна: нові можливості політичного протистояння» наголошує на тому, що початок активної зацікавленості наукової спільноти, здебільшого за кордоном, питаннями інформаційних протистоянь датується 80-ми – 90-ми рр. ХХ ст. Термін «інформаційна війна» має сучасну історію. Він з'явився в середині 80-х рр. ХХ ст. у зв'язку з новими завданнями Збройних сил США після закінчення «холодної війни». Його виникнення стало результатом роботи групи американських теоретиків, які займаються військовими проблемами, таких як Г. К. Екклз, Г. Г. Самерз та ін. Згодом це поняття з'явилося в документах Міністерства оборони США в 1990 р. Саме з цього моменту було розпочато дослідження цього феномену. Більш популярним термін став після проведення операції «Буря в пустелі» у 1991 р. в Іраку, де нові інформаційні технології вперше було застосовано з військовою метою [5, с. 71].

У 1993 р. в директиві № 30 Комітету начальників штабів Міністерства оборони (МО) США вже було викладено основні принципи ведення інформаційної війни. Починаючи з 1994 р., США, за участю представників військово-політичного керівництва країни, проводять офіційні наукові конференції, присвячені інформаційним війнам. Проведенням конференцій займався новостворений Центр інформаційної стратегії і політики, завданням якого стало вивчення можливостей використання інформаційних технологій у військових конфліктах ХХІ ст. [3, с.18].

Одним із перших теоретиків інформаційної війни визнано Мартіна Лібікі. У його праці «Що таке інформаційна війна?», вперше опублікованій Національним інститутом оборони США в 1995 р., саме поняття не визначено. Замість цього М. Лібікі описує форми інформаційної війни, серед яких сім основних і двадцять додаткових. Уся система «Information Warfare» описується схемою, з якої й випливає поняття «інформаційна війна» [5, с. 69].

У лютому 1996 р. МО США ввело в дію «Доктрину боротьби із системами контролю й управління». Цей документ містив виклад принципів боротьби з системами контролю і управління і застосування інформаційної війни у воєнних діях.

У жовтні 1998 р. МО США вводить у дію «Об'єднану доктрину інформаційних операцій» («Joint Doctrin Of Information Operation»), у якій уперше офіційно підтверджується факт підготовки американців до проведення наступальних інформаційних операцій. Раніше представники Пентагона завжди підкреслювали оборонну спрямованість заходів США в інформаційній сфері. Новим документом передбачається можливість проведення наступальних інформаційних операцій не тільки у військовий, але і в мирний час. При цьому представники США, коментуючи ці положення, стверджують, що наступальна інформаційна зброя застосовуватиметься при повному дотриманні міжнародних норм і договорів [3, с.19].

Ураховуючи сучасні наукові напрацювання щодо визначення поняття інформаційної війни, було сформульовано її дефініцію.

Інформаційна війна – це різновид інформаційного протиборства, в основі якого лежить чітко сформульована стратегія з ясною картиною успіху як кінцевої мети та який складається з дій, спрямованих на досягнення інформаційної переваги над противником і забезпечення власної інформаційної безпеки, що є невід'ємним складником національної безпеки.

Головним завданням інформаційної війни між державами є знищення сукупної політичної могутності іншої держави такими шляхами: підрив її міжнародної репутації і, як наслідок, створення перешкод для підтримання міжнародних зв'язків (міжнародна ізоляція); завдання шкоди всім складникам національної безпеки держави; послаблення панівної еліти, що імовірно призведе до повалення встановленого нею соціально-політичного режиму.

Заходи інформаційної війни мають на меті деструктивний вплив на головний об'єкт – це свідомість окремої людини та громадська думка .

Окрім цього, виокремлюють такі об'єкти посягань інформаційної війни: загальні, спеціальні, та об'єкти розвідувальних спрямувань.

Свою чергою, до загальних об'єктів зараховують: правопорядок, мобілізаційну готовність та боєздатність збройних сил, зовнішньополітичні зв'язки та міжнародний авторитет держави.

До спеціальних об'єктів інформаційної війни належать: суспільство загалом та певні його прошарки зокрема, наприклад маргіналізовані групи, такі як засуджені, представники певних релігійних, радикальних політичних та соціальних течій тощо.

До об'єктів розвідувальних спрямувань інформаційної війни зараховують: засоби масової інформації та комунікації, аналітичні центри, міністерства, відомства та органи державного управління, політичні партії, громадські організації, профспілки зокрема [6, с. 28–29].

Одна з базових характеристик інформаційної війни – розмивання концепту правди. Мета полягає не в тому, щоб запустити інші версії правди, а в тому, щоб розмити саме поняття правди [7, с. 112].

Наприкінці ХХ ст. американська корпорація RAND («Research and Development») провела низку досліджень із метою вивчення інформаційного простору в контексті новітніх інформаційних війн і вперше ввела поняття стратегічної інформаційної війни. Згідно зі звітом 1999 р., головним місцем битви є інформаційна інфраструктура, мережа електропостачання, а також інші комп'ютерні системи. Тісний взаємозв'язок цих систем робить їх вразливими до систематичних збоїв, а можливість доступу до них із-за кордону робить ці системи чутливими до атак, походження яких важко ідентифікувати. Більш того, майстерно вчинену інформаційно-технічну атаку навіть важко розпізнати як таку. Дослідники корпорації RAND також наголошують на такому парадоксі: що складнішою і розвиненішою є система, то вразливішою вона є. Відтак сприйнятливішими до атак є системи високорозвинених країн, таких як США [8, с. 131].

Звіт корпорації RAND «Глобальний курс інформаційної революції: постійні теми та регіональні особливості» 2003 р. містить ґрунтовні висновки на основі досліджень сучасного інформаційного простору й технологій. Зокрема, дослідники Р. Хандлі, Р. Андерсон, Т. Біксон, Р. Неу виділяють: загрози та виклики так званому операційному суверенітету держави, тобто здатності здійснювати ефективний контроль всередині держави, при цьому конституційний суверенітет (верховенство легальної влади в країні) не підлягає викликам інформаційної революції; розваги як провідну форму новітніх інформаційних послуг, що включають не лише дозвілля, але й навчальні тренінги; створення нових бізнес-моделей та головну роль електронної комерції, яка значно ускладнює державний контроль над рухом коштів та податків [9, с. 16, 38].

Окрему роль аналітики Р. Моландер, Е. Рідлі та П. Вільсон відводять стратегічній розвідці, вказуючи на такі її особливості в інформаційному суспільстві: складність визначення джерел збору інформації та застарілість геостра-

тегічного підходу виключно фокусуванням на національних державах, що зумовлює необхідність включення в поле зору недержавних акторів; труднощі у створенні сталого списку потенційних загроз, що пов'язано зі складною мультиполярністю (чи новою біполярністю) світу, де складно визначити, хто є ворог і на що він здатен [10, с. 24].

Згідно з думкою дослідників К. Манстед і Е. Розенбах, на сьогодні інформація є найбільш значущим та конкурентним геополітичним ресурсом та «новою нафтою», який не лише здатний завдавати економічних втрат, але і впливати на міжнародні відносини, що зумовлює гонитву держав та недержавних акторів за інформаційною владою. Дослідники наголошують, що авторитарні уряди вже давно усвідомили колосальну роль інформації і, як наслідок, обмежують своє внутрішнє інформаційне середовище й відмежовують своїх громадян від глобальних інформаційних потоків, водночас перетворюючи інформацію на зброю і використовуючи її проти демократичних держав. Зокрема, Китай та Росія вважають, що стратегічна конкуренція за володіння інформацією у XXI ст. є так званим «змаганням із нульовою сумою», себто є переможець і є переможений; також ці держави надають великого значення технологіям та талантам для перетворення набору даних на корисну інформацію. Однак демократії залишаються принципово не готовими до стратегічної конкуренції в інформаційну еру. Зокрема, із закінченням холодної війни перевага США в інформаційних технологіях була беззаперечною, проте у XXI ст. важливість інформації як геополітичного ресурсу для США зросла, а інформаційна перевага зменшилась. Демократії також вважали втручання у внутрішній інформаційний простір чимось на кшталт дистопії Дж. Оруелла, а інформаційні стратегії непотрібними з огляду на дружню зовнішню політику. Отже, щоб мати змогу конкурувати з авторитарними режимами в боротьбі за інформаційну перевагу, демократіям слід приділити належну увагу розвитку національної безпекової та економічної стратегії щодо геополітики інформації [11].

Відзначимо, що складниками сучасного глобального інформаційного простору є організаційні структури, інформаційні ресурси (регіональні, національні та світові), інформаційна інфраструктура та медіасистеми і засоби масової комунікації [12, с. 118]. Серед засобів масової комунікації чільне місце посідають ЗМІ, що відіграють ключову роль у формуванні громадської думки та політичному житті більшості держав. Це робить ЗМІ одним із найефективніших інструментів маніпуляції громадською думкою та впливу на інформаційну безпеку. Тому варто розглянути такі фактори впливу на самі ЗМІ: нормативно-правове регулювання, яке повинно включати баланс між надмірним контролем та цілковитою безкарністю для суб'єктів, які вислов-

люють людиноненависницькі та антидержавні ідеї тощо під соусом «демократичної свободи слова»; комерціалізація ЗМІ, тобто основна мета – отримання прибутку, а найкраще продається скандальна інформація з мінімумом змістового навантаження (неймовірні фейкові факти, насильство тощо), тобто спрацьовує так звана ринкова цензура; залежність від власника, що, відповідно, зумовлює представлення інтересів групи, яка лобіюється самим власником [13, с. 190–195].

З точки зору ІІсО важливою є емоційний складник подачі інформації, який повною мірою здатне забезпечити телебачення. Рухомий відеоряд створює ефект присутності та зумовлює ідентифікацію глядача з подіями, що є дуже переконливим та зводиться до логіки на підсвідомому рівні, що якщо «я бачу на власні очі – отже, це правда».

Ми вважаємо, що в контексті сучасних ІВ та ролі в них ЗМІ заслуговує на увагу таке медійне явище, як інфотеймент. Інфотеймент – це парасольковий термін, що охоплює поєднання інформації та розваги в межах різних медіажанрів. Сам лінгвістичний термін являє собою злиття двох слів – інформація (information) та розвага (entertainment) – і означає два взаємопов'язані напрямки: новини, що стають більш розважальними, та розваги, які порушують політичні питання. Прикметно, що поява цього явища сягає кінця 1980-х рр., що, на нашу думку, дозволяє провести паралель із завершенням блокового протистояння та демократизацією суспільства в цілому. За рахунок легкої подачі інформації інфотеймент здатний залучити значно ширшу аудиторію, ніж суха подача новин, оскільки, згідно з медійною теорією «користі і задоволення», споживання медіа відбувається не лише з метою отримання інформації, але й розваги, формування думки та підготовки до майбутніх політичних та соціальних подій. Серед жанрів інфотейменту доцільно виділити ті, які ми вважаємо найбільш вдалим для використання з метою здійснення пропагандистської діяльності, а саме: політична сатира, політичні ток-шоу та політична фантастика (наприклад політичні фантастичні серіали). Різноманітність жанрів та відсутність монополії на таку медійну продукцію вочевидь роблять інфотеймент надійним інструментом для пропаганди та просування потрібних наративів у ненав'язливій, розважальній формі [14].

Важливо відмітити, що у 2001 р. американські спеціалісти Дж. Аркіла та Д. Ронфельд з Науково-дослідного інституту національної оборони (National Defense Research Institute) розробили концепцію мережевих воєн. У звіті «Поява мережевих воєн» («The advent of the netwar») наголошується на різниці між кібервійнами та мережевими війнами, а саме: кібервійни мають місце в конфліктах високої та середньої інтенсивності, спрямовані проти урядових та військових мереж, тобто пов'язані з воєнними діями; мережеві війни ха-

рактерні для конфліктів низької інтенсивності, тобто з цивільного боку із залученням недержавних, невійськових та інших нерегулярних сил. Ці два терміни спираються на два твердження: конфлікти все більше і більше залежатимуть та відбуватимуться навколо інформації та комунікації; інформаційна революція зміцнює не ієрархічні, а мережеві форми організації. Отже, мережева війна – це конфлікт на соціальному (цивільному) рівні, що включає невоенні дії та учасників, що спираються на мережеві форми організації (злочинці, терористи, радикали та революціонери нової ери тощо), себто складаються з невеличких груп які комунікують за допомогою інтернету, часто без штаб-квартири чи централізованого управління (наприклад «Хамас»). Необхідність нового терміна зумовлена низкою відмінностей від кібервійни: мережа розпорошених, взаємопов'язаних вузлів, мінімум ієрархії, відсутність центрального командування, локальна ініціатива – панархія, централізована доктрина та децентралізована тактика, тісна комунікація та функціональна інформація. Можливості наступальних дій є такими: функціональна диференціація з інтероперабельністю (взаємозамінністю), значні можливості мобілізації, проникнення та збереження секретності. Можливості оборони: гнучкість, складність зламати та перемогти як цілісну організацію. Також характерним є стирання меж між нападом та захистом. Таку мережеву структуру мають, зокрема, транснаціональні кримінальні організації, терористичні та сепаратистські угруповання. Ці мережеві структури становлять різний рівень загрози: глобальний з метою зміни світопорядку (наприклад радикальні ісламісти, недержавні активісти та ідеологічні рухи інформаційної ери); інші протагоністи, які можуть бути регіональними або локальними (більшість етнонаціоналістичних рухів, повстанці тощо); вертикальні та горизонтальні комунікації та зв'язки, що означає можливість використання локальних груп глобальними акторами та можливість зв'язків між локальними та транснаціональними групами. Отже, мережеві війни – це логічний наслідок інформаційної революції, яка уможливила тісний зв'язок між елементами [15].

Згідно з теорією мережевих війн, як зазначає дослідник А. Худолій, сучасні конфлікти відбуваються в чотирьох сферах – фізичній, інформаційній, когнітивній і соціальній. Вирішальний ефект досягається за рахунок системного використання всіх цих елементів. Фізична сфера є традиційною для війни, саме в ній відбувається зіткнення фізичних сил у часі та просторі. Інформаційна сфера складається з самої інформації; осіб, організацій та систем, які отримують, обробляють та передають інформацію; а також когнітивного, віртуального та фізичного простору, у якому це все відбувається. Когнітивна – це ментальна сфера особи, яка приймає рішення, та цільова аудиторія, у межах якої люди думають, сприймають, уявляють та вирішують. Соціальна

сфера охоплює низку факторів, серед яких – соціальні, культурні та поведінкові фактори, що характеризують ставлення та діяльність населення конкретного регіону або оперативного середовища [7, с. 108].

Висновки. Із закінченням холодної війни біполярна система міжнародних відносин відійшла в історію. Ці зміни в міжнародних відносинах відбуваються на тлі інформаційної революції, яка створила нові виклики для національної безпеки держав: складність ідентифікації ворога та передбачення інформаційних атак, виникнення мережевих структур (зокрема терористичних організацій), що протистоять державним і наділені потужністю та можливостями, сумірними з державними; потужні ЗМІ, у тому числі інтернет-джерела, які формують громадську думку і можуть бути інструментами в руках ворога як всередині держави, так і за її межами.

Таким чином, інформаційні війни – це особливий феномен, який у політичному аспекті є продовженням домінуючих ідеологічних засад державної політики, що здійснюється за допомогою комплексу засобів інформаційно-технологічної індустрії, механізмів інформаційно-психологічного впливу на суспільство всередині держави чи населення країн-конкурентів в умовах політичного (воєнно-політичного, економічного) конфлікту. Це новітня форма боротьби ХХІ ст., яка призводить до ураження всіх сфер функціонування держави. Інформаційні війни небезпечні тим, що з їхньою допомогою можуть вестися неоголошені, невидимі війни, які загрожують міжнародній безпеці. Тому розроблення заходів захисту повинно стати пріоритетним у політиці національної безпеки як окремої держави, так і світового співтовариства загалом.

Значимо, що запорукою перемоги в інформаційній війні передусім є ініціатива держави в інформаційному просторі противника, коли вдається поширювати власні наративи й порядок денний, змушувати противника реагувати та захищатися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 663 с.
2. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки: навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Жадька; ред.-упор.: О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.
3. Юськів Б. М. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Інформаційні війни» для студентів спеціальності 7.030404 «Міжнародна інформація». Рівне : РІС КСУ, 2003. 55 с.
4. Department of Defense. Information Warfare: Department of Defense. *Internet Archive 1992*: Desember 21, 1992, Number TS-3600.1. URL: <https://archive.org/det>

- ails/14F0492Doc01DirectiveTS3600.1/page/n3/mode/2up. (дата звернення 22. 06. 2024).
5. Дубас О. Інформаційна війна: нові можливості політичного протидорства. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2010. № 1. С. 69–73.
 6. Скулиш Є. Історія інформаційно-психологічного протидорства. Київ : Наук.-вид. від. Нац. акад. СБ України, 2012. 211 с.
 7. Худолій А. О. Інформаційна війна 2014–2022 рр. : монографія. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2022. 208 с.
 8. Khalilzad Z. Strategic Appraisal The Changing Role of Information in Warfare. *RAND 1999*: 1999, Number MR-1016-AF. doi: <https://doi.org/10.7249/MR1016>.
 9. Hundley R. The Global Course of the Information Revolution Recurring Themes and Regional Variations. *RAND 2003*: 2003, Number MR-1680-NIC. doi: <https://doi.org/10.7249/MR1680>.
 10. Molander R., Riddile A., Wilson P. Strategic Information Warfare A New Face of War. *RAND 1996*: 1996, Number MR-661-OSD. doi: <https://doi.org/10.7249/MR661>.
 11. Mansted K., Rosenbach E. The Geopolitics of Information. *Australian national university 2019*: May 28, 2019. URL: <https://nsc.crawford.anu.edu.au/department-news/14338/geopolitics-information> (дата звернення 20. 06. 2024).
 12. Горбулін В. Світова гібридна війна: український фронт. Київ : НІДС, 2017. 496 с.
 13. Петрик В. Інформаційно-психологічне протидорство. Київ : Київ. політехн. ін-т ім. І. Сікорського, 2018. 386 с.
 14. Букс. М. Інформаційно-розважальна система. *Міжнародна енциклопедія досліджень журналістики*. 2019. April 29. doi: <https://doi.org/10.1002/9781118841570.iej0132>.
 15. Arquilla J. The Advent Of Netwar. *RAND 1996*: Number MR-789-OSD. doi: <https://doi.org/10.7249/MR789>.

REFERENCES

1. Pocheptsov, H. H. (2008). *Informatsiina polityka*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
2. Hibrydna viina i zhurnalistyka. Problemy informatsiinoi bezpeky. (2018). V. O. Zhadka (Ed.). Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
3. Iuskiv, B. M. (2003). *Opornyi konspekt lektsii z dystsypliny «Informatsiini viiny»*. Rivne: RIS KSU [in Ukrainian].
4. Department of Defense. TS-3600.1 Information Warfare: Department of Defense. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/14F0492Doc01DirectiveTS3600.1/page/n3/mode/2up>. (Last accessed: 22. 06. 2024).
5. Dubas, O. (2010). *Informatsiina viina: novi mozhlyvosti politychnoho protyborstva. Osvita rehionu: politolohiia, psykhologhiia, komunikatsii – Education of the region: political science, psychology, communications, 1, 69–73* [in Ukrainian].

6. Skulysh, Ye. (2012). *Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva*. Kyiv: Naukovo-vyd. vid. Nats. akad. SB Ukrainy [in Ukrainian].
7. Khudolii, A. O. (2022). *Informatsiina viina 2014–2022 rr.* Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii» [in Ukrainian].
8. Khalilzad, Z. (1999). Strategic Appraisal The Changing Role of Information in Warfare. *RAND, MR-1016-AF*. doi: <https://doi.org/10.7249/MR1016>
9. Hundley, R. (2003). The Global Course of the Information Revolution Recurring Themes and Regional Variations. *RAND, MR-1680-NIC*. doi: <https://doi.org/10.7249/MR1680>
10. Molander, R., Riddile, A., Wilson, P. (1996). Strategic Information Warfare A New Face of War. *RAND, MR-661-OSD*. doi: <https://doi.org/10.7249/MR661>
11. Mansted, K., Rosenbach, E. (2019). The Geopolitics of Information. *Australian national university*. URL:<https://nsc.crawford.anu.edu.au/department-news/14338/geopolitics-information> (Last accessed: 20. 06. 2024).
12. Horbulin, V. (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front*. Kyiv: NIDS [in Ukrainian].
13. Petryk, V. (2018). *Informatsiino-psykholohichne protyborstvo*. Kyiv: Kyiv. politekhn. in-t im. I. Sikorskoho [in Ukrainian].
14. Buks, M. (2019). Informatsiino-rozvezhalna systema. *U Mizhnarodnii entsyklopedii doslidzhen zhurnalistyky*. doi: 10.1002/9781118841570.iej0132 [in Ukrainian].
15. Arquilla, J. (1996). The Advent Of Netwar. *RAND, MR-789-OSD*. doi: <https://doi.org/10.7249/MR789>

Oksana Mykolaivna Kundeus, Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Relations, Rivne State University of Humanities, Ukraine, Rivne.

Olga Vitaliivna Kret, Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Relations, Rivne State University of Humanities, Ukraine, Rivne.

Inna Volodymyrivna Vivchar, Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of International Relations, Rivne State University of Humanities, Ukraine, Rivne.

INFORMATION WARFARE: ESSENCE AND FEATURES (END OF THE 20TH BEGINNING OF THE 21ST CENTURY)

The scientific research highlights the problem of the growth and formation of the concept of information war at the border of the 20th and 21st centuries, which was caused

by the end of the «Cold War» and the collapse of the bipolar system of international relations. The main approaches to defining the content of the concept of «information war», its principles and tasks are analyzed. Information warfare is defined as an integral part of ideological struggle.

Keywords: *information warfare, psychological warfare, information confrontation, network warfare, strategic intelligence.*

Пастухов Антон Володимирович, аспірант кафедри політичних наук,
філософський факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна
e-mail: antonipastukhov@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7256-521X

КОНЦЕПЦІЯ ЕСТЕТИЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ В ІДЕОЛОГІЇ ФАШИЗМУ

У науковій роботі досліджуються особливості концепції естетизації політики в ідеології фашизму. Визначається вплив естетичного на моральні та політичні норми, а також виокремлюється поняття естетизації політики, запропоноване В. Беньяміном. Поряд із цим було розширено теоретичні межі цієї концепції та детерміновано її ядровий елемент – категорію фашистського стилю як універсального атрибуту всього суспільно-політичного життя, а також нюансовано його характерні ознаки: мужність, безстрашність, бунт, героїзм, авантюризм тощо. Теоретично препаровано особливість властивої ідеології фашизму естетичного усвідомлення держави.

Ключові слова: ідеологія фашизму, естетизація політики, фашистський стиль, естетичне та політичне, естетика фашистської держави, теорія фашистської держави, політична ідеологія, політика, держава.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток мульти- та полідисциплінарних підходів у гуманітарних науках відкриває нові евристичні засади можливості для дослідження вже відомих явищ та процесів, зокрема допомагає актуалізувати неаналізовані параметри соціально-політичних феноменів, зокрема такі явища, як естетизація політики чи політизація естетики. Звісно, ми не нівелюємо автономність сфер естетичного чи політичного та декларуємо слідом за К. Шміттом, що кожне з вищезгаданих понять має власний концептуальний та семантичний каркас; проте сучасна суспільна процесуальність репрезентує багатокомпонентність явищ політичного гатунку, так що ми можемо спостерігати «простягання однієї з цих сфер в іншу; як наслідок, маємо такі приклади: естетизація політики, заміна політики моральним ригоризмом чи підкорення політики догматизму та доктрин» [1, с. 12].

Так, естетична сфера буття людини безперечно посідає фундаментальне місце не тільки для індивідуальної свідомості конкретного індивіда чи загаль-

ної культури певної групи, а відіграє надзвичайно важливу роль у контексті соціальної функції певної політичної дійсності; зрозуміло, що мистецтво як конкретний прояв естетичного не може існувати у вакуумі, оскільки тоді в ньому елімінується можливість до перетворення дійсності та відповіді на нові часові та цивілізаційні умови. Ще В. Беньямін вказував на важливість функціональної орієнтації мистецтва, констатуючи, що в ХХ ст. відбулася трансгресія його суспільного призначення: замість ритуальної та релігійної інструменталізації воно отримало інший вектор – політичний: «... перетворюється уся соціальна функція мистецтва. Місце ритуального начала займає інша практична діяльність: політична» [2, с. 297] – у цьому контексті мистецтво виступає відображенням символічного та семіотичного простору політичного буття. Поряд із цим однією з магістральних характеристик політики є її інклюзивність, тобто процес проникнення та інкорпорації в різні поприща суспільного життя, у тому числі і в естетичну сферу; саме тому мистецтво завжди тією чи іншою мірою було переплетене з політикою та владою: «митці неодмінно брали участь у творенні видовищності влади, актуалізації влади (суверена) через її (його) видимість – спорудження палаців, королівських театрів, написання епічних од тощо» [3]. Так, політична влада завжди була зіставлена з символічним апаратом, відповідальним за її представлення, а образи та ритуали слугували зміцненню зв'язків людей із правлячими інститутами, оскільки вони роблять владу більш відчутною та привабливою. Так, на прикладі концепції естетизації політики в ідеології фашизму ми будемо намагатися окреслити проблематику співвідношення політичного та естетичного в соціальній онтології, демонструючи не тільки функціональний, а й феноменологічний зв'язок між вищезазначеними категоріями.

Також ми наголошуємо на тому, що в контексті цієї статті буде досліджуватися естетична проблематика в саме фашизмі, у той час як нацистська естетика, хоча і була близькою та увібрала в себе велику кількість синонімічних ідей та поглядів, все ж таки була дещо відмінною від фашистської. Тому можна будувати певні аналогії між усвідомленням естетичного в цих двох ідеологіях, але конструювати ґрунтовний доказовий базис нам не вдасться можливим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід наголосити, що в сучасній політичній науці, на жаль, достатньо не артикульовано дослідження проблематики концепції естетизації політики в фашизмі. Серед вдалих спроб експлікації цього явища слід назвати У. Ваньковича [3] та Н. Амельченко [13]; частково торкається заданої теми В. Єрмоленко [11]. У зарубіжних працях слід звернути увагу на творчий доробок У. Шмідта [8] та С. Фаласки-Зампоні [7; 10].

Метою статті є дослідження особливостей концепції естетизації політики в ідеології фашизму, а також деконструкція осової категорії фашистського стилю.

У дослідженні автор користувався **методами**: системним, структурно-функціональним, діалектичним, дескриптивним. Саме вони дозволили узагальнити та систематизувати інформацію, яку репрезентовано в роботі.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи політичну ідеологію та державно-правову доктрину фашизму, більшість науковців стикаються із проблемою їх структуризації та теоретизації. У цьому контексті дослідники здебільшого звертали увагу на ідеологічні презумпції фашизму або на його історичну роль у ХХ ст.; вони були переконані, що фашизм можна описати з точки зору політичного змісту та інституційної організації держави. Ці спроби структурного опису фашистської ідеології часто призводили до висновку, що програми фашистських партій є ухильними та ефемерними, за умови того, якщо вони взагалі існують – про це свідчить антисистемність та мозаїчність його ідейної структури, поєднання «лівого» та «правого» ідеологічного спектра в його генезі. Саме через те, що самі концептуальні рамки цього явища є нечіткими, деякі критичні оглядачі фашизму приходять до висновку, що в «науці немає іншого феномену, контури якого були б настільки розпливчастими, як контури фашизму» [4, с. 271]. Тому певна кількість дослідників виходять із принципу, що всі спроби усвідомити суть фашизму, ґрунтуючись на теоретичних надбудовах його глашатаїв, шляхом пізнання його голої теорії приречені на провал. Поряд із цим упереджена стигматизація політичних опонентів у сучасному світі та нав'язування на них ярликів фашизму призводить до термінологічної плутанини та спотворення онтологічного ядра фашизму, що забезпечує йому умову втрати свого чіткого номінального семантичного наповнення. Звісно, ми не постулюємо необов'язковості експлікації базових доктринальних понять чи категорій цієї ідеології, а вказуємо на обмеженість виключно теоретичного дослідження заданого явища, яке є дуже широким за своєю формою. Так, відмежовуючись виключно від ідеологічної та концептуальної детермінації складників цього феномену, С. Пейн структурує фашистську дійсність за такими елементами: ідеологія та цілі, фашистські заперечення, стиль та організація [5]. Як бачимо, тут окремо виділено категорію стилю, що дає змогу розглядати естетичний елемент також як один із стовпів фашизму. Більше того, ми переконані в тому, що теоретичне дослідження суспільно-політичної онтології фашизму неможливе без артикуляції знання про фашистський стиль та його семіотику – і саме це є тією квінтесенцією цієї ідейно-політичної течії, що відрізняє її від інших ідеологій. Це не видається фантазмагоричним, оскільки класичний італійський фашизм

починається саме з літературної історії, а одним із фундаторів цієї ідейно-політичної течії був відомий італійський письменник – Г. д'Аннунціо; поряд із цим наявність активної участі італійських футуристів у фашистському русі, а також літературна та суспільна діяльність Ф. Т. Марінетті це підтверджує. Утім фашизм актуалізує не естетизм узагалі, а більш конкретну його репрезентацію, а саме *естетизацію політики* чи політичної дійсності. На цьому ми і зупинимося більш детально.

Загалом перше тезу про естетизацію політики використав В. Беньямін у своєму творі «Мистецький твір у добу своєї технічної відтворюваності» (1939), констатує, що цю категорію релевантно використовувати при аналізі доктрини фашизму, у тому числі розглядати естетичне як глибинну соціальну домінуючу у здійсненні фашистської політики. Ця категорія виникає за умов технологічного прогресу та параметрів технічної репродуктивності мистецтва, що консеквентно приводить до якісної трансформації його самого – воно стає орієнтованим на маси. Саме масовість мистецтва і приводить до його політичної ангажованості, переконаний автор. Звільнившись від догматів церкви та інших інституцій, завдяки доступності інформації та нових технологій, маси стали жертвою повторного естетичного зачарування, особливо через нові харизматичні стилі політики, які живилися міфами та ритуалами. Загалом, перебуваючи під сильним впливом марксистської топіки, автор пише, що «фашизм намагається організувати маси, при цьому не зачіпаючи відносин власності, які вони прагнуть змінити. Він бачить свій шанс у тому, щоб дати масам можливість репрезентуватися (але ні в якому разі не реалізувати свої права)... фашизм намагається надати масам можливість для самовираження при зберіганні цих відносин (тобто існуючих відносин власності. – А. П.)» [2, с. 326–327]. Саме в такому, пейоративному та досить вузькому семантичному навантаженні, він використовує категорію естетизації політики як ілюзорну спекталізацію соціально-економічної емансипації пролетаризованих мас; іншими словами, тут ідеться про зовнішній вимір цієї категорії, а саме про можливість перетворення політики на спектакль.

У нашій статті ми будемо намагатися розширити рамки проблематики, заданої В. Беньяміном, та подивитися на це з іншої – феноменологічної – точки зору, зокрема не тільки як на інструмент масової (чи класової) свідомості, а як на самореферентне явище духовної основи фашизму. Виходячи з цього, з одного боку, естетизація політики виступає прямим наслідком фашизму, який конститує символічну потенційність самовираження пролетаризованих мас, у той же час проводячи анігіляцію можливостей для зміни майнових та суспільних відносин, через те, що еліти надають масам усвідомлення авторства свого буття,

крізь особливу містифікаційну лінзу: «...ця опозиція між вираженням і правом, відповідає опозиції між формою та законом, тобто естетикою та справедливістю» – переконаний А. Берман [6, с. 37]. Форма та безформність лежить для фашизму зовсім в іншій площині, ніж добре чи погане. Водночас тут слід говорити не стільки про бінарну опозицію між цими поняттями, коли естетика протистоїть моралі, скільки про пряму пріоритетність естетики та зовнішніх дій над етикою та самозаглибленням: пасивна мораль відходить на другорядне місце, а енергійний естетизм стає ключовим засадничим елементом соціально-політичного руху. Таким чином, фашизм продукує естетичне на сферу політичного; гіпостазуючи цю ідею, можна дійти до висновку, що для фашизму саме мистецтво породжує політику, виступаючи не тільки зовнішнім проявом останньої, а конструюючи іманентні закони відтворювання форм людської життєдіяльності. Таким чином, сфера естетичного виступає духовним началом фашизму.

Вищезазначене породжує теоретично зумовлену диспозицію того, що соціальне та політичне буття самі по собі є наслідками естетичного, тобто витворами мистецтва, а також, що суспільні та політичні рухи повинні набувати певної синкретичної форми. Так, концепція естетизації політики повертає мистецтву його премодерну – ритуальну – соціальну функцію; воно націлене на формування культових символів для групи з метою концентрації мас в єдиній цілісності. Ця функція дуже тісно пов'язана з репрезентацією влади, зокрема саме через це можна констатувати, що «фашистська влада має прямий, раптовий, та демонстративний характер. Вона покликана слугувати символом» [4, с. 291]. Тут слід згадати і про похід на Ф'юме Г. д'Аннунціо, «зірковий марш» на Рим Б. Муссоліні, формування потестарного символу чорносорочечників, масштабні марші та маніфестації, особливий тип привітання тощо. Тут пересічного громадянина мало привабити красиве видовище і зв'язати семіотичний ритуал. Ця стратегія, звичайно ж, змодельована за релігійними зразками, і тому не дивно, що фашистська естетика виконує подібні прагматичні функції досакрального мистецтва. Саме тому влада для фашизму також має естетичну та стилістичну забарвленість саме через те, що вона містить у собі демонстративний характер та слугує символом, показуючи, як багато вирішує ірраціональна рішучість та воля, сила та енергія у здобутті та збереженні влади: «прихильність Муссоліні до естетики гарантувала, що символи, мистецтво та ритуали розглядалися як такі, що сприяють трансформації та формуванню політичної реальності. Вони глибоко інформували про те, як Муссоліні продумував і здійснював свою владу», – констатує С. Фаласка-Зампоні [7].

Слід вказати на те, що мистецтво в фашизмі не відокремлюється від публічної сфери і не засилається до музеїв та виставок, натомість саме суспільне життя та політична дійсність стає мистецтвом; більше того, воно повинне набути ідеальних форм автентичного самовиразу шляхом окультурення мас. Тоді фашистський проєкт можна розуміти як тотальний витвір мистецтва, де кожен елемент соціального буття має бути стилістично витриманий та органічно вписаний у систему естетичного, а внутрішня тотальність фашистської ідеї в цій системі формує імператив особливої форми індивідуального та колективного відчуття належного в політиці. Завдяки цьому фашистське мистецтво детермінує не лише дизайн життя, але й поведінкові моделі, які долають людей до монолітного світогляду, а також безкомпромісно прив'язують їх до фашистської політичної доктрини: «...маси повинні стати одним цілісним соціальним організмом, одним соціально-політичним тілом, яким можна управляти в найбільш ефективний спосіб» [3], у тому числі і через канали мистецтва. Фашистська естетика та її особливий стиль (про який ми більш детально поговоримо нижче) приводять маси до політичного впорядкування. Саме тому естетичний ландшафт фашизму, його зовнішній вигляд, дизайн і ритуали – це не другорядні атрибути, а сама його суть, яка пов'язана із глибинною комплементарією форми реалізації політики і змісту ідеології фашизму. Тут проявляється важливість наявності не тільки ідеї як абстрактного уявлення про належну політичну модель, а й конкретної форми його репрезентації, яка обрамляє ідею в певні категорії чуттєвого сприйняття: «фашистську феноменальність не можна розділити на форму і зміст – зміст завжди поданий у конкретній формі» [8]. Форма ж розглядається як деспотизм ідеї, яка не дозволяє розпадатися суспільному буттю на індивідуальні складники.

Органічна цілісність, гармонія форм нерозривно пов'язані з поняттям «естетизація політики». Фрагментарність фашизм не толерує – навпаки всі зусилля естетизації з боку останнього спрямовано на усунення цієї фрагментарності, проти розриву цілісності. Зафіксована статична модель органістичної цілісності – це єдина можлива реальність – «естетичні поняття незмінної органістичної сталості були перенесені в політичну сферу для виправдання фашизму»; за В. Беньяміном, фашизм намагається подолати соціально-економічні та політичні незгоди, спричинені капіталізмом завдяки насадженню естетизованої ідеології на фрагментарний та плюралістичний потік сучасного суспільства» [9; 11]. Гіпостатика мистецьких форм гармонізує розхитану тотальність модерну. Стимулювання органістичної цілісності демонструє механізм функціонування «естетизації політики» – фашизм блокує емансипаційний потенціал суспільної модернізації, мобілізуючи естетичні категорії для підтримки традиційного суспільного порядку. Так проявляється інструменталіст-

ська функція мистецтва в концепції естетизації політики, коли воно продукує формування єдності свідомості в масах, знижуючи контингентність соціально-політичного життя людей та приводячи їх до певної естетичної, а згодом і до доктринальної впорядкованості.

Продовжуючи аналіз концепції естетизації політики слід вказати на її ядровий елемент, а саме на *фашистський стиль*, який екстраполюється на всі сфери суспільного життя та задає певний політико-естетичний тон, конструює асоціативний ряд. Так, Б. Муссоліні констатував: «...фашизм повертає «стиль» у життя людей: це лінія поведінки, це колір, сила, мальовничість, несподіванка, містика; загалом усе, що має значення в душах натовпу. Ми граємо на лірі, на всіх струнах, від насильства до релігії, від мистецтва до політики» [Цит. за: 10, с. 26]. Треба сказати, що саме поняття стилю відносить нас до екзогенного сприйняття феномену, його естетичної атрибуції. У цьому контексті стиль розглядається як комплекс ціннісно-поведінкових норм (у тому числі й політичних), який має як і внутрішню, так і зовнішню композицію. Так, у внутрішній структурі фашистського стилю існує примат енергії та інстинкту, що визнаються ключовими елементами формоутворення буття, а все, що протистоїть цьому розглядається як апологетика безформності та онтологічної аморфності. Стиль в естетизації політики відіграє роль оспівувача політичної дійсності в її активності – це екзистенційна напруга, яка потенціонується в самій формі енергії імпульсу та інстинкту, це демонструється в самописі Б. Муссоліні «Моя автобіографія», де він «цінує рішучість та швидкість дії» і вважає «інстинкт головною рисою «нової людини», яку хотів побудувати фашизм» [11, с. 286] – тут вольова дія домінує над помірним розумом, негайне рішення над довгим міркуванням, життєвий активізм над інтелектуальним спогляданням. Так, своєю чергою, на рівні стилю фашисти різко критикували парламентаризм, бо він не відповідав їх ідеалам поступу та внутрішньої енергії з його довгими демократичними та бюрократичними процедурами, тобто виступав антиномією їх політичному стилю: «...цей стиль (фашистський. – А. П.), який живе напругою футуристичної юності та чорної смерті, за необхідністю включає в себе антибуржуазний ефект» [4, с. 282] – для фашистів ці процедури занадто повільні та тверезі, історію ж рухає вперед рішучість вольового індивіда.

Водночас у зовнішній характеристиці стилю фашизм завжди має революційну орієнтацію, яку спрямовано на побудову нового світу та його форм – тому не дивно досить близькі симпатії футуристів до фашизму, які проголошували вихваляння руху вперед, прагнення швидкості, безстрашності, а також відкидання страхів і пасивності. У цьому контексті не буде зайвим знову звернутися до проблематики мистецтва та моралі, оскільки в своєму естетич-

ному революційному поступі фашисти розглядають етику як минуле та вчорашнє, що не дозволяє активізувати зусилля волі для побудови потенційного. Так, фашистський стиль як форма майбутнього стає останньою аподиктичною констатацією над формою давнини, тобто етикою. Для того щоб навести приклад, ми хочемо апелювати до історичної події 1934 р., коли Г. Бенн – німецький націонал-соціаліст, – звертаючися до фашистського футуриста Ф. Т. Марінетті, заявляв, що «в епоху притуплених, боягузливих і перевантажених інстинктів Ви заснували мистецтво, яке відображає полум'я битв і порив героя. Ви закликаєте «полюбити небезпеку» і «звикнути до відваги», вимагаєте «мужності», «безстрашності», «бунту», «точки атаки», «стрімкого кроку», «смертельного стрибка». Усе це ви називаєте «прекрасними ідеями, за які вмирають»... Мистецтво є вирішальним моральним рішенням, яке націлене проти природи, хаосу, відкочування назад тощо» [4, с. 279]. Тут повною мірою надано всі ключові категорії, які так чи інакше і виступають субстанційними ознаками фашизму; так само тут проявляється головна ознака його стилю – це контрдекадансні форми, які закладено в героїзмі, пошуку ризику, авантюризмі. Цей сильний нахил до алегорії, який ми бачили вище, можна пояснити онтологічними прагненнями фашистського мистецтва: фашизм хотів замінити реальність власним деміургічним проектом. «Нехай загине світ, але тріумфує мистецтво», – проголошує ця ідейно-політична течія [2, с. 329]. Реальність сприймалася не як даність, а як неповноцінний матеріал, який потрібно було змодельювати і перетворити на нову естетичну норму. Фашистське мистецтво не хоче зображати чи репрезентувати реальність – воно створює нову реальність. Таким чином, реальність стає метафорою самої себе – лише обрані аспекти здатні пробитися крізь фашистську сітку сприйняття.

Важливим аспектом фашистського стилю є особливе естетичне сприйняття держави. Це не є дивним, оскільки головною структурною основою політичної теорії фашизму виступає етатизм у вигляді визнання держави великим благом і благодійником суспільства. У цій теорії відбувається обстоювання примату державного інтересу, концентрації публічної влади державою, тяжіння до розширення меж її компетенції, широкого патерналістського втручання в найголовніші сфери буття суспільства (економічна, політична, соціальна та ін.), позиціонування держави як творця закону і права; іншими словами, держава визнається найвищим результатом суспільного розвитку та водночас його метою, вона «розглядалася як вища ідея цілісності, яка оптимізує функціонування фрагментованих мас через наслідування синкретичної ідеї – тому держава прагне повністю підпорядкувати собі все, що перебуває в її іманентності» [12, с. 116]. Саме тому стиль фашизму репрезентує метафізичне бачення тотальної держави – ця держава постає не в бюрократичних структурах

чи правових нормах, а в пишних інсценізаціях влади, вона перестає усвідомлюватися в межах категорій конституціоналізму чи суспільного договору, а стає вищим елементом соціальної художньої творчості. Г. Бенн, про якого ми вже згадували, медоточиво писав: «...відбір і стиль у державі та мистецтві – це основа імперативного світогляду. Майбутнє, яке нас очікує, – це держава і мистецтво» [4, с. 283]. Не випадково тут зустрічаються три важливі категорії для фашизму: майбутнє, мистецтво і держава. Держава не бачиться без мистецтва (тобто конкретизованого стилю), а мистецтво не може існувати без держави як вищої організаційної та цілепокладальної структури – вони взаємозумовлюють та взаємодоповнюють одне одного. Саме тут найяскравіше репрезентовано тлумачення політичного (через державу) як сакральну міць естетичного, де останнє набуває свого кінцевого значення. Так, держава також розглядається як естетична категорія, що характеризується чіткістю форм, цілісністю структури, величчю перцепції.

Звісно, це мало і зворотний бік, зокрема в тому, що фашистська держава з'являється в свідомості індивідів здебільшого в ритуалах, маніфестаціях і символах. Процес гіпертрофії форми призвів до того, що для фашистів їхня видимість стає, по суті, їхньою сутністю. Говорячи прямо: фашистська держава була тим, чим вона здавалася. Як тільки перманентна містерія переривалася – уся система підпадала під процес ентропії. Ця загальна орієнтація на видимість і сприйняття також є причиною того, що фашистське мистецтво надавало перевагу алегоріям: фашистська держава була чимось таким, що не можна було відчутися, – її треба було уявляти. Фашистські інституції покладалися на свою репрезентацію, бо не мали функціоналістичної легітимності. Саме тому В. Єрмоленко писав, що в своїх політичних побудовах «фашизм був радше обманом, ніж реальністю, що він висловлював потаємні та утопічні бажання суспільства, ніж реальність, на яку можна було спертися. Фашизм був відображенням не того, що італійське суспільство мало, а того, чого воно *не мало* і про що воно явно чи тасмно мріяло» [11, с. 318].

Висновки. Підбиваючи підсумки під усім вищезгаданим, слід вказати, що, досліджуючи фашизм лише з точки зору його теоретичної детермінації або соціальної зумовленості, елімінуються його евристичні особливості. Через це ми глибоко переконані в тому, що поряд із доктринальними надбудовами та концептуальними картами важливим елементом для панорамного пізнання цього явища виступає естетичне як автентична атрибуція фашизму. Цей ідеологічний напрям був одним із перших рухів, який скористався первісним радикальним політичним імпульсом естетики, одночасно спростивши моральне охоплення власної системи, певною мірою підпорядкувавши етику естетиці.

Магістральним елементом естетичного в фашизмі виступає концепція естетизації політики, яка розглядається як спекталізація соціально-політичного буття та декодування ядрового значення естетичного в суспільному житті. На наш погляд, використання дефініції В. Беньяміна недостатньо для виокремлення всієї проблематики естетизації політики в її феноменологічному розумінні. Саме тому в цій статті ми намагалися розширити схематичні рамки цієї концепції. Виходячи з цього, фашистський естетичний проєкт можна розуміти як тотальний витвір мистецтва, де кожен елемент має бути стилістично витриманий та органічно вписаний у загальну онтологічну систему суспільства. Поряд із цим було визначено осьовий елемент естетизації політики – особливе розуміння фашистського стилю, який екстраполюється на всі сфери соціально-політичного життя людини та суспільства, а також має внутрішні та зовнішні ознаки, які прямо впливають на політичну дійсність. Отже, стиль, наприклад, у поведінці, одязі та манері говорити є важливим проявом фашистської реальності. Таким чином, увагу фашистів до повсякденної культури слід аналізувати, саме використовуючи задану оптичну призму. Більше того, стилістичні імперативи гарантували те, що індивідуальну лояльність певної особи до системи можна було легко контролювати та вписувати в фашистський проєкт по конституюванню нової людини.

Дана ідеологія обстоює цілісну концепцію: ідеологічні переконання, поведінкові моделі та естетичні уявлення зливаються в єдиний життєвий проєкт, який містить у собі дійсні орієнтири для всіх аспектів людського існування. Саме тому А. Молер зазначав, що «фашизм нам уявляється образом дії, стилем» [4, с. 275]. Як ми можемо побачити, характеристики фашистського стилю перцепції політичних та естетичних феноменів є тотожними: холодність, стрімкість, блискучість, міць. Було визначено, що цей стиль було перенесено і на образ держави, яка не бачиться без естетичного, яке надає їй сакраментальної величі в очах звичайних людей.

Слід нюансувати, що нашим головним завданнями було дослідити та розпочати науковий діалог щодо концепції естетизації політики в фашизмі, а також виокремити її головний складник – фашистський стиль. Проте ми визнаємо, що існує можливість для подальшого поглиблення знань у цьому контексті, зокрема цікавим і необхідним буде відшукання та детермінація ідейного та буттєвого фундаменту цього стилю, що може бути розроблено в наступних наукових напрацюваннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Habermas J. Modernity-an incomplete project. *Postmodern culture*. Ed. by H. Foster. London : Pluto Press, 1995. P. 3–15.

2. Беньямин В. Производство искусства в эпоху его технической воспроизводимости. *Судьба и характер* : эссе. Санкт-Петербург : Азбука, Азбука-Аттикус, 2021. 448 с.
3. Ванькович У. А. «Естетизація політики»: актуальність проблеми співвідношення естетичного й політичного. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 95 : Політичні науки. С. 9–13. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/842b2f23-1da4-494c-86a4-feb5afd4a853/content> (дата звернення 20.06.2024).
4. Молер А. Фашизм как стиль. *Консервативная революция в Германии 1918–1932*. Київ : Книжкова Майстерня, 2024. С. 271–308.
5. Payne S. A History of Fascism 1914–1945. Madison, WI : University of Wisconsin Press, 1996. 613 p.
6. Berman A. R. Modern culture and critical theory: art, politics and the legacy of the Frankfurt School. Madison : University of Wisconsin Press, 1989. 286 p.
7. Falasca-Zamponi S. The politics of aesthetics: Mussolini and fascist Italy. *OpenDemocracy*. 2012. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/politics-of-aesthetics-mussolini-and-fascist-italy/> (дата звернення 28.06.2024).
8. Schmid U. Style versus Ideology: Towards a Conceptualisation of Fascist Aesthetics. *Totalitarian Movements and Political Religions*. 2005. Vol. 6, No. 1. P. 127–140. URL: <https://www.alexandria.unisg.ch/server/api/core/bitstreams/91624d93-e287-4532-b2fc-aa2382778e8c/content> (дата звернення 23.06.2024).
9. Affron M., Antliff M. Fascist visions: art and ideology in France and Italy. Princeton: Princeton University Press, 1997. 283 p.
10. Falasca-Zamponi S. Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy. Berkeley, CA: University of California Press, 2023. 314 p.
11. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. Київ : Дух і літера, 2023. 480 с.
12. Пастухов А. Фашистська теорія держави. *Mechanisms of Scientific and Technical Potential Development: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference*, (Dnipro , 23–24 листоп. 2023 р.). Dnipro, 2023. С. 116–117.
13. Амельченко Н. А. Естетизація політики і політизація мистецтва. *Культура та політика: багатозначність (взаємозв'язків* : метод. матеріали до курсу / под ред. Амельченко Н., Геращенко О., Гомза І. та ін. Київ : Пульсари, 2020. С. 16–22.

REFERENCES

1. Habermas, J. (1995). Modernity-an incomplete project. *Postmodern culture*. Ed. by H. Foster. London: Pluto Press, 3–15.
2. Benyamin, V. (2021). Proizvedenie iskusstva v epohu ego tehniceskoy vosproizvodimosti. *Sudba i harakter: esse*. Saknt-Peterburh: Azbuka, Azbuka-Attikus [in Russian].
3. Vankovych, U. A. (2009). «Estetyzatsiia polityky»: aktualnist problemy spivvidnoshennia estetychnoho u politychnoho. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific*

- notes of NaUKMA, 95, 9–13. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/842b2f23-1da4-494c-86a4-feb5afd4a853/content> [in Ukrainian].
4. Moler, A. (2024). *Fashizm kak stil. Konservativnaya revolyuciya v Germanii 1918–1932*. Kyiv: Knizhkova Majsternya, 271–308 [in Russian].
 5. Payne, S. A. (1996). *History of Fascism 1914–1945*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
 6. Berman, A. R. (1989). *Modern culture and critical theory: art, politics and the legacy of the Frankfurt School*. Madison: University of Wisconsin Press.
 7. Falasca-Zamponi, S. (2012). The politics of aesthetics: Mussolini and fascist Italy. *OpenDemocracy*. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/politics-of-aesthetics-mussolini-and-fascist-italy/> (дата звернення 28.06.2024).
 8. Schmid, U. (2005). Style versus Ideology: Towards a Conceptualisation of Fascist Aesthetics. *Totalitarian Movements and Political Religions, Vol. 6, 1, 127–140*. URL: <https://www.alexandria.unisg.ch/server/api/core/bitstreams/91624d93-e287-4532-b2fc-aa2382778e8c/content> (дата звернення 23.06.2024).
 9. Affron, M., Antliff, M. (1997). *Fascist visions: art and ideology in France and Italy*. Princeton: Princeton University Press.
 10. Falasca-Zamponi, S. (2023). *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*. Berkeley, CA: University of California Press.
 11. Yermolenko, V. (2023). *Plinni ideologiyi. Ideyi ta politika v Yevropi XIX-XX stolit*. Kyiv: DUH I LITERA [in Ukrainian].
 12. Pastukhov, A. (2023). *Fashystska teoriia derzhavy. Mechanisms of Scientific and Technical Potential Development: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Internet Conference*. Dnipro, 116–117 [in Ukrainian].
 13. Amelchenko, N. A. (2020). *Estetyzatsiia polityky i polityzatsiia mystetstva. Kultura ta polityka: bahatoznachnist (vzaiemo)zviazkiv: metodychni materialy do kursu / pod red. Amelchenko N., Herashchenko O., Homza I. ta in*. Kyiv: Pulsary, 16–22 [in Ukrainian].

Pastukhov Anton, graduate student of Taras Shevchenko Kyiv National University, Faculty of Philosophy, Department of Political Sciences, Ukraine

THE CONCEPT OF AESTHETICIZATION OF POLITICS IN THE IDEOLOGY OF FASCISM

This research paper explores the peculiarities of the concept of aestheticization of politics in the ideology of fascism. The influence of the aesthetic on moral and political norms is determined, and the concept of aestheticization of politics proposed by V. Benjamin is distinguished. Along with this, the theoretical boundaries of this concept were expanded and its core element – the category of fascist style as a universal attribute of all socio-

political life – was determined, its characteristic features were nuanced: courage, fearlessness, rebellion, heroism, adventurism, etc. The peculiarity of realizing the aesthetic perception of the state in the ideology of fascism was also theoretically dissected.

Keywords: *ideology of fascism, aestheticization of politics, fascist style, aesthetic and political, aesthetics of the fascist state, theory of the fascist state, political ideology, politics, state.*

Пшеничний Сергій Олександрович, здобувач вищої освіти третього науково-освітнього рівня (доктора філософії), кафедра політології, соціології і культурології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна
e-mail: sergiy.pshenychniy@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-8183-8273

ГІБРИДНА ВІЙНА В СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: НОВІ СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Акцентовано увагу на актуальності підвищення рівня концептуального осмислення проблемного поля гібридної війни. Запропоновано авторську стратегію побудови загальної концепції гібридної війни, перший етап якої передбачає систематизацію результатів досліджень проблем гібридної війни, що репрезентовані в сучасному соціально-політичному дискурсі за аналітичною схемою Л. Козера. Другий – розроблення її «статичної» (засади стійкого існування) та «динамічної» (механізми розвитку та розповсюдження) моделей.

Ключові слова: війна, глобалізація, інформаційне суспільство, гібридна війна, соціально-політичний феномен, концепція.

Постановка проблеми. Аналіз сучасної ситуації у світі, свідчить про те, що з початком XXI ст. збройні зіткнення та інформаційні атаки стали поширеними процесами на території як великих, так й малих держав.

Дослідники стверджують, що названі явища є провідними характеристиками сучасних гібридних війн, що спрямовані на досягнення багатопротилежних цілей – від зміни системи світогляду громадян певних країн до традиційного захоплення їх територій. Гібридні війни стають невід’ємною частиною нових геополітичних реалій, головним елементом політичного, економічного, військового тиску, важливим аспектом трансформації збройного насильства.

Отже, дослідження цього явища соціально-політичної реальності не тільки залишаються в центрі уваги представників системи політологічного знання, але й потребують свого подальшого розгляду в контексті підвищення рівня концептуального осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз причин та перспективи розвитку сучасних війн у XXI ст. презентовано у працях відомих західних

мислителів другої половини ХХ ст. – С. Гантингтона «Зіткнення цивілізацій», З. Бжезінського «Велика Шахівниця», Г. Маккіндера «Географічна вісь історії».

«Війни нового покоління» стають пріоритетним напрямом уваги для науковців із кінця ХХ ст. Ці війни базуються на використанні проривних технічних інновацій (лазери, електромагнітні гармати, інші види високоточної зброї, дистанційно керовані пристрої, комп'ютеризовані мережі зв'язку, засоби аерокосмічної розвідки, радіоелектронної боротьби та кіберзброї) у поєднанні з комплексом заходів щодо підриву спроможності противника чинити опір без виведення з ладу його основної збройної сили [1, с. 263].

Аналіз гібридної війни як соціально-політичного феномену, розгляд його сутності та головних ознак представлено у працях зарубіжних дослідників: Р. Гленна, Ф. Гоффмана, Дж. Маккуена, Р. Невсона [2] та ін.

Розгляд та концептуальне осмислення нових загроз та викликів для людства, що формуються та проявляються у війнах майбутнього (постмодерної сучасності), містяться в публікаціях Ф. ван Каппена, Г. Карлсена, М. Карлод, Дж. Маккуена, Дж. Мацумури, Р. Уілкі та ін. [3].

Особливості дослідження цього явища як результату сучасної трансформації війни, як нового феномену, пов'язаного з глобалізаційними процесами та становленням нового типу суспільства, розгляд провідних детермінант та якісно нових параметрів гібридних війн спостерігаються у працях цілої низки вітчизняних дослідників, серед яких: А. Антонов, В. Габчак, В. Горбулін, І. Дерев'яноко, О. Долженко, У. Ільніцька, Б. Калініченко, А. Киричок, В. Кравченко, Т. Коленіченко, О. Коломієць, О. Комарчук, В. Крутий, В. Левантович, О. Лещенко, В. Литвин, В. Любчук, А. Набока, Ж. Павленко, В. Панасюк, В. Перов, К. Попович, М. Сенченко, Д. Сидоренко, М. Требін, С. Троян, О. Феденко, І. Феськов, І. Цимбал, С. Шарап, Г. Яворська [1; 4–30].

Незважаючи на вагомий науковий доробок західних та вітчизняних дослідників, у політичних науках ще не існує загальноприйнятого визначення гібридної війни, а ті, що є, не стали науковою константою, концепція гібридної війни залишається спірною та є предметом гострої полеміки.

Розроблення загальної концепції гібридних воєн надає можливість не тільки всебічно розуміти їх зміст, стратегії, тактики, інноваційні методи здійснення, але дозволяє враховувати нові політико-соціальні реалії у контексті вироблення ефективних шляхів протистояння подібним явищам.

Першим етапом розроблення відповідної концепції є систематизація результатів досліджень проблем гібридної війни, що вже існують у сучасному соціально-політичному дискурсі [1–30].

Отже, *мета статті* – систематизувати результати досліджень гібридної війни, що репрезентовані у сучасному соціально-політичному дискурсі, та визначити нові стратегії її подальшого вивчення в контексті побудови її загальної концепції.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення зазначеної мети пропонується звернутися до аналітичної схеми аналізу соціальних явищ, запропонованої американським дослідником Л. Козером [31].

Основна ідея цієї дослідницької стратегії – знайти групу взаємопов'язаних між собою показників (змінних), які здатні уточнити зміст, умови виникнення та розвитку цього шуканого елемента соціальної реальності.

Аналіз представлених у сучасному соціально-політичному дискурсі результатів досліджень проблем гібридної війни пропонується систематизувати за такими аналітичними групами:

- визначення гібридної війни;
- структура (складові елементи / аспекти) гібридної війни;
- ознаки (особливості) нового типу воєнних дій.

Визначення гібридної війни. У сучасному соціально-політичному дискурсі можна умовно виокремити існування чотирьох самостійних напрямів до визначення природи та змісту гібридної війни (через інтерпретацію відповідного поняття).

Перший напрям базується на розгляді цього елемента соціально-політичної реальності з позиції еволюції самого характеру збройних зіткнень в історії людства. Представники цього підходу стверджують, що гібридна війна не є абсолютно новим явищем та новим типом насильства у світовій історії, її елементи зустрічаються в різних війнах протягом усього існування людства. Зокрема, зазначається, що аспекти такої форми протистояння зустрічаються від Пелопоннеської війни, війни за незалежність США до боротьби «Хезболли» проти Ізраїля. У цілому ними виокремлюється чотири типи війн – так звані війни першого, другого, третього та четвертого поколінь.

«Війнами першого покоління» називаються війни, де застосовувався «наполеонівський стиль» із використанням людської сили, застосуванням лінійних та флангових побудов. Перша світова війна базувалась на тактиці вогневої потужності та зветься «війною другого покоління». «Війну третього покоління» пов'язують із Другою світовою війною, коли Німеччина стала використовувати нові методи здійснення розвідки та ведення бойових дій як на лінії зіткнення, так і в тилу противника.

У сучасних війнах – «війнах четвертого покоління» в її просторі з'являються недержавні актори та суб'єкти (терористичні угруповання, незаконні збройні

формування, партизанські загони), що позбавляють державу монополії на насильство.

Другий напрям розглядає гібридну війну в контексті виокремлення різних типів збройних зіткнень, що спостерігаються в сучасному світі за умов глобалізації.

Найбільш мейнстрімними новими типами воєн сучасності поряд із гібридною українські дослідники називають:

1) іррегулярну війну – боротьбу з застосуванням насильства між недержавними акторами та державою за легітимність та здійснення впливу на її громадян;

2) інформаційну війну – протиборство в інформаційному середовищі та засобах масової інформації для досягнення політичних цілей;

3) кібервійну – протиборство в кібернетичному просторі, спрямоване на дестабілізацію та руйнування комп'ютерно-технологічних структур та систем супротивника;

4) «асиметричну війну» – конфлікти, у яких перевага військової сили не гарантує перемогу;

5) «розміту війну» – асиметричні конфлікти, у яких держави проти недержавних акторів застосовують високоточну зброю, вносячи до лав противника дезорганізацію, хаос (так звана «ізраїльська концепція ведення війни»);

6) «необмежену війну» – збройні конфлікти, у яких перемоги над противником, що має перевагу, можна досягти за допомогою застосування «альтернативних методів атаки» (так звана «китайська концепція ведення війни») [6].

Серед зарубіжних вчених типологія сучасних війн (так званих «війн четвертого покоління» / війн «нетипового (неконвенційного) характеру»), окрім гібридної, містить такі варіанти збройних зіткнень:

- асиметрична війна;
- повстанська війна;
- інформаційні операції;
- конфлікт низької інтенсивності;
- психологічна війна [3].

Третій напрям розглядає гібридну війну з позиції порівняння її провідних характеристики (ознак) з аналогічними моментами традиційних збройних зіткнень. Провідним представником цього напрямку можна вважати американського військового аналітика та політолога Ф. Гоффмана. Його концептуалізація феномену гібридної війни базується на осмисленні фундаментальної трансформації природи, сутності та форм сучасних воєн, де задіяні терористичне, політико-інформаційне, економічне, дипломатичне, партизанське, психологічне протистояння із застосуванням новітніх технологій та зброї,

а поліваріантність та мультимодальне поєднання класичних військових поряд із недержавними озброєними формуваннями робить такі протистояння мультивузловими та асиметричними [2].

Четвертий напрям орієнтується на застосування до аналізу гібридної війни провідних теоретико-концептуальних підходів системи соціально-політичних наук. Прибічники цих підходів трактують гібридні війни під різним кутом зору:

- політологічний підхід концентрується на вивченні політичних мотивів в організації та здійсненні цього типу війни в контексті визначення її впливу в державі або регіоні [10; 22];
- міжнародний підхід фокусується на аналізі міжнародних конфліктів та проблемах, що руйнують стабільність у регіоні або світі в межах існування цього варіанту війни [16; 18; 29];
- стратегічний підхід досліджує військові та невійськові методи ведення війни та досягнення стратегічних цілей [21; 24; 26];
- інформаційний підхід розглядає вплив інформації та пропаганди на перебіг гібридної війни [7; 15; 23; 28];
- мультидисциплінарний підхід розглядає гібридну війну з різних аспектів: економічного, психолого-соціального, культурного, етнонаціонального, військового, політичного тощо [8; 11; 17].

Структура (складові елементи / аспекти) *гібридної війни*. У сучасному соціально-політичному дискурсі існують різні варіанти презентації структури (складових елементів) гібридної війни, на різних засадах.

Зокрема, американський дослідник Дж. Маккуен пропонує структуру гібридної війни розглядати з позиції учасників конфлікту:

- громадяни, які мешкають на території воєнних дій;
- громадяни, які формують угруповання суб'єкта агресора;
- громадяни, які презентують міжнародну спільноту [5, с. 10].

Разом із таким розподілом учасників гібридного зіткнення інший американський теоретик Ф. Гоффман пропонує до його структури включати: державних акторів (регулярні бойові підрозділи) та недержавних акторів (терористичні угруповання, незаконні збройні формування, партизанські загони тощо) [2].

Вітчизняний дослідник І. Фесков розглядає складові елементи гібридної війни з позиції застосування певних методів її ведення:

- методи класичної війни (збройні військові операції);
- методи інформаційної або інформаційно-психологічної війни;
- методи партизанської війни;
- методи «кібервійни»;

- методи терористичної діяльності (підривні дії);
- методи економічного та дипломатичного впливу [27, с. 68].

Інший український науковець В. Кравченко пропонує структуру гібридної війни трактувати як поєднання трьох видів насилля – терористичного, кримінального і військового [13, с. 140].

Слід зазначити, що і зарубіжні, і вітчизняні дослідники пропонують розглядати гібридну війну з позиції різних рівней (площин) її існування / здійснення. Наприклад, у публікаціях виокремлюються:

- фізичний та психологічний виміри гібридної війни;
- військовий та інформаційний рівні ведення відповідного конфлікту;
- локальний та глобальний рівні поширення гібридної війни.

Експерти вважають, що у ХХІ ст. гібридні війни стануть типовими для воєнних конфліктів або новим типом воєнної стратегії, що об'єднує в собі малу війну, звичайну війну та кібервійну. Цей складний та потужний різновид війни характеризують швидкою динамікою, стрімкою реакцією та адаптацією. Опис атак із застосуванням біологічної, хімічної, ядерної, кіберзброї та вибухових пристроїв також вкладається в розуміння гібридної війни. Деякі вчені називають гібридні війни «футуристичним феноменом», складовими елементами якого є новітні види зброї та технічні інновації. До цього переліку належать комп'ютеризовані мережі зв'язку та керовані варіанти робототехніки.

Висновки. Загальновідомо, що шукана концепція виникнення, розвитку та функціонування будь-якого елемента соціально-політичної реальності повинна містити, щонайменше, дві моделі – так звані «статичну» та «динамічну» (О. Конт, Р. Дарендорф, Дж. Тьорнер, А. Турен). Перша з них розкриває природу та засади стійкого існування цього елемента у просторі соціально-політичної реальності, друга модель – механізм його розвитку. Формування відповідних моделей – другий етап у побудові теоретичної конструкції такого рівня (перший – систематизація результатів досліджень, що вже існують у сучасному соціально-політичному дискурсі).

Виходячи з вищевикладеного матеріалу, у ситуації з гібридною війною такі моделі вбачається доцільним будувати так: «статичну» – на базі аналітичної ланки «структура (складові елементи / аспекти) гібридної війни»; «динамічну» – на базі аналітичної групи «ознаки (особливості) нового типу воєнних дій» (зрозуміло, у контекст продовження їх розроблення (уточнення, доповнення) як складників єдиної аналітичної схеми аналізу цього соціально-політичного феномену).

Щодо першої ланки аналітичної схеми аналізу гібридної війни – «визначення її природи та змісту», то в подальшому її розроблення пропонується

робити акцент на виокремленні та обґрунтуванні саме сукупності об'єктивних параметрів, які (за умов систематизації) здатні не тільки схарактеризувати певні аспекти гібридної війни, а й спрогнозувати перспективи її розвитку в межах наявної внутрішньої структури та напрямів динаміки. У контексті реалізації такої дослідницької стратегії доцільним виглядає (як свідчить практика конструювання, наприклад, загальної теорії конфлікту) звернення до евристичного потенціалу теорії ігор та методу квантифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лещенко О. Я. «Гібридна війна» як науковий конструкт: проблеми пошуку термінології та концептуальної сутності. *Гілея* : наук. вісн. 2017. Вип. 117. С. 262–267.
2. Hoffman F. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
3. Kaldor M. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (3rd edn). Cambridge : Polity Press, 2012. 268 p.
4. Габчак В. «Гібридна війна»: поняття та сутність. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2018. Вип. 12. С. 257–262.
5. Дерев'яно І. П. Гібридна війна як різновид асиметричних дій. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні акценти*. 2023. № 11. С. 6–16.
6. Долженко О. О. Гібридна війна: «назад у майбутнє». *Матеріали LII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*. Вінниця, 21–23 черв. 2023 р. URL: <https://conferens.vntu.edu.ua/index.php/all-fitzp-2023/paper/view/18038>. (дата звернення: 10.06.2024).
7. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Humanitarian vision*. 2016. № 2 (1). С. 27–32.
8. Калініченко Б. Гібридна війна у парадигмі сучасної теорії пізнання. *Science and Education a New Dimension. Humanitis and Socisal Sciences*. 2020. V. 111 (37). P. 49–53.
9. Киричок А. П. Гібридна війна як феномен військово-інформаційної думки ХХІ ст. (історичні та теоретичні аспекти). *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. 2017. № 2. С. 26–30.
10. Коленіченко Т. І. Теоретичні витоки концептуалізації поняття «гібридна війна». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2022. Вип. 89. С. 62–66.
11. Коломієць О. Соціокультурний вимір проблеми гібридної війни. *Вісник Львівського університету*. Серія: філос.-політолог. студії. 2023. Вип. 49. С. 62–69.
12. Комарчук О. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 1 (3). С. 48–54.
13. Кравченко В. Ю. Теорія «гібридної війни»: український вимір. *Вісник Дніпропетровського національного університету*. Серія: Філософія, соціологія, політологія : зб. наук. пр. 2015. № 2. С. 139–148.

14. Крутій В. О. Гібридна війна: складність концептуальних наративів. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2019. Вип. 76. С. 14–23.
15. Левантович О. Гібридні війни XXI століття: нові виклики для медіапростору. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2019. Вип. 45. С. 52–59.
16. Литвин В., Троян С. Гібридна війна як форма сучасного міжнародного конфлікту: методи ведення та шляхи вирішення. *UNIVERSUM*. 2023. Вип. 3. С. 41–47. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/602>. (дата звернення: 11.06.2024)
17. Любчук В. В. Сучасна війна у соціальному вимірі: на прикладі України. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 110. С. 249–253.
18. Набока А. В. Гібридна війна як елемент формування нової геополітичної реальності. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2017. Вип. 32. С. 116–121.
19. Павленко Ж. О., Антонов А. О. «Гібридна війна»: аналіз визначень поняття. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. № 2 (53). С. 106–120.
20. Перов В. В. Гібридна війна як наслідок пошуку «нового обличчя» війн сучасного типу. *Держава і право*. 2018. Вип. 81. С. 204–212.
21. Попович К. В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2016. Вип. 2 (35). С. 75–79.
22. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
23. Сенченко М. І. Латентна світова інформаційна війна. Київ : Стебеляк, 2014. 384 с.
24. Сидоренко Д. А. «Гібридна війна» як сучасний спосіб ведення війни. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 920–923.
25. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3 (50). С. 113–121.
26. Феденко О., Панасюк В. Гібридна війна як форма збройної боротьби. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2018. Вип. 44. С. 102–109.
27. Феськов І. В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 66–76.
28. Цимбал І. В., Панченко С. М., Жовтун А. А. Інформаційна складова гібридної війни. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2016. Вип. 19. С. 185–190.
29. Шарап С. О. Гібридна війна як геополітичний конфлікт. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 1. С. 147–153.
30. Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (16). С. 41–48.
31. Coser L. *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York: Free Press, 1967. 367 p.

REFERENCES

1. Leshchenko, O. Ya. (2017). «Hibrydna viina» yak naukovyi konstrukt: problemy poshuku terminolohii ta kontseptualnoi sutnosti. *Hileia: naukovyi visnyk*. – *Gilea: Scientific Bulletin*, 117, 262–267 [in Ukrainian].
2. Hoffman, F. (2007). *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA : Potomac Institute for Policy Studies.
3. Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (3rd edn). Cambridge: Polity Press.
4. Habchak, V. (2018). «Hibrydna viina»: poniattia ta sutnist. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiia – Newsletter of Precarpathian University. Politology*, 12, 257–262 [in Ukrainian].
5. Derev'ianko, I. P. (2023). Hibrydna viina yak riznovyd asymetrychnykh dii. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aktsenty – International relations: Theory and Practical Aspects*, 11, 6–16 [in Ukrainian].
6. Dolzhenko, O. O. (2023). Hibrydna viina: «nazad u maibutnie». *Materialy L11 naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU*. Vinnytsia, 21–23 chervnia 2023 r. URL: [https // conferens.vntu.edu.ua/ index.php/all-frtzp-2023/paper/view/18038](https://conferens.vntu.edu.ua/index.php/all-frtzp-2023/paper/view/18038) [in Ukrainian].
7. Ilnytska, U. (2016). Informatsiina bezpeka Ukrainy: suchasni vyklyky, zahrozy ta mekhanizmy protydii nehatyvnyim informatsiino-psykholohichnym vplyvam. *Humanitarian vision*, 2(1), 27–32 [in Ukrainian].
8. Kalinichenko, B. (2020). Hibrydna viina u paradyhmi suchasnoi teorii piznannia. *Science and Education a New Dimension. Humanitis and Socisal Sciences*, 11(37), 49–53 [in Ukrainian].
9. Kyrychok, A. P. (2017). Hibrydna viina yak fenomen viiskovo-informatsiinoi dumky XXI st. (istorychni ta teoretychni aspekty). *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsialni komunikatsii – State and Regions. Series: Social Communications*, 2, 26–30 [in Ukrainian].
10. Kolenichenko, T. I. (2022). Teoretychni vytoky kontseptualizatsii poniattia «hibrydna viina». *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Naukovi Chasopys Dragomanov Ukrainian State University*, 89, 62–66 [in Ukrainian].
11. Kolomiets, O. (2023). Sotsiokulturnyi vymir problemy hibrydnoi viiny. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filos.-politloh. studii – Visnyk of the Lviv University Philosophical Political studies*, 49, 62–69 [in Ukrainian].
12. Komarchuk, O. (2018). Hibrydna viina: sutnist ta struktura fenomenu. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii – International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 1(3), 48–54 [in Ukrainian].
13. Kravchenko, V. Yu. (2015). Teoriia «hibrydnoi viiny»: ukrainskyi vymir. *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Serii Filosofii, Sotsioloii, Politolohiia: zbirnyk naukovykh prats – Visnyk of Dnipropetrovsk University. Series Philosophy Sociology Political Sciences*, 2, 139–148 [in Ukrainian].

14. Krutii, V. O. (2019). Hibrydna viina: skladnist kontseptualnykh naratyviv. *Derzhava i pravo. Serii: Politychni nauky – State and Law. Series: Political Sciences*, 76, 14–23 [in Ukrainian].
15. Levantovych, O. (2019). Hibrydni viiny XXI stolittia: novi vyklyky dlia media prostoru. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii. Zhurnalistyka – Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 45, 52–59 [in Ukrainian].
16. Lytvyn, V., Troian, S. (2023). Hibrydna viina yak forma suchasnoho mizhnarodnoho konfliktu: metody vedennia ta shliakhy vyrishennia. *UNIVERSUM*, 3, 41–47. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/602>. [in Ukrainian].
17. Liubchuk, V. V. (2022). Suchasna viina u sotsialnomu vymiri: na prykladi Ukrainy. *Scientific Collection «InterConf»*, 110, 249–253 [in Ukrainian].
18. Naboka, A. V. (2017). Hibrydna viina yak element formuvannia novoi heopolitychnoi realnosti. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii «Pytannia politolohii» – The Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series «Political Science Issue»*, 32, 116–121 [in Ukrainian].
19. Pavlenko, Zh.O., Antonov, A. O. (2022). «Hibrydna viina»: analiz vyznachen poniattia. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filozofii, filozofii prava, politolohii, sotsiolohii – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 2(53), 106–120 [in Ukrainian].
20. Perov, V. V. (2018). Hibrydna viina yak naslidok poshuku «novoho oblychchia» viin suchasnoho typu. *Derzhava i pravo – Derzhava i pravo*, 81, 204–212 [in Ukrainian].
21. Popovych, K. V. (2016). Hibrydna viina yak suchasnyi sposib vedennia viiny: istorychnyi ta suchasnyi vymiry. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istorii – Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, 2(35), 75–79 [in Ukrainian].
22. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia. (2017). V. P. Horbulina, (Ed.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
23. Senchenko, M. I. (2014). Latentna svitova informatsiina viina. Kyiv: FOP Stebeliak [in Ukrainian].
24. Sydorenko, D. A. (2018). «Hibrydna viina» yak suchasnyi sposib vedennia viiny. *«Molodyi vchenyi» – «Young Scientist»*, 11(63), 920–923 [in Ukrainian].
25. Trebin, M. P. (2014). «Hibrydna» viina yak nova ukrainska realnist. *Ukrains'kij sotsium – Ukrainian society*, 3(50), 113–121 [in Ukrainian].
26. Fedenko, O., Panasiuk, V. (2018). Hibrydna viina yak forma zbroinoi borotby. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: mizhnarodni vidnosyny – Visnyk of the Lviv University. Series International Relations*, 44, 102–109 [in Ukrainian].
27. Feskov, I. V. (2016). Osnovni metody vedennia hibrydnoi viiny v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi. *Aktualni problemy polityky – Actual Problems of Politics*, 58, 66–76 [in Ukrainian].
28. Tsymbal, I. V., Panchenko, S. M., Zhovtun, A. A. (2016). Informatsiina skladova hibrydnoi viiny. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin – Scientific Journal*

- of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 22. Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines, 19, 185–190 [in Ukrainian].
29. Sharap, S. O. (2019). Hibrydna viina yak heopolitychnyi konflikt. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 147–153 [in Ukrainian].
30. Yavorska, H. M. (2016). Hibrydna viina yak dyskursyvnyi konstrukt. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 4(16), 41–48 [in Ukrainian].
31. Coser, L. (1967). *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York: Free Press.

Pshenychnyi Serhiy Oleksandrovich, recipient of higher education of the third scientific and educational level (doctor of philosophy) in specialty 052 Political Science departments of political science, sociology and cultural studies, G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

HYBRID WAR IN MODERN SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE: NEW RESEARCH STRATEGIES

Attention is focused on the urgency of raising the level of conceptual understanding of the problem field of hybrid warfare.

The author's strategy for building a general concept of hybrid war is proposed. The first stage of which involves the systematization of the results of research into the problems of hybrid warfare, which are presented in the modern social and political discourse according to L. Coser's analytical scheme. The second is the development of its «static» (fundamentals of sustainable existence) and «dynamic» (mechanisms of development and distribution) models.

Keywords: war, globalization, information society, hybrid war, social and political phenomenon, concept.

Сокол Майя Сергіївна, аспірантка кафедри політології, соціології і культурології, факультет соціальних і поведінкових наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна

e-mail: sokolmaya@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9201-5124

ЕМІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ДО ЄС У КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті досліджено явище української еміграції до країн ЄС, починаючи з лютого 2022 р., яке спричинене військовою агресією проти України. Вимушена еміграція розглядається в контексті геополітичних інтересів країн ЄС, США, Великої Британії та Китаю. Досліджено вплив масової еміграції українських громадян на стан євроінтеграції України, розглянуто чинники позитивного і негативного характеру, які впливають на євроінтеграційний курс України.

Ключові слова: еміграція українців у ЄС, вимушена еміграція, євроінтеграція України, геополітичні інтереси, США, Китай, ЄС.

Постановка проблеми. Військова агресія в Україні, яка триває з лютого 2022 р., призвела до масової вимушеної еміграції більш ніж 6 млн українців [1]. Більша частина тих, хто був змушений залишити країну (близько 5 млн), проживає у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) та має статус тимчасового захисту. Така велика кількість вимушених переселенців здійснює вплив на економічні та соціально політичні процеси ЄС, як створюючи нові виклики, так і надаючи відповідь на гострі питання, які постають перед ЄС. Зростання кількості старіючого населення ЄС та зменшення народжуваності протягом останніх років [2] викликають занепокоєння щодо стабільності економічної системи ЄС у найближчому майбутньому. Трудова і політична еміграція можуть здійснити вагомий вплив на вирішення цього питання. Військова агресія проти України призвела до поляризації політичних інтересів світу. Інтеграція України до ЄС та масова еміграція українців у контексті євроінтеграційного процесу виступають критично важливим фактором зміни геополітичних інтересів найбільших країн світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Еміграцію українців до ЄС, починаючи з лютого 2022 р. у зв'язку з війною в Україні, і геополітичні аспекти цього явища досліджують вітчизняні й закордонні вчені. Юрій Якимен-

ко, президент Центру Разумкова, та Василь Юрчишин, директор економічних і соціальних програм, [3] провели ґрунтовне дослідження впливу трансформацій європейського суспільства, а разом з тим і українського як його частини, на формування нових геополітичних викликів та гео економічних змін. Ірина Цурканова [4] вивчає імідж України у світі після початку російської війни як запоруки політичної підтримки в цьому протистоянні. Марина Семеновка [5] наголошує на масовій освітній міграції українців за кордон з метою отримання вищої освіти як негативного наслідку війни в Україні. Із закордонних дослідників вчені Афіньського університету Іоанніс С. Котоулас та Вольфганг Пусцтай [6] вивчають геополітику війни в Україні та її можливі сценарії; Фредерік Мауро [7], фахівець Інституту міжнародних відносин та стратегій IRIS (Брюссель), висвітлює геополітичне пробудження Європи через війну в Україні; Олександра Брзозовські [8] у спеціальному звіті Європейського фонду медіа та інформації вивчає вплив України на європейські геополітичні амбіції та ризики тривалої війни; доктор Ірфан Хаснайн Кайсрані [9] зазначає, що російське воєнне втручання сколихнуло ЄС і членів НАТО, а також досліджує економічні і політичні виклики, які воно поставило перед євразійськими державами.

Формулювання цілей. Дослідити вплив вимушеної еміграції українців, спричиненої військовою агресією Росії проти України, на формування та зміни геополітичних інтересів ЄС, США, Великої Британії та Китаю.

Вклад основного матеріалу. Зацікавленість великих країн у ході війни в Україні та як наслідок – увага до ситуації з мільйонами українських мігрантів в Європі цілком зрозуміла. По-перше, війна має абсолютно гібридний формат, до якого залучено найбільші країни світу, і фінансово, і через поставки зброї та устаткування, і дипломатично, і комунікаційно, і в тому числі – через геополітичне становище України, яка виступає буферною зоною між Європою та Росією. Оскільки Росія виступає агресором у цій війні, Україна – це останній кордон з ЄС, тому занепокоєння країн Європи через триваючий воєнний конфлікт, у який втягнуто країну на кордоні з ЄС, має вагомий підстави.

Розкриваючи тему нашого дослідження, зазначимо, що європейське суспільство відчуває дефіцит робочої сили. Нації ЄС є старіючими, кількість населення пенсійного віку зростає щороку [2, с. 3–17], і в близькому майбутньому може досягти 30 % від загальної чисельності працюючого населення. Це велике навантаження на економічну та соціальну системи європейських держав. Демографія населення протягом останніх десятиліть зросла за рахунок численних мігрантів з країн Африки, Близького Сходу, у тому числі за рахунок міграції через воєнні конфлікти. Трудові мігранти відіграють значну роль в економічних системах європейських держав. Проте вимушені мігранти, які шукають при-

тулку через воєнні конфлікти, зруйновані домівки та екологічні катастрофи, становлять додаткове навантаження для соціальної політики ЄС. Після великої хвилі біженців через воєнний конфлікт у Сирії Європа стикнулася з іще більшою кількістю мігрантів з України. Тривалий воєнний конфлікт змушує всі країни Європи бути учасниками цього протистояння, у першу чергу через змінений суспільний і соціальний уклад життя. Необхідність співіснувати щодня з вихідцями в тому числі з України стала реальністю для громадян європейських держав. Найкращий сценарій – трудова і соціальна інтеграція українців, позитивний внесок до економічної системи у вигляді податків та зайнятих робочих місць, освоєння мови. У цьому випадку матимемо інтеграцію населення України до суспільства ЄС ще до офіційного вступу України до ЄС. Це, безперечно, може пришвидшити процес вступу до ЄС для України загалом. Тому ведемо мову про те, що країни ЄС зацікавлені в якнайшвидшій повноцінній інтеграції українців до європейського суспільства, у першу чергу через чинники покращення демографічної ситуації і трудової міграції.

США здійснюють великий вплив на перебіг війни в Україні, розглядаючи воєнний конфлікт як арену дій за політичне та економічне домінування в світі. США виступають як активний і один із найбільших гравців у цьому воєнному протистоянні. Також можна вести мову про те, що США переслідують власні геополітичні інтереси, тому економічна, політична, воєнна участь (у вигляді зброї та устаткування для України) з боку США працює на зміцнення становища цієї держави у світі. США не прийняли основний тягар еміграції з України через географічну віддаленість і особливості міграційної політики, яка певним чином обмежує в'їзд в країну для мігрантів. Економічні важелі, які вплинули на країни Європи через велику кількість мігрантів з України, загалом теж на користь США, оскільки роблять країни ЄС залежними від розвитку воєнного конфлікту в Україні.

Інша країна, яка бере активну участь у розвитку воєнного протистояння, і відчуває соціальні та економічні наслідки цієї війни, – Великої Британія. Не будучи членом ЄС, Велика Британія відіграє самостійну роль у світовій політиці. Попри замкнену внутрішню політику стосовно мігрантів, керівництво країни прийняло рішення про відкриття кордонів для українців і надання їм можливості для проживання та праці на території держави протягом періоду вимушеного притулку. Терміни перебування українців остаточно не визначено, однак сам факт того, що Велика Британія надала українцям можливість часткової чи постійної інтеграції, свідчить про зацікавленість країни у мігрантах з України. Статистика свідчить, що переважна більшість мігрантів з України має вищу освіту, високий рівень працездатності, культури, а багато з них також і володіють англійською мовою. Крім того, серед українських мігрантів переважають жінки працездатного віку. Після Brexit, Вели-

ка Британія відчувала наслідки економічного та політичного впливу, тож рішення про відкриття кордонів для мігрантів з України має стабілізувати внутрішні суперечності в державі та зміцнити позиції на міжнародній арені, у тому числі у відносинах з ЄС та США.

Не можна оминати увагою Китай, який безпосередньо не бере участі у воєнному конфлікті в Україні, а окреслює виключно свою політичну позицію та має певні економічні відносини з Росією, які можуть впливати на розвиток війни в Україні. Усе ж, розуміючи тенденцію до ствердження позицій Китаю у світі, можна вести мову про те, що ситуація з мігрантами з України в Європі, а також сам воєнний конфлікт, загалом на користь Китаю. Поки Європа стабілізує економічні та соціальні чинники від війни в Україні, Китай неухильно нарощує економічний потенціал, не припиняє виробництво товарів масового вжитку, воєнно-промислового комплексу, активно презентує свою політичну волю і геополітичні уподобання, є активним міжнародним гравцем. Загалом можна стверджувати, що Китай від війни в Україні виграє.

Звернімося до Дослідження організації ANTS [10], члена Європейської асоціації місцевої демократії ALDA, яке проводилось у країнах ЄС протягом 2023 р. і відображає не тільки демографічні показники української еміграції починаючи з 24 лютого 2022 р., включаючи вік, стать, приналежність до мови спілкування і володіння іноземними мовами. Велику увагу приділено географічному розселенню українців у ЄС, проживанню у містах чи селах, економічному становищу і доступу до ресурсів, можливості і здатності до працевлаштування. Для всебічного аналізу ситуації, яка склалась унаслідок такої масової міграції, також враховано бюрократичні, національні та інші проблеми, з якими стикнулися українці в статусі тимчасового вимушеного притулку, наявність доступу до соціальних та медичних послуг, можливість контактів з українською амбасадю, і що немаловажно – психологічний стан українських емігрантів, які виїхали з місць проведення бойових дій, зазнали фізичних або матеріальних втрат внаслідок воєнного наступу, мають родичів, які загинули на війні в Україні або постійно перебувають на її території і не мають можливості виїхати. Вищезазначені фактори мають великий вплив психологічного характеру на тих, хто шукає притулку в Європі.

За даними ANTS, українці, які шукають тимчасового притулку через війну в Україні, стикаються зі значними проблемами працевлаштування, причому майже половина є безробітними та зареєстрованими в місцевих центрах зайнятості. Основними причинами такого безробіття є мовний бар'єр (61,4%) та участь в інтенсивних мовних курсах. Тим не менш майже 30,7% українського населення є працезайнятими в країнах перебування [10, с. 96–98].

Українці сьогодні становлять 6,3% усіх громадян в ЄС [1]. У процесі аналізу переміщень українців до країн ЄС було використано дані Євростату про кількість реєстрацій тимчасового захисту (рис. 1 і 2).

Назад к отчету | COUNTRIES FEATURED IN THE REFUGEE RESPONSE PLAN

Country	Data Date	Refugees from Ukraine recorded in country as of date	Refugees from Ukraine who applied for Asylum, TP or similar national protection schemes to date	Border crossings from Ukraine since 24 February 2022
Bulgaria	08.03.2024	72 775	179 290	Not applicable
Czech Republic	05.05.2024	346 830	607 930	Not applicable
Estonia	31.05.2024	35 075	59 980	Not applicable
Hungary	25.06.2024	59 160	43 230	5 001 820
Latvia	21.05.2024	48 460	55 175	Not applicable
Lithuania	12.06.2024	43 095	86 855	Not applicable
Poland	11.06.2024	957 505	1 802 670	19 895 795
Republic of Moldova	16.06.2024	120 470	52 485	1 108 035
Romania	23.06.2024	77 900	169 645	4 669 130
Slovakia	15.06.2024	121 600	147 050	2 362 170
Всего		1 882 870	3 204 310	33 036 950

Рис. 1. Кількість біженців з України та кількість тих, хто отримав офіційний статус тимчасового притулку у країнах, зазначених у плані реагування на біженців

Назад к отчету | OTHER EUROPEAN COUNTRIES

Country	Data Date	Refugees from Ukraine recorded in country as of date	Refugees from Ukraine who applied for Asylum, TP or similar national protection schemes to date
Albania	07.11.2023	7 495	35
Armenia	17.07.2023	605	605
Austria	10.06.2024	77 280	115 045
Azerbaijan	05.06.2024	4 245	165
Belgium	31.05.2024	79 545	84 135
Bosnia and Herzegovina	31.05.2024	235	235
Croatia	31.05.2024	25 800	26 680
Cyprus	30.04.2024	18 740	22 005
Denmark	02.06.2024	33 335	52 740
Finland	31.05.2024	63 000	70 130
France	30.04.2024	67 645	106 130
Georgia	30.04.2024	26 660	780
Germany	01.06.2024	1 169 630	1 092 135
Greece	31.05.2024	30 320	29 770
Iceland	30.04.2024	4 355	4 320
Ireland	16.05.2024	107 090	107 090
Italy	24.05.2024	170 580	194 205
Liechtenstein	12.06.2024	635	960
Luxembourg	06.05.2024	4 250	6 695
Malta	29.02.2024	2 435	2 710
Montenegro	31.05.2024	68 370	10 730
Netherlands	31.05.2024	114 380	152 710
North Macedonia	30.04.2024	19 305	425
Norway	04.06.2024	71 600	79 775
Portugal	30.04.2024	61 180	68 570
Serbia and Kosovo: S/RES/1244 (1999)	31.05.2024	5 235	3 070
Slovenia	01.06.2024	11 585	11 210
Spain	31.05.2024	202 700	210 190
Sweden	30.05.2024	40 315	68 975
Switzerland	06.06.2024	66 390	104 915
Türkiye	06.06.2024	38 725	3 230
United Kingdom	11.06.2024	242 360	1 260
Всего		2 836 025	2 631 630

Рис. 2. Кількість біженців з України та кількість тих, хто отримав офіційний статус тимчасового захисту в інших європейських країнах

Важливим показником адаптації українців за кордоном є рівень працевлаштування. Середній показник працевлаштованості тимчасово переміщених осіб (далі – ТПО) у ЄС – 40% [10, с. 35–48]. Найбільший відсоток працевлаштованих переміщених осіб спостерігається у країнах ЄС зі знайомим культурно-мовним середовищем та невеликою відстанню до державного кордону України (Чехія, Польща). Водночас в Австрії працевлаштовано лише 8,5% українців із числа зареєстрованих ТПО; в Іспанії – 13%; у Німеччині – 20,8%, причому переважна більшість дорослих українських біженців у Німеччині – жінки (80%), багато з яких (77%) переїхали до Німеччини без партнера, а 48% – з неповнолітніми дітьми; 16% переміщених українців були працевлаштовані в Бельгії; в Італії серед дорослих українців працездатного віку 63% шукають роботу, 11% наразі працюють, майже дві третини мають вищу освіту; 46% українських переселенців були працевлаштовані в Нідерландах; третина українських ТПО в Чехії (понад 100 тис. осіб) офіційно працевлаштована і вже сплатила 8 млрд крон (322,5 млн доларів) відрахувань до бюджету, 70% працевлаштованих українських ТПО в Чехії – жінки; показник офіційного працевлаштування українців у Польщі – 739 тис. (майже 44% від загальної кількості українців, які отримали ідентифікаційний номер PESEL).

Більшість тимчасових переселенців зазнали великих втрат через війну, тому потребували часу на відновлення ментального та фізичного здоров'я. Більше половини з них втратили роботу (66,2%), пережили смерть на війні рідних / друзів / знайомих (51,8%), у 22,9% втрачено або пошкоджено житло, 22,7% втратили власний бізнес, 16,0% перебували в російській окупації [10, с. 107]. Таким чином, і інтеграція, і процес працевлаштування ускладнюються і тривають у часі.

Повернімося до чинників, які спонукають ЄС відкривати двері для українських біженців і створювати механізми для їхньої інтеграції в європейське суспільство. Наголосимо, що під інтеграцією розуміється не лише короткотривале перебування на території ЄС в умовах тимчасового захисту від війни, а тривале, і навіть постійне проживання в якості невід'ємного складника нового суспільства. Тобто вже в самому підході до формування положень Директиви про тимчасовий захист [11] і впровадження її імперативів європейськими країнами бачимо відкриту можливість для українців (а саме у зв'язку з масовим переміщенням українців було активовано положення Директиви), окрім перебування в безпеці протягом гострої фази війни, також і можливість для остаточного переселення до країн ЄС. Відкриті можливості для освоєння мови, отримання кваліфікації, офіційної праці, доступу до медицини та навчання дітей у європейських школах показують безпрецедентність підходу до запрошення мігрантів на терени ЄС. Опустимо політичний складник, що сформував політико-емоційне забарвлення прийняття цього рішення, – ані світ, ані ЄС не мали аналогів подібної ситуації

масштабного військового конфлікту на кордонах ЄС. Тож зрозуміла розгубленість, обурення та неймовірність сприйняття ескалації розвитку зазначених подій. Утім Директиву про тимчасовий захист було активовано 4 березня 2022 р., невдовзі після початку війни. Вона поширювала свою дію на всі країни – учасниці ЄС, а згодом аналогічні положення запровадили й інші європейські країни (Швейцарія, Велика Британія) та США. Вочевидь війна стала активним каталізатором для започаткування процесів, які давно назріли в ЄС.

Однією з причин, що сприяли широкому залученню українських біженців на територію всього ЄС, є факт того, що Європа стикається з внутрішніми проблемами демографічного й економічного характеру. Нації Європи є старіючими. За даними Євростату (рис. 3–5), приріст населення ЄС зупинився у 2020 р. З 1 січня 2020 р. по 1 січня 2022 р. населення ЄС скоротилося на 585 000 осіб. Найбільше зниження в абсолютному вираженні спостерігалося в Італії (–611 000) та Польщі (–304 000) [12].

Кількість населення старшого віку невпинно зростає. З 2002 по 2022 рр. частка людей старше 80 років майже подвоїлася. Частка осіб віком 65 років і старше зросла в усіх державах-членах. У 2022 р. Італія, Португалія, Фінляндія та Греція мали найвищу кількість старіючого населення в ЄС (24%). Якщо розглядати більш конкретно групу віком 80 років і старше, то їхня частка зросла в усіх державах-членах на рівні ЄС з 3,5% у 2002 р. до 6,1% у 2022 р. Найбільше зростання спостерігалося в Греції (з 3,7% до 7,2%).

Кількість молоді (віком до 19 років) в усіх державах-членах зменшилась в середньому на 3%. Це стосується і дітей – категорія віком від 0 до 15 років зменшилася загалом по ЄС на 2%.

Estimated population of Europe in 2023, by age

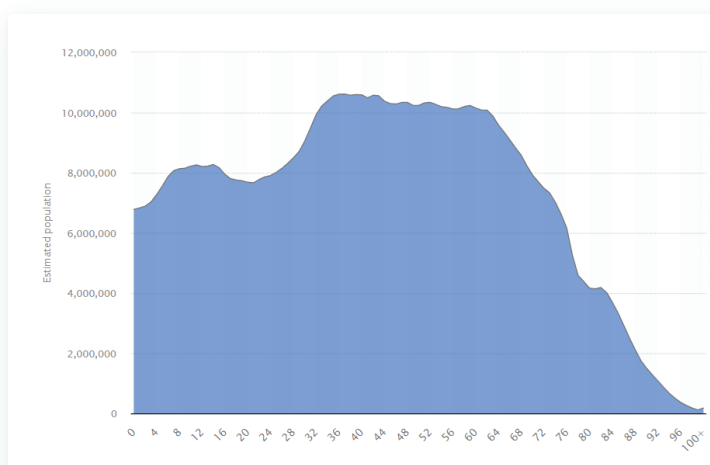

Рис. 3. Населення ЄС за віком (Євростат, станом на 2023 р.)

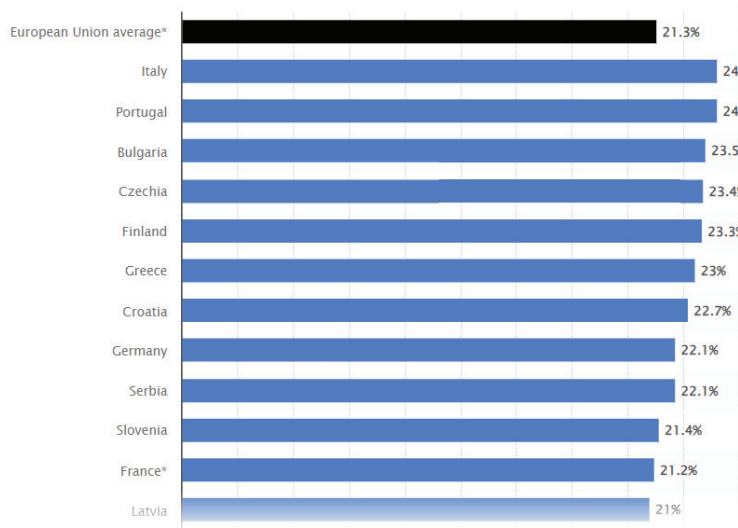
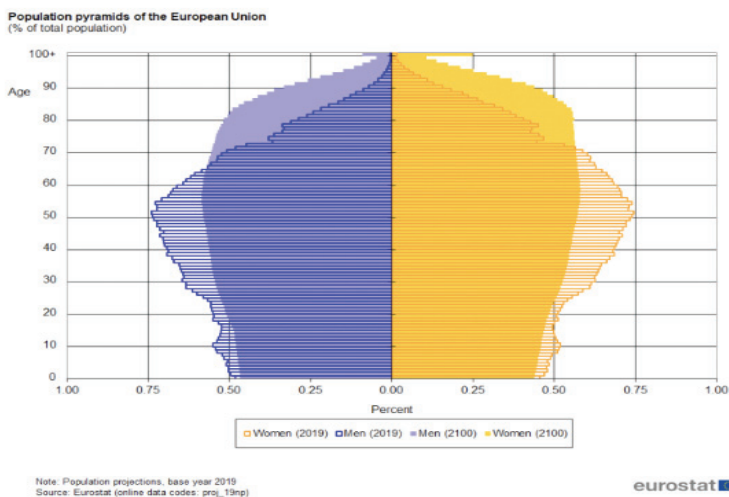

Рис. 4. Частка населення віком від 65 років і старше в європейських країнах (Євростат, лютий 2024 р.)

Population pyramids of the European Union: 2019 data and 2100 projection

Рис. 5. Діаграма вікової структури населення ЄС станом на 2019 р. та прогноз до 2100 р. (Євростат)

Очікується, що кількість літнього населення (старше 65 років) збільшиться до 2100 р., тоді як кількість населення працездатного віку (у віці 15–64 років) значно скоротиться.

За даними на 1 січня 2022 р., середній вік населення в ЄС дорівнює 44 роки. Серед держав – членів ЄС найвищий середній вік у 2022 р. спостерігався в Італії (48,0 років), Португалії (46,8), Греції (46,1) і Німеччині (45,8), найнижчий – на Кіпрі (38,3 року).

На тлі збільшення показників середнього віку і зменшення народжуваності обґрунтованим є занепокоєння щодо спроможності соціальної та економічної систем держав ЄС витримати навантаження, яке зросте незабаром. Також критичними є наслідки обмежень, що мали місце протягом пандемії COVID-19, на функціонування економіки загалом, розвиток малого і середнього бізнесу, самозайнятість населення зокрема. Негативно позначиться на цій сфері і війна в Україні, ураховуючи переоснащення економіки ЄС на сферу озброєння, економічні санкції проти Росії, ембарго на ввезення енергоносіїв та їх подальше здорожчання, змінені логістичні шляхи поставок та соціальні виплати мігрантам.

Трудові мігранти, які в невеликій кількості приїжджають до Європи, не вирішують цього питання. Підвищення активності заробітчан має сезонний або тимчасовий, обмежений у часі характер. Метою перебування за кордоном є покращення матеріального становища, при цьому частим є повернення додому, до своєї родини. Нерідко заробітчани змінюють країну перебування в пошуках більш вигідного становища. Демографічні чинники можуть бути зміненими лише за рахунок осілого життя, спрямованого на зміцнення родини, народження дітей, стабільний зарібок. Усе це передбачає укладання шлюбів і отримання громадянства країни перебування, якщо вести мову про колишніх заробітчан. Масові переселення до Європи мігрантів із Близького Сходу, країн Африки, хоча і є підґрунтям для урізноманітнення демографічного складника, усе ж мають особливості інтеграції цих етнічних груп, роблячи її певною мірою обмеженою, зважаючи на замкнений спосіб існування етнічних общин, нижчий рівень освіти порівняно з місцевим населенням, обмежене знання мови.

Українці змінили традиційний образ біженця в Європі. З України виїхали здебільшого жінки з дітьми (більшу частину біженців з інших країн становлять молоді та середнього віку чоловіки), а чоловіки залишилися захищати країну. І значна частина українських переселенців в ЄС – освічені люди, зі знанням іноземних мов та бажанням працювати. Це спричинило повагу європейців та посилило їх інтерес до України. Переважна більшість тимчасових переселенців з України мають вищу або незакінчену вищу освіту. Найбільш по-

ширеним освітнім профілем є соціальні науки (психологія, економіка і бізнес, соціологія, право, політологія, педагогіка тощо). І хоча матеріальний стан більшості опитаних українців (див. Дослідження) можна схарактеризувати як середній або нижче середнього (за суб'єктивними оцінками учасників дослідження), а майже кожен четвертий оцінив рівень свого життя як низький або дуже низький, певна частина ТПО працевлаштована, а після закінчення мовних курсів ще більша частина українців вийде на ринок праці. Усе це говорить про зміни у сприйнятті українців як біженців і значно сприяє позитивному іміджу українців у ЄС. А звертаючи увагу на низькі демографічні показники Європи, можна робити прогноз, що певна кількість українок залишиться в ЄС у якості постійних мешканців, а згодом і громадян, отримає постійну роботу, створить родину і матиме на меті виховання й освіту дітей. Надані фактори в довготривалій перспективі матимуть позитивний вплив на означені проблеми, а українці (у першу чергу – жінки, молодь, діти) виступають вагомим ресурсом і ефективним інструментом вирішення цього питання.

Пріоритети США у протистоянні з Росією мають історію від холодної війни, і з початком незалежності України тільки зміцнювались. Україна на кордонах ЄС обіймає буферне положення по відношенню до Росії. З одного боку, США підтримують демократичні тенденції в Українській державі, сприяючи зміцненню її державного устрою й економічного становища. З іншого – стверджують свою присутність у державі як сильного і стабільного партнера, окреслюючи коло своїх інтересів у світі. Україна – форпост, розмежування влади і впливу США і Росії на Євразійському континенті, окрема територія, яка через географічне і геополітичне положення стала театром воєнних дій між двома гегемоніями світу, засобом демонстрації всієї існуючої на сьогодні зброї і залякування ворогів. Не викликає сумніву той факт, що армія України на сьогодні є найбільш досвідченою дієвою армією світу, яка має досвід ведення активних бойових дій із найсучаснішою зброєю, досвід участі в гібридній війні із застосуванням технічних та інформаційних засобів у кількості та результативності як жодна інша армія світу. Однак війна обумовлена інтересами, значно ширшими за національний суверенітет України.

За твердженням Збігнева Бжезінського [13], колишнього радника США з національної безпеки в Міністерстві закордонних справ, на початку 1994 р. сильна та стабільна Україна розглядалась як критична противага Росії та стрижень того, чим, на його думку, мала стати нова велика стратегія США після холодної війни. «Не можна наголошувати досить сильно, що без України Росія перестане бути імперією, але коли Україна підкоряється, а потім підпорядковується, Росія автоматично стає імперією», – написав він [13]. Через

кілька місяців після публікації статті Бжезинського Сполучені Штати, Велика Британія та Росія на Будапештському референдумі зобов'язалися поважати незалежність і суверенітет України в обмін на те, щоб вона стала без'ядерною державою. Ядерна зброя як арсенал та інструмент впливу залишалися в США та в Росії.

Через двадцять років, коли російські війська захопили Крим, актуальність відновлення та зміцнення суверенітету України перестала бути примарною. Головні пріоритети зовнішньої політики США та ЄС постійно пов'язані з українським питанням, а після вторгнення Росії в лютому 2022 р. США та ЄС різко збільшили оборонну, економічну та гуманітарну підтримку України, ввели санкції проти Росії. Однак війна триває вже третій рік, західні лідери з обережністю ведуть діалог щодо прийняття України в НАТО, побоюючись повномасштабної ескалації і втягнення НАТО у війну, а також загострення питання застосування ядерної зброї. «Міжнародна безпека, яка широко обговорюється та аналізується, стала справжнім явищем без прецедентів у світовій історії. У діалозі про світоустрій беруть участь усі міжнародні організації, глави держав і урядів, наукові центри з усього світу, багато дослідників і вчених. Для розуміння та опису світового порядку необхідно розглядати не лише причини і явища, треба звертати увагу на ризики та загрози» [14, с. 99–105].

Конфлікт триває, і питання української еміграції стоїть гостро. За твердженням українців, які взяли участь у Дослідженні, поверненню в Україну заважає невизначеність і загроза безпеки. Тож тимчасова еміграція триває, змушуючи людей будувати життя в нових умовах.

У контексті євроінтеграції всієї держави – це позитивний аспект, який забезпечує формування національної свідомості українців проєвропейського характеру, і це сила, з якою рахуватимуться і надалі. У випадку, коли з часом частина вимушених мігрантів залишиться остаточно жити в Європі, вона сформує українську діаспору значної чисельності (сьогодні українці становлять 6% від населення Європи, і за даними Дослідження – від 20 до 70% планують залишитися в ЄС остаточно). Інтеграція України в ЄС не йде загальноприйнятним шляхом, однак відбувається швидко і масово.

Цікавим є становище Китаю у зв'язку з війною в Україні. Китай, як і США, є лідером світової торгівлі. Незважаючи на той факт, що Китай не здійснює поставок зброї для російсько-українського протистояння, він, проте, веде активну торгівлю з Росією, виступаючи одним із найбільших каналів збуту російських енергоносіїв після введених економічних санкцій. Ціна для Китаю більш ніж вигідна, розрахунки Китай веде в юанях, чого до введення ембарго проти Росії у світі взагалі не існувало.

Дослідження Центру Разумкова так висвітлює посилення протистояння у світі внаслідок загострення війни в Україні: «Актуальним питанням міжнародного порядку денного є зростаюче протистояння глобальних центрів впливу – США і Китаю. Нині триває і посилюється гостра політична, торгово-економічна конкуренція між Вашингтоном і Пекіном, до якої втягнуті окремі країни і регіони світу» [15, с. 4–6].

На думку Юрія Якименко, президента Центру Разумкова, саме посилення юаня на світовому валютному ринку є метою зовнішньої політики й обумовлює ставлення Китаю до війни в Україні. Китай використав вторгнення Росії до України і пов'язані з цим західні санкції, щоб підштовхнути до дедоларизації світової економіки. Торгівля Китаю з Росією зараз в основному розраховується в юанях, розширення розрахунків за імпорт нафти (з країн Перської затоки) також в юанях – перші кроки для заміни нафтодоларів нафтоюанями. Дедалі активнішими є спроби ввести в міжнародні розрахунки навіть між третіми країнами юань, щоб просувати дедоларизацію [3].

Нижче наводиться графік (рис. 6), який підтверджує значно знижені розрахунки в євро з боку ЄС у зв'язку з ембарго на російські імпорти та енергоносії та зміцнення валюти Китаю в тій же площині.

Частка долара, євро та юаня у міжнародних розрахунках через SWIFT, % загального

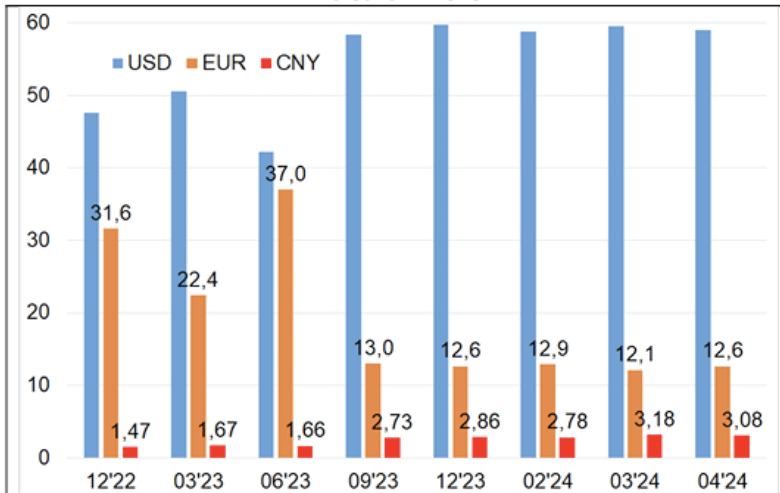

Рис. 6. Частка долара, євро та юаня в міжнародних розрахунках через SWIFT за 2022–2024 рр. (Дослідження Центру Разумкова)

Знову ж таки, у контексті євроінтеграції України і наявних пріоритетів Китаю, доречним є припущення, що домовленості Києва і Брюсселя в по-

дальшому матимуть тенденцію до поглиблення і зміцнення європейського курсу України.

Висновки. Масова еміграція українців, спричинена військовою агресією Росії, привела до численних змін у соціальному та економічному житті Європи. З одного боку, було введено нові регулятори, які надали можливість інтегрувати життя вимушених мігрантів до європейської спільноти. З іншого – з'явилася можливість дати відповідь на економічні виклики для самого ЄС в найближчому майбутньому.

Географічне та політичне положення України між країною-агресором та ЄС впливає на формування інтересів найбільших країн світу як щодо факту самої війни, так і щодо її наслідків, у тому числі – значної еміграції населення. Євроінтеграційний курс України та присутність великої кількості українців у країнах ЄС та країнах Європи сприяє зміцненню позицій ЄС, відповідає міжнародним інтересам США, сприяє економічній стабілізації Великої Британії, окреслює наміри Китаю щодо світової присутності.

Новим є явище, коли міграція через війну охопила в першу чергу жінок і дітей – чоловіки залишилися в країні і на війні. Переважна більшість українців, які натепер проживають у країнах Європи, – це добре освічені громадяни працездатного віку. Це змінило ставлення світу до поняття міграції і статусу мігранта. Тепер мігранти викликають зацікавленість і можуть виступати інструментом внутрішньої політики як для ЄС, так і для інших раїн. Подальша інтеграція українців до ЄС становить інтерес у контексті Євроінтеграційного курсу України. Варто продовжувати досліджувати цей аспект і його алгоритми впливу на формування міждержавних позицій у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. UNHCR. Ukraine Refugee Situation: Refugees from Ukraine recorded in Europe. 2024. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 25.04.2024).
2. European Union. Demographic change in Europe. European Commission Report. 2023. An official website of the European Union. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3112> (дата звернення: 25.04.2024).
3. Якименко Ю., Юрчишин В. Геополітичні виклики та гео економічні зсуви / Центр Разумкова. 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/06/27/geop.pdf> (дата звернення: 30.05.2024).
4. Цурканова І. Імідж України в умовах війни та міжнародна політична підтримка. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 26 (3). С. 87–93. doi: <https://doi.org/10.15421/172353>.
5. Семенкова М. Стратегічний розвиток України: фактор вищої освіти під час повномасштабного вторгнення рф. *Грані : наук.-теор. альманах*. 2024. № 27 (1). С. 113–119. doi: <https://doi.org/10.15421/172416>.

6. Kotoulas I. E., Pusztaï W. Geopolitics of the War in Ukraine. Fainst Report. Foreign Affairs Institute, University of Athens. 2022. № 4. URL: <https://www.aies.at/download/2022/Geopolitics-of-the-War-in-Ukraine-FINAL.pdf> (дата звернення: 15.06.2024).
7. Mauro F. The War in Ukraine and Europe's Geopolitical Awakening. Institute de relations internationales et stratégiques. Europe, Strategy, Security programme. 2023. № 17 URL: https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2023/06/17_ProgEurope_FMauro_EN.pdf (дата звернення: 16.06.2024).
8. Brzozowski A. How the war in Ukraine is shaping Europe's geopolitical ambitions. European Media and Information Fund. Special Report. 2023. URL: <https://en.euractiv.eu/wp-content/uploads/sites/2/special-report/How-the-war-in-Ukraine-is-shaping-Europes-geopolitical-ambitions-compressed.pdf> (дата звернення: 30.05.2024).
9. Dr. Qaisrani I. H. A Geopolitical War in Europe: Russia's Invasion of Ukraine and its Implications. *Journal of European Studies*. 2023. № 39/1. С. 1–15. URL: https://www.researchgate.net/publication/366810826_A_Geopolitical_War_in_Europe_Russia's_Invasion_of_Ukraine_and_its_Implications (дата звернення: 20.05.2024).
10. ANTS. The Ukrainian Diaspora and temporarily protected Ukrainians after the full-scale invasion. European Association for Local Democracy ALDA Report. 2023. 230 p. URL: <https://www.alda-europe.eu/ru/the-ukrainian-diaspora-and-temporarily-protected-ukrainians-after-the-full-scale-invasion-a-study-by-aldamember-ants/> (дата звернення: 25.05.2024).
11. Директива Європарламенту № 2001/55/ЕС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового припливу переміщених осіб та заходи щодо сприяння збалансованому розподілу між державами-членами тягаря, пов'язаного з прийомом таких осіб, і наслідків такого прийому. 2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/de/TXT/?uri=celex:32001L0055> (дата звернення: 27.05.2024).
12. Eurostat. Demography of Europe – 2023 edition. An official website of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/demography-2023> (дата звернення: 20.05.2024).
13. Brzezinski Z. The Premature Partnership. Foreign Affairs. 1994. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-03-01/premature-partnership?_gl=1*w8diaj*_gcl_au*ODA5ODUyNTQ1LjE3MTk2OTg0ODI.*_ga*MTU2MDcxNTU1MC4xNzE5Njk4NDg0*_ga_N9V4J2JY26*MTcyMDQ0MjQxMy45LjEuMTcyMDQ0MjQ1NS4xOC4wLjA.*_ga_5PHCCVN7B8*MTcyMDQ0MjQxMy45LjEuMTcyMDQ0MjQ1NS4xOC4wLjA.*_ga_24W5E70YKH*MTcyMDQ0MjQxMy45LjEuMTcyMDQ0MjQ1NS4xOC4wLjA (дата звернення: 30.05.2024).
14. Creanga L. Conceptual aspects of international security. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. : зб. тез наук. пр. / за заг. ред. М. В. Трофіменко. Київ : МДУ, 2023. С. 99–105.
15. Центр Разумкова. Євроінтеграція в умовах війни: стан, проблеми, виклики. *Національна безпека і оборона*. 2022. № 1/2 (187/188). С. 4–6. URL: [//efaidnbmnni](https://efaidnbmnni)

bpcajpcglclefindmkaj/https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf. (дата звернення: 28.05.2024).

REFERENCES

1. UNHCR (2024). Operational Data Portal, Ukraine Refugee Situation: Refugees from Ukraine recorded in Europe. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
2. European Union (2023). Demographic change in Europe. European Commission Report. An official website of the European Union. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3112>
3. Yakymenko, Y., Yurchyshyn, V. (2024). Geopolitychni vyklyky ta geoeconomichni zsuvy. Razumkov Center. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2024/06/27/geop.pdf> [in Ukrainian].
4. Zurkanova, I. (2023). Imidzh Ukraini v umovakh viyny ta mizhnarodna politychna pidtrymka. *Naukovo-teoretichniy almanakh Grani – Scientific and theoretical almanac Grani*, 26 (3), 87–93. URL: <https://doi.org/10.15421/172353> [in Ukrainian].
5. Semenкова, М. (2024). Strategichniy rozvytok Ukraini: factor vyshchoi osvity pid chas povnomasshtabnogo vtorgnennia rf. *Naukovo-teoretichniy almanakh Grani – Scientific and theoretical almanac Grani*, 27(1), 113–119. URL: <https://doi.org/10.15421/172416> [in Ukrainian].
6. Kotoulas, I. E., Pusztai, W. (2022). Geopolitics Of the War in Ukraine. Fainst Report. Foreign Affairs Institute, University of Athens. URL: <https://www.aies.at/download/2022/Geopolitics-of-the-War-in-Ukraine-FINAL.pdf>
7. Mauro, F. (2023). The War in Ukraine and Europe’s Geopolitical Awakening. Institute de relations internationales et stratégiques, Europe, Strategy, Security programme Report. 17. URL: https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2023/06/17_ProgEurope_FMauro_EN.pdf.
8. Brzozowski, A. (2023). How the war in Ukraine is shaping Europe’s geopolitical ambitions. European Media and Information Fund. Special Report. URL: <https://en.euractiv.eu/wp-content/uploads/sites/2/special-report/How-the-war-in-Ukraine-is-shaping-Europes-geopolitical-ambitions-compressed.pdf>
9. Dr. Qaisrani, I. H. (2023). A Geopolitical War in Europe: Russia’s Invasion of Ukraine and its Implications. *Journal of European Studies*, 39/1, 1–15. URL: https://www.researchgate.net/publication/366810826_A_Geopolitical_War_in_Europe_Russia's_Invasion_of_Ukraine_and_its_Implications
10. ANTS (2023). The Ukrainian Diaspora and temporarily protected Ukrainians after the full-scale invasion. Report by European Association for Local Democracy ALDA. URL: <https://www.alda-europe.eu/ru/the-ukrainian-diaspora-and-temporarily-protected-ukrainians-after-the-full-scale-invasion-a-study-by-aldamember-ants/>
11. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and

- bearing the consequences of such reception. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/de/TXT/?uri=celex:32001L0055>
12. Eurostat (2023). Demography of Europe – 2023 edition. An official website of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/demography-2023>.
 13. Brzezinski, Z. (1994). The Premature Partnership. Foreign Affairs. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-03-01/premature-partnership?_gl=1*w8diaj*_gcl_au*ODA5ODUyNTQ1LjE3MTk2OTg0ODI.*_ga*MTU2MDcxNTU1MC4xNzE5Njk4NDg0*_ga_N9V4J2JY26*MTcyMDQ0MjQxMy45LjEuMTcyMDQ0MjQ1NS4xOC4wLjA.*_ga_5PHCCVN7B8*MTcyMDQ0MjQxMy45LjEuMTcyMDQ0MjQ1NS4xOC4wLjA.*_ga_24W5E70YKH*MTcyMDQ0MjQxMy45LjEuMTcyMDQ0MjQ1NS4xOC4wLjA
 14. Creanga, L. (2023). Conceptual aspects of international security. *Suchasnyi rozvytok derzhavotvorenniya ta pravotvorenniya v Ukraini: problemy teorii ta praktyky*: Materialy XI Miznarodnoi naukovo-prakychnoi konferentsii – Materials of the 11th International Scientific and Practical Conference, zb. tez nauk. prats / za zag. redaktsieiu M. V. Trofymenko. Kyiv: MDU, 99–105. [in Ukrainian].
 15. Razumkov Centr (2022). Yevrointegratsiia v umovakh viyny: stan, problem, vyklyky. *Natsionalna bezpeka I oborona – National Security and Defense, 1/2 (187/188), 4–6*. URL: <https://doi.org/10.15421/172416> [in Ukrainian].

Sokol Maïia Sergiivna, graduate student of the Department of Political Science, Sociology and Cultural Studies, Faculty of Social and Behavioural Sciences, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

EMIGRATION OF UKRAINIANS TO THE EU IN THE CONTEST OF GLOBAL GEOPOLITICAL INTERESTS

The article examines the phenomenon of Ukrainian emigration to EU countries, starting from February 2022, caused by military aggression against Ukraine. Forced emigration is considered in the context of the geopolitical interests of the EU, USA, Great Britain and China. The influence of the mass migration of Ukrainian citizens on the state of European integration of Ukraine is studied, the factors of a positive and negative nature that affect the European integration course of Ukraine are considered.

Keywords: emigration of Ukrainians to the EU, forced emigration, European integration of Ukraine, geopolitical interests, USA, China, EU.

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на навчальний посібник «Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства. Харків : Право, 2024. 269 с.»

Сучасне суспільство може динамічно розвиватись лише на основі наукових досліджень, які є підґрунтям різних видів діяльності. В інформаційну епоху, коли наука стала основною продуктивною силою, а науково-технічна революція набуває неймовірно широкого розмаху, розроблення проблем методології та логіки наукового дослідження вважається одним із найактуальніших завдань. Безперервний та постійно зростаючий потік наукових досліджень, помітне збільшення кількості суб'єктів, які займаються наукою, – усе це не тільки стимулює загальний інтерес до проблем наукового пізнання, а й вимагає аналізу й розроблення нових методів дослідження, які використовуються в сучасній науці. Сучасна професійна діяльність у будь-якій суспільній сфері вимагає від фахівців умінь та навичок вирішувати принципово нові завдання, проводити дослідження та якісно оброблювати інформацію, творчо використовувати досягнення науки та вдосконалювати свою кваліфікацію. Професійна діяльність юриста не є винятком. Сучасний правознавець має оперувати актуальними науковими методами для здійснення наукових досліджень та для вирішення складних професійних завдань.

Важливо, що автори посібника, що рецензується, ґрунтовно підійшли до розкриття сутнісних характеристик науково-дослідницької діяльності у сфері правознавства, визначивши місце і роль наукової сфери в суспільстві, історичні етапи становлення й розвитку наукової діяльності, традиції й новації в науці, причини й наслідки наукових революцій, рівні наукового пізнання, систему методів науково-дослідницької діяльності, специфіку і структура наукового тексту, етичні норми і стандарти наукової діяльності тощо.

Цілком очевидно, що на сьогодні, сформувалась фундаментальна залежність життєдіяльності особистості, суспільства, держави та економіки, політики, культури, права від рівня розвитку наукових знань, системи їх збереження та ретрансляції майбутнім поколінням.

Проблематика якісних наукових досліджень, що відображена в рецензованому навчальному посібнику, є вкрай важливою у зв'язку з інтернаціоналізацією освітнього процесу. Вочевидь глобальна наукова мережа та система

продукування новітніх технологій створюють знаннєве середовище, де практично відсутні державні кордони. Транснаціональні корпорації сприяють розвитку наук, які можуть надати значний економічний ефект уже сьогодні або в перспективі. Саме тому сучасна постакадемічна наука розглядається дослідниками як різноманітні види знання, що здобуваються не тільки в академічному середовищі, університетах, а й у лабораторіях, на підприємствах, що володіють високою і безпосередньою застосовністю, ефективністю, упродовжуваністю, спрямованістю на практичні завдання. Вона якісно відрізняється від академічної науки – фундаментального наукового знання, здобуття якого постає метою науки як соціального інституту в ході її саморозвитку, що спирається на певний науковий етос і є орієнтованим на пошук істини. Водночас, постакадемічна наука відкидає сформульовані Р. Мертоном принципи наукового етосу (універсалізм, безкорисливість, організований скептицизм). Сучасна технократія, бюрократія, пізній індустріалізм, капіталізм є зацікавленими в моделі постакадемічної науки. Наслідком цього постає партикуляризація наукового знання замість колишньої універсальності й наявності загального контексту. Відповідно, нові організаційні схеми індустрії знань не співвідносяться з нормою універсалізму, маючи локальний характер, спрямований на вирішення практичних завдань. Наявність вищезначених суперечливих тенденцій щодо характеру сучасної наукової діяльності не знижує потреби в розвитку гносеології та методології, зокрема й у сфері правознавства.

Значний науковий прогрес і поширення сучасних технологій привели до утворення глобальної системи наукових досліджень, глобального наукового простору, який змушує світову спільноту, кожену державу швидко орієнтуватися та адаптуватися в сучасному науково-інформаційному середовищі. У зв'язку з цим уже зі студентської лави фахівці-правознавці мають опанувати найбільш усталені методи пізнавальної діяльності, набути навичок у створенні наукового продукту та з'ясувати алгоритм здійснення наукового пошуку в межах свого фаху.

Узагальнюючи вищенаведене, можна констатувати, що навчальний посібник «Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства» (автори – професори О. Г. Данильян та О. П. Дзьобань) є актуальним виданням, яке підвищить якість підготовки майбутніх бакалаврів.

Структура посібника є оптимальною та класичною з огляду на численні спроби інноваційного тлумачення дисципліни. Наявність історико-філософського розділу, на наш погляд, є обов'язковим і має лише вітатись. Студенти мають побачити генезу наукових знань, усвідомити значущість наукової діяльності для цивілізаційного поступу людства. Можливо, не зайвою була

б окрема тема, що розкриває негативні аспекти застосування наукових відкриттів в історії розвитку людської цивілізації, у першу чергу з морально-етичних позицій. Утім це лише побажання.

Загалом зміст навчального посібника дозволяє сформувати у студента цілісне уявлення про різнобічні аспекти наукової діяльності у сфері правознавства з філософських позицій. Спираючися на матеріали цього видання, студент має усвідомити визначальну роль людини як головного суб'єкта творчості та креативного сприйняття дійсності. Навчальний посібник є підґрунтям для розуміння основних філософських категорій та концепцій гносеологічно-методологічного спрямування, які описують фундаментальну природу реальності, дозволяють усвідомити базові засади соціального буття, засвоїти моральні та правові цінності, сформувати етично орієнтовану духовну особистість, опанувати загальнонаукову методологію та когнітивну логіку процесу наукового пізнання правової дійсності.

Варто зазначити, що в навчальному посібнику представлено ґрунтовний список літератури за кожною темою. На нашу думку, дидактичну спрямованість посібника посили б питання для самостійної роботи та самодіагностики, глосарій основних понять. До переваг роботи слід віднести намагання авторів стисло, популярно, схематично висвітлити фундаментальні проблеми гносеології та методології, свідомо уникаючи зайвої концептуалізації та деталізації.

Зміст, аргументація, пропедевтичний простір лекційних тем ознайомлять студентів зі специфікою філософсько-світоглядного освоєння дійсності, історією виникнення і розвитку наукових ідей та концепцій, основними теоретичними проблемами гносеології та її понятійно-категоріальним апаратом. У сукупності, запропонований формат навчального посібника має сприяти формуванню культури наукового мислення, призвичаювати студентів аналізувати світоглядні та професійні проблеми на підставі залучення масиву аргументів щодо тих чи інших наукових концепцій, явищ і процесів навколишньої дійсності, набувати навичок зіставлення наукових та теоретичних ідей із практикою суспільного життя.

У прикладному вимірі вкрай важливо, що навчальний посібник містить структурно-змістовну реконструкцію навчального курсу, який пропонується здобувачам освітнього рівня «бакалавр» у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, а також значний обсяг різноманітної додаткової інформації, що дозволяє зрозуміти сенс основних проблем науково-дослідницької діяльності у сфері правознавства.

У посібнику висвітлено й охарактеризовано сучасні підходи до розуміння методології наукових досліджень, а також розглянуто конкретні практичні аспекти оприлюднення і репрезентації результатів наукових досліджень, ре-

комендації щодо виконання окремих видів наукових робіт. Окремий розділ присвячено соціокультурним та світоглядно-філософським вимірам науки, основним історичним етапам розвитку науки, ключовим концепціям розуміння сутності науково-дослідницької діяльності в цілому та у сфері правознавства зокрема.

Автори навчального посібника чітко показали, що «Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства» як міжгалузева навчальна дисципліна вивчає не тільки сутнісні характеристики науки, але й методи та способи дослідження правових проблем. На основі філософських підходів автори навчального посібника обґрунтовують загальнонаукові принципи гносеології та методології у сфері права: принцип комплексності пізнання, принцип історизму, принцип професіоналізму, принцип відкритості, принцип відповідальності, принцип системності.

Основними завданнями навчального посібника «Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства» є ознайомлення майбутніх правників зі специфікою проведення наукової роботи, допомога в опануванні технологій та системи організації наукової діяльності, ефективного її планування та презентації в науково-освітньому просторі, спрямування максимум зусиль на досягнення результату.

Таким чином, «Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства» є навчальним виданням, що спроможне забезпечити отримання знань про загальне значення природи науки як духовного й суспільного феномену, про сутність творчої, пошукової діяльності у сфері права, про правову інформацію та технології її опрацювання для ефективної професійної діяльності.

Всебічне ознайомлення з текстом цього навчального посібника надає підстави стверджувати, що зазначене видання є висококваліфікованою науково-методичною працею, підготовленою на належному теоретичному і прикладному рівнях, яке допоможе студентам відкрити нові горизонти в пізнавальній діяльності. Видання розраховане на здобувачів вищої освіти, викладачів, експертів та всіх, хто займається науково-дослідницькою діяльністю.

Навчальний посібник відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до методичного забезпечення навчального процесу, відображає зміст і завдання дисципліни «Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства».

Професор кафедри філософії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор філософських наук, професор Ю. Ю. Калиновський

НАШІ АВТОРИ

ВІВЧАР <i>Інна Володимирівна</i>	<i>Рівненський державний гуманітарний університет, кандидат політичних наук, доцент</i>
ГОРБАНЬ <i>Олена Вікторівна</i>	<i>Полтавський університет економіки і торгівлі, кандидат філософських наук, доцент</i>
ГОРДІЙЧУК <i>Ольга Олегівна</i>	<i>Державний університет «Житомирська політехніка», кандидат філософських наук, доцент</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЕВ'ЯТКО <i>Наталія Володимирівна</i>	<i>КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти», кандидат філософських наук, доцентка</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДОЛЬСЬКА <i>Ольга Олексіївна</i>	<i>Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, професор</i>
ДОЦЕНКО <i>Євген Анатолійович</i>	<i>Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, аспірант кафедри філософії</i>
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцентка</i>
ЗАСЛАВСЬКА <i>Ольга Олександрівна</i>	<i>Хмельницький національний університет, кандидатка політичних наук, доцентка</i>
ЗОРКІН <i>Роман Юрійович</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, старший викладач кафедри психології та педагогіки</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КАПУСТІНА <i>Надія Борисівна</i>	<i>Національний університет «Одеська юридична академія», кандидатка юридичних наук, доцентка</i>
КЛИКОВ <i>Олександр Ігорович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, аспірант кафедри філософії</i>
КЛИМОВА <i>Галина Павлівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, докторка філософських наук, професорка</i>

КОБИЛЬНИК <i>Василь Володимирович</i>	кандидат політичних наук, доцент
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцентка
КРЕТ <i>Ольга Віталіївна</i>	Рівненський державний гуманітарний університет, кандидат політичних наук, доцент
КУНДЕУС <i>Оксана Миколаївна</i>	Рівненський державний гуманітарний університет, кандидат політичних наук, доцент
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидатка філософських наук, доцентка
МОСІЄНКО <i>Олександр Вікторович</i>	Державний університет «Житомирська політехніка», кандидат історичних наук, доцент
НАЛІМОВА <i>Вікторія Віталіївна</i>	Хмельницький національний університет, викладачка
ПАВЛЕНКО <i>Жанна Олександрівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент
ПАСТУХОВ <i>Антон Володимирович</i>	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірант кафедри політичних наук
ПОСВІСТАК <i>Олеся Анатоліївна</i>	Хмельницький національний університет, докторка психологічних наук, доцентка
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, докторка філософських наук, професорка
ПШЕНИЧНИЙ <i>Сергій Олександрович</i>	Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, здобувач вищої освіти третього науково-освітнього рівня (доктора філософії), кафедра політології, соціології і культурології
СОКОЛ <i>Майя Сергіївна</i>	Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, аспірантка кафедри політології, соціології і культурології
ШАМША <i>Ігор Володимирович</i>	Національний університет «Одеська юридична академія», кандидат філософських наук, доцент

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ВІВЧАР <i>Інна Володимирівна</i>	212	КЛІМОВА <i>Галина Павлівна</i>	187
ГОРБАНЬ <i>Олена Вікторівна</i>	143	КОБИЛЬНИК <i>Василь Володимирович</i>	203
ГОРДІЙЧУК <i>Ольга Олегівна</i>	158	КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	65
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	8	КРЕТ <i>Ольга Віталіївна</i>	212
ДЕВ'ЯТКО <i>Наталія Володимирівна</i>	25	КУНДЕУС <i>Оксана Миколаївна</i>	212
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	8	МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	65
ДОЛЬСЬКА <i>Ольга Олексіївна</i>	42	МОСІЄНКО <i>Олександр Вікторович</i>	158
ДОЦЕНКО <i>Євген Анатолійович</i>	107	НАЛІМОВА <i>Вікторія Віталіївна</i>	173
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	118	ПАВЛЕНКО <i>Жанна Олександрівна</i>	129
ЗАСЛАВСЬКА <i>Ольга Олександрівна</i>	173	ПАСТУХОВ <i>Антон Володимирович</i>	224
ЗОРКІН <i>Роман Юрійович</i>	118	ПОСВІСТАК <i>Олеся Анатоліївна</i>	173
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	118	ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	86
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	65	ПШЕНИЧНИЙ <i>Сергій Олександрович</i>	237
КАПУСТІНА <i>Надія Борисівна</i>	54	СОКОЛ <i>Майя Сергіївна</i>	248
КЛИКОВ <i>Олександр Ігорович</i>	129	ШАМША <i>Ігор Володимирович</i>	97

ВИМОГИ
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

ПОДАННЯ РУКОПISУ СТАТТІ ДО РЕДКОЛЕГІЇ

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– **електронний варіант статті**, надісланий на електронну адресу редколегії (e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net);

– **довідку про автора (-ів)** (українською, англійською): прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, учене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), ідентифікатор ORCID ID, розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю;

– **рецензію** кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності або **витяг із протоколу** засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;

ліцензійну згоду автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах збірника «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» (<http://fil.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua>) (див. *додаток 2*);

– **квитанцію** (оригінал або електронну копію) про оплату публікації статті (після розгляду рукопису).

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Загальні правила подання статей

1. Мови статті – *українська, англійська*; обсяг – від 12 до 24 сторінок, включаючи анотації, рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

У виняткових випадках за окремим узгодженням з редакційною колегією обсяг статті може бути збільшено.

2. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру подвійного «сліпого» рецензування. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, за погодженням з автором скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі Word шрифтом Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,5, з абзацним відступом 1,25 см, з берегами: ліворуч – 2,5 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати в тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання в тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Якщо в тексті є необхідність виділити змістові блоки, то їх назви слід виділяти жирним шрифтом.

Вимоги до оформлення статті (зразок оформлення – див. додаток 1):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт – жирний курсив), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт – курсив);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0, жирний, великими літерами). Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної літератури мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел;

– далі – відомості про автора (співавторів) *англійською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо англійська є мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, жирний курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0) і *анотація* обсягом до 50 слів з *ключовими словами (5–7) англійською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо англійська є мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0).

Анотації входять до загального обсягу статті.

Вимоги щодо змісту статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний рівень, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

- *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;
- *формулювання цілей* статті (постановка завдання);
- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- *висновки* з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Time New Roman, кегль 14, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Київ, 2016) (див. Зразок).

Відповідно до сучасних вимог для статей із списку літератури за наявності необхідно вказувати DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) або URL (універсальний покажчик місця розташування документа в мережі «Інтернет»).

Вимоги до транслітерації бібліографічного опису джерел (REFERENCES)

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН від 12.01.2017 №40 (див. Зразок);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <https://translit.ru> та <https://slovnuk.ua/services/translit.php>).

Слід уникати посилань на навчальну літературу.

При транслітерованому посиланні на «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» слід використовувати транслітеровану назву «Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya» або англійську «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology».

РОБОТА РЕДАКЦІЇ З АВТОРАМИ

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реструються і не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе (несуть) відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто, за точність викладених у роботі фактів (даних) і якість перекладу цитат з іноземних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

Герасименко Олександр Юрійович, доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abcdef1234@ukr.net
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ І КІБЕРПРОСТІР ЯК АТРИБУТИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА¹

Анотація українською мовою

У статті зроблено спробу осмислення кіберпростору в його діалектичному взаємозв'язку з віртуальною реальністю...

Ключові слова: віртуальна реальність, кіберпростір, інформаційні процеси, інтернет-простір, комп'ютерні технології.

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bytiak Y., Danilyan O., Dzoban O., Kalinovsky Y., Chalapko V. Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Issue 27. P. 217–226. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>.

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

2. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. №2. С. 118–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> (дата звернення: 10.12.2020).

REFERENCES

1. Bytiak, Y., Danilyan, O., Dzoban O., Kalinovsky, Y., Chalapko, V. (2020). Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga. Vol. 9, issue 27, 217–226*. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>
2. Dzoban, O. P. (2018). Temporalna skladova u prostорово-chasovomu kontynuumi virtualnoi realnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology, 2(47), 118–126*. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> [in Ukrainian].

Gerasimenko Olexander Yuriiovich, Doctor of Philosophical Sciences,
Assistant Professor, Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

VIRTUAL REALITY AND CYBERSPACE AS ATTRIBUTE OF MODERN SOCIETY

Анотація англійською мовою

The article attempts to comprehend cyberspace in its dialectical relationship with virtual reality. It is shown that ever-changing cyberspace is the result of the virtualization process.

Keywords: *virtual reality, cyberspace, information processes, Internet space, computer technologies.*

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого». Серія: Філосо-
фія, філософія права, політологія, соціологія»
від _____

П. І. Б.

_____ *місце роботи, посада, науковий ступінь, учене звання*

Телефон _____

e-mail _____

ЛІЦЕНЗІЙНА ЗГОДА НА ПУБЛІКАЦІЮ

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
«_____ (назва) _____» у фахо-
вому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридич-
ного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, погоджу-
юсь.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в мережі інтернет на офіційних сайтах Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua)
та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (nbuv.gov.ua).

« » _____ 202__ р. _____ /підпис, прізвище, ініціали/

Відповідальна за випуск *І. І. Коваленко*

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03771

Підписано до друку 25.09.2024. Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 22,4. Обл.-вид. арк. 17. Тираж 100 пр.

Адреса редакції:

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна
Тел.: (057) 757-72-84
E-mail: kafedra-filosofy@ukr.net

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017